

ЛЮДМИЛА РОЗСОХА

МИРГОРОДСЬКА СТАРОВИНА

Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. – Кобеляки: Вид-во «Кобеляки». – 2002 р. – 424 с.: іл.

Розділ І. ДЗВІНИЧНІ ВОРОТА.

НАЙДАВНІШИЙ МИРГОРОД.

Кого з миргородців не хвилювало почуття священного трепету, почуття причетності до історії, дотику до старовини, коли вони бували біля Успенського собору, що нині на території курорту? А надто коли сходили з асфальту й опинялися на порослій травою місцині між собором і вигином річки Хоролу. Саме тут і знаходиться та найдавніша територія, звідки пішов наш Миргород – Мир-городок, Мир-город, Миргород (такі назви зафіксовано в документах). А в “купчій грамоті” за 1751 рік згадується ще одна назва: там ідеться про продаж “сенокосной луки, лежачей *под городом Мир* (підкреслення мос – Л.Р.), в урочище, прозваном Килдиш” [1].

Час заснування Миргорода губиться в глибині століть. Миргородський лікар, знавець місцевої старовини Іван Зубковський стверджував: “На одній історичній карті, яка стосується 1411 – 1514 років, мені довелося бачити його (Миргород – Л.Р.) таким, що існував уже в той час і позначений під назвою “Миргородок” [2].

Саме в цьому зручному місці, захищеному з двох боків дугою Хоролу, збудували перші поселенці найдавнішу миргородську церкву, без якої тоді не уявляв свого життя хрещений люд. Коли церква руйнувалась, то на її місці або поряд споруджували нову. Так було кілька разів. Відомо декілька дат спорудження в Миргороді нових церков, які носили назву Успенська: 1648, 1802. Остання соборна церква простояла до 80-х років XIX століття, коли почалося будівництво нового мурованого храму Успіння Пресвятої Богородиці, яке завершене 1887 року.

Успенська соборна церква розміщалась на території миргородської фортеці. Уже в самій назві міста Миргорода є підтвердження того, що воно з найдавніших часів свого існування мало фортецю, тобто власне “город” – оборонну споруду, *огорожену*, захищену від ворогів. А друга частина назви Миргород вказувала на те, що громада (“мир”) була визначальним фактором життя давнього міста (згадаймо вислови “зібралось багато миру”, “з миру по нитці – голому сорочка” тощо).

Є дані про те, що 1659 року в Миргороді “зміцнили осаду в малому городі”, себто у фортеці. Миргородська фортеця займала територію, яку умовно можна окреслити з чотирьох сторін такими сучасними орієнтирами: з заходу – вулиця Гоголя (де тепер будинок районної державної адміністрації, алея Героїв), з півночі й сходу – вигин річки Хоролу, з південного сходу – початок вулиці Сорочинської (там де нині красназнавчий музей). Фортеця мала такі розміри: 210 сажнів довжини, 90 сажнів ширини. В середині фортеці була менша за розмірами цитадель з чотирма бастіонами – бойовими баштами (чи не відтоді дійшло до нас і миргородське прізвисько Баштовий?).

Фортеця була оточена валом, палісадом і ровом. За даними 1778 року, вона мала четверо воріт. Так звані Міські ворота виходили на захід, на “місто”, за ними відразу починалося торжище, місце торгу, де стояли ряди лавок; це місце як торгове зберігалось навіть у 70-х роках XX століття. Сьогодні це сквер навпроти будинку райдержадміністрації, східна частина сучасного ринку. Лавки були також на місці нинішнього універмагу, пошти.

Другі ворота – Дзвіничні (“Звонишні”) виходили на північний захід – від соборної дзвіниці до річки, на міст. На північний схід вели ворота, що звалися Малими; це приблизно там, де нині міст через Хорол, що веде до Палацу культури курорту. А четверті, Сорочинські, ворота виходили на південь, звідки починався Сорочинський шлях, що нині є однойменною вулицею.

Залишки фортечного оборонного валу збереглися до нашого часу: це підвищення понад лівим берегом Хоролу від Успінського собору до початку вулиці Сорочинської.

На південь і захід від фортеці починався ретраншемент – укріплення, розміщене позаду головної оборонної позиції. Це район сучасних вулиць Якова Усика, Воскресінської, Кашинського, Старосвітської, Заливної. Ретраншемент мав розміри: 335 сажнів у довжину й 160 – у ширину [3]. Тут іздавна розташовувалися селітряні заводи: у Миргороді ще з 30-х років XVII століття існувала окрема королівська “адміністрація селітряних угідь”[4]. За описом 1778 року, ретраншемент у Миргороді “селитренными завоутчиками изрыт так, что по набережной стороны ретраншаменту мало што осталось”[5]. Залишки валу і цих селітряних бургів ще зберігалися на початку XX століття в садибах миргородців Костомарова й Воскобійника (нині вулиця Воскресінська). Біля Харківської греблі було багато млинів. У межах ретраншементу знаходилась церква Воскресіння Христового; тепер це південно-західна частина території ринку, перехрестя вулиць Кашинського й Воскресінської.

Із ретраншементу йшло два шляхи: Хорольський і Багачанський, через річку пролягала дорога на Лубни. Річка Хорол була оточена луками й болотами та ще орними полями миргородців. Два століття тому місто простягалось пообіч Хоролу на три версти двісті сажнів на схід, а на південь – на три версти двісті сорок сажнів. План міста не мав чітких обрисів: як свідчить один із документів “фигура оного иррегулярная”.

У XVIII столітті в Миргороді виділялося кілька найбільших регіонів: на лівому березі – Портянки, Лісок, на правому – Ведмедівка, Прилипка, Харківка, Личанка. Чотири останні в давнину були, по суті, хуторами. Три із цих назв пов’язані з невеликими липовими гайками, що колись оточували Миргород. Залишилися нам відтоді етимологічно прозорі назви Лісок (самого ліску вже давно немає), Прилипка (назва, можливо, пішла від “хутір при липках”). Що ж до назви Личанка, то можливі два пояснення її походження. Перше – тут жили люди, які дерли лико з лип. Друге – що, на нашу думку, більш вірогідно – це був хутір власника на прізвище Личенко, тобто Личенків хутір. “Хутор Лыченко” Миргородської волості зафіксований у російськомовному виданні – “Материалах подворной переписи Полтавской губернии” за 1900 рік. А вже згодом хутір Личенка став Личанкою. Хоча, якщо вже йти в глибину етимології назви, то й саме прізвище Личенко є похідним від прізвища Лико або Личко – все від того таки липового лика.

Топонім Харківка теж походить від власного імені Харко (Харитон). Назва Портянки в давнину звучала як Портянки – бо там жили ремісники-портянки, які виготовляли порт (мовою наших предків це означало полотно, одяг із полотна). Ведмедівка (або ще Медведівка), колишній хутір, названий за прізвищем його власника. Відомо, що на початку XVIII століття Трохим Медвідь володів селом Шахворостівкою й хутором поблизу Миргорода. У документі 70-х років XVIII століття Медведівка названа селом.

Досить великий район у центрі міста (нинішні вулиці Незалежності, Кашинського, Старосвітська, І.Білика, територія від магазину “Україна” до Острова) ще в 60–70-х роках XX століття старші миргородці називали давнім найменуванням – Пожежа; у XVIII столітті це був “форштадт”, тобто передмістя. Сама назва Пожежа не потребує коментаря. Проте ми не схильні пов’язувати її з конкретною подією – зі спаленням частини Миргорода татарами за гетьмана Івана Виговського (така версія усталилася в краєзнавчих публікаціях). Для цього твердження немає документальних підстав; крім того, пожежа за часів Виговського була не єдиною, упродовж віків ці стихійні лиха не раз охоплювали цілі кутки Миргорода, який мав усуціль дерев’яну забудову. Ні в “Плане полковому городу Миргороду с ближнею ситуациею” 1778 року, ні в “Описах Київського намісництва 70–80-х років XVIII століття” топонім Пожежа не зафіксований. А на плані міста другої половини XIX століття він позначений. Отже, можемо зробити припущення, що назва Пожежа пов’язана з великою стихійною бідой, внаслідок якої вигорів цілий район міста, десь у часовому проміжку кінця XVIII – середини XIX століття.

Уявлення про Миргород початку XIX століття дає список проєктованих будівель, помічених в експлікації до плану міста 1802 року: це корпус для городничого, суду і скарбництва, народне училище, поштова контора, лікарня, поштовий кінний двір, кузні, дігтарні, “съезжий двор”, себто поліцейська частина, нова ратуша. Стара ратуша – будинок міського самоврядування – в кінці XVIII століття розміщалась у центрі міста, якраз посередині між Успінською й Воскресінською церквами, це приблизно на місці сучасної районної державної адміністрації.

У 80-х роках XVIII століття ще зберігалось, хоч і дуже занепале, напівзруйноване міське дерев'яне оборонне укріплення [6], яке навіть у ті часи називали старовинним. Оборонний вал, що тоді вже осунувся й поріс травою, проходив неподалік від “плецу” військового товариша Семена Ячного. Міська влада не відновлювала укріплення, бо на той час уже відпала потреба в ньому: кордони Російської держави просунулись далеко на південь, до Новоросії, і загроза з боку татар зникла; останній їхній напад на Полтавщину стався 1768 року, коли вони дійшли тільки до Кобеляк.

Усі будинки в Миргороді – й адміністративні, і власницькі – у XVIII столітті були дерев'яними, а в бідноті переважали глинобитні “мазки”. На все місто не було жодної кам'яної споруди, навіть церкви робилися з дерева. 1786 року всіх “обивательських” будинків було 656, а жило в них, як свідчить офіційний опис, трохи більше трьох тисяч чоловік. Основною категорією населення були козаки, їх налічувалося 1368. Державних селян у місті жило всього 107, зате “владельческих подданных”, тобто кріпаків – 1095. Було ще 364 так званих підсусідки, котрі не мали власних господарств і жили “в сусідах”; 134 різночинці, 20 церковнослужителів і 23 міщан. Мешкали в місті 14 купців, які утримували 52 лавки. Це була тоді досить шанована категорія населення. Крім купців, у офіційних документах згадуються ще “купеческим промыслом бавящиеся” – місцеві жителі, які вели дрібну торгівлю, одержуючи товари від приїжджих купців.

Миргород того часу був розкинутий вільно й широко. Двори жителів перемежовувалися “плецами”, тобто незабудованими площами, садками й городами. Щедро росли вишні, яблуні й сливи; поселені в Миргороді грузини розводили виноградники. Було кілька невеликих винокурень, водяні млини на Хоролі, вітряки на вигонах за містом. Щопонеділка й щоп'ятниці в Миргороді влаштовувалися торги.

Своєрідними святами в тихому житті Миргорода ставали ярмарки. Ярмаркова площа споконвіку була там, де нині стадіон. 1665 року в Миргороді проводилося два ярмарки: на свято Різдва Богородиці й у Миколин день осінній. У XVIII столітті ярмаркували чотири рази на рік: перший, весняний ярмарок – “у середопісному тижні”, другий – на свято Вознесіння, третій – 8 вересня, в день Різдва Богородиці, а четвертий – 6 грудня, “в Миколаїв день”. Ярмарки тривали, бувало, по кілька тижнів. Далекі купці привозили сіль із Таврії, рибу та кав'яр (ікру) з Дону, “гаряче вино” в бочках із Катеринославщини, мед із Чернігівщини, “красні товари” з Харківщини, дьоготь із Правобережної України.

Миргородці везли на ярмарки й торги залізні, шкіряні й суконні вироби. З навколишніх сіл приганяли для продажу коней, худобу, овець, птицю. Варили на продаж пиво й мед. Торгували коноплями, полотном, ремісничими виробами. Чоботарі, кравці, ткачі наперебій вихваляли на ярмарковій площі свої товари. Жебрували старці. Біля сліпих кобзарів товпилася молодь, жіноцтво, грали музики. Гуло ярмарковище!

* * *

На чолі Миргородського полку стояв полковник. До складу полкової старшини входили обозний, суддя, писар, осавул і хорунжий. Найвища судова влада належала полковникові. 1763 року полкові суди було реорганізовано в гродські, а також створено земський і підкоморський суди. Гродський суд розглядав усі кримінальні справи, підкоморський – розбирав позови за землею серед представників привілейованих верств, а прерогативою земського суду був розгляд справ про втечі слуг, розподіл майна, виплату боргів тощо. У штаті Миргородського полку в середині XVIII століття утримувалося десять канцеляристів “для исправления дел”, тобто для ведення канцелярських справ.

Населення самого міста входило до першої Миргородської сотні. Другою особою після сотника, за тогочасною ієрархією, йшли возний, що відав громадськими справами, і сотенний отаман, котрий керував під час військових походів. Городовий отаман очолював поліцію.

Миргородські козаки не тільки брали участь у військових кампаніях і походах, а й залучалися до примусових робіт з будівництва та ремонту фортець і укріплених ліній на півдні України, для копання шанців, каналів далеко за межами полку.

Миргородський полк мав зв'язки, в тому числі й торговельні, з багатьма зарубіжними містами. Так, наприклад, 1725 року хорунжий Яресківської сотні Миргородського полку Григорій Іващенко був посланий до міста Шльонська для закупівлі баранів.

У 50–60-х роках XVIII століття, коли закріпачення набуло особливо широкого розмаху, в середовищі “підданих” поширився рух, відомий під назвою “шукання козацтва”. Всіма засобами, через суд люди намагалися довести своє козацьке походження, аби уникнути поневолення. Безліч миргородських документів свідчать про це.

Іншою поширеною формою протесту були втечі до південних вільних земель, на Запорізьку Січ. Так у травні 1744 року до полкової миргородської канцелярії прибуло розпорядження про публічне покарання козаків Д.Тараненка й Ф.Гапоненка, які намагалися втекти на Запоріжжя. У 70–80-х роках на Полтавщині діяли селянські повстанські загони, які очолював ватажок Семен Гаркуша. Збереглися свідчення, що жителі Миргородщини допомагали переховувати його.

1783 року, коли Миргород увійшов до складу Київського намісництва, було засновано міський магістрат, повітове скарбництво, дворянську опіку, суди – повітовий, нижній земський та сирітський. Були введені посади землеміра й стряпчого.

З утворенням повіту колишня козацька полкова старшина стала називатися дворянством, а щоб не дуже “грубо” звучали насмішкуваті й дошкульні козацькі прізвища, то їх “облагороджували” на російсько-дворянський кшталт. Так Бровки стали Бровковими, Гаркушенки – Гаркушенковими, Гавриші – Гавришевими тощо. Серед дрібних миргородських дворян були Короленки, Кирпотенки, Кизенки, Бакали, Корсунські, Лещенки, Малярєнки, Пищимухи, Ячні, серед простих козаків та міщан – Винниченки, Лимарі, Панащатенки, Гуржії, Сушки, Заїченки, Міщенки, Батієнки... Можна налічити кілька сотень миргородських козацьких прізвищ, тих, що зустрічаються в місті й нині.

Справжньою поезією сивої давнини віє від документів – свідків минулого. Ось книга “купчих записів” миргородських жителів. Читаємо одноманітні підписи, ухвали: “Решение учинить и у коллегии резолюции просить”... І раптом – як спалах! – щось знайоме, мов із старовинної думи: три брати Явори, козаки миргородські Семен, Яків та Омелян продали сад свій вишневий своєму сусіді. В інших документах вони вже згадуються як Яворівські, Яворовенки: тоді з прізвищами поводитися досить вільно.

У 1785 році царський уряд видав “Грамоту на право і вигоди містам Російської імперії”, згідно з якою в Миргороді з’явився міський магістрат. До його складу входили два бургомістри й чотири ратмани, котрих обирали що три роки. З’явилась також міська Дума, котру очолював міський голова. Ним був обраний Степан Шереметцев, кременчуцький купець, що осів у Миргороді [7].

За штатом повітове місто повинне було мати й медичний персонал: доктора, лікаря, двох підлікарів і двох лікарських учнів. Слід сказати, що всі медики перебували лише на “жалуванні”, без права самим брати плату зі своїх пацієнтів: на потреби медицини з кожного двору збирали податок – по одній копійці. Освіта перебувала на невисокому рівні: у 70-х роках XVIII століття в Миргороді існувала тільки одна церковна школа. В архівах знаходимо дані про жінок, яких судили за чаклунство.

Однак серед миргородського козацтва були й високоосвічені люди. Так 28-річний значковий товариш Олексій Борошенко, який служив полковим канцеляристом, крім російської, знав латинську, французьку й німецьку мови [8]. Багато хто з миргородців навчався в Київській академії – головному осередку освіти тогочасної України.

* * *

Час руйнує кам'яниці, стирає надписи, нищить книги. Стираються в людській пам'яті імена, дати, події. Але наше минуле – забуте й відновлене – завжди з нами. Воно – у цій землі, у цьому місті, яке наші предки з гордістю, теплом і любов'ю називали “город Мир”.

Примітки.

1. ЦДІАУК. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 429. – Арк. 27 зв.
2. Зубковский И.А. Краткая историческая заметка о Миргороде. – Миргород. – Типография М.Г.Кагана и С.И.Роднянского. – 1912. – С. 3.
3. Описание атласа XVIII ст., подаренного Черниговской гимназии кн. Н.П.Голицыным // Киевская старина. – Том XXIX. – 1890, апрель. – С. 141.
4. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 136.
5. Описание атласа XVIII ст. ... – С. 140.
6. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка. – 1989. – С. 72.
7. ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 124. – Арк. 16 зв.
8. ЦДІАУК. – Ф. 736. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 100.

1988–1989 рр.

З ІСТОРІЇ МИРГОРОДСЬКОЇ КАЛЮЖІ

Кожному миргородцеві пам'ятні іронічні гоголівські слова з опису нашого міста в “Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем”: “Чудный город Миргород! Каких в нем нет строений!.. Если будете подходить к площади, то, верно, на время остановитесь полюбоваться видом: на ней находится лужа, удивительная лужа! единственная, какую только вам удавалось когда видеть! Она занимает почти всю площадь. Прекрасная лужа! Дома и домики, которые издали можно принять за копны сена, обступивши вокруг, дивятся красоте ее”.

Одному Богові відомо, з якого часу ця калюжа існувала в Миргороді. У 80-х роках XVIII століття, коли готувалась відома подорож імператриці Катерини II на південь, центральна частина сучасної вулиці Гоголя була нашвидкуруч забрукована. Відтоді вулиця одержала офіційну назву Катерининський тракт, а миргородці називали її “кам'янкою”. З часом від старої бруковки залишилися тільки окремі камені, по яких ще можна було сяк-так пройти, коли починалися дощі й невилазна грязюка. Тротуарів майже не було. Вулиці міста не мали чіткого планування: забудова здавна йшла хаотично, було безліч незайнятих площ.

Цікаво розповідає про боротьбу жителів Миргорода з калюжею Єфросинія Соколовська у своїх спогадах про Опанаса Сластьона [1], художника, мистецтвознавця, етнографа і громадського діяча, викладача Миргородської художньо-промислової школи (який був, до того ж, хрещеним батьком, вихователем і вчителем авторки мемуарних записів).

У XIX столітті центр міста зосереджувався навколо Успенського собору. Головна вулиця міста, Сорочинська, була довшою, ніж зараз: її лінія пролягала повз нинішню територію нового краєзнавчого музею, в напрямку до Успенського собору й виходила до річки Хоролу. От саме між Гоголівською вулицею й тією, нині вже зниклою частиною Сорочинської вулиці, метрів на чотириста вздовж, і пролягала ця дивовижна калюжа, з численними рукавами, порослими осокою й ряскою. Ці рукави доходили з одного боку аж до Базарної площі /нині це територія між центральним входом курорту й районним будинком культури/, з іншого – до Успенського собору. В роки дужих паводків калюжа затоплювала увесь сучасний центр міста.

За собором був завулок, який вів до містка через річку Хорол, за котрою починалась Ковалевщина – масток миргородських поміщиків Ковалевських (сьогодні ці землі забудовані курортом). На площі між цим завулком і вулицею Сорочинською, на крутому вигині річища Хоролу, на підвищенні неподалік від собору, стояв будинок повітового суду, який свого часу привів до іронічного замилювання Миколу Гоголя: “В нем, милостивые государи, восемь окошек! восемь окошек в ряд, прямо на площадь и на то водное пространство... которое городничий называет озером!”. Це був той самий повітовий суд, з якого колись, якщо вірити нашому землякові-письменникові, достопамятна ряба супоросна свиня Івана Івановича вкрала позовну заяву Івана Никифоровича. Самого будиночка суду сьогодні вже давно немає. (Щоправда, кілька років тому там іще зберігався старий погріб, казали, що він належав повітовому судові). На початку XX століття повітовий суд був у приміщенні, де нині приймальне відділення курорту.

Позаду будинку старого повітового суду можна було спуститися до Хоролу по вулиці Базарній (це сучасна вулиця Якова Усика, тільки продовжена в напрямку до річки, повз собор).

Калюжа утворювалась під час весняного паводку від стику з річкою. Влітку, коли вода спадала, ту калюжу відділяли від річки підвищення, і застоювана вода надовго залишалась широким розливом у центрі міста, досаждаючи миргородцям своїми “ароматами”, кваканням жаб і комарами.

У 1900 році до Миргорода в гості до Опанаса Сластьона приїхав письменник Володимир Короленко. У друзів, які були закохані в Миргород, виникла ідея ліквідувати сумно знамениту калюжу. Обидва діячі зустрілися з “громадою” – кількома мудrimi літніми миргородцями з великим життєвим досвідом, від яких довідалися, що багато років тому, очевидно, ще на початку XIX століття, на місці стику калюжі з річкою (нині це територія між Вічним Вогнем і берегом Хоролу) був водяний млин. Коли обстежили місцину, виявили у воді біля берега залишки цього млина – кам’яну брилу, палі, яму для млинового колеса і штучне русло, яке йшло метрів на двісті в напрямку до собору. У цій водоймі й накопичувалась вода: паводкові залишки, дощові стоки з вулиць Сорочинської й Гоголівської.

Миргородська громада підтримала ідею Сластьона й Короленка щодо ліквідації калюжі. Не залишилась байдужою й міська управа, і лікар І.А.Зубковський, який завжди вітав усі прогресивні почини й допомагав їхньому здійсненню. Управа виділила кошти для підняття лівого берега Хоролу в тому місці, де калюжа з’єднувалась з річкою, щоб навесні паводкові води не йшли до центру міста.

Створилась ціла група добровольців для роботи над осушенням калюжі. Восени, коли рукави водойми підсохли, через них було прокладено гатку. Вона з’єднала собою навпростець дві вулиці – Сорочинську та Гоголівську – і проходила від Гоголівської вулиці прямо до собору. Локалізована калюжа значно зменшилась у розмірі. Колишні її рукави за гаткою поступово висохли, і невдовзі на цьому місці було розпочато будівництво двоповерхового приміщення міської управи (нині будинок районної державної адміністрації) з сараями й конюшнями у дворі за ним.

Осушення калюжі дало додаткові площі для забудови, і на Гоголівській вулиці було споруджено друкарню й кінотеатр-ілюзіон. Поверху гатки проклали ширшу дорогу, яка вела прямо до входу в собор, ця дорога збереглась і сьогодні. Опанас Сластьон організував добровольців і учнів художньо-промислової школи, які з обох боків обсадили цю дорогу стрункими раїнами-тополями, старші люди ще їх пам’ятають.

Одночасно з забудовою району, водойму калюжі поступово все більше засипали, вирівнювали. Центр міста дуже перемінився на краще. А надто коли було знайдено мінеральну воду, і Миргород став перетворюватися із провінційного містечка на місто з перспективою в майбутньому, до нього потягнулися підприємливі люди.

За ухвалою міської думи у вересні 1914 року усі зимові ярмарки були переведені з центру Миргорода до передмістя Портянок, де виділили для ярмаркових потреб 8 десятин міської землі [2].

10 серпня 1916 року відбулися екстрені збори миргородської міської думи, які ухвалили: делегувати до Києва лікарів Івана Андрійовича Зубковського й завідувача Миргородського

курорту – Володимира Стояновича Марковича з клопотанням до Міністерства внутрішніх справ про виділення безвідсоткової позики Миргороду в сумі 74385 карбованців терміном на п'ятнадцять років для замощення й поліпшення Гоголівської вулиці, осушення низьких місць у Миргороді й захисту від затоплення околиць, що прилягали до річки, оскільки це було вкрай необхідно у зв'язку з будівництвом курорту [3].

Миргородський міський актив – О.Сластьон, С.Панащатенко, лікарі І.Зубковський, К.Горянов, І.Рубцов, колишній військовий юрист П.Баль – чимало зробив для впорядкування міста. Зокрема, за ініціативи цих діячів та за їхньої участі 1914 року пустир “на Пісках”, що прилягав до художньо-промислової школи і слугував за міське звалище, було розчищено й посаджено чудовий парк – понад 2000 дерев і кущів. А в 20-х роках узялися за “куряче море” – низовинний болотистий пустир з малярійними комарами, площею близько п'яти гектарів, що в районі нинішнього стадіону. Його досить швидко, навіть за відсутності техніки, силами одних лише ентузіастів і добровольців, було засипано й вирівняно, що дало змогу споруджувати там житлові будинки.

Часи тоді були жорстокі, миргородцям жилося набагато гірше, ніж сьогодні, але оптимізм і любов до свого міста додавала людям снаги й бажання працювати.

Сьогодні, буваючи біля нашого собору, біля “лебединого озера”, я завжди згадую ту столітньої давності історію з калюжею і думаю: як нам бракує нині таких людей, як Іван Зубковський і Опанас Сластьон, з їхньою діяльною енергією і невситимою спрагою творити добро і красу.

Примітки.

1. Соколовська Є. Опанас Георгійович Сластьон: Портрет із пам'яті. – Машинопис // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.
2. Отчет Миргородской городской управы за 1914 год. – Миргород, 1915. – С.22.
3. Проктоол екстрених зборів Миргородської міської думи // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Тека “Курорт”.

1998 р.

ЩО ПОВІДАЛИ МИРГОРОДСЬКІ ПРИЗВИЩА

Сучасні прізвища – надзвичайно цікаве джерело для дослідження історичного минулого нашого краю, зокрема, його побуту, ремесел, промислів. Значна частина нинішніх прізвищ утворилася від роду занять їхніх носіїв. Тому в прізвищах мовби “законсервовані” назви давніх професій, які вже віджили або змінилися. Так прізвища **Смоляк** і **Смолій** утворені від занять смолокуріння і смоління. На склоплавильних заводах – гутах – працювали майстри гутники, звідси й прізвище **Гутник**. А завод для виплавлення міді називався гамарнею, працювали ж на них **Гамарники** (є таке прізвище).

Якщо етимологія давнього прізвища **Слюсар** зрозуміла й сьогодні (майстер з обробки металу), то схоже за звучанням прізвище **Сніцар** утратило свою прозорість. У давнину сніцарями називали тих, хто виробляв колеса, карети (до речі, є ще й прізвища **Колісник**, **Каретник**). Інколи називали сніцарями різчиків, різьбярів. Сніцарі робили також металеві двері, художні ґрати, поковку дерев'яних речей. Письменник В.Короленко знайшов у наших краях старовинний документ 1720 року – угоду Сорочинського Михайлівського монастиря з майстром Василем Сніцарем щодо оздоблення монастирської церкви.

Будники, Бударі працювали на будах – заводах для випалювання поташу – речовини, що йшла як компонент при виробництві пороху, скла, мила. **Дігтярі** виготовляли дьоготь.

Близькі за звучанням прізвища **Гончар** і **Гонтар** мають зовсім різні значення: перше – фахівець з виготовлення глиняного посуду, друге – майстер, котрий виробляв гонт, покрівельний матеріал у вигляді тонких дощок. Спорідненою професією гонтаря був тертичник – від слова тертиця, дошка-шалівка; звідси прізвище **Тертиченко**. Жодна господиня не могла обійтися без сита – продукції **Ситника** (є приказка "Не сват ситник коробейникові").

Наші прізвища дуже промовисті, треба тільки вслухатися в них. **Скляр** склив, **Швець (Шевченко)** шив взуття, **Кравець (Кравченко)** кроїв і шив одяг. **Муляр**, що пішло від давнішого Мурар, – мурував, зводив кам'яниці, **Цегельник** робив цеглу, **Різник (Різниченко)** різав художу.

А скільки в нас у Миргороді **Олійників** і **Мельників**! Бо в давнину олійниць і млинів було значно більше, ніж тепер. Існувало ще безліч украй потрібних професій, що залишили свій слід у промовистих прізвищах **Ткач** (Ткаченко), **Гребінник**, **Свічкарь**, **Килимник**, **Коцар** (робив коци – грубі ковдри), **Постільник** (постоли – просте шкіряне взуття), **Шаповал** (валяв із вовни шапки), **Сітко**, **Сіткарь** (плів сітки), **Жорник** (робив жорна), **Цирульник**, перекручене **Цилюрник** (стриг і голив), **Воловиченко** (воловик доглядав у волов'ї за волами), **Лимар** (виготовляв ремінну збрую), **Воскобійник** (добував віск із вощини), **Бублій** (п'єк бублики і торгував ними) та інші. **Перепічка**, **Проскура**, **Паляничка** – ці прізвища походять від назв хлібних виробів.

Ціла низка прізвищ пов'язана з виробництвом і продажем хмільних напоїв. **Солодовники** робили солод. Його одержували при спеціальному пророщуванні зерна, солод ішов на виготовлення пива, квасу, спирту, дріжджів. Із просіяного солоду робив і продавав брагу **Бражник**. Фахово спорідненими є прізвища **Пивовар**, **Винник (Винниченко)**, **Винокур**. А продавали їхню продукцію шинкарі (**Шинкаренки**).

Етимологічними "близнюками" є прізвища **Кожухар** та **Кушнір** (обидва шили кожухи). А от **Плахотник** і **Плахтій**, попри їхній спільний корінь, досить віддалені за змістом: плахотники ткали плахти, а плахтіями наш дотепний, насмішкуватий, гострий на слово народ нарік тих представників сильної статі, які занадто упали за молодими (котрі, звісно ж, у плахтах).

Цікава історія давнього прізвища **Поштар**. Історично воно мало трохи інший зміст, аніж сучасне слово. Пошта в Україні існувала з XVII століття. При великих дорогах, на поштових трактах, діяли поштові станції – пункти зупинок, де подорожні міняли коней, де можна було перечекати негоду, заночувати. Поштарями називали інколи і власників таких станцій, і візників, які доправляли пошту до місця призначення (російський відповідник – "ямщик").

З виконанням офіційних посадових обов'язків пов'язані прізвища **Писаренко** (писарі існували при всіх установах), **Цехмістренко** та **Бурмістренко**. Цехмістер – це старшина цеху, корпоративного об'єднання ремісників однієї спеціальності у XVII – XVIII століттях. А бурмістром (бургмістром) називався голова міської управи. Від найменувань служників походять прізвища **Кучеренко** (від кучер), **Двірниченко** (двірник) тощо.

Ряд прізвищ умовно можна було б назвати мистецькими. Вони пов'язані з музикою та образотворчим мистецтвом: **Кобзар**, **Кобзій**, **Кобзуненко** – виготовляли кобзи або грали на них; **Цимбалій**, **Цимбаліст**, західноукраїнський варіант **Цимбалюк** – ті, що грали на цимбалах, **Дудник** – на дуді, **Сурмій** – на сурмі, а **Музика** либонь грав геть на всіх інструментах.

Різні художні замовлення миргородців та церков виконували **Маляри**, ікони писали **Богомази**, ювелірні роботи виконували **Золотарі (Золотаренки)**. Ще збереглося в Миргороді вуличне прізвище **Різчики** (різьбярі).

Розмаїття наших прізвищ свідчить про багатство талантів, здібностей і умінь наших предків.

МИРГОРОД У ЩЕДРІВКАХ

Із сивої давнини, вкриті памороззю століть, дійшли до нас перла народної творчості – колядки й щедрівки. В них – і мудрість наших пращурів, і їхній веселий, оптимістичний, щедрий та доброзичливий характер. У цих прадавніх обрядових піснях, красивих, поетичних, величних, – цілий всесвіт наших предків, часом уже й мало зрозумілий сучасному читачеві, але від того не менш привабливий. Бо спрацьовує наш генетичний код, і хіба-що той, хто глухий душею, не зможе відчутти красу предковичного й вічного мелосу і слова.

Від правіків, через століття, через заборони й переслідування (за радянських часів) дійшла до нас добра традиція колядування й щедрювання. У тих піснях крешуть копитом вороні коні, дзвенять срібні мости, odkриваються кришталеві воріточка, в них пан-господар як місяць, господиня як красне сонце, а дрібні діти – ясні зірки.

Відгомін далеких, ще язичницьких, космогонічних вірувань у поєднанні з глибокою традиційною поетичністю натури українців створює навколо цих унікальних шедеврів фольклору ореол сріблястої таїни – як розсіяне марево довкруг місяця.

У деяких старовинних щедрівках згадується Миргород, Мир-город, Мир, Миряночка, ”мирова земля” – це наче якась загадкова земля, звідки молодий привозить собі ”панночку”, ”помиряночку”, ”королівночку”. А може, це – трансформація давнього повір’я про Немир-землю, Невір-землю – про далекі, чужинецькі, ”невірні”, нехристиянські краї й звичаї. Як би там не було, а, можливо, ці загадкові щедрівки про Мир-город додадуть іще якусь одну зернинку до розуміння такого цікавого й неповторного явища як старовинний Миргород.

* * *

Від Києва та до Миргорода
Приспів (повторюється після кожного рядка):
Щедрий вечір!
Там лежали снігові намети,
А в тих наметах золотєє крісло,
На тому кріслі сидить пан Іван.
На правій руці голубая лента.
Тонкою тросткою підпирається,
Голубою лентою украшається,
Золотим яблучком підкидається.
Перед ним же його вірні слуги,
Його вірні слуги його вірно просять:
Ой, пане, пане, пане капітане!
Ой та пусти ж нас на мирову землю.
Ми ж тую землю коп’єм зоремо,
Коп’єм зоремо, пшениці насіємо,
Грабельками заволочимо,
Слізеньками та й примочимо.
Виберемо пані, паню-лимирянку,
Паню-лимирянку, Настю-панянку.
Тобі молодому та й на погуляння,
Отцю, неньці та й на посилення,
Отцю, неньці білу постіль слати,
Тобі молодому в головоньці ськати.

* * *

Понад річкою, понад бистрою,
Приспів:
Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на здоров’я!
Ой там ходило стадо булане,
Поміж тим стадом кінь вороний.
Ніхто того коня та не піймає,
Та не піймає, не осідлає.

Обізвався молодий Іванко:
Я спіймаю, я й осідлаю,
Я поїду у Мир, у город,
У Мир, у Миряночку,
Візьму собі короляночку.
Батьку, матері слуга буде,
Мені молодому жінка буде.

* * *

Славен, славен молодець Петро.
Приспів:
Щедрий вечір, добрий вечір!
– Ой чим же він славен? – Трьома городами,
Трьома городами, своїми слугами.
Слуги мої молодії,
Запрягайте коні воронії,
Поїдемо у Мир-город,
У Мир-город, у Мир-землю.
Візьмем собі помирляночку,
Помирляночку, королівночку,
Отцю, матері на послужечку,
Мені, молодому, на подружечку.
Отцю, матері слуга буде,
Мені, молодому, пара буде.
Отцю, матері діло робити,
Мені, молодому, в гості ходити.[1]

1. Подається за виданням: *Колядки та щедрівки*. – К.: Наукова думка. – 1965. – С.с.191-192, 283, 285.

1993 р.

КАМ'ЯНІ БАБИ НА МИРГОРОДЩИНІ

Монументальні кам'яні статуї різних епох: бронзового віку, раннього залізного віку та часів середньовіччя – залишилися нам від кочових народів степової частини Європи та Азії. На території України вони більше відомі як кам'яні баби. Ці стародавні скульптури є залишком культур і релігій скіфів, сарматів, половців. Щонайчастіше їх ставили на високих степових могилах, їхнє спорудження пов'язане із культом предків.

У Миргородському краєзнавчому музеї зберігаються дві кам'яні баби, що належать до стародавніх пам'яток придніпровських степів. Більшість дослідників вважає пам'ятки такого типу половецькими і датує їх XI – XIII століттями, хоча дехто називає більш ранній час, VI – VIII століття. У миргородських пам'яток досить складний головний убір, низько поставлена (відносно рівня плечей) голова, рельєфом викарбовано маленькі ноги. Руки складені на животі, в руках невелика посудина, очевидно, ритуальна. На шиї й грудях угадуються прикраси – типу пекторалі. Час зітер багато: ледве розрізняються риси обличчя, скульптури зазнали фізичних пошкоджень від дії атмосферних явищ і від антропогенних утручань.

У музеї не збереглося відомостей, звідки надійшли ці кам'яні баби, проте в літературі є деякі зкупі дані про це. Одна з кам'яних баб привезена до Миргородського музею в 1918 році з села Яновщини Миргородського повіту (з батьківщини Гоголя). Там її свого часу оглядав відомий мистецтвознавець Данило Щербаківський, який працював завідувачем відділу народного мистецтва Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г.Шевченка [1].

Очевидно, до Миргорода кам'яна баба була привезена засновником Миргородського краєзнавчого музею Опанасом Сластьоном, який у 1917 –1920 роках активно займався створенням музею в нашому місті та поповненням його експонатами, оглядав покинуті й розбиті поміщицькі маєтки, звозив до музею меблі, картини, речі старовинного побуту та інші предмети музейного значення.

Сластьон, зокрема, збирав експонати для музею і в селі Великій Обухівці – колишньому маєткові Капністів. Письменник Василь Капніст, як і більшість української дворянської інтелігенції козацько-старшинського походження кінця XVIII – початку XX століть, цікавився українськими старожитностями, козацькими реліквіями, історією античного та слов'янського світів. Такі сенсаційні відкриття початку XIX століття, як знахідки Тмутараканського каменя та рукопису "Слова о полку Ігоревім" спонукали Капніста до глибшого зацікавлення матеріальними пам'ятками минулих віків. Він їздив до Криму з метою вивчення тамтешніх старожитностей.

Про те, що в маєтку В.Капніста в Обухівці були кам'яні баби, свідчать листи знайомого Василя Капніста – художника Петербурзької Академії мистецтв О.І.Єрмолаєва до іншого близького Капністового приятеля О.М.Оленіна (в майбутньому президента Академії мистецтв). Проїздом із Полтави до Чернігова у серпні 1810 року Єрмолаєв заїхав до Обухівки. Ось уривок із цього цікавого листа: "В бытность нашу в Обуховке я срисовал два истукана, находящиеся в саду Василия Вас[илиевича]. Они присланы к нему из Екатеринославской губернии. Оба они высечены из серого песчаного камня. Один изображает мужчину, а другой женщину. Лица у обоих калмыцкие... Что касается до их одеяния, то оно кажется не совсем походит на калмыцкое. У мужчины на голове остроконечная шапка с околышем. Волоса назад заплетены в три косы, достающие до поясницы. На груди что-то похожее на броню; на ногах сапоги, достающие выше колен. Оружия наступательного никакого нет. В руках, соединенных перед брюхом, держит он что-то подобное песочным часам. Истукан представлен сидячим. Напротив того, женщина изображена стоящею: на голове род кокошника, покрытого платком, которого концы, украшенные узорами, закинута за плеча. Лоб закрыт каким лепесточком, выходящим из-под кокошника и суживающимся между бровей; волосы заплетены в две косы, которые, начинаясь от лба, обходят около круглых серьги; а на шее ожерелье. В руках держит также нечто подобное песочным часам. Туловище и руки нагие; остальная же часть тела закрыта короткою юпкою и родом передника с узорами. Ноги обломаны. Оба истукана несколько повреждены от того, что жители отбивают от них по временам куски камня для употребления их вместо лекарства от лихорадки"[2].

Були кам'яні баби також у маєтку миргородського поміщика Дмитра Трошинського в селі Кибинцях. Тепер одна з них зберігається в Полтавському краєзнавчому музеї.

Пам'ятками археології на Миргородщині цікавився Тарас Шевченко, який 1845 року працював тут як співробітник Київської археографічної комісії. Його знайомий Олександр Лук'янович, поміщик села Мар'янського, підказував Шевченкові, де в наших краях можна знайти пам'ятки старовини. У квітні-травні того року, під час перебування на Полтавщині, Шевченко зробив малюнок олівцем "Краєвид з кам'яними бабами" (дехто вважає його зробленим у селі Шедієвому на Новосанжарщині, в маєтку батька Олександра Андрійовича – А.Ф.Лук'яновича).

Місцеве населення інколи використовувало кам'яні баби в господарстві, наприклад, як стовпці для воріт, при роботах на току тощо. Можливо, ще й сьогодні на Миргородщині десь зберігаються кам'яні баби чи їх фрагменти.

Примітки.

1. Козюра І. *Історичне краєзнавство Полтавщини в роки революції та громадянської війни (1917 - 1919 рр.)*. - Ічня, 1997. - С.13.
2. Толочко О. *Документи першої історико-археологічної експедиції в Україну // Київська старовина*. - 1998. - № 3. - С.180.

1999 р.

Розділ II. ОКРУШИНИ З ІСТОРІЇ МИРГОРОДСЬКОГО КОЗАЦТВА

МИРГОРОДСЬКІ ПОЛКОВНИКИ

Понад два століття слави й звитяги налічує Миргородський козацький полк. Ця тема, заборонена в сталінсько-брежнєвські десятиліття, майже не мала своїх дослідників. Праці й публікації останніх півтора десятиліть [1] дали можливість уточнити імена полковників Миргородського полку від 1638 по 1781 рік. Ось їхній перелік:

Яблонський Терентій, миргородський полковник у 1638 році. Брав участь у повстанні Якова Острянини проти польської шляхти. Після скасування 1638 року Миргородського полку полковник Т.Яблонський зазнав насильницького пострігу в ченці.

Лісницький Григорій (Сахнович, Сахненко, Костира), був миргородським полковником у 1648, 1651, 1654 –1658, 1659 роках. (Про полковників Г.Лісницького, Г.Білаша, П.Животовського, М.Кияшка та Ф.Заньківського далі будуть окремі нариси).

Гладкий Матвій, миргородський полковник у 1649–1652 роках, з перервами. (Не слід плутати з полковником Максимом Гладким, який потрапив у полон до поляків під Загалем на Поліссі й був страчений ними 20 листопада 1649 року). В 1630 році згадується Миско Гладкий (можливо це і є Матвій), "черкашенин", тобто, українець, який прийшов до Миргорода з Дону й привів із собою понад 200 полоняників, взятих запорожцями "за морем у турскова царя в городех" [2] . Був наказним гетьманом у червні 1651 року в бою під Берестечком. Після Білоцерківської угоди М.Гладкий разом із іншою козацькою старшиною в січні 1652 року очолив змову проти гетьмана Богдана Хмельницького. За наказом гетьмана був "скараний на горло". Похований у Миргороді (за іншими даними – у селі Миргородцях) 18 травня 1652 року.

Таран Максим, миргородський полковник.

Ратченко (Радченко, Райченко) Михайло, наказний миргородський полковник у червні 1651 року. У 1649 році був козаком сотні Гаврила Гладченка Миргородського полку. У вересні 1652 року – миргородський полковий суддя; у 1655–1669 роках – миргородський полковий обозний. Перебуваючи на уряді миргородського полковника, листувався з турецьким султаном [3].

Гладкий Кирило, наказний миргородський полковник у березні 1651 року.

Іванів Матвій, у 1652 – 1654 роках наказний миргородський полковник.

Козел Олесь, у березні 1658 року наказний, а в червні-липні того самого року – дійсний миргородський полковник. Раніше, у 1649 році, Лесько Козел записаний як значний козак Миргородського полку.

Довгаль Степан, миргородський полковник у 1658 – 1659 роках, із перервами. Прихильник полтавського полковника Мартина Пушкаря.

Апостол Павло Охрімович ("Царенко"), миргородський полковник у 1659 – 1664 та 1672 – 1683 рр. Був також на урядах: сотника першої миргородської сотні (1651), сотника другої миргородської сотні (1657), хомуцького сотника (1658), генерального осавула у гетьмана Дорошенка (1666).

Андріїв Кирило, миргородський полковник у 1660 році.

Білаш Гаврило Остапович, наказний миргородський полковник у 1660 році.

Животовський Павло Трохимович, миргородський полковник у 1661 році.

Гладкий (Гладченко) Григорій, у 1662 році – наказний миргородський полковник; у 1666 році – миргородський полковий суддя; у 1669 – 1670 та 1676 роках – дійсний миргородський полковник.

Постоленко Дем'ян Іванович, миргородський полковник у 1664 – 1666 рр.

Постоленко Григорій, миргородський полковник у 1666 – 1668 роках. В.Модзалевський вважав, що Дем'ян і Григорій Постоленки належали до роду Апостолів, тобто були Апостоленками (Див.: Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908. – С.10). Цю версію, як доведену, повторюють інші дослідники. Ми не схиляємося до такої думки. Прізвище Постоленко, очевидно, є похідним від прізвища Постіл. Постоли й Постоленки – козаки, а згодом дворяни – у XVII – XIX ст. жили в містечку Сорочинцях [4].

Гамалій (Гамалія?), миргородський полковник у 1666 році.

Кияшко Михайло, миргородський полковник у 1670 – 1671 роках.

Дуб'яга Іван, миргородський полковник у 1672 році.

Апостол Данило Павлович, миргородський полковник у 1683 – 1723 роках. З 1727 по 1734 рік – гетьман Лівобережної України.

Остроградський Матвій Іванович, наказний миргородський полковник у 1714, 1722, 1730 роках. Мав також посади: готв'янського сотника Миргородського полку (1688 – 1715); миргородського полкового судді (1715 – 1734).

Шемет, наказний миргородський полковник у 1723 – 1724 роках. Брав участь у Перському поході.

Родзянко Василь Іванович, наказний миргородський полковник у 1724 – 1725 роках. Був також на уряді: хорольського сотника Миргородського полку (1701 – 1704, 1710), миргородського полкового обозного (1710, 1723 – 1732).

Апостол Павло Данилович, миргородський полковник у 1727 – 1736 роках.

Троїцький Яким, у 1732 році – наказний, у 1751 році – дійсний миргородський полковник.

Галаган Семен Іванович, наказний миргородський полковник у 1736 році.

Капніст Василь Петрович, миргородський полковник у 1737 – 1751 роках. З 1751 року мав звання бригадира.

Гамалія Іван, наказний миргородський полковник у 1750 році.

Остроградський Федір Матвійович, миргородський полковник у 1752 – 1768, 1770 (?) роках. Був також на посадах готів'янського сотника Миргородського полку (1715 – 1735), миргородського полкового судді (1734 – 1752).

Леонтович Іван. Про нього В.Модзалевський дає такі відомості: “Іван Леонтович, бунчуковий товариш, в должности полковника Миргородского, вместе с бунчуковым товарищем Федором Занковским в 1772 и октябре 1774 г.” [5].

Занківський Федір Григорович, миргородський полковник у 1771 – 1781 роках.

Примітки.

1. *Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С.11-13; № 3. – С.18-20; Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // УІЖ. – 1997. – № 2. – С.92–98; Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Частина I. Урядники гетьманської адміністрації: Реєстр. – К., 1997; та інші.*

2. *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3 томах. – Т.1. – М., 1954. – С.90.*

3. *Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года...– Издание Императорского общества Истории и Древностей Российских при Московском университете. – М., 1875. – С.257; Воссоединение Украины с Россией. – Т.3. – М., 1954. – С.85.*

4. *ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.60; Спр.166. – Арк.2 зв.; Спр.167 – Арк.107 зв. та інші.*

5. *Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.3. – К., 1912. – С.67.*

1993 р.

МИРГОРОДСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ГРИГОРІЙ ЛІСНИЦЬКИЙ ТА ЙОГО РІД

Миргородський полковник Григорій Лісницький (? – 1664), як і гетьман Іван Виговський, – одна із трагічних постатей нашої історії XVII століття. Григорій Лісницький, за твердженням І.Крип'якевича, належав до тієї козацької старшини, яка походила з української шляхти, з недовірою ставилась до Росії, однак була неприхильною й до режиму польських магнатів, хоч і не зрікалася привілеїв, які давало їй шляхетське походження. До такої шляхетської групи належали Іван і Данило Виговські, Григорій Лісницький, Григорій Гуляницький, Михайло Криса, Павло Тетеря, Самійло Богданович-Зарудний [1].

Григорій Лісницький – український шляхтич із Київщини. Його родовий маєток – Товстоліс. Ім'я його батька – Сахно, адже в різних джерелах Григорій згадується як Сахненко, Сахнович, Софонович.

Невідомо, яким чином доля закинула Григорія на Миргородщину, але 1649 року він уже служив реєстровим козаком Миргородської полкової сотні (за деякими даними [2], 1646 року Г.Лісницький уже був миргородським полковником). В.Модзалевський називає періодом його полковництва 1653 – 1654 та 1657 – 1658 роки [3]. Принаймні достеменно відомо, що миргородським полковником він став після Матвія Гладкого, який був страчений 1652 року).

Антиросійські погляди Лісницького чітко проявилися ще на Переяславській раді 1654 року, коли миргородський полковник разом із переяславським полковником Павлом Тетерею та генеральним суддею Самійлом Зарудним очолив опозицію, яка виступала проти присяги цареві [4]. Вони вимагали взаємної присяги також від царських послів щодо захисту Запорізького війська і гарантій непорушення козацьких вільнот.

28 вересня 1655 року Миргородський полк на чолі з Г.Лісницьким у складі війська Б.Хмельницького погромив польські війська під Городком на Галичині. У червні 1657 року, ще за життя Богдана Хмельницького, Лісницького призначено на посаду наказного гетьмана. Військовий талант миргородського полковника й наказного гетьмана був поцінований Хмельницьким: він подарував йому містечко Шишаки Миргородського полку, дав привілей на Вільшану в Корсунському полку (Вільшана тоді за кількістю населення дорівнювала Миргороду). Мав Лісницький також двір у Миргороді.

Діапазон його діяльності, як видно, був великим. Миргородський полковник як глибоко побожна людина зробив чимало добрих справ для монастирів. У Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі зберігалася книга “Евхологион албо Молитвослов” київського видання 1646 року, котру Григорій Лісницький з дружиною Оленою 1653 року передали святій обителі [5]. А 1660 року він учинив благодійний акт, подарувавши на Лубенський Мгарський монастир ліс у Товстому Байраці, що під Шишаками. Відомо, що в 1662 році Г.Лісницький належав до Львівського Братства.

По смерті Богдана Хмельницького протягом деякого часу, в другій половині 1657 року та на початку 1658 року, Григорій Лісницький знову перебував на уряді наказного гетьмана. Політична орієнтація Лісницького проявлялася все впевненіше – як антимосковська і пропольська, що була найвигіднішою для України на той скрутний час. В ці роки у Лісницького виникла думка самому стати гетьманом в Україні [6]. Але з обранням на гетьманство Івана Виговського він став одним із найпереконаніших гетьманових прихильників і послідовно продовжував підтримувати його в орієнтації на відхід від Росії, в боротьбі проти полтавського полковника Мартина Пушкаря – лідера промосковської партії серед козацької старшини.

У другій половині січня 1658 року Виговський, як пише Самійло Величко, “прибув із Гадячого до Миргорода і прогав там у тамтешнього полковника Григорія Лісницького кілька днів” [7], чекаючи повернення від Пушкаря свого посланця, гадяцького намісника Тимоша Прокоповича, який мав схилити Пушкаря до згоди з Виговським. Коли ж дізнався, що полтавський полковник полонив і закував його посланця, то, вражений і розгніваний, відправив із Миргорода до Полтави свій Сербський компанійський полк на чолі з І.Сербином, щоби той захопив Пушкаря; пішли з ними й козаки під орудою І.Богуна. Сам же Виговський 25 січня поїхав з Миргорода до Чигирини.

Компанійці зазнали поразки: під Диканькою їх було розбито полковником Барабашем, якого послав Пушкар. Триста компанійців загинуло в тій січі, а котрі лишилися живими, повернулися із сумною звісткою до Миргорода. Це викликало і в Лісницького, і в миргородців тривогу, бо можна було сподіватися погоні за сербами й нападу на Миргород. Відтоді, за словами С.Величка, “запалав вогонь чварної козацької незгоди”.

Пушкар мав досить значний вплив на частину козацтва й старшини Лівобічної України, і Лісницький відчував хисткість свого становища. Коли полтавський полковник зі своїм полком, а також збірним полком дейнеків і запорізьким полком Барабаша став підступати до Миргорода проти Лісницького, останній, остерігаючись, що його козаки перейдуть на бік Пушкаря, вийшов із міста з частиною відданих йому козаків і вирушив у напрямку до Лубен [8]. Прихильники Пушкаревої партії, що залишилися в Миргороді, спрямували справу так, що миргородці на початку березня 1658 року обрали полковником Степана Довгала, Пушкаревого однодумця.

Одразу потому, навесні 1658 року, Григорій Лісницький разом із Іваном Богуном був відряджений гетьманом Виговським як посол до Москви. Метою посольства було сформувати в російській верхівці негативну думку про Пушкаря і запорізького полковника Якова Барабаша, котрі повстали проти гетьмана Виговського. Щоб домогтися підтримки Росії в боротьбі проти заколотників, Лісницький від імені гетьмана змушений був піти на деякі поступки московському уряду і вдатися до тактичного ходу: він просив прислати в українські міста російських воєвод [9]. Мета посольства була досягнута: Пушкар не одержав підтримки з Москви і зазнав поразки (був убитий 7 червня 1658 року).

Того самого року Іван Виговський посилав Григорія Лісницького як досвідченого в дипломатичних справах політика ще й послом до Польщі.

Лісницький був одним із найдійовіших ініціаторів Гадяцької угоди у вересні 1658 року, згідно з якою Україна позбувалася протекторату Росії й під назвою “Велике Князівство Руське” ставала автономним суб’єктом федерації трьох держав – Польщі, Литви й України.

Після Гадяцької угоди російський цар Олексій Михайлович послав князя Ромодановського, щоб той упокорив прихильників Виговського. Ромодановський у листопаді 1658 року вирушив із Білгорода на Полтавщину, розповсюдивши універсали з закликом до повстання проти І.Виговського, разом з пушкаревими дейнеками “перейшов річку Псьол і вдарив на Миргород, який застав безборонним. Тут він позабирав у місцевих жителів усі їхні маєтки” [10] і рушив до Лубен. Прихильник Виговського лубенський полковник Павло Швець пішов із Лубен, покинули рідне місто й жителі, взявши з собою домашнє добро. Військо князя Ромодановського дощенту спалило Лубни. Росія упокорювала Україну вогнем.

Освічений, мудрий і поміркований Григорій Лісницький за гетьмана Івана Виговського став генеральним суддею Війська Запорізького. Він був поряд із Виговським протягом усього часу його гетьманування, в час тріумфу і в хвилини скрути. Навіть коли Виговський зрікся гетьманства, саме генеральному судді Г.Лісницькому він доручив доставити гетьманські клейноди для передачі їх новообраному гетьманові [11].

Незважаючи на ухвалу Переяславської ради 17 жовтня 1659 року про те, що найближчим одностудцям Виговського, в тому числі й Лісницькому, надалі “ніколи в раді військовій і секретній і в уряді ніякому не бути”, новообраний гетьман Юрій Хмельницький просив Москву залишити Лісницького на посаді генерального судді [12]. Юрій Хмельницький, як і колись його батько, посилав Лісницького до польського короля, бо саме в особі досвідченого генерального судді бачив ту людину, яка повною мірою усвідомлювала всю загрозу, що нависла над Україною: суперництво між Польщею й Москвою, яке знесило й обидві держави, й саму Україну, прокладало шлях третьому суперникові – Оттоманській Порті.

Державницькі прагнення Івана Виговського та його сподвижника й одностудця Григорія Лісницького, попри їхню орієнтацію на Польщу, викликали в короля постійну підозру. Так, запідозривши їх у причетності до організації народного повстання проти польської шляхти, військовий суд Польщі засудив їх до страти. Григорій Лісницький був розстріляний поляками 1664 року.

Трагізм долі І.Виговського та Г.Лісницького полягає в тому, що їхня ідея української державності, як продукт високоосвічених аристократичних умів, на той час ще не знайшла повної підтримки в населення, котре не зрозуміло далекоглядних високих цілей своїх провідників. Переміг консерватизм і прагматизм мислення маси (як і згодом було не раз у нашої історії).

* * *

Рід Лісницьких по смерті Григорія не занепадав. Миргородський полковник залишив по собі трьох синів – Данила, Дмитра та Івана. Дружина Григорія, Олена, ставши вдовою, по якомусь часі вийшла заміж удруге, як пише О.Лазаревський, “за якогось Степана Куницького” [13]. Близько 1672 року вони вже перебували в шлюбі. Степан (Стефан) Куницький – досить відома в історії особа. У кінці 60-х – на початку 70-х років цей галицький шляхтич служив у гетьмана Петра Дорошенка, стратегічною метою якого було об’єднання Правобережної й Лівобережної України. Саме цій меті була підпорядкована й діяльність С.Куницького, хоча не

можна давати цьому діячеві однозначної оцінки, адже в складному переплетінні політичних подій другої половини XVII століття він часто у своїх діях керувався власною вигодою.

За гетьмана І.Самойловича, 1672 року Куницькому було дозволено оселитися й будуватися в Миргороді. Він одержав звання військового товариша, але невдовзі повернувся на Правобережжя, де 1675 року був нобілітований. Самойлович сприйняв надання Куницькому прав шляхетства як зраду Військові Запорізькому, і 1674 року над Стефаном Куницьким учинили суд на старшинській раді в Батурині. Проте невдоволений Куницьким був і польський король Ян III Собеський за те, що козацтво Правобережної України непослідовно діяло на користь Речі Посполитої.

1683 року королівським універсалом енергійний С.Куницький був призначений гетьманом Правобережжя.

З початку свого гетьманування він здійснював політику козацької колонізації земель правого берега України і активно запрошував населення Правобережжя освоювати такі міста як Мошин, Рокитне, Богуслав [14]. Саме через С.Куницького та його дружину Олену налагоджувалися зв'язки Миргородщини з Правобічною Україною.

Степан Куницький ще близько 1672 року забрав дружину з Миргородського полку на Правобережжя. Старший пасинок Куницького Данило Куницький на той час уже був дорослим. О.Лазаревський висловлював припущення, що Данило теж належав до кола, близького гетьманові Дорошенку, супротивникові Москви. Данило, повернувшись до батьківського маєтку, за гетьмана І.Самойловича відновив свої втрачені права як власника містечка Шишаків на Миргородщині, а до того ще й одержав села Матяшівку і Милюшки. Йому, “яко особе у Войску Запорожском заслужоной”, 1689 року підтвердив права на ці володіння ще й гетьман Іван Мазепа [15]. Мав Данило Лісницький також млини на річці Пслі. 1672 року Данило згадується як “резидент Трипільський” [16].

В 1683–1684 роках столиця гетьмана С.Куницького була в Немирові, а його дружина Олена мала осідок у Богуславі. Її оцінювали як дуже діяльну і сміливу жінку. Через Олену Лісницьку-Куницьку до Немирова йшли потоки втікачів із Лівобережжя, в тому числі й із Миргородського полку, які рятувалися від гніту московської колоніальної адміністрації. Гетьман І.Самойлович був настільки обурений її діяльністю, що навіть спорядив військовий загін для її полонення, але гетьманші Олені вдалося втекти до резиденції чоловіка [17].

Доля гетьмана Стефана Куницького мала трагічний фінал. Козаки, невдоволені його поразкою у грудні 1683 року в бою з буджацькими татарами під селом Тобаком, що на річці Пруті, зібралися на початку березня 1684 року на козацьку раду з метою переобрати свого провідника. При спробі втечі Куницького було вбито. Його дружина Олена по смерті чоловіка втекла до Польщі, але згодом, уже за гетьмана А.Могили, повернулась і домагалася відшкодування завданих їй збитків і повернення багатств у Богуславі.

Її син Данило Лісницький помер 1695 року. Про інших синів миргородського полковника Григорія Лісницького збереглися тільки окремі уривчасті свідчення. Дмитро згадується в документах за 1672 та 1673 роки. Іван служив у війську, мав звання військового товариша, володів селом Милюшками до 1715 року, коли миргородський полковник Данило Апостол передав це село своєму зятеві Іванові Ломиківському [18].

Нашадки миргородського полковника Лісницького по лінії сина Данила дали продовження роду. Вони успадкували батькові маєтності. Данилів син Григорій Лісницький, названий на честь свого славетного діда-полковника, у 1707 – 1709 роках служив миргородським полковим сотником, у 1709 році разом із братом Романом одержав гетьманський універсал на містечко Шишаки, село Матяшівку і млини на річці Пслі. Григорій був одружений із Марфою, донькою переяславського полковника Леонтія Полуботка [19], рідною сестрою наказного гетьмана Павла Полуботка.

Другий син Данила Лісницького – Роман – у 1709 році був значковим товаришем Миргородського полку, в 1723 – 1729 роках – дійсним шишацьким сотником, володів у Шишаках 197 дворами, а в селі Матяшівці – 51 двором. Роман помер близько 1729 – 1730 років. Відоме й ім'я його дружини – Ганна Туранськівна, представниця козацько-старшинського роду Туранських (Турянських) [20]. Роман Лісницький мав сина Дем'яна і доньку Єфросинію

(перебувала в шлюбі з Олексієм Богаєвським, гадяцьким полковим осавулом, 1761 р.). Саме від Романа одержав продовження рід Лісницьких.

Дем'ян Романович Лісницький поєднався шлюбом із Євдокією Перехрестовою-Осиповою, яка була донькою представників двох відомих на Миргородщині родів – Василя Даниловича Перехрестова й Марії Михайлівни Осипової. До речі, Осипова походила з роду миргородського протопопа Филипа – діяча часів гетьмана Виговського і Григорія Лісницького.

Дем'янів син Микола Лісницький (близько 1732 – 1795), правнук миргородського полковника, за козацьким звичаєм розпочав службу в Миргородському полку 1757 року в званні військового товариша [21].

У 1769 році він уже був, як і його дід Роман, шишацьким сотником, а в 1781 році – полковим осавулом. З ліквідацією полкового ладу на початку 80-х років отримав чин колезького асесора. Мав двори в Шишаках (136), де й жив, у Матяшівці (22), в хуторі Молодиківщині Шишацької сотні (7) та в хуторі Купчинському (5 душ) [22] – так називалося тоді Гоголівська Василівка. Дружина (шлюб 1761 року, в Шишаках) – Марія, дочка військового товариша Івана Киріякова, жила в хуторі Молодиківщині.

В архіві Коша Запорізької Січі збереглася справа про слідство, яке 1772 року велося в Сорочинцях кошовою старшинською депутацією на чолі з Дмитром Сіромахою і Степаном Роменським. Розглядалася не зовсім гідна поведінка шишацького сотника Михайла Лісницького, який, перебуваючи з командою на землях Війська Запорізького, в слободі Мечebilівці, чинив утиски тамтешнім мешканцям.

Проживав у Шишаках і брат Миколи Лісницького Григорій (народився близько 1746 року), бунчуковий товариш, а згодом колезький асесор, одружений із дворянкою Оленою Андріївною. Сестра братів Лісницьких (її ім'я не встановлене) у 1770 році була дружиною Лапи-Данилевського з відомого козацько-старшинського роду з містечка Шишаків. У “вірчому листі” від 1779 року шишацький поміщик Лев Данилевський називає Лісницьких своїми “предшественниками” [23]. З роду Лісницьких був іще якийсь колезький канцелярист, який у 1781 році володів хутором (6 хат) у Шишацькій сотні, а також якийсь Роман Лісницький, котрий у 1766 році був значковим товаришем Миргородського полку.

В кінці XVIII століття Лісницькі жили також у Полтавському й Богодухівському повітах. Данило, син Миколи Лісницького, у середині XIX століття був поміщиком у селі Матвіївці Богодухівського повіту. Шлюбу не брав. Служив секретарем фельдмаршальського штату. Данило Миколайович мав двох сестер. Одна з них – Анастасія; про другу відомо, що вона була дружиною поміщика Полтавського повіту Федора Кованька, мала сина Миколу (народився 1797 року в селі Матвіївці, успадкував від матері хутір Молодиківщину) і доньку Олександрю (народилася 1794 року в селі Рибцях Полтавського повіту, померла малолітньою). Данило й Анастасія Лісницькі були хрещеними батьками дітей подружжя Кованьків [24].

Останнім із відомих нам представників роду був капітан Олександр Лісницький, власник маєтку в Миргородському повіті, який помер раніше 1851 року [25]. До віддалених родичів миргородського полковника належали також Павло Дем'янович Лісницький, житель містечка Баришівки, коштом якого 1718 року в Києві на Подолі споруджено церкву Введення Пресвятої Богородиці, та маляр Михайло Лісницький, який у 1772 – 1773 роках працював над відновленням живопису в церквах Києво-Печерської Лаври [26].

Примітки.

1. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С.299.
2. Дашкевич Я. Гетьманська Україна // Пам'ятки України. – 1990. – №2. – С.13.
3. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.3. – К., 1912. – С.244.
4. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. – Т.2. – М., 1953. – С.153.
5. Левицкий О. Отчет об осмотре старинных храмов в г. Полтаве и в м.м. Багачке и Шишаках Миргородского уезда // Чтение в Историческом обществе Нестора Летописца. – Кн. 17. – К., 1903. – С.34.

6. Лазаревский А. Люди старой Малороссии. 14. Лесницкие // Киевская старина. – 1886. – Т.XV, июль. – С.452.
7. Величко Самійло. Літопис. – Т.1. – К., 1991. – С.228.
8. Там само. – С.229–230.
9. Антонович В., Бец В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах: Иван Остапович Выговский // УІЖ.. – 1991. – № 3. – С.132.
10. Величко Самійло. Літопис. – Т.1. – С.235.
11. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн. VI. – Т.2. – С.55.
12. Там само. – С.81.
13. Лазаревский А. Люди старой Малороссии. – С.453.
14. Чухліб Т.В. Українсько-польська військова взаємодія під час гетьманування С.Куницького (1683 – 1684 рр.) // УІЖ.. – 2000. – № 5. – С.52.
15. Лазаревский А. Вказане джерело.
16. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.3. – К., 1912. – С.245.
17. Чухліб Т.В. Вказане джерело. – С.52.
18. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка 1729 – 1730 гг. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 9. – Полтава, 1912. – С.121–179.
19. Модзалевский В.Л. Вказане джерело. – С.245.
20. Барвинский В.А. Генеральное следствие ...– С.137–138.
21. Київська старовина. – 1998. – № 3. – С.173.
22. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С.256.
23. Ділова документація Гетьманщини. – К., 1993. – С.192.
24. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.2. – К., 1910. – С.365, 366, 374.
25. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – № 43. – Отд. 2. – С.235.
26. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVI – XVIII ст. – К., 1983. – С.143.

ГАВРИЛО БІЛАШ, МАЛОВІДОМИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПОЛКОВНИК

Про цього історичного діяча нашого краю відомо небагато. На документах початку 1660 року він підписувався як “Гаврило Остапович Білаш, полковник Війська його пресвітлої царської величності Запорізького намісник миргородський і гадяцький”, намісник – тут у значенні заступник. У 1659 – 1678 роках дійсним миргородським полковником (з перервами) був Павло Охрімович Апостол, який у 1659 – 1660 роках одночасно тримав також пірнач гадяцького полковника. На час відсутності Павла Апостола замість нього в полку залишався наказний полковник, або намісник. Саме таку функцію 1660 року виконував Гаврило Білаш.

Можемо тільки здогадуватися, звідки він родом. Козацько-старшинські роди Білашів були і в Городиській сотні Миргородського полку, і в сусідньому Лубенському полку.

До нашого часу дійшли тексти двох листів полковника Гаврила Білаша – “вістові відписки” від 18 та 19 січня 1660 року [1]. Обидва листи написані в тяжкі часи, коли Україна страждала від татарських наскоків, тому державці, керівники порубіжних з ординцями земель намагалися вчасно й оперативно інформувати один одного про загрозу, яка весь час виникала з боку “кочовиськів агарянських”.

В листі, адресованому окольничому й воєводі, князеві Г.Ромодановському до міста Білгорода, миргородський полковник Білаш писав: “Ознаймую милости твоей про крымских и нагайских татаров, што царь крымскій вийшол з войском своим поганым и тянет к Цибульнику,

а послал тысяч сорок татар и щось немного турков к ляхам на помощь добывать Умани, Кальника, Браславля и иных городов, чего им Господи Боже не помози”.

З листа стає зрозуміло, що Гаврило Білаш довідався від полтавського полковника про те, що “нагай великий и малый на наши города замисл мiют”. Миргородський полковник домовляється з Г.Ромодановським про негайне взаємне сповіщення про події. На закінчення листа Г.Білаш застерігає: “В том будьте в пильной осторожности, як до войны принадлежит, по-риццерску треба быть готовыми, аби нас сонных неприятель в дворах не ставал, ... будем оным неприятелям креста святого отпор давать”. Цей лист був писаний “в Гадячах”.

Другий лист аналогічного змісту миргородський полковник відправив суминському воєводі Умаю Шамордіну і тамтешньому полковникові. На одній із копій цього листа того самого року зроблено помітку: “послати грамоти в усі українні города, звеліти їхати усім повітовим людям з жонами і з дітьми в города”.

Ці листи розкривають ще одну сторінку тривожного XVII століття в нашому краї та ім’я одного з його лицарів-оборонців – Гаврила Білаша.

Примітка.

1. *Киевская старина*. – 1892. – Т. XXXVII, май. – С. 294-296.

1996 р.

ПАВЛО ЖИВОТОВСЬКИЙ – НАПІВЗАБУТИЙ МИРГОРОДСЬКИЙ ПОЛКОВНИК

Реєстр Війська Запорізького 1649 року фіксує імена кількох козаків на прізвище Животовський у Веприцькій, Гадяцькій і Рашівській сотнях Полтавського полку [1]. Не виключено, що з тих країв походив і майбутній український військовий і державний діяч періоду Руїни, миргородський полковник Павло Животовський.

У 1659 – 1660 роках П.Животовський перебував на уряді гадяцького полкового сотника, а вже навесні року 1661 він узяв до рук пірнач миргородського полковника, здобувши його на деякий час між двома періодами правління миргородського полковника Павла Охримовича Апостола. Миргородський полк у той час підпорядковувався наказному гетьманові Лівобережної України Якимові Сомкові [2]. В 1663 – 1672 роках Животовський посідав різні військові уряди: гадяцького полковника, наказного генерального обозного (восени 1663 року), генерального судді – з перервами [3].

На початку 1664 року він очолив оборону Глухова від коронних військ, які діяли під орудою польського короля Яна II Казимира. Восени 1665 року ми знову бачимо Павла Животовського гадяцьким сотником, а в лютому наступного року він уже – військовий суддя.

Гадяччина у XVII – XVIII століттях була відома як один із осередків антимосковської опозиції. Промовистим є випадок, який стався 20 вересня 1665 року. Московські “ратні люди”, які осіли постоем у Гадячі, напали на садибу гадяцького сотника Павла Животовського. На чолі нападників-москвитів стояв прапорщик Яган Шпиголь. Саме він, як свідчить документ того часу, “с солдаты двора его [тобто, Животовського – Л.Р.] добывали – хотели убить”. Наступного дня сотник пішов скаржитися до російського воєводи Протасьєва, але той “управи не дав”. Після цього наскоку розпочалася ціла низка сутичок невдоволених гадячан із “ратними людьми” [4].

У липні – серпні 1678 року Павло Животовський, колишній миргородський і гадяцький полковник та генеральний суддя, став наказним гетьманом і очолив потужну козацьку залогу під час облоги Глухова турецько-татарськими військами.

За деякими даними, життя Павла Животовського закінчилося 1699 року.

Це ім'я із славетної когорти миргородських козацьких полковників ще чекає свого повного повернення із забуття.

Примітки.

1. *Реестра всего Войска Запорожского... 1649 г. – М., 1875. – С.298, 299, 302.*
2. *Дашкевич Я. Гетьманська Україна // Пам'ятки України. – 1990. – №2. – С.13.*
3. *Кривошея В. Українська козацька старшина. Частина I. Урядники гетьманської адміністрації: Реєстр. – К., 1997. – С.6–7.*
4. *Оглоблин Н. Розыск 1666 г. о злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии // Киевская старина. – 1895, декабрь. – С.282.*

2001 р.

З НАШОЇ ТРАГІЧНОЇ ІСТОРІЇ (ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО КИЯШКО)

Як мало ми знаємо про людей, котрі стояли на чолі державного, військового, політичного, громадського життя нашого краю в минулі віки! Іноді буває – тільки ім'я. Так сталося і з Михайлом Кияшком, про якого було відомо лише, що у 1670 – 1671 роках він посідав уряд миргородського полковника.

Понад триста літ минуло з часу його діяльності. Жорно історії перемололо на порох відомості про цього провідника миргородського козацтва. Збереглися тільки окрушини...

Звідки родом був Михайло Кияшко? Поки-що достеменно ніхто не знає. Знатний козацький рід Кияшків жив на території Сорочинської сотні Миргородського полку. Можливо також, що Михайло походив із Кременчуцької сотні, яка входила до складу Миргородського полку. І сьогодні на території Дмитрівської сільської ради Кременчуцького району є село Кияшки [1]. Предки полковника, можна здогадуватися, належали до сотенної чи полкової старшини. Його батька, очевидно, звали Степаном, бо Михайло іноді згадується як Степанів-Кияшко [2]. Проте в інших дослідників він зареєстрований як Михненко [3].

Це була доба по смерті Богдана Хмельницького, яку в нашій історії називають Руїною. Суспільний розбрат, спустошення України братовбивчими війнами і вторгненнями чужоземців, агресивність “сусідоньків” – Росії й Польщі, нездатність українських козацьких ватажків обох боків Дніпра об'єднатися для перемоги над спільним ворогом, різна політична орієнтація гетьманів І.Виговського, П.Дорошенка, І.Брюховецького, Д.Многогрішного, І.Самойловича – ось найприкметніші риси тих часів, із 1657 року (від часу смерті Богдана Хмельницького) аж до 1687 року, коли гетьманом був обраний Іван Мазепа. Народне прислів'я так схарактеризувало цей період: “Від Богдана до Івана не було гетьмана”.

У кінці 60-х років XVII століття Михайло Кияшко служив компанійським полковником. Компанійцями називали легкокіне гетьманське військо. Він відзначався як умілий, “справний” командир. У 1669 році Кияшко стояв на чолі війська Дем'яна Многогрішного, лівобічного гетьмана (1668 – 1672). Многогрішний у своїй політиці не зважувався на рішучий розрив із Москвою, однак не був зовсім покірним Росії. Він частково відновив автономію, яку Україна втратила за його попередника І.Брюховецького. Опорою Многогрішного були загони й полки

компанійців, за допомогою яких він почав установлювати правопорядок у Лівобережній Україні.

1669 року “комонний полковник” Михайло Кияшко брав участь у бою військ Многогрішного з його супротивником П.Дорошенком під селом Рогинцями, що поблизу містечка Ромна, і під Новою Греблею в Глинському повіті. У 1670 – 1671 роках він тримав як символ влади пірнач миргородського полковника, посівши цю посаду після Григорія Гладкого [4].

Зберігся цікавий документ – лист миргородського полковника Михайла Кияшка до гетьмана Дем'яна Многогрішного. Подаємо його повністю.

“Ясневелможный, а ко мне милостивый господине гетмане, господине и благодетелю мой! Восприяв аз совершенную ведомость из Голтви от наказного моего, что рыбники, едучи с Низу, сказывали, яко конечно Серко пришол до Сечи к войску Низовому, которому ото всея рады войсковыя, приняв его благодарне, дано из скарбу войснового платье; а отдав, просили, дабы по-прежнему войску ватагом будучи в поле готовился пойти; и там того Серка в Сечи в очи видели. Сказывают, что там же в Сечи есть Ханенко. Сверх того, из тое своея рады послали по калмыки, хотя (тобто, бажаючи. – Л.Р.), отступив татар, таковых же себе братью принять. Те ж рыбники сказывали, что от короля полского шол посол на Запорожье, которых Дорошенкова сторожа встреча изымали; токмо из между их един, при котором листы были, до Сечи прибежал, неведомо того о каких делех, потому что при тех рыбниках еще пред войском листов не объявляли, а впредь, каковы вести буду иметь, о сем же прилежного радения прилагаю ко объявлению велможности твоей должен препосылать. При сем нижайший мой поклон отдав милости твоей, господину и благодетелю моему, предаюсь велможности твоей, милостивому господину моему, наиповольнейшим слугою. Михайло Кияшка, полковник войска его царского пресветлаго величества запорожскаго миргородский. Из Миргорода августа 7 дня 1671 года” [5].

Лист засвідчує прихильність Михайла Кияшка до гетьмана і дає уявлення про складність у взаєминах українських діячів початку 70-х років XVII століття – Івана Сірка, Михайла Ханенка, Петра Дорошенка. Можемо зробити припущення, що Михайло Кияшко негативно ставився до трьох згаданих діячів, котрі були антимосковськи налаштовані.

То були жорстокі часи, жорстокі звичаї, але ніякими щонайжорстокішими часами не можна виправдати безжального й непотрібного кровопролиття. Ось як із осудом розповідає про події 1671 року козацький літописець Самійло Величко: “Дорошенко занехав Лубенщину й інші цьогобічні міста, що притримувалися його рейменту. А гетьман Многогрішний, хочучи мати під своїм рейментом і відірвати від Дорошенкової влади геть усю цьогобічну Україну, послав від себе в Лубенщину з полком його кампанії полковника Кияшка. Той Кияшко, чи за гетьманським наказом, чи через своє жосткосердя та шаленство, прибувши в Лубенщину й в інші тамтешні навколишні місця, люто й по-тиранському вирубав невинних людей, що виїхали з сіл та міст по сіно і дрова, і з такою беззаконною вислугою вернувся до гетьмана Многогрішного...” [6].

А вже наступного 1672 року Михайло Кияшко став лубенським полковником. Сімдесяти роки в житті цього козацького старшини вкриті запоною невідомості. І лише 1681 року, за гетьмана Самойловича, М.Кияшко згадується як гадяцький полковий осавул. Разом із іншими офіційними особами він тоді займався межуванням земель між російськими й українськими містами на території від Скельського городища й від річки Ворскли до річки Мерлі [7]. На цій самій посаді полкового осавула він був і наступного 1682 року.

Напевно, мав Кияшко і власні землі, рангові чи придбані, зокрема, в межах Гадяцького полку. Принаймні, підставу для такого припущення дає існування сучасного села Кияшківського – на території Харківської сільради Гадяцького району [8].

Якою ж була подальша доля цієї особи? В останні роки життя він займав чималі посади. Самійло Величко називає його військовим осавулом, а М.Костомаров – полковим обозним Гадяцького полку.

1687 рік, останній рік життя Михайла Кияшка, не був спокійним для України. То тут, то там вибухала за мішанина, козацький бунт. Свідчить Самійло Величко: “Головні ж московські

й козацькі війська, що були на Коломаку, де брід Буцького, з князем Голіциним стояли (після взяття гетьмана Самойловича з сином його Яковом) там кілька тижнів і трохи були побунтувалися: там-таки на Коломаку в Гадяцькому полку було забито військового осавула Кияшка” [9]. Це був липень 1687 року. Після цього козацькі війська обрали гетьманом Івана Мазепу.

Знову і знову вчитуюся в літописні рядки, і згадуються слова Володимира Винниченка: “Історію України не можна читати без брому”. А ще слова нашого духовного батька Тараса Шевченка: “... І братолюбіє пошли”.

Примітки.

1. Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області. – Полтава, 1968. – С.16.
2. Дашкевич Я. Гетьманська Україна // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С.13.
3. Кривошея В. Українська козацька старшина. Частина 1. – К., 1997. – С.40.
4. Дашкевич Я. Вказане джерело.
5. Яворницький Д. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків. – Дніпропетровськ, 1990. – С.168.
6. Величко С. Літопис. – Т.2. – К., 1991. – С.139.
7. Там само.
8. Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області. – С.31.
9. Величко С. Вказане джерело. – С.345.

1997 р.

ФЕДІР ЗАНЬКІВСЬКИЙ – ОСТАННІЙ МИРГОРОДСЬКИЙ ПОЛКОВНИК

Історія миргородського козацтва ще всуціль заповнена “білими плямами”. Маловідомою постаттю є й останній миргородський полковник Федір Григорович Заньківський (варіанти прізвища – Заньковський, Занковський, Зенківський, навіть іноді Зінківський). Його рід походить від Георгія (Юрія) Васильовича Заньківського, який у 1719 – 1722 роках служив священиком у селі Жуках Полтавського полку, де, до речі, жив і автор відомого літопису Самійло Величко. Георгій Заньківський мав у цьому селі млин і пасіку. Його син, молодий попенко Григорій, 1715 року розпочав службу в Лубенському полку канцеляристом. Через три роки він став сотником у Чигрин-Дібрівській сотні того ж таки полку, а після 1723 року перейшов на службу до Полтавського полку, де мав почесне звання значкового товариша. У 1726 – 1727 роках був полтавським полковим комісаром, а в кінці 20-х років справував як полтавський полковий писар. Ця посада вважалась на той час досить високою. З 1732 року Григорій Заньківський очолив старосанжарівську сотню й утримував цей уряд упродовж тривалого часу [1]. Загинув козак Григорій в одному з походів проти турків близько 1747 року.

Григорій Заньківський був одружений із полтавською полковниківною Марією Черняківною. Рід Черняків знатен іздавна. Ще в 1680 – 1682 роках, а вдруге 1689 року полтавський полковницький пірнач утримував Леонтій Черняк. У 1709 році батькова посада дісталася синові Іванові Черняку, який полковникував аж до самої смерті, коли 1722 року помер “при Ладозькому каналі” й був похований у Полтаві [2]. Донька полковника Івана Черняка й стала дружиною Григорія Заньківського.

Із їхніх дітей відомі Федір (майбутній миргородський полковник), Василь, Іван та Параска. Василь у 40-х роках XVIII століття служив військовим канцеляристом у Генеральній

військовій канцелярії, мав звання бунчукового товариша. Іван у 50-х – 60-х роках був обраний козаками на посаду сотника другої старосанжарівської сотні; його нащадки залишилися в Полтавському повіті. Дочка Параска вийшла заміж за новосанжарівського сотника (1757 – 1769) Андрія Магденка і отримала багатий посаг – маєтності в Кременчуцькому, Полтавському й Олександрійському повітах. Їхня донька Настя стала невісткою відомого в Полтаві Павла Руденка, бургомістра Полтавського магістрату. Магденки доводились близькою ріднею знаній на Полтавщині і, зокрема, на Миргородщині сім'ї Капністів. Як бачимо, Заньківські мали широкі стосунки з багатьма козацько-старшинськими родами полтавського краю.

Син Григорія Заньківського Федір народився близько 1723 року, із двадцятилітнього віку служив рейтаром кінного полку, 1747 року звільнений від служби для подальшого її проходження в Україні замість батька, який загинув у військовому поході. 22 березня 1748 року Федора ушановано званням бунчукового товариша. Упродовж десяти літ, з 1771 по 1781 рік Заньківський був миргородським полковником. Коли російський уряд зліквідував в Україні полковий лад, а козацькі полки зазнали реорганізації за типом російських регулярних військ, він отримав звання бригадира. Відчуваючи, що жити йому залишилося недовго, у 1789 році написав духовний заповіт. Помер Федір Заньківський до 1802 року [3].

Відомо, що в 50-х роках Федір Заньківський жив у селі Крутому Березі поблизу Полтави. Із здобуттям миргородського полковництва він оселився на території свого полку, де мав значні, хоч і розпорошені маєтності. Його полковницька резиденція перебувала в містечку Сорочинцях.

1752 року Ф.Заньківський володів 43 дворами і трьома бездвірними хатами в другій Полтавській полковій сотні. У 1781 – 1787 роках мав 21 хату в хуторі Сорочинської сотні, частину хутора Овнянського та хутір Остріжний Миргородського повіту. Йому належали також піддані у Говтв'янському повіті: частково в селах Баранівці та Перевозі, 17 душ у хуторі Малинівському, 10 – у хуторі Колісниковому, 4 – у хуторі Хоружівському [4]. Всього за бригадиром Федором Заньківським у 1788 році налічувалось 1215 душ у Миргородському, Олександрійському, Костянтиноградському й Полтавському повітах.

Федір Заньківський узяв шлюб із донькою Андрія Рунівського, який обіймав посади полтавського полкового писаря (1731 – 1747), у 1744, 1745 та 1749 роках був за генерального писаря, понад два десятиліття служив полковим обозним Полтавського полку [5]. На жаль, ім'я його дочки - миргородської, як тоді називали, полковникової – встановити не вдалося.

Федір Заньківський був близько знайомий із знатними родинами Миргородського полку Чарнишами, Данилевськими, Римшами, Ляховичами, та іншими. Синів миргородський полковник не мав. А своїх дочок він повіддавав заміж за нащадків козацько-старшинських родів. Його донька Мотря побралася з Іваном Московим (або ще Московою) – полковим хорунжим Миргородського полку. Залишившись удовою – а Іван Москова помер раніше 1787 року – вона стала власницею частини слободи Вакулівки та частини села Хорішків та хутора Кривої Рудки, всі Говтв'янського повіту [6].

Інша донька Заньківського Варвара була пошлюблена з Андрієм Дублянським, надвірним радником, сином бунчукового товариша Полтавського полку Олександра Дублянського. Андрій приєднав до своїх земель ще й жінчине віно – 260 душ у Полтавському, Костянтиноградському й Олександрійському повітах. Служив високопоставленим чиновником на Катеринославщині. Через Дублянських Заньківські поріднилися з Чарнишами, Рошаківськими, Яновськими.

Третя дочка, Настя Заньківська, 1789 року вже була дружиною Івана Яковича Канієвського, який у 1765 – 1773 роках служив полковим писарем Переяславського полку, пізніше став майором, а в 90-х роках – головою другого департаменту Чернігівського верхнього земського суду, колезьким, а згодом статським радником [7]. Настя ще була жива 1802 року.

Напевно, якимось родичем миргородського полковника був і Федір Ілліч Заньківський, титулярний радник, котрий у 1785 році підписав як свідок купчу про продаж у селі Зубівці Миргородського повіту підданих поміщика Андрія Остроградського лікареві Михайлові Трохимовському [8]. Далекі родичі Миргородського полковника у XVIII – XIX століттях проживали і в селі Жуках та на Стародубщині.

Заньківські мали свій герб: щит, який тримають два поляки зі списками, а на ньому зображення півмісяця, двох зірок, золотого ключа, орлиних крил, срібної фортеці, сонця та інших типових атрибутів геральдики [9].

У селі Крутому Березі неподалік від Полтави ще й досі збереглася садиба Заньківських, збудована в кінці XVIII століття. Ще є поблизу Полтави село Рунівщина й урочище Дублянщина, назви яких пов'язані з родичами Заньківських – Рунівськими й Дублянськими [10]. Існував колись і хутір Москова (Москови) на території Миргородського полку.

Прізвище ж самих Заньківських лишило по собі такі топоніми як “хутори полковника Заньківського” (80-і роки XVIII століття) в Сорочинській і Устивицькій сотнях Миргородського полку [11].

Примітки.

1. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.2. – К., 1910. – С.122.
2. Борзаківський П., Ладинський П. Журнал, тобто насущна записка прав... // Київська старовина. – 1994. – С.22.
3. Модзалевский В.Л. Вказана праця. – Т.2. – С.121.
4. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С.124, 132, 239, 253, 259, 262, 271.
5. Реєстр козацької старшини 1744 року // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С.22.; Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках // Зоря Полтавщини. – 1991. – 12 березня.; Модзалевский В.Л. Вказана праця. – Т.4. – К., 1914. – С.402.
6. Описи Київського намісництва... – С.243, 255, 276.
7. Модзалевский В.Л. Вказана праця. – Т.2. – С.279.
8. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр. 19. – Арк. 46.
9. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – СПб., 1914. – С.59.
10. Полтавська область: Адміністративно-територіальний поділ. – Полтава, 1968. – С.47.; Зоря Полтавщини. – 1991. – 21 вересня.
11. Описи Київського намісництва... – С.124, 132.

1996 р.

МИРГОРОДСЬКІ СУДДІ XVII – XVIII СТОЛІТЬ

Уся повнота судової влади у XVII – XVIII століттях належала полковникові. До судової реформи 1763 року він був головою полкового суду, а функції його заступника, по суті, виконував полковий суддя. З проведенням реформи в полках стали діяти ще й земський та підкоморський суди, до складу яких уходили суддя, підсудок та писар. Полкові суди було реорганізовано в гродські, у складі яких залишалась посада полкового судді, фактично, другої особи після полковника [1].

Найперший із відомих суддів Миргородського полку за доби Хмельниччини був **Михайло Радченко (Ратченко, Райченко)**. У червні 1651 року його призначено наказним миргородським полковником, а наступного року, за діяльності “наставного полковника” Матвія Іваніва, він фігурує як полковий суддя. Радченко був значною політичною постаттю, є дані про його листування з турецьким султаном. Козацький рід Радченків мав свій осідок у Сорочинській сотні Миргородського полку, де був їхній хутір [2]. В Миргородському районі й сьогодні існує село Радченки на території Полив'янської сільської ради і село Радченкове Черевківської сільської ради.

У другій половині XVIII століття на посаді миргородських полкових суддів були **Яцько Котляр** (1660), **Гаврило Олексій** (1663 – 1666), **Григорій Гладченко** (1666), **Андрій Іванів** (1672 – 1676) [3].

Рід Зарудних – один із найвідоміших козацько-старшинських родів Миргородського та Лубенського полків. З нього вийшло кілька сотників, полковий осавул, гусарський полковий обозний, кілька військових товаришів. **Григорій Зарудний**, син Федора, власник села Слобідки поблизу Миргорода, спочатку служив у Миргородському полку осавулом, а в 1690 – 1708 роках був миргородським суддею [4]. (Остання дата наводить на думку, що припинення його перебування на цій посаді, можливо, пов'язане з поразкою Івана Мазепи). Проте його знову бачимо на цій посаді в 1711 році. Про опозиційність цього старшинського роду щодо російського уряду свідчить, у певній мірі, також згадка імен Йони Зарудного (1682) та Самійла Зарудного в “Галереї українських політичних смертників, емігрантів, засланих та в'язнів” В.Модзалевського [5]. Пізніший нащадок роду Зарудних, Яків, котрий у 70-х роках XVIII століття служив миргородським полковим хорунжим [6], у 80-их роках був земським підсудком, мав численні маєтності в кількох сотнях Миргородського полку.

Упродовж тривалого часу суддівський уряд у полку посідала знатна й освічена родина Остроградських. **Матвій Іванович Остроградський** понад 50 літ прослужив у Миргородському полку, був учасником Північної війни 1700 – 1721 років та російсько-турецької війни 1735 – 1739 років. Уряд полкового судді він посідав з 1715 по 20 травня 1734 року. У 1730 році він був одночасно і полковим суддею, і наказним миргородським полковником [7].

Середній син Матвія Остроградського – **Федір** – перебував на козацькій службі з 1711 року. У 20-х – на початку 30-х років служив говтв'янським сотником. 1733 року за протекцією гетьмана Данила Апостола став полковим обозним, а з 1734 по 1752 рік був миргородським полковим суддею. Однак наявність суддівського звання в ті роки не означала усунення від бойових дій: у 1737 році Федір Остроградський відзначився в бою з татарами, коли відбив їх від містечка Говтви. Брав участь у Кримській кампанії та Хотинському поході 1739 року. 25 січня 1752 року його було обрано миргородським полковником, на цій посаді він перебував до 1768 року (за деякими даними – і 1770 року) [8].

За часів свого суддівства Ф.Остроградський став великим землевласником. У 40-их роках він із сином Василем, говтв'янським сотником, масово закуповував землю в Миргородському полку [9]. Федір Остроградський, треба гадати, мав жорсткий характер. Так у 1766 році на нього, в той час миргородського полковника, подали скаргу кілька миргородських поміщиків і священників “о происшедших от него спорах” на виборах кандидатів у земські судді [10].

Син Федора **Павло Остроградський** (народився 1732 року) двадцятирічним парубком розпочав військову кар'єру, служив квартирмейстром у Македонському гусарському полку. 1760 року отримав звання бунчукового товариша Миргородського полку – це звання, зазвичай, надавалося синам козацької старшини. З 1764 року він уже підкоморій (підкоморський суддя) Миргородського полку [11]. Цією посадою передбачено було вести судові справи про межування володінь Миргородського полку та розгляд суперечок про землю. Павло Остроградський узяв за дружину дочку генерал-майора Миколи Чорби [12], серба за походженням. У 1785 році, вже по ліквідації полкового ладу, 53-річний Павло Остроградський мав чин надвірного радника й був суддею Говтв'янського повіту. Посаду підкоморія він обіймав ще й 1787 року. Був власником понад 500 душ у селах Говтв'янського повіту [13].

Ще один син Федора Остроградського, **Андрій**, співвласник містечка Говтви, у 1767 році служив підкоморієм Остап'ївського повіту, що входив тоді до складу Миргородського полку.

Федір Козачківський 40-х роках XVIII століття вів справи писаря Миргородського полку, а в 1758 – 1767 роках був полковим суддею. У 1770 році він мав двори в Миргороді, Яреськах, Багачці, Сорочинцях, Зубівці, Черевках. У деяких документах його прізвище згадується як Козачинський [14].

У 1767 – 1771 роках полкове суддівство вершив Григорій Сахновський. У 60-х роках полковий суддівський уряд отримав **Антін Ляхович** [15] із Шишацької сотні. З цього старшинського роду відомі: Матвій – у 1770 році полковий миргородський писар, власник 12

хат у Сорочинцях; Григорій – сотник, власник дворів у селах та хуторах Городиської сотні Миргородського полку; Федір – поручик, 1787 року співвласник села Перевозу Миргородського повіту. Сам же Антін Ляхович володів хутором Салівським у Шишацькій сотні.

Миргородським полковим суддею був і **Петро Галяхівський**, котрий у 1770 році мав у Сорочинцях 12 хат [16].

Відомий рід Базилевських володів маєтностями переважно в Білоцерківській сотні. У XVIII столітті миргородськими полковими суддями обиралися **Григорій Базилевський** (1768) та **Федір Базилевський** (1772 – 1779). 1781 року згадується й земський суддя Базилевський.

Про рід Родзянків існує значна кількість літератури. Численні нащадки Василя Родзянка, миргородського полкового обозного (1723 – 1734), які жили здебільшого в Хорольській сотні Миргородського полку, залишили свій слід і в царині правосуддя.

Іван Родзянко, Степанів син, сотниченко, з 1738 року був суддею Гадяцького полку. На цьому самому уряді він перебував у 1760 році. Служив також підкоморієм. Мав двори в Хоролі та інших містах. **Семен Степанович Родзянко** (народився близько 1721 року, помер раніше 1800 року) по закінченні служби в Миргородському й Гадяцькому полках у званні полкового осавула, 1759 року пішов у відставку. В 1773 році був земським суддею Миргородського повіту. **Павло Родзянко** (близько 1746 – 1805), син хорольського сотника Івана Родзянка, 1736 року був хорольським повітовим суддею, а в 1800 році – підкоморієм Хорольського повіту [17].

Року 1784 суддею Миргородського повітового суду став **Давид Юрійович Ратієв**, грузинський князь, відставний полковник Грузинського гусарського полку. На початку 40-х років XVIII століття він отримав підданські двори в Миргородському полку, в містечку Устивиці й селі Бакумівці Хорольської сотні [18], а до 1749 року переселився до Миргорода [19]. Брав участь у російсько-шведській кампанії 1741 – 1743 років, у Семилітній війні, в російсько-турецькій війні 1768 – 1774 років, у поході на Польщу 1772 – 1773 років. Давид Ратієв і грузинський поет Давид Гурамішвілі очолили миргородську грузинську колонію, яка була помітним культурним осередком того часу (тесть Давида Ратієва, грузинський поет-емігрант Дмитро Саакадзе певний час теж жив у Миргороді)[20]. Повітовий суддя Давид Ратієв підтримував родинні й приятельські стосунки з елітними козацькими родинами Миргородщини – Чарнишами, Богмевськими, Бровками, Осиповими [21], був власником 44 хат у Миргороді.

1785 року посаду миргородського повітового судді обіймав **Іван Чарниш (Черниш)**, син Никифора, нащадок генерального судді Івана Чарниша. Народився він близько 1740 року. Маючи неповних п'ятнадцять літ, розпочав службу в Миргородському полку канцеляристом. 1767 року він уже підписував документи як миргородський полковий писар, на цій посаді перебував і в кінці 70-х років [22], і на початку 80-х. У 1785 році – колезький асесор, суддя миргородського повітового суду [23]. Перебував у шлюбі з Євдокією, дочкою сотника Григорія Шапи. У 80-х роках мав двори в Миргороді, Сорочинцях, Яреськах, Баранівці, в хуторі Говтві Полтавського повіту, хутори в Шишацькій сотні, в Хорольському повіті. Мав міцні господарства, 1780 року в містечку Сорочинцях побудував селітряний завод “на три котли”.

Антін Богмевський (народження 1741 року), син військового товариша Павла Богмевського, як і інші попередники на суддівській посаді, пройшов типовий для свого часу службовий шлях. Почав його 1756 року юним канцеляристом Миргородського полку. Згодом отримав почесні звання значкового та військового товариша, 1783 року його призначено полковим писарем. Із 1763 року перебував разом із полком у закордонних походах, у Криму, “у содержания пограничных караулов” [24]. У 1777, 1778, 1781 та 1782 роках “по выбору общества города Миргорода находился при казенной соли начальником”. У 1784 – 1785 роках він – дворянський засідатель Миргородського нижнього земського суду, 1794 року був суддею Миргородського повітового суду [25]. Власник дворів у Миргороді та Біликах. Дружина Антона Богмевського – Ганна, донька миргородського сотника Григорія Йосипова (Осипова). Коло знайомих у Миргороді – це козацько-старшинське й князівсько-дворянське грузинське оточення: уже згадані Чарниші, Бровки, Ратієви, Гурамішвілі, грузинський князь Олексій Пхеїдзе – миргородський городничий, дворянський засідатель Миргородського нижнього земського суду [26], та інші.

Примітки.

1. Путро А.И. *Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века.* – К., 1988. – С.75–77.
2. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К., 1989. – С.124.
3. Кривошея В. *Українська козацька старшина.* – Ч.1. – К., 1997. – С.41.
4. Барвинский В.А. *Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка...* – С.121–179; Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. *Малороссийский гербовник.* – СПб., 1914. – С.60.
5. *Пам'ятки України.* – 1991. – №5. – С.11.
6. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.21 зв. – 35 зв.
7. Барвинский В.А. *Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка...* – С.144.
8. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.45 зв.
9. ЦДІАУК. – Ф.1632. – Оп.1. – Спр. 411. – Арк.216–228.
10. ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр. 425. – Арк.1–125.
11. Астряб М.Г. *Старая Полтавица и столетняя тяжба Марковичей с Свечками и Пасютами (1720–1827).* // Труды ПУАК. – Вып. 8. – Полтава, 1912. – С.170 (в підрядкових примітках).
12. ЦДІАУК. – Ф.736. – Оп.1. – Спр. 948. – Арк. 22 зв. – 223.
13. *Описи Київського намісництва...* – С.259, 265.
14. ЦДІАУК. – Ф.104. – Оп.2. – Спр.1. – Арк. 51–52.
15. Національна бібліотека України ім. В.Вернадського НАНУ. Інститут рукопису. – Ф. VIII. – Од. зб. 254 (127). – Арк. 60.
16. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр. 1. – Арк. 46 зв.
17. Модзалевский В.Л. *Малороссийский родословник.* – Т.4. – К., 1914. – С.279, 298, 300.
18. Плохинский М.М. *Иноземцы в старой Малороссии. Ч.1. Греки, цыгане, грузины.* – М., 1905. – С.222 (в підрядкових примітках).
19. ЦДІАУК. – Ф.1632. – Оп.1. – Спр. 411. – Арк. 102.
20. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 25, 31 зв.; Розсоха Л. *Свидетельствуют архивные данные...: Давид Гурамишвили и его миргородское окружение* // Литературная Грузия. – 1987. – № 7. – С.180–181.
21. ЦДІАУК. – Ф.990. – Оп.1. – Спр. 1745. – Арк. 17 зв.
22. Там само. – Ф.105. – Оп.2. – Спр. 9. – Арк. 57.
23. Там само. – Ф.736. – Оп.1. – Спр. 948. – Арк. 227 зв. – 228.
24. Там само. – Ф.193. – Оп.1. – Спр. 32. – Арк. 3.
25. Там само. – Ф. 1843. – Оп.1. – Спр. 46. – Арк. 40, 67 та ін.
26. Там само. – Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1776. – Арк. 19; Ф. 1843. – Оп.1. – Спр. 16.

1995–2000 р.

МИРГОРОДСЬКІ КОЗАЦЬКІ ПИСАРІ Й КАНЦЕЛЯРИСТИ

Україна за доби козаччини мала дуже високий рівень освіченості населення. Грамотність навіть серед рядових козаків була звичним явищем.

Полковий писар вважався глибоко шанованою особою серед козацтва. У полковій канцелярії служили високоосвічені люди, багато з яких закінчували Київську академію, духовні чи парафіяльні школи, знали по кілька іноземних мов. Писар керував роботою полкової канцелярії, мав у своєму підпорядкуванні значний штат канцеляристів – близько десяти осіб. Зазвичай починаючи службу в полку канцеляристами у 12–16 років, писарями ставали вже в зрілому віці, а пізніше, траплялось, досягали ще вищих посад – сотника, судді, полковника.

Писарі й канцеляристи вміли вправно писати вірші, але так само вміло володіли шаблею в боях. Вони перекладали дипломатичне й ділове листування, переписували козацькі літописи, вели щоденні записи військових і політичних подій (так звані “діаріуші”).

У XVII столітті миргородськими полковими писарями були: Холод, Силуян Мужилівський, Іван Василевич, Федір Андрійович Блажевський, Сенча, Семен Лях, Степан Лукашів, Макар Морокевський, Олександр Нестеренко [1].

Відомий на Миргородщині рід Трошинських дав багатьох освічених людей. Степан Трошинський (у 1704–1708 роках полковник сусіднього Гадяцького полку) був племінником гетьмана Івана Мазепи і його прихильником. У 1712 році згадується якийсь канцелярист Трошинський, “свойственник Мазепы”, очевидно, це був Іван, Степанів син.

У середині XVIII століття військовим писарем служив Прокіп Іванович Трошинський. А його син Дмитро Прокопович Трошинський (1754–1829) закінчив Київську академію, перебував на посаді гадяцького полкового писаря. Згодом він дістав визнання як високопоставлений державний діяч, багатий вельможа і меценат. Його маєток у селі Кибинцях був важливим осередком тогочасної культури.

У 1781 році військовим канцеляристом служив Юхим Трошинський, співвласник містечка Яресьок Миргородського полку [2].

Федір Козачківський (Козачинський) служив миргородським полковим писарем у 1741–1750 роках, потім дослужився до звання полкового судді.

У писарі й канцеляристи часто виходили діти із священницьких родин, наприклад, значковий товариш Олексій Боровиківський, як свідчить послужний список, “породы малороссийской, з поповских детей”, у 1780 році служив підписком Миргородського земського повітового суду [3], до того ж його знали як маляра-іконописця (це був дядько художника Володимира Боровиківського).

Із миргородського козацько-старшинського роду Малинок відомі Самійло, миргородський полковий писар (1722–1725), та Макар, полковий канцелярист (1770). Їхній рід мав маєтності в Сорочинцях, Будаківці, існував також хутір Малинчин поблизу села Овнянки.

Гетьмани й полковники своїми універсалами щедро дарували маєтки. Так село Черевки у першій чверті XVIII століття було подароване Данилом Апостолом полковому писареві Миргородського полку Петрові Ліскевичу, який служив писарем у 1716 – 1725 та в 1732 роках. Таку саму посаду обіймав 1770 року Матвій Ляхович, сорочинський дідич.

У 1764 – 1781 роках миргородським полковим писарем служив Іван Никифорович Чарниш [4].

Наведемо ще кілька прізвищ, миргородських козацьких писарів XVIII століття, які вдалося віднайти в різноманітних історичних документах.

Василіів (Васильєв) Василь – сотенний писар (1770); 4 хати в Миргороді.

Ворожченко Остап – яреськівський сотенний писар; хутір у Яреськівській сотні (1781).

Журахівський Григорій – сотенний писар (1763 – 1770); 5 хат у Миргороді, одна хата в Зубівці.

Іваненко – сотенний писар; хутір у Хорольській сотні (1781).

Козиненко Марко Антонович (нар. 1726) – сотенний писар з 1739 року; двори в Сорочинцях.

Крисков – сотенний писар (1781); хутір в Устивицькій сотні.

Погорілий – сотенний писар (1781); два хутори в другій Миргородській сотні. (Хутір Погорілівщина у 1910 році ще існував на території Зуївцівської волості).

Устимович – земський писар (1781); хутір у Хорольській сотні.

Федоренко – сотенний писар (1781); хутір у Білоцерківській сотні.

Ячний Іван (нар. 1741) – сотенний писар з 1759 року.

На Миргородщині є населені пункти, назви яких свідчать про те, що колись їхніми власниками були писарі. Це село Писарівка Черкашанської сільської ради та кілька десятиліть тому приєднаний до цього села хутір Писарівщина, що походить від козацького прізвища Писаревський [5].

Миргородцям, напевно, будуть цікаві й прізвища козацьких канцеляристів нашого полку, оскільки серед цих прізвищ є такі, що збереглися до сьогодні.

Бровко Яків Юхимович (нар. 1752) – полковий канцелярист із 1764 року. Згодом – отаман першої миргородської сотні, полковий осавул, депутат Миргородського повіту.

Гавриш Дем'ян Григорович (нар. 1747) – із 1761 року колезький канцелярист, колезький архіваріус. З 1779 року – полковий осавул.

Гординський Іван (нар. 1763) – з 1777 року полковий підканцелярист і канцелярист. В 1783 році – сотенний отаман.

Зубенко Сава – полковий канцелярист (1726).

Кирпотенко Йосип Петрович (нар. бл. 1751) – військовий товариш, архіваріус Миргородської полкової канцелярії (1786). Власник 14 душ чоловічої статі в Миргороді.

Маляренко Антін – канцелярист першої миргородської сотні у 60–70-х роках; у 1783 році – миргородський возний.

Пицимука Лука – старший полковий миргородський канцелярист (1767); мав хутір у Сорочинській сотні.

Родзянко Василь Степанович (нар. бл. 1727) – військовий канцелярист (1755). Згодом миргородський полковий обозний, предводитель дворянства Хорольського повіту. Двори в селі Панасівці, в Хоролі.

Семениченко – полковий канцелярист (1781); хутір у Яресківській сотні.

Семеняка – полковий канцелярист (1781); хутір у Яресківській сотні.

Стефанович – військовий канцелярист; два хутори в Багацькій сотні (1781).

Федяй – військовий канцелярист; хутір у Хорольській сотні (1781).

Устименко Григорій – канцелярист Миргородського повітового суду (1786).

Чарниш (Черниш) Василь Іванович (нар. 1750) – полковий канцелярист із 1767 року, військовий товариш. Згодом – майор, надвірний радник; перший маршал Полтавської губернії.

Черкес Яків – полковий канцелярист (1770). Двори в Сорочинцях та інших селах.

Чутівський – полковий канцелярист; хутір у Яресківській сотні (1781).

Ще й сьогодні на Миргородщині збереглося чимало з названих козацьких прізвищ. Упродовж поколінь у багатьох із цих сімей не згасало прагнення до високої освіченості, науки, культури.

Примітки.

1. *Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч.1. – К., 1997. – С.41.*
2. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С.155, 278.*
3. *ЦДІАУК. – Ф.736. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 55; Ф.104. – Оп.2. – Спр. 2. – Арк. 134 зв.*
4. *ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр. 349. – Арк.63; Ф.105. – Оп.2. – Спр. 9. – Арк. 57; Ф.104. – Оп.2. – Спр.2. – Арк. 130 та ін.*
5. *Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. – Миргородский уезд. – Полтава, 1905. – С.32; Бюлетень Лубенського округового статистичного бюро та список населених пунктів округи. – №1-2. – Лубні, 1927. – С.82; Полтавська область. Адміністративно-територіальний поділ: Довідник. – Полтава, 1968. – С.134.*

1996 р.

“ПОПЕРЕДУ СОТНИК ЇДЕ, ВІН ДО ПЕКЛА З НАМИ ПІДЕ”

У XVI – XVIII століттях полки як військові й адміністративно-територіальні одиниці України поділялися на сотні. На чолі кожної з них стояв сотник. На ранніх етапах розвитку козацького війська сотників обирала козацька рада, а в XVIII столітті їх призначав, зазвичай, гетьман. Це була та середня ланка українського суспільства, яка станово належала до козацької старшини, а за родом своєї служби стояла ближче, ніж інші, до рядового козацтва, бо безпосередньо контактувала з ним і в бою, і в мирний час.

У Миргородському полку в різні часи налічувалась різна кількість сотень – до шістнадцяти. Та й сама територія полку змінювалась, охоплюючи в деякі періоди землі аж до Кременчука і частину Правобережжя. Крім чотирьох миргородських сотень, були ще Яреськівська, Шишацька, Сорочинська, Устивицька, Отап'ївська, Багацька, Білоцерківська, Говтв'янська, Хорольська, Городиська, Кременчуцька, Власівська, Потіцька, Крилівська, Цибулівська й Архангелогородська сотні.

Щонайбільшими були перша і друга миргородські сотні. У другій половині XVIII століття до першої Миргородської сотні входили такі села: Гаркушинці, Петрівці, Ярмаки, Милюшки, Слобідка, Мальці, Єрки, Білики, Почапці, Зубівка, Шахворостівка і прилеглі до них хутори. Друга Миргородська сотня охоплювала села Попівку, Хомутець, [Малі] Сорочинці, Довгалівку, Бакумівку, Черевки, Зуївці та хутори Глибоке, Гасенки, Стовбине й інші [1].

Із початку XVII століття відомі імена небагатьох миргородських сотників. Миргородець Григорій Кудря був сотником нереєстрових козаків у Війську Запорізькому. Разом із гетьманом Яковом Остряницею він брав участь у бою під Лубнами на річці Сліпороді 1638 року.

З початку Хмельниччини відомі імена сотників миргородських сотень: Пилип Мандика, Гаврило Гладченко, Андрос, Кирик Якименко (Попівський) [2]. Протягом другої половини XVII століття найвідомішими сотниками першої (найбільшої) Миргородської сотні були Павло Апостол (батько майбутнього гетьмана), Павло Донець, Василь Козленко, Корсун, Трохим Антонович та інші. У XVIII столітті миргородськими сотниками стали представники відомих козацьких родів: Григорій Лісницький (онук миргородського полковника Григорія Лісницького), Мусій і Василь Зарудні, Антін Волевич, Гаврило Бець, Андрій Кандиба, Матвій Ляхович, Кирило Забіла, Данило і Йосип Павелки.

У XVIII столітті знатні козацькі роди утримували в своїх руках сотницькі уряди по кілька десятиліть, передаючи їх у спадок від батька до сина. Так білоцерківськими сотниками Миргородського полку були Василь, Лаврін, Іван, Андрій та О.І.Базилевські. Відомий рід Остроградських теж дав кількох сотників Миргородського полку: говтв'янських – Матвія, Федора, Василя, Миколу та Володимира і омельницького – Григорія. Очолювали миргородські сотні й представники родини Павелків – Данило, Йосип, Яків. Трьох яреськівських сотників дав рід Попатенків – Степана, Панаса й Олександра. Два сотники – Данило і Роман – вийшли з родини Леонтієвих (до речі, це були родичі сім'ї Гоголів-Яновських).

Найвідомішою родиною Хорольської сотні Миргородського полку були Родзянки. “Славні Лубни Кулябками, а Хорол Родзянками”, – стверджувала давня приказка. Сотникували в Хорольській сотні Василь, його син Степан, онук Ярема та їхній родич Іван Родзянки. Сотниками в Хоролі були й Лагоди – Василь і Клим.

Традиційно сотницьким був рід Зарудних. Це шишацький сотник Григорій Зарудний (1682), миргородські сотники Мусій і Василь (перша половина – середина XVIII століття). Їхні маєтки були в селах Слобідці, Тухах (Федунці), Єрках, Яреськах, у Миргороді [3]. Назва села Сотницького, що неподалік від Слобідки, певно, теж завдячує своїм походженням сотникам Зарудним.

Лісницькі, нащадки миргородського полковника Григорія Лісницького, у першій половині XVIII століття теж були сотниками в Миргородському полку: Григорій – у полковій Миргородській сотні, а Федір, Роман і Микола – у Шишацькій. Стефановичі сотникували в Багацькій сотні Миргородського полку (Андрій), в Устивицькій (Григорій) і в Лохвицькій сотні Лубенського полку (Іван).

Улізьки утримували сотницьку владу в Сорочинцях (Степан 1737 року) і в Устивиці (Андрій 1730 року).

Нашадки миргородських сотників, славних і хоробрих козацьких провідників, живуть у нашому краї й сьогодні.

Примітки.

1. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К., 1989. – С.121–122.
2. *Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года...* – М., 1875. – С.255–279.
3. *Астряб М. Войсковая и городовая старшина в Малороссийских полках в 1725 г. // Труды ПУАК.* – Вып. 14. – Полтава, 1916. – С.74; *Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1739 гг. // Труды ПУАК.* – Вып.9. – Полтава, 1912. – С.159–162 та ін.

1996 р.

ІЗ КОГОРТИ СЛАВЕТНИХ ЗЕМЛЯКІВ (ПРАВНИК ВАСИЛЬ СТЕФАНОВИЧ)

Відомий український правознавець, дипломат, учений, педагог Василь Стефанович (1697 – 1773) – наш земляк. Він походив із старовинного козацько-старшинського роду Миргородського та Лубенського полків. У XVIII столітті, коли українські прізвища ще не набули стабільності й документального закріплення, прізвище Стефанович іноді варіювалося як Степанович, Стефанів, Степанів. Із цієї родини вийшли козацькі писарі й канцеляристи, сотники, військові й бунчукові товариші, священники, маляри-іконописці. Сидір Стефанович

1725 року служив миргородським городовим війтом, а Андрій Стефанович у 1725 – 1744 роках був дійсним сотником Багацької сотні Миргородського полку [1]. У Миргородському краєзнавчому музеї нині зберігається його портрет – один із небагатьох портретів миргородської козацької старшини, які дійшли до нас із XVIII століття.

У рік народження Василя Стефановича один із його предків, канцелярист Стефанович, був захоплений у полон ордою під Кизикерменом. Козацьке життя тоді було сповнене смертей, ран, боїв і полонів.

А доля Василя Стефановича склалася не так, його високий інтелект, тяга до знань вивели його на інший шлях. Він успішно закінчив Києво-Могилянську академію і поїхав до Європи студіювати науки в найкращих університетах Німеччини, Чехії, Австрії, Італії. 25-річний Василь Стефанович 1722 року першим одержав ступінь магістра вільних наук і філософії [2]. Як знавець багатьох європейських мов, він був запрошений до Санкт-Петербурга. Йому було доручено вести дипломатичне листування та переклад дипломатичних документів у імператорській канцелярії, однак там він не затримався.

По смерті Петра Першого його запросив архієпископ Феофан Прокопович до заснованої ним петербурзької семінарії на посаду професора філософії й риторики. Українці-земляки Прокопович і Стефанович несли реформаторські ідеї в царину тогочасної церковної освіти.

Про великі знання й здібності Василя Стефановича добре знав ще один миргородець – гетьман Данило Апостол, який, розпочавши упорядкування українського судочинства, збирав до своєї гетьманської резиденції в Глухові зонайкращих правників. У складі Кодифікаційної комісії, на чолі “Комісії книг правних” з 1734 року впродовж восьми літ працював, тепер уже в рідній Україні, Василь Стефанович. За його участі було укладено збір законів “Права, за якими судиться малоросійський народ”. Новий кодекс передбачав право Лівобережної України на самовизначення. Але російському урядові такі закони були не вигідними, тому названий кодекс так і не набув правочинності.

Василь Стефанович повернувся до своєї рідної Полтавщини, служив у козацькому війську, маючи почесне звання бунчукового товариша. У 1729 – 1739 та 1751 роках він перебував на уряді лохвицького сотника, ходив походом на Хотин у 1739 році, брав участь у боях проти татар. Як досвідчений юрист, у 1751 – 1773 роках Василь Стефанович обіймав посаду лубенського полкового судді [3]. Він вражав сучасників багатогранністю своєї діяльності.

Примітки.

1. *Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. // Киевская старина. – 1904, липень-серпень. – С.10; Реєстр козацької старшини 1744 року // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С.23.*
2. *Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2 томах. – Т.2. – К., 1992. – С.221.*
3. *Роспись чиновных особ в государстве при начале сего 1773 г. – [Без місця і року вид.]. – С.187.*

1997 р.

КОЗАЦЬКІ РОДИ МИРГОРОДЩИНИ

Кому з нас не цікаво знати, якого ми роду, звідки наше коріння? Сьогодні на Миргородщині живе безліч людей, у жилах яких тече кров їхніх козацьких предків. До нашого часу дійшла певна кількість історичних матеріалів, різного роду реєстрів, описів, котрі дають змогу прослідкувати витоки нинішніх миргородських прізвищ.

Ще й сьогодні в нашому краї є прізвище Данилевські. Це представники одного з найславніших миргородських родів. Їхні землі переважно пролягали на значній території у районі Шишаків, Великих Сорочинців, Олефірівки, Семереньків та інших сіл. У цьому козацькому роді протягом століть були і полковий хорунжий, і військові товариші, і перекладач, і писар, і повітовий скарбник, і інші. З роду Данилевських вийшли священики, вчителі, лікарі, вчені, письменники, історики.

У XVIII столітті в селах Гаркушинцях, Мальцях, Довгалівці мав землі криловський сотник Миргородського полку Григорій Рудь. Його нащадки живуть сьогодні серед нас.

Королі, Короленки – популярні в минулому прізвища. Вони мали хутори в першій і другій миргородських сотнях. У 1730 році Василь Короленко був миргородським городовим отаманом [1]. Семен Короленко, полковий хорунжий, у 1787 році мав хутір із 8 душ, що називався Королевим (певно, це сьогоднішня частина міста Миргорода – Королівщина). А за родинними переказами сім'ї письменника Володимира Короленка, їхнім предком був Іван Король, миргородський полковник, хоча документи такого полковницького імені не засвідчують.

У селі Петрівцях, а також біля Великої Багачки мали ґрунти козаки Павелки, які посідали сотницькі уряди в миргородській та Говтв'янській сотнях. Рід Маляренків – поширений у краї, бо й Малярів було багато. Один із Маляренків, Антін, 1783 року служив миргородським возним [2].

Козаки Ремиги мали хутір у Яреськівській сотні. Власниками хуторів були і козаки Проскури (в Багацькій сотні, в Кибинцях), і Пищимуки (в Сорочинській сотні), і козаки Мельники (в Першомиргородській і Говтв'янській сотнях) і козак Соколик (в Говтв'янській сотні). Мав свій хутір у Лубенському полку і Гора, підданий можновладців Родзянків. У тій самій Говтв'янській сотні Миргородського полку подибуємо прізвища козаків Усиків, Киктів, Кармазів, Горобців, Пугачів. Козаки Улізьки – із Сорочинської сотні. А Хорунженки були у XVIII столітті і в Шишацькій, і в Комишнянській сотнях.

Мабуть, першими поселенцями села Гаркушинців були Гаркуші (таких прізвищ на Миргородщині багато). А козаки Шульги та Марченки дали назви однойменним хуторам, тепер це села. Козаки Гречані – із першої Комишнянської сотні Гадяцького полку. З діда-прадіда корінними миргородцями були козаки Сайки, Івашини, Ячні, Дубини, Медведі (Ведмеді), Швайки, Бородаї, Щербані. У документах XVIII століття знаходимо в Миргороді сотенного осавула Харченка, полкового хорунжого Івана Черкеса, миргородського сотника Грицька Шапу, сотенного осавула Василя Марченка. Чи не впізнають сучасні миргородці серед них своїх предків?

У Яреськівській сотні Миргородського повіту в XVIII столітті завів собі хутір сотник Майборода, у Шишацькій – козак Зимоздря (тоді прізвище писалося через И), в Білоцерківській – Вишари, Гришки, Заїченки.

У списках козаків знаходимо й прізвища, що за етимологією не є українськими. Так у Остап'ївській сотні Миргородського полку трапляється прізвище козака Хавера, у Хорольській – Штомпеля, у Білоцерківській – козака Галимурзи, явно тюркського походження. До речі, населення Миргорода і в минулі віки не було мононаціональним. Свідчення тому – давні миргородські прізвища Грузин, Пранцуз [3] (себто француз), Волошко (волохи – румуни), Коряк, Лях тощо. Всі вони були вірними Україні, служили в козацькому війську.

Миргородські Шелюги – родом із Біликів. Їх звідти привезли до Миргорода в кінці XVIII століття предки Панаса Мирного.

Полковий осавул Дем'ян Гавриш у 80-х роках XVIII століття володів землями в Устивиці, Миргороді, хуторі Овнянському. Марко Козиненко відомий як миргородський полковий осавул.

У 1780 році мешкали в нашому місті Федір Підрушний, Федір Корсунський. Та хіба можна назвати усіх?

Не візьмуся однозначно стверджувати, що саме від усіх цих названих осіб походять сучасні миргородські роди: у кожному конкретному випадку потрібні поглиблені генеалогічні

дослідження. Однак хотілося б сподіватися, що всі ми дедалі частіше будемо цікавитися, яких батьків, чиї ми діти.

Примітки.

1. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1739 гг. // Труды ПУАК. – Вып.9. – Полтава, 1912. – С.144.
2. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр. 19. – Арк.33 зв.
3. Там само. – Ф.127. – Оп.1014. – Спр.73 – Арк. 18.

1994 р.

МИРГОРОД І НОВОМИРГОРОД

На Кіровоградщині є невелике місто Новомиргород. Поява його назви історично пов'язана з нашим Миргородом.

По закінченні російсько-турецької війни 1735 – 1739 років до Росії остаточно відійшли правобережні запорізькі землі. Це сприяло швидкому заселенню території, яка знаходилась на півночі сучасної Кіровоградської області. Там розпочалося будівництво військових укріплень – “городків”, шанців, форпостів, фортець. Лівобічні козаки, в тому числі й Миргородський полк, розміщали там свої гарнізони; козацька старшина одержувала в свої володіння значні земельні наділи. Відновлювалися зруйновані татарськими наскоками поселення вздовж польських кордонів.

1743 року миргородському полковникові Василю Петровичу Капністу було доручено розпочати будівництво укріплень на Запоріжжі з боку польських кордонів. Першою такою фортецею став Новоархангельський шанець (нині Новоархангельськ). Його заснував осадчий Давид Звенигородський, який до 1747 року був архангелогородським сотником Миргородського полку.

На початку 1745 року полковник В.П.Капніст разом із французьким інженером, полковником російської служби де Боскетом одержав від російського уряду завдання “объехать и обозреть весь заднепровский край и сочинить ему карту”. Капніст енергійно взявся до цієї справи, і карта незабаром була вже готова. Вона мала назву: “Генеральная карта от Киева по реке Днепру до Очакова и по степи до Азова, с показанием Новой-Сербии, со Слободским козачьим поселением на Украинской линии” [1].

У ці самі роки був заснований і Новомиргород. Раніша його назва – Тресяги. Це був запорізький зимівник на річці Великій Висі з двадцятьма-тридцятьма козацькими господарствами. В.П.Капніст, якому належали села в навколишній місцевості, привів до Тресягів і поселив там багато сімей з Полтавщини, в основному, з Миргорода і Миргородського полку. Містечко спочатку так і називали – Миргород, але згодом закріпилася назва Новомиргород.

Містечко Новомиргород особливо розвинулося в період існування Нової Сербії – адміністративно-територіальної одиниці на Правобережній Україні в 1752 – 1764 роках. У Новомиргороді в ці роки перебувала штаб-квартира Новосербського гусарського корпусу, яким керував сербський генерал І.С.Хорват, який вступив на службу до Росії. Там був збудований шанець, арсенал, земляні бастіони з десятьма гарматами. Розміщувалися в містечку також козачі курені, землянки, драгунські стайні, господарчі двори. До Новомиргорода прибували

селяни – втікачі від кріпацького гніту. Серед жителів Новомиргорода були здебільшого “служилі люди” і біднота, яка обслуговувала їхні двори та господарства. Служили в Новосербських гусарських ескадронах також грузинські гусари з Полтавщини [2].

У другій половині XVIII століття Новомиргород увійшов до складу Новоросійської губернії, а на початку XIX століття – до Херсонської губернії. Протягом багатьох десятиліть Новомиргород був підпорядкований відомству військових поселень.

У 1820-их роках у місті розташовувався штаб третьої уланської дивізії, якою командував генерал Іван Юхимович Трошинський, за походженням теж миргородець, із містечка Яресьок. При ньому Новомиргород був перетворений на військове поселення. Місто було перебудоване на військовий лад, цивільні жителі переселені до інших міст. Період, що настав після цього, – одна з найпохмуріших сторінок історії Новомиргорода, адже військові поселення були якнайжорстокішою формою поневолення селян і бідноти.

Така історія заснування Новомиргорода – молодшого брата нашого славного міста.

Примітки.

1. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Ч.2. – Одесса, 1885. – С.142.
2. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731. – 1823. – Ч.1. – Составлено Аполлоном Скальковским. – Одесса, 1836. – С.16, 34.

1984 р.

ЯК МИРГОРОДЕЦЬ НА СІЧІ “ПОРЯДКУВАВ”

У журналі “Киевская старина” за 1887 рік [1] було опубліковано цікавий документ – “доношение” кошового отамана Запорізької Січі Павла Іваніва на ім’я імператриці Єлизавети Петрівни. З цього документа вимальовується вельми скандальна історія майже 250-літньої давності.

...Миргородський полковий сотник Василь Зарудний 1752 року за розпорядженням Військової Генеральної канцелярії був відряджений до Запорізької Січі. Метою його місії було змусити січову старшину “к деятельному преследованию гайдамак”, у той час як Запоріжжя все більше змикалося із гайдамацьким рухом і часто відверто підтримувало його.

Слід сказати, що в середині XVIII століття січове козацтво, а надто його верхівка, не завжди знаходили спільну мову й повне порозуміння з городовим, полковим козацтвом. А тут ще й таке делікатне та болюче питання, як гайдамацтво...

Проживши на Запоріжжі кілька місяців, Василь Зарудний, мабуть, добряче набрид січовикам своїми нагадуваннями про справу, виконання якої вони воліли б уникнути.

29 червня 1752 року січове товариство справляло учту з нагоди тезоіменитства спадкоємця престолу. По закінченні літургії кошовий Павло Іванів запросив до себе всіх гостей, присутніх на молебні: духовних і світських осіб, козацьку старшину і гостей із Московії.

Видно, добряче зілля тоді вміли варити, інакше не сталося б такого скандалу, який описує Павло Іванів у скарзі до імператриці: “Когда подносима была чарками горелка, тогда

миргородского малороссийского полку сотник Миргородский полковий, Василей Зарудный, те чарки все перебил, а потом и меня, атамана Кошевого, старшину войсковую, куренных атаманов и все запорожское низовое войско матерно бранил, ворами и неверно присяжными вашего императорского величества рабами называл и другими непристойными и скверными словами поносил; а потом здешнего писара войскового Димитрия Романовского по щекам бил, следовательно же и вышеписанного бывшего кошевого Якима Игнатовича в его доме и на его учте за волоса рвал...”.

Нічого сказати, вдача у нашого земляка була не мед. Гордих же запорожців від аналогічних дій у відповідь стримував, очевидно, лише шляхетний звичай шанувати гостя.

Справу про заподіяння безчестя січовій старшині ще протягом кількох місяців розглядали у різних інстанціях. Чим вона закінчилася – нам не відомо.

Примітка.

1. *Из времен упадка Запорожья // Киевская старина. – 1887. – Т. XVIII, август. – С. 783–787.*

1996 р.

Розділ III

ЦЕРКОВНІ СТАРОЖИТНОСТІ

МИРГОРОДСЬКІ ЦЕРКВИ

УСПІНСЬКИЙ СОБОР

Церква Успіння Пресвятої Богородиці має найдавнішу історію серед усіх миргородських храмів. Певно, перша церква з'явилася ще з найпершими поселенцями і стояла вона приблизно на тому місці, де й нинішній собор.

Церкви у давнину, зазвичай, були дерев'яними, тому часто горіли. Десь у 40-х роках XVII століття згоріла церква й у Миргороді. Який вона мала вигляд до пожежі, сьогодні вже ніхто не дізнається. Але є один цікавий документ – лист тодішнього миргородського полковника Матвія Гладкого до Москви, до Посольського приказу, датований квітнем 1649 року, в якому він звідомлює про будівництво нової церкви в Миргороді й просить дозволу купити в Москві матеріали для її оздоблення. В цьому листі є одна загадкова фраза: “...тут в Миргороде, по згорелой церкви **русковой** [підкреслення наше. – Л.Р.] а миргородцкой, новою церковь коштом великим заложивши и за помощью Христа избавителя нашего в скором чаше докончится” [1]. Ми відкидаємо трактування слова “русковой” в значенні “руської”. Напевно, автор листа мав на увазі “русткову” церкву. Це слово потребує пояснення. В перекладі з латини “rusticus” означає простий, грубий, в буквальному, первісному розумінні – сільський. (Порівняймо слово руст – будівельний матеріал, кам’яні “квадри” з грубо обтесаною лицевою поверхнею; від цього ж латинського слова походить і “рустикальний”: банк рустикальний, ґрунти рустикальні, тобто селянські). Освічена українська еліта XVII століття – а саме до такої належав Матвій Гладкий – часто послуговувалася латиною в офіційному мовленні й діловому листуванні. Тому, на нашу думку, миргородський полковник у згаданому листі вживає слово “рускова” (тобто, “русткова”) церква у значенні – примітивна, груба, проста, як у селі, без прикрас і пишнот. Недарма ж підкреслено, що новий храм, на відміну від старої, згорілої церкви, будується “великим коштом”, з багатими оздобами.

Закупити ж ті прикраси й малярські матеріали у Москві зголосився Федір Хлоров Осетров, син хотмизького боярина, котрий, “яко чоловік значний, у нас тут на Україні часто биваючи, там у столиці матерії і краски, водлуг реєстру, ему поданого от маляра, накупивши, і тут до Миргорода обіщався привезти” [2].

Будівництво церкви остаточно було завершене 1654 року, про що звідомлюється в літописі Самійла Величка: “Того таки літа на Спаса превелебний митрополит Київський Сильвестр Косов освятив у Мгарському монастирі церкву Святого Спаса. Потім він освятив божественні церкви в Миргороді та Лохвиці і в останніх числах серпня повернувся до Києва” [3]. Цей літописний запис підтверджує, що мова йшла саме про Успенську, а не якусь іншу церкву в Миргороді, адже свято Успіння Богородиці відзначалося саме в цю пору – 28 серпня (за старим стилем це 15 серпня).

У 50-х роках XVII століття значну роль у політичному і громадському житті Миргорода відігравав протопіп Пилип (Филип). У 1688 році миргородським протопопом був Леонтій Филипович – очевидно, син протопопа Пилипа. Леонтій Филипович за універсалом гетьмана Мазепи одержав у власність село Кибинці. Він помер близько 1715 року. Від імені його сина Йосипа Леонтієвича пішло прізвище відомих на Миргородщині поміщиків Осипових, власників Кибинців.

Із 28 січня 1725 року протягом десяти літ миргородським протопопом був Георгій, із 6 лютого 1736 року протягом п’яти місяців – протопіп Адам, а з червня цього самого року Миргородську протопопію очолили “Трилоктій Милюшківський та Іоан Троїцький Миргородський”. В середині XVIII століття правителями Миргородської протопопії призначені Стефан Стрільбицький (з 12 серпня 1740 р. по 1744 р.), а після нього, з 1744 року, – Григорій Борковський [4]. Миргородським намісником у кінці 50-х років XVIII століття був Іоан.

Ім’я ще одного священика Успенської церкви, яке вдалося встановити за доступними нам джерелами, – це пресвітер Петро, який правив у 1757– 1759 роках. Напевно, це Петро Конашевич, про якого достовірно відомо, що 1766 року він був настоятелем Успенської соборної церкви, 1780 року мав сан протоієрея [5]. Дехто із дослідників вважає, що Петро Конашевич – це прототип козака з ікони Володимира Боровиківського “Покрова” [6]. Не виключено, що згодом П.Конашевич служив і в Троїцькій церкві Миргорода.

До 1770 року вікарієм Успенської церкви був рукоположений отець Микола Дмитрієв, у 80–90-х роках настоятелем собору служив Роман Шафранівський.

Парафіянином Успенського собору був відомий грузинський поет Давид Гурамішвілі, який у другій половині XVIII століття жив у Миргороді.

У XVIII столітті собор, як і інші церкви Миргородської протопопії, належав до Переяславської єпархії. Успенська церква в той час не була великим землевласником. Із відомості, надісланої до Київської духовної дикастерії 1787 року, дізнаємося, що цій церкві належали всього лише такі маєтності: “Двор, состоящий на форштате, в двух избах: с едною коморою рубленною; подварок за форштатом, состоящий в двух избах, доставшийся от умершего полкового хорунжого Александра Волошина; лес дровяной, состоящий в шести верстах от Миргорода, доставшийся от умершой козачки Февронии Власенковой...”. [Підварок – околиця; форштадт – передмістя. – Л.Р.].

Церква відігравала велику роль у вихованні милосердя. За давньою християнською традицією при великих церквах діяли доброчинні установи – шпиталі, які згодом стали називатися богадільнями, – заклади, де утримувано всіх, хто потребував громадського догляду. Існували вони “на мирське подаяння”, за рахунок громади, інколи – цехів. 1741 року в Миргородському полку було 29 шпиталів [7]. Є дані, що в XVIII столітті існував шпиталь і в Миргороді, немає сумніву, що діяв він при найбільшій церкві – Успенській. Згодом він перейшов на утримання міста.

Здавна, за традицією милосердя, після кожного свята або учти миряни несли до шпиталю їжу, питво, одяг, допомагаючи самотнім, старим, немічним людям, калікам.

Відома ще одна дата будівництва нового Успенського храму – 1802 рік. На плані Миргорода, датованому цим роком, Успенський собор позначений як такий, що будується. Він

стояв метрів на десять східніше від нинішнього собору, ближче до річки. Очевидно, це була кам'яна церква: за даними “Полтавских губернских ведомостей” 1850 року в Миргороді у середині XIX століття існували одна мурована й три дерев'яних церкви. Ця будівля простояла порівняно недовго – вісім десятиліть.

З 1818 року соборним священиком став Яків Васильович Тукалевський, випускник Полтавської духовної семінарії, який служив з кінця 30-х років XIX століття; з 1835 року він був миргородським міським благочинним [8]. Десь у 40-х роках до Успенського собору був переведений із Воскресінської церкви Миргорода протоієрей Юхим Іванович Стеблинський. У 1844 році він уже благочинний; служив він у соборі й 1864 року.

У 70-х роках XIX століття священик Успенського собору Володимир Дубняков створив при соборі церковнопарафіальну школу. Протягом перших двох років школа діяла тільки влітку, просто неба – через брак приміщення. Навчали дітей доньки священика – курсистки, які приїздили додому, до Миргорода, на канікули. Через два роки при соборі збудували нову школу, кошти для спорудження якої дав багатий миргородський дідич, людина прогресивних поглядів, поручик Зайончковський [9].

З 1875 по 1885 рік протоієреєм в соборі служив Андрій Феодосійович Зубківський (батько засновника курорту Івана Андрійовича Зубковського), за якого на початку 80-х років було розпочато будівництво нового мурованого храму, що завершене 1887 року, вже по смерті священика.

Нова Успенська соборна церква збудована в одній сув'язі з дзвіницею. Приміщення опалювалось. При храмі діяла змішана (тобто, й чоловіча, і жіноча разом) церковно-парафіальна школа. При церкві на початку XX століття розміщалося помешкання протоієрея з шести кімнат, священика – з п'яти кімнат, псаломника – з двох кімнат. Серед парафіян Успенського собору було 63 особи, що належали до привілейованого стану, 164 – міщан, 1622 – козаків, 1012 – селян [10]. “Приписною” до собору, сказати б, її філією, вважалася цвинтарна церква Всіх Святих.

В Успенському соборі здавна, ще з XVIII століття, зберігалися ікони, писані старими славетними майстрами-малюрами, миргородцями Боровиківськими. Але через непрофесійно проведену реставрацію вони зовсім утратили свою мистецьку вартість [11].

Настінний розпис новозбудованого Успенського собору був зроблений майстрами вітчизняного живопису, творчий почерк яких близький до школи відомих художників Віктора Васнецова, Михайла Врубеля, Олександра Мурашка-старшого, які незадовго перед цим виконували роботи з оформлення Володимирського собору в Києві.

У липні 1900 року церковна громада замовила в Миргородській художньо-промисловій школі імені Гоголя майоліковий іконостас для Успенського собору. Це була точна копія іконостасу, виготовленого гоголянами в 1899-1900 роках для православної церкви в столиці Аргентини Буенос-Айресі. Обидва іконостаси виконувались за проектом архітектора Санкт-Петербурзької єпархії М.М.Никонова. Наприкінці літа 1902 року іконостас для собору було завершено і встановлено. Керамічними були й царські врата, й інші оздобы інтер'єру. Іконостас став найвеличнішою окрасою храму.

У кінці XIX – на початку XX століття у соборі служили одночасно по кілька священиків. Так 1900 року настоятелем був протоієрей Георгій (Григорій) Романович Галківський, благочинний Миргородського повіту. Протягом нетривалого часу, з 1900 по 1902 рік, тут служив також протоієрей Микола Миколайович Негеевич (1843–1902), який помер у Миргороді й похований біля собору, на східному боці соборного цвинтаря, біля престолу старої церкви [12].

Протоієреєм у перше десятиліття XX ст. в Успенському соборі служив Лев Олексійович Діателович, священиком при ньому – Йосип Андрійович Комарецький, дияконом Михайло Степанович Полянський, псаломниками Олександр Іванович Міхновський та Семен Андрійович Великохатко. Церковним старостою був козак Іван Савович Кириленко.

Оздоблення Успенського собору тривало протягом багатьох років. У 1910 році соборний протоієрей Лев Діателович подавав клопотання до Миргородської повітової земської управи

про надання пожертви на стінний живопис Успенського храму в пам'ять 300-річчя царювання Дому Романових [13].

За переказами літніх миргородців, у давнину поряд із собором було влаштовано відливання дзвонів. Розповідають, що цей процес сприймався як урочистий і священний: миргородці скидали з себе золоті та срібні прикраси й тут таки кидали їх у розплавлений метал – щоб дзвони краще звучали.

У 20-ті роки, в короткий період національного відродження, коли набула популярності в народі українська автокефальна церква, в Успенському соборі по черзі правили священники й канонічної церкви, і української автокефальної. Велику повагу мав серед миргородців настоятель Успенського собору Микола Георгійович Базилевський (1893–1926), який правив службу в середині 20-х років і загинув від руки невідомого вбивці.

За радянської влади кілька разів поставало питання про закриття Успенського собору. З другої половини 20-х років, коли почалися утиски щодо церков, місцева влада прийняла рішення про знесення собору, який “заважав” розбудові курортної території. Місцеві громадські діячі, викладачі Миргородської художньо-промислової школи художник Опанас Сластьон, скульптор Йосип Білоскурський і представник міського активу Павло Баль порушили клопотання про скасування того ганебного рішення, на різних рівнях доводили мистецьку цінність Успенського собору. В цій справі вони дійшли до А.Луначарського, і церкву таки було врятовано.

На початку 30- років питання про ліквідацію собору постало знову. Цього разу церкву так обклали податком, що вона не могла його сплатити. Справі зарадив відомий миргородський лікар-офтальмолог Сергій Миколайович Фон-Ерн, який мав серед миргородців величезну популярність і повагу. Він дав на церкву власних 10 000 карбованців, аби сплатити податок, і тим урятував собор від закриття. Однак цей учинок йому не минувся: 1937 року Фон-Ерн був репресований.

У 30-х роках у соборі правили священники Ковба, Верещака, о.Лев, о.Миколай. У пік атеїзму, в середині 30-х років церкву закрили. Унікальний майоліковий іконостас демонтували і, все-таки розуміючи його цінність, перевезли до керамічного технікуму.

Під час Другої світової війни в соборі було відновлено божу службу, почалися реставраційні роботи. Ціла бригада реставрувала кераміку. Відоме ім'я одного з цих миргородських майстрів – Василь Савович Козаков. У 1943–1944 роках до собору з технікуму повернули іконостас, знову встановили його.

У роки війни собор був не тільки пристановищем для зболених душ, а й схованкою для духовних і історичних цінностей. Саме тут переховувалися від загрози вивезення до Німеччини цюнайцінніші експонати Миргородського краєзнавчого музею, які допоміг утаїти від німців і зберегти, ризикуючи власним життям, тодішній миргородський бургомістр Василь Михайлович Лузан.

П'ятдесяті роки стали ще одним випробуванням для собору. Почалася чергова хвиля антирелігійної кампанії, в тому числі у пресі. У 50-х роках недовго правив о. Дмитрій, останнім настоятелем Успенського собору був протоієрей Всеволод Навротський. Близько 1959 року службу було припинено, церкву закрито. Постало питання про приєднання Успенського собору до Миргородського краєзнавчого музею на правах музейної філії. Обласна рада депутатів трудящих дала згоду на це, проте місцева влада вирішила передати собор курортіві.

У 1959 – 1960 роках уже вдруге демонтували багатостраждальний іконостас, і з того часу він у фрагментах зберігається в керамічному технікумі. З собору було знято хрести, бані, порушено дзвіницю. 1963 року храм переобладнали під курортний бювет.

Миргородці досі пам'ятають, що одна з парафіянок, яка подарувала на церкву цінний килим, після руйнації храму упізнала свій подарунок у квартирі одного з миргородських керівників-комуністів. Віра в божу силу, в силу храму була непорушною. Люди переказували, що руйначі собору, ті, хто скидав хрести і дзвони з соборної дзвіниці, невдовзі помирали дуже тяжкою смертю.

Тільки завдяки перебудовчим процесам другої половини 80-их років знову відродилася ідея відновлення Успенського собору. Протягом 1989–1990 років ішла активна робота з відбудови й реставрації храму, переважно силами літніх парафіян, збиралися пожертви. У кінці грудня 1990 року відбулося освячення собору, храм почав діяти. В 1994 році придбали дзвони. Пізно восени 1996 року почалася відбудова дзвіниці, її споруджували робітники “Полтаважитлобуду”. А вже 21 листопада 1996 року, на свято Архистратига Михайла, в Успенському соборі вперше за майже чотири десятиліття задзвонили дзвони.

Настоятелями відродженого собору в 90-их роках були протоієрей Володимир Комардін та Іоан Сазанський. Нині Успенський собор перебуває в підпорядкуванні Московського патріархату.

ВОСКРЕСІНСЬКА ЦЕРКВА

Ця церква не збереглася до нинішніх днів. Стояла вона на перехресті сучасних вулиць Воскресінської (за радянських часів називалася Червоноармійською) і Кашинського; сьогодні – це південно-західна частина ринку.

Дерев’яна Воскресінська церква була збудована 1744 року. Сьогодні ми не маємо даних, хто був у ній першим священиком. Не виключено, що це Іван Боровик – представник знаного миргородського роду священиків і іконописців. Про Івана Боровика відомо, що він у 60-их роках XVIII століття служив вікарієм миргородської Воскресінської церкви й помер до 1763 року [14]. Він мав синів Івана та Федора, із яких останній теж став священиком після батька. Свою доньку Федір Боровик віддав також за священика цієї самої Воскресінської церкви – Єлисея Кременецького, який правив у 1757 – 1788 роках, а можливо, й пізніше.

Між цими двома родинами існували ще й кумівські стосунки. Так, наприклад, Уляна Кременецькова 1784 року стала “восприємницею”, тобто хрещеною матір’ю Анастасії – дочки Василя Боровиченка і його дружини Тетяни [15]. Священикові Єлисеєві Кременецькому у 70-их роках XVIII століття належали в Миргороді 3 хати [16]. Його донька Анастасія в 1832 році була миргородською поміщицею, а син Георгій мав маєток на околиці Миргорода, в Куті.

Одночасно з Єлисеєм Кременецьким у 60–70-их роках XVIII століття настоятелем Воскресінської церкви служив Іван Християнович, намісник миргородський [17], власник двох хат у Миргороді й п’яти хат у хуторі поблизу міста.

У храмі більшість ікон була створена іконописцями Боровиківськими, які жили поруч із церквою. Але з плином часу ці твори втрачалися. У кінці XIX століття мистецтвознавець Василь Горленко знайшов у Воскресінській церкві одну з найцінніших реліквій – плащаницю з зображенням тіла Ісуса Христа, високомистецький твір маляра світового рівня Володимира Боровиківського, і передав її до Церковно-археологічного музею, що існував при Київській духовній академії.

Зберігалися в храмі й інші значні історичні та культові цінності, відомі дослідникам мистецтва: ікони “Христос”, “Богоматір”, царські врата й інші. Свого часу в Воскресінській церкві була виставлена ікона, надпис на якій гласив: “Сею иконою благословил протоієрей Константин Петрашевский поветовое миргородское ополчение 1812 года 7 сентября” [18].

Із липня 1827 року в Воскресінській церкві правив священик Юхим Іванович Стеблинський [19], дані про нього знаходимо і за 1833 рік, але згодом, очевидно, з 40-их років, він став протоієреєм Успенської соборної церкви.

Збереглися відомості про Василя Демидовського, який із 1830 року служив дияконом у Воскресінській церкві, а згодом став священиком. Син отця Василя, Михай, пішов батьковою стежкою. Михай Васильович Демидовський (1831 – 1884) навчався в Полтавській духовній семінарії, яку закінчив 1855 року. Життя його складалося нелегко, рано померла дружина, довелося вдівцеві самому виховувати доньку. Справою його життя стало будівництво нового Воскресінського храму. Стара церква, що простояла понад 100 літ, зовсім занепадала. Завдяки турботам М.В.Демидовського в 1867 році було завершено будівництво нового храму, а через декілька років для церкви виготовили й новий іконостас [20]. Із родиною Демидовських знався

молодий Панас Рудченко (Мирний). Значні кошти (три тисячі карбованців) офірувала на будівництво храму миргородська поміщиця Тетяна Васецька.

Новозбудована Воскресінська церква була дерев'яною, неопалюваною (як і більшість церков того часу), в одній сув'язі із дзвіницею. У 1902–1912 роках при ній діяла жіноча церковнопарафіяльна школа, храмова книгозбірня. Церква мала квартири для двох священників – на 7 і на 4 кімнати, а також невеликі помешкання для двох псаломщиків. Церква володіла трьома десятинами землі.

Склад парафіян Воскресінської церкви у 1912 році розподілявся так: привілейованого стану – 76 осіб, міщан – 348, козаків – 2108, селян – 721. Настоятелем храму близько 1904 – 1913 років служив Дмитро Антонович Мільгевський, який одночасно викладав закон Божий у Воскресінській церковнопарафіяльній школі [21], а згодом – ще й у жіночій гімназії Наталії Грановської. Приблизно в ці самі роки одним із духовних пастирів Воскресінської церкви був Михайло Олексійович Крем'янський, у 1901 році – законовчитель Миргородського чоловічого початкового училища. (На нашу думку, прізвища миргородських священницьких родів Кременецьких і Крем'янських є модифікаціями одного й того самого козацького прізвища – Кременінь).

Псаломщиком у церкві служив диякон Іполит Іванович Михайловський (1875 – 1912). Він закінчив Лубенське духовне училище, з 1894 року працював на педагогічній ниві, у 1910 – 1912 роках викладав Закон Божий у Миргородському третьому народному училищі. Його життя обірвалося рано – у 37-річному віці. Кам'яний надгробок на його могилі у вигляді дерева з обрубаними гілками – один із небагатьох оригінальних старовинних надгробків, які збереглися в Миргороді до нашого часу, – ще й сьогодні можна бачити на розі вулиць Сорочинської й Гурамівської, у самому кутку цвинтаря, що нині навпроти середньої школи № 2, а на початку століття це була територія церкви Всіх Святих.

У 20-х роках ХХ століття Воскресінська церква належала міській автокефальній громаді, в храмі правили українською мовою, співав український церковний хор.

Людська пам'ять зберегла ім'я отця Симона Явтух-Павличевського, котрого, як патріота України, було заарештовувано 1923 року й у 30-их роках. Сам храм зруйнували близько 1934 – 1935 років. Куди поділися церковні цінності – невідомо. Лише незначна частина їх перейшла до церкви Іоана Богослова. Міцні дубові з гарним різьбленням дошки з поруйнованої церковної сторожки потрапили до сусідніх дворів, з них було зроблено господарчі споруди, сарайчики, комори; навіть у другій половині 90-их років вони ще слугували миргородцям.

У 80-их роках ХХ століття, під час будівництва міського ринку, на території колишнього Воскресінського церковного цвинтаря було знайдено склеп із похованням знатної духовної особи. Очевидці стверджують, що останки збереглися як мощі. Місцева влада дала розпорядження вивезти їх на міське звалище; лише згодом їх перезаховали на цвинтарі біля церкви Іоана Богослова, що на Личанці. Старий священник цієї церкви о. Кузьма Витушка стверджував, що він знав покійного – це нібито священник Воскресінського храму о. Григорій. Однак це твердження не було остаточно доведене.

ТРОЇЦЬКА ЦЕРКВА.

Цього храму нині вже немає. Колись він стояв на майдані, що нині за туристським готелем “Україна”, поряд із керамічним технікумом. Тепер там височіє пагорб – занедбане бомбосховище, виплід політики радянських часів.

Найдавнішу згадку про Троїцьку церкву в Миргороді знаходимо в документах за 1736 рік. Тоді священник “Іоан Троїцький Миргородський” був правителем Миргородської протопопії [22]. У 1757–1759 роках пресвітером Троїцької церкви служив отець Федір. “В смотрении прихода Троицкого” міста Миргорода в 1759 році перебувала й Шахворостівська церква [23].

Давній Троїцький храм був споруджений десь либонь у кінці ХVІІ – на початку ХVІІІ століть, бо 1763 року на його місці вже будували нову церкву [24].

У Троїцькій церкві, по смерті першої дружини, 1766 року вдруге брав шлюб Лука Боровик, батько майбутнього художника Володимира Боровиківського.

У 80-х роках XVIII століття створювався іконостас Троїцької церкви, для якого більшість ікон, як вважають дослідники, писали миргородські майстри кола Боровиків, у тому числі й молодий Володимир Боровиківський. Із тих старовинних ікон Троїцької церкви збереглося всього кілька робіт Володимира Лукича Боровиківського та ікони невідомих майстрів (але, як здогадуються, школи Боровиків): великий за розміром твір “Архістратиг Михайло” (1784), який 1967 року надійшов до Полтавського художнього музею [25], та ікона “Богоматір на троні”, яка нині зберігається в Національному художньому музеї. Із інших реліквій храму відомий образ Георгія Переможця, який 1906 року був переданий до Полтавського єпархіального давньосховища, з часом втрапив до полтавських музеїв, але не зберігся до нашого часу [26].

У 60–80-х роках XVIII століття настоятелем Троїцького храму був Стефан Андрійович Гординський, високоосвічений діяч Миргородщини, який мав дружні стосунки з родиною Гоголів-Яновських, один із предків Панаса Мирного по материнській лінії. У Троїцькій церкві хрестили пізніше й самого Панаса Рудченка. Про це зберігся запис у метричній книзі за 1849 рік. Священиком тоді був Андрій Трефінський (Трифінський). В одному з ранніх оповідань Панаса Мирного, яке створене на миргородському матеріалі, згадується “довгоселівська церква”. Певно така неофіційна назва Троїцької церкви побутувала тоді в Миргороді (Довгоселівкою називали район у Миргороді, до якого входив і Троїцький храм).

1825 року на чолі пастви троїцької парафії перебував ієрей Стефан Фесенко.

У травні 1849 року священиком Троїцької церкви став Андрій Феодосійович Зубковський, переведений до Миргорода із села Єрків. Він поселився поблизу Троїцького храму, купивши садибу в поручика Аркадія Платоновича Петрова на Довгоселівці (нині вулиця Троїцька, 86). У 50–60-х роках велику благодійну допомогу церкві надавала її парафіянка, заможна миргородська діди́чка Тетяна Іванівна Васецька (бл. 1799–1871), яка офірувала на храм значні кошти – понад тринадцять тисяч карбованців. Вона постійно сприяла облаштуванню старої церкви, а 1868 року ветху церковну споруду було розібрано й коштом Васецької споруджено новий храм на підвищеному місці. Завдяки заходам миргородської благочинниці церква Святої Трійці протягом двох десятиліть збагачувалася й облаштовувалася. Тетяна Васецька придбала для храму кілька коштовних євангелій у срібній оправі з позолотою, хрести, дорогі шати, ризи для служителів церкви, срібну гробницю, дзвін вагою понад 50 пудів, хоругви, оксамитову плащаницю, ікони, дарувала коштовності [27].

Іконостас із старої церкви було реставровано, але настільки непрофесійно, що більшість творів старого українського церковного малярства, а серед них і роботи Володимира Боровиківського, були безнадійно зіпсовані. Нова церква, збудована в 1868 році, була дерев'яною, з чотирма банями, в одній сув'язі із дзвіницею. У кінці 80-х років священиком служив Іван Іванович Курячий-Овчаренко.

В історії Троїцької церкви помітний слід залишила династія священослужителів Біловольських. Настоятель Троїцького храму о. Микола Біловольський (1832 – 1900) свого часу закінчив Лубенське духовне училище, згодом духовну семінарію. За роки служби він зажив собі серед пастви надзвичайної любові й поваги за розум, доброту й рідкісну безкорисливість. На його похороні майже всі миргородці ридма ридали, жалкуючи за цим духовним провідником. Отець Микола залишив спогади про навчання в старій Лубенській бурсі в 1844 – 1847 роках, які було опубліковано вже по його смерті [28].

Після нього Троїцьку парафію взяв під своє пастирське крило син – Віктор Миколайович Біловольський, випускник Полтавської духовної семінарії; він був законовчителем у Троїцькій церковнопарафіяльній школі й Миргородському жіночому початковому народному училищі. Священствував він і 1912 року, а 1919 року настоятелем троїцьким уже був Никифор Біловольський.

1912 року, за священника о.Віктора Біловольського, дияконом служив Володимир Пимонович Заїка, псаломником – Сергій Демидович Овчаренко, позаштатним псаломником – Дмитро Андрійович Петровський. Церковним старостою було обрано особистого почесного громадянина Павла Івановича Сукачова. На початку XX століття при Троїцькому храмі діяли церковнопарафіяльна школа, церковна бібліотека, опікунство. Крім власне храму, була ще церковна сторожка, будинок священника – помешкання на 4 кімнати. Церкві належала також мурована лавка.

Серед парафіян церкви у 1912 році налічувалось 670 осіб привілейованого стану, 177 міщан, 1432 козаки, 846 селян. Порівнюючи склад прихожан Троїцької церкви з іншими миргородськими парафіями, бачимо, що саме до цієї церкви ходила більшість міської знаті. Це пояснюється тим, що правобережжя Хоролу в Миргороді у XIX столітті було елітним районом, а надто територія сучасних вулиць Шевченка, Троїцької, Ведмедівки, де до наших днів збереглися будинки миргородської інтелігенції, поміщиків, купців. (Принагідно назовемо їх: будинок лікаря Горянова, вулиця Шевченка, 7; будинок лікаря Зубковського, вулиця Троїцька, 86; будинок лікаря Рубцова, вулиця Троїцька, 112; будинок Маковецьких, вулиця Ведмедівка, 20; будинок Прокопенків, вулиця Ведмедівка, 24; будинок Вірських, вулиця Троїцька, 180).

У роки першої світової війни на Троїцькому цвинтарі була братська могила померлих від ран воїнів, надписи на ній робив миргородський художник Яків Усик [29].

У 30-х роках у Троїцькій церкві правив священник Всеволод Богданович, який був репресований. Близько 1935 року з наказу місцевої влади Троїцький храм зруйнували, вслід за Воскресінської церквою.

Нині він відроджується. 2 червня 1999 року Комітетом у справах релігії Полтавської обласної державної адміністрації зареєстровано громаду Свято-Троїцької церкви Київського Патріархату м. Миргорода на чолі з священником Іваном Подьком. Вирішується питання про будівництво храму.

* * *

Миргородська **церква Всіх Святих** будувалася як цвинтарна. У 1786 році було закрито Скельський Преображенський чоловічий монастир, який із 1660 року діяв у селі Скельці (нині Сумської області). Одна з трьох монастирських церков 1787 року була перенесена до Миргорода. Це могла бути або церква Різдва Іоана Предтечі, або Введенська (Трапезна) церква. На новому терені вона одержала назву Всіхсвятської. Миргородська кладовищенська церква позначена на плані Миргорода 1802 року [30].

Всіхсвятська церква простояла вісім десятиліть. У Миргородському краєзнавчому музеї зберігається пам'ятна дошка з записом про будівництво нової церкви. З її тексту дізнаємося, що споруджена вона 1868 року “иждивением боголюбных прихожан Соборной Успенской церкви”, “попечением благочинного священника Андрея Зубковского” [31]. У 1870 році кошти на оновлення іконостасу дала миргородська благочинниця Тетяна Васецька.

Церква Всіх Святих була дерев'яна, холодна. Миргородці ще називали її Малою. Вона вважалась “приписною” до Успенської соборної церкви. На цвинтарі біля Всіхсвятської церкви ховали знать Миргорода, священників Успенського собору.

Дослідник миргородських мистецьких, у тому числі церковних цінностей Василь Горленко так описував цю церкву кінця XIX століття: “На околиці міста стоїть кладовищенська церква. Цвинтар, зі старими похиленими, вкритими мохом хрестами і з рідкими поміж ними деревами, розкинувся навколо. Тут спить старий Миргород... Навколо – степ, баштани, поля соняшнику; прямо видко, як на долоні, увесь Миргород з його трьома церквами і низенькими білими будиночками... Сутінок низенької старої церкви, зі свічками, що жевріють де-не-де перед образами, дивно відділяється від цього яскравого денного світла... Церква перенесена із ліквідованого за Катерини Скельського монастиря, що стояв недалеко від Миргорода, і її старовинний іконостас узято звідти. На престолах велике євангеліє, вклад запорожця Кириленка” [32].

Храм обслуговував досить велику південно-східну частину міста. Церква Всіх Святих зруйнована в листопаді 1962 року.

Наймолодша з усіх миргородських церков – **церква Іоана Богослова** – діє з 1913 року. З 1937 по 1941 рік служіння в церкві не проводилось. Нині церква належить Московському патріархатові.

* * *

Із джерел, що потребують додаткового вивчення, до нас доходять дані про те, що в Миргороді протягом минулих віків були, крім уже названих, ще й інші церкви. Старі миргородці переповідають, що в місті у давнину діяли маленькі дерев'яні, так звані **козацькі** церкви. Можливо вони були приписані до трьох найбільших церков – Успенської, Воскресінської й Троїцької – і тому в документах не зафіксовані як окремі. Принаймні, в одному з архівних описів згадується школа при церкві Миколи Чудотворця, яка діяла в Миргороді близько 1778 – 1780 років [33].

Примітки.

1. *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3 томах. – Т.2. – М., 1954. – С.173.*
2. *Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С.212.*
3. *Величко С. Літопис. – К., 1991. – С.148.*
4. *Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие [...] за 1736 год по 1746 год: [Рукописний збірник] // МКМ. – БФ. – № 2072. – На обкладинці.*
5. *ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.3777. – Арк.28; ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 21 зв.*
6. *Пархоменко Інна. Іконопис у творчості славетного українця В.Боровиковського. – Машинопис. – 1995. – С.3. // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.*
7. *Мальцев А.Ф. О малорусских “шпиталях” // Труды ПУАК. – Вып. IV. – Полтава, 1907. – С.20.*
8. *Справи [Миргородського повітового училища] за 1835 р. // МКМ. – БФ. – № 500; Справи [Миргородського повітового училища] за 1840 р. // МКМ. – БФ. – № 2080. – Без пагінації.*
9. *Соколовська Є. Опанас Георгійович Сластьон. Портрет із пам'яті: Спогади. – Машинопис. – С.2. // Науковий архів МКМ.*
10. *Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1912 год. – Полтава, 1912. – С.170.*
11. *Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного, 1883–1905. – К., 1928. – С.83.*
12. *Коротенко В. Священницький рід Негеевичів // Полтавські єпархіальні відомості. – 1997. – Ч.4. – С.103.*
13. *Постановления Миргородского уездного земского собрания 1910 года. – Миргород, 1911. – С.40, 216.*
14. *ЦДІАУК. – Ф.64. – Оп.1. – Спр.429. – Арк.124 зв.*
15. *Там само. – Ф.990. – Оп.1. – Спр. 1745. – Арк.5 зв.*
16. *ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.21 зв.*
17. *ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.3777. – Арк.91 зв.*
18. *Морозенко О. Пізнання минулини... // Миргород. – 1995. – 24 червня.*
19. *ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.174. – Арк.29 та ін.*
20. *Полтавские епархиальные ведомости. – 1884. – № 18. – С.872–873.*
21. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1904 год. – Миргород, 1905. – С.204.*
22. *Миргородский протопопы и исправляющие их должности // Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие [...] за 1736 год по 1746 год: [Рукописний збірник] // МКМ. – БФ. – № 2072. – На обкладинці.*
23. *Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие Параскевиевской церкви с. Малых Сорочинцев... 1756–1761 г.: [Рукописний збірник]. – Миргородський краєзнавчий музей. – БФ. – № 2071. – Без пагінації.*
24. *Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава, 1902. – С.396.*
25. *Скалацький К. Унікальна знахідка // Зоря Полтавщини. – 1970. – 6 червня. – № 130; Ханко В. Новознайдений твір кола Боровиків // Прапор перемоги. – 1971. – 11 грудня. – № 146. – С.3.*
26. *Ханко В. Фундатори храмів Полтавщини // Полтавські єпархіальні відомості. – 2001. – Ч.7. – С.155.*
27. *Зубковский А. Некролог [Про Т.Васецьку] // Полтавские епархиальные ведомости. – 1871. – № 10. – Часть официальная. – С.378–385.*

28. *Киевская старина. – 1904, липень-серпень. – С.161–175.*
29. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1915 год. – Миргород, 1916. – С.82–84.*
30. *ЦДВІА. – Ф.ВУА. – Спр.22930. – Арк.30–31.*
31. *Миргородський краєзнавчий музей. – ОФ. – № Д –642.*
32. *Горленко В.П. Южнорусские очерки и портреты. – К., 1898. – С.9–10.*
33. *ЦДІАУК. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.9637. – Арк.1 (за даними картотеки ЦДІАУК).*

1990–2001 р.

СОРОЧИНСЬКИЙ СВЯТОМИХАЙЛІВСЬКИЙ МОНАСТІР

Багатьма легендами оповита історія села Великих Сорочинців. Кого не хвилювала біла свічка Преображенської церкви, що увінчує село, чию уяву не бентежили розповіді про загадкові підземні ходи, що нібито ведуть від церкви попід річкою аж у ліс за кілька кілометрів, до колишнього монастиря [1]. Скільки тих загадок віднесли у вічність води Псла, скільки таємниць, мов золотих піщинок, осіло на дні... Доторкнімось до однієї з них.

Ще й сьогодні місцеві жителі покажуть у лісі, за чотири кілометри на схід від Сорочинців місцину, що називається Монастирище. Тепер уже майже ніщо не нагадує, що тут колись давно, понад 300 років тому, був монастир.

Святомихайлівський Сорочинський монастир заснований 1670 року миргородським полковником Павлом Апостолом, батьком майбутнього гетьмана Данила Апостола. Першим будівничим і ігуменом монастиря був якийсь Попович – за припущенням дослідника полтавської церковної старовини П.Левицького, православний священник, що втік із Правобережжя через релігійні переслідування. Пізніше він був пострижений у монахи і став ігуменом.

Святомихайлівський монастир діяв протягом 115 літ – із 1670 по 1786 рік. Однак історія зберегла мало відомостей про нього. Знаємо імена лише кількох ігуменів, які управляли монастирем. Близько 1723 – 1738 років ним правив Серафим (Серафіон, Серапіон Дорофійович). В документах згадується слобідка Підмонастирська з 28 дворів, котрими “владееет Сорочинского Михайловского монастыря игумен Серафион с братиею, и оная слободка поселена на монастырских куплених грунтах” [2]. 1739 року святого старця Серафіона змінив на посаді намісник Софроній, 1740 року – ігумен Назарій. В 1742 році протягом нетривалого часу намісником монастиря був Іоанікій Заборовський [3], либонь родич київського митрополита Рафаїла Заборовського.

Близько 1742–1745 років у монастирі правував ігумен Ієзекіїль Тонконіг, у 1773 – ігумен Гавриїл Гіновський [4]. (Цікаво, що якийсь Григорій Павлович Гіновський у 1743 – 1745 роках служив учителем пітики й синтаксими в Переяславській семінарії, а згодом став учителем Київської академії [5]. Чи не цей Григорій Гіновський прийняв постриг і став ігуменом Гавриїлом у Сорочинському монастирі?). Останнім ігуменом монастиря був Йоасаф.

1786 року в монастирі діяло три церкви: соборна Архангела Михайла, Нікольська з трапезою і церква преподобної Марфи, матері св. Симеона Дивногорця [6]. А письменник Володимир Короленко, дача якого була неподалік і котрий добре знав ці місця, розшукав у місцевих жителів старовинний документ, який свідчив, що 1720 року в монастирі була ще й церква Різдва Пресвятої Богородиці, яку того літа багато оздобив місцевий різьбяр-сніцар.

Павло Апостол як засновник монастиря передав йому частину своїх ґрунтів і людей, а також водяний млин у селі Портянках на Пслі. По смерті Павла Апостола покровителем Сорочинського монастиря став його син Данило, майбутній гетьман. Його дружина Уляна відома як велика благодійниця, котра сприяла розвитку монастиря, який у перші роки свого існування був бідним. Так 1709 року монастирський чернець Яків у листі просив миргородську полковницю подарувати простого сукна на жупан.

Крім відомого роду Апостолів, допомагали монастиреві й інші навколишні власники. Про це свідчать численні документи. У 1708 році від однієї особи були передані в дарунок “три ниви, сеножатная лука, водяная мельница на р. Псел и ставидло”. 1717 року один із священників містечка Лютенки прийняв постриження в Сорочинському монастирі й подарував йому свій ліс, “прозываемый Базавлуковщиною” [7].

У 20-их роках XVIII століття монастир уже сам скуповував навколишні землі, поля, ниви, луки, луги, ліси, садки, сіножаті з риболовними рівчаками. У XVIII столітті монастир мав у своїй власності село Перевозець, 60 нив, 33 сінокісні луки, ліс у десяти місцях та інші угіддя, винницю й водяні млини в селах Перевозці та Портянках. Його статки приростали ще й завдяки лихварству. Особливо збагатився монастир з 1742 по 1756 роки. Ігумени намагалися обмінювати даровані монастиреві землі на такі, що лежать ближче.

Невідомо, що спричинилося до закриття монастиря, який до другої половини XVIII століття став одним із значних землевласників на Миргородщині. Можливо причиною було те, що монастир став осідком і опорою козацтва; ліквідація монастиря сталася невдовзі по скасуванні російським урядом козацького адміністративно-територіального устрою. Маєтності монастиря було секуляризовано. Через кілька десятиліть там уже не лишилося навіть сліду від колишньої монастирської величі.

З плином часу пам'ять про цей осередок духовності стиралася. В.Короленко, який цікавився історією монастиря, звідомив, що на його місці 1906 року стояла лише лісницька хатина, та ще залишились у людській пам'яті назви “Монастир” і “Виноград” (ченці вирощували там виноградники). Згодом усталилася назва урочища Монастирище – тобто місце, де був монастир. Старі люди розповідали, що колись вони викопували на тому місці навдивовижу міцну цеглу, котра лишилась від давніх споруд, та ще інколи знаходили в піску деякі металеві старовинні речі [8].

В.Короленко переповів один із цікавих переказів, що стосується Сорочинського монастиря. Поблизу обителі був цвинтар, де ховали ченців та ще, напевно, місцеву знать. Цвинтар розташовувався близько від берегу Псла, час від часу річка відвалювала глинисті пласти, і обривистий берег усе більше наближався до поховань. Якось – а це було десь у 70-их роках XIX століття – місцевий житель Матяш плів човном по річці, і йому раптом чомусь стало моторошно, хоча він раніше багато разів пропливав там, і страху ніколи доти не було. Поминувши вигин річки, він ураз побачив труну, наполовину вимиту з берега течією. Як розповідав Матяш, “причілок” у труні був відірваний, і було видно, що там “лежало якесь усе в золоті та у медалях”. Зляканий Матяш наліг на весла, але тут узяв на піску щось блискуче. Перемагаючи страх, він підплив ближче й побачив срібну дошку з надписом, хто там похований, з переліком його чинів та орденів; в тексті навіть повідомлялося, скільки коней везло покійного з Петербурга. Прізвище оповідач, хоч і невпевнено, назвав – Капніст. (Відомо, що родовий маєток Капністів був за кілька кілометрів, у Великій Обухівці).

Матяш відніс свою знахідку в Сорочинці й показав її котромусь із священників. Той забрав річ, обіцяв Матяшеві відіслати її до якоїсь установи, звідки, мовляв, навіть нагороду пришлуть тому, хто знайшов.

Але час минав, нагороди ніхто не прислав, а священник врешті заявив, що дошку він загубив. В.Короленко висловлював здогад, що ієрей або відіслав цінну знахідку від свого імені, або просто, нічого сумняшся, керований власною захланністю, перелив її в срібні ложки.

Час стирає сліди. Сьогодні важко встановити, чи церкви Сорочинського монастиря були просто зруйновані, чи перевезені до якогось іншого місця. Куди понад двісті років тому поділися мистецькі цінності з монастиря – знає тільки Псло. Але він мовчить...

Примітки.

1. *Эварницкий Д.И. Преображенская церковь в м. Больших Сорочинцах, Полтавской губернии, где крестили Гоголя // Исторический вестник. – 1902, февраль. – С.676; Бокітько І. Історія на постаментах // Прапор перемоги. – 1967. – 28 березня. – № 38. – С.4.*
2. *Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1730 гг. // Труды ПУАК. – Вып.9. – Полтава, 1912. – С.143.*
3. *Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие [...] за 1736 год по 1746 год: [Рукописный збірник] // МКМ. – БФ. – № 2072. Без пагінації.*
4. *Роспись чиновных особ в государстве при начале сего 1773 года. – [Без місяця й року вид.]. – С.62.*
5. *Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени: Опыт церковно-исторического исследования Владимира Пархоменко. – Полтава, 1908. – С.75.*
6. *Левицкий П. Исторические сведения об имущественных владениях монастырей Полтавской епархии, упраздненных в прошлом столетии. III. Сорочинский Михайловский монастырь // Полтавские епархиальные ведомости. – 1883. – № 23. – Часть неофициальная. – С.1146.*
7. *Там само. – С.1147.*
8. *Договор монастыря со снецарем (1720). – Сообщил Вл. Короленко // Киевская старина. – 1906. – Т.XCIII. – 1906, июль-август. – С.71.*

1991–1996 рр.

ТУТ КОЛИСЬ ДЗВОНИЛИ ДЗВОНИ (Сільські церкви)

На час здобуття Україною незалежності лише в кількох селах Миргородського району збереглися церкви. У більшості ж населених пунктів вони були закриті, а то й зруйновані за радянського часу. Ми маємо дуже мало відомостей про них: з XVIII століття – за браком і малодоступністю історичних матеріалів, а з повоєнних часів – через фактичну заборону публікацій на цю тему. Тож щонайбільше даних про церкви збереглося з XIX – початку XX століть.

Буває, вдається розшукати лише дату будівництва оновленої церковної споруди (найчастіше це XIX століття); відомості ж про час заснування в селах найперших церков губляться в мороці століть.

У XVIII столітті Миргородська протопопія належала до Київської єпархії, а 1777 року її переведено до Переяславської єпархії. 1762 року в Миргородській протопопії налічувалось 60 церков [1]. Це були здебільшого дерев'яні споруди, які часто доводилось перебудовувати через їхню недовговічність. Тому в кінці XIX століття в Миргородському повіті діяло більшість нових храмів; старовинних же церков, тобто тих, що споруджені до 1800 року, налічувалось усього чотирнадцять [2]. На початку XX століття майже при всіх церквах існували церковнопарафіяльні школи. Зазвичай, кожній церкві належало по 33 десятини землі.

Одне з найшанованіших християнських свят в Україні – Покрова. Тому на Миргородщині було найбільше саме Покровських церков – аж сім. Збудована 1864 року Покровська церква в селі **Великому Байраці** була дерев'яною, з дзвіницею, мала три церковнопарафіяльні школи. Мирян (переважно козаків) божим словом вітав священник Пафнутій Петрович Пустовойтов (початок XX століття). До Покровської церкви ходили й жителі навколишніх сіл та хуторів:

Малого Байраку, Юр'івки, хуторів Цисевого, Ляхнового, Довгалевого, Кузьменкового та інших [3].

Покровська церква у **Біликах** діяла з 1862 року, при ній – жіноча церковнопарафіальна школа. Настоятелем сільського храму в 1912 році служив Костянтин Стефанович Іваницький. Серед парафіян цієї церкви були й міщани.

Одноименна церква стояла і в селі **Грем'ячому** (з 1883 року). Вона теж мала школу, 33 десятини землі. Очолював парафію священник Петро Іванович Стеценко. В **Мальцях** стара дерев'яна церква на честь Покрови Божої Матері служила людям із 1778 року, а майже через століття, 26 вересня 1876 року священник В.Пархомович освятив новий дерев'яний храм. Тоді до церкви ходило 538 чоловіків і 569 жінок. У 1912 році священником був Іоан Георгійович Лаєвський.

На відміну від інших сільських дерев'яних церков Покровський храм у **Великій Обухівці**, споруджений 1889 року, замість старого(1761), був кам'яним, але холодним, разом із дзвіницею. Працювала однокласна змішана церковнопарафіальна школа. Із священників відоме ім'я Максима Максимовича Петрашевського.

Давня церква Святої Покрови діяла і в **Шахворостівці** – з 1772 року. А в 1866 році в селі вже стояла нова, теж дерев'яна. 1912 року священствував у ній Іван Іванович Читинський.

Чи не найдавніша з церков на честь Покрови – церква містечка **Хомутця**, відома з 1732 року. Понад 50 літ перебував у священстві цього храму Михайло Гнатович Пархомович (Пархоменко). Він народився в 1801 році в Мальцях, а з 1826 року незмінно служив у Покровській церкві Хомутця. За його участю у 1883 році споруджено новий храм. По смерті М.Г.Пархомовича парафія перейшла до його сина Михайла. Крім цієї церкви у Хомутці діяла ще й приписана до Покровської Троїцька церква (збудована 1754 року), а також Воскресінська церква (з 1892 року), священником у якій в 1912 році був Микола Павлович Коцюба. Діяли училища. Псаломщиком у Воскресінській церкві служив Михайло Крем'янський, який походив із відомого роду священнослужителів Миргородщини ще з XVIII століття. До цих трьох хомутецьких церков у перше десятиліття XX століття ходили: 426 осіб привілейованого стану, 109 міщан, 606 козаків, 2437 селян.

Одна з найдавніших – Спасо-Преображенська церква містечка **Великих Сорочинців**. Цей кам'яний храм споруджений гетьманом Д.Апостолом 1732 року (до нього приписана також кладовищенська Воскресінська церква). Священником у Преображенській церкві на початку XX століття був Іван Порфірович Тихомиров. За даними довідкової клірової книги, 1912 року в Великих Сорочинцях були ще церкви: Хрестовоздвиженська, кам'яна (з 1839 року) – священник Віктор Григорович Романівський; Успенська церква, дерев'яна, з 1875 року, священник Микола Михайлович Прочаєв; Миколаївська церква, дерев'яна, з 1882 року, в ній священником служив Костянтин Петрович Негеєвич. Всі п'ять церков обслуговували 8687 парафіян. Працювали чотири школи.

У **Малих Сорочинцях** теж функціонувала церква – Параскевіївська, збудована в 1885 році. На чолі парафії стояв Митрофан Андрійович Вербицький (початок XX століття). Діяла жіноча церковнопарафіальна школа. Жителі містечка **Попівки** мали дуже давню (з 1750 року) Миколаївську церкву. В пам'ять про звільнення від кріпацької залежності спорудили 1866 року храм Олександра Невського. Освячено його 30 серпня того самого року. Літа 1897 зведено Різдвяно-Богородицьку церкву, яку пізніше приписали до Миколаївської церкви. Із священників, що служили в церквах Попівки, відомі Стефан Здоров (Здор), Йосип Пархомович, Федір Станіславський, Дмитро Токаревський, Стефан Софронський, Григорій Філянський та інші.

Чотири храми було і в містечку **Комишні**. На початку XX століття там діяли церкви: Іллінська, кам'яна, з 1818 року, священник Іоан Миколайович Аврамов; Миколаївська, дерев'яна, з 1783 року, священник Петро Андрійович Фесенко; Преображенська, дерев'яна, з 1852 року, священник Федір Кирилович Слухаєвський; Різдвяно-Богородицька, дерев'яна, з окремою дзвіницею, з 1795 року, ієрей Іоан Миколайович Фабрикант.

Успенські церкви стояли в селах **Довгалівці** та **Остапівці**. Довгалівський храм збудований 1771 року. На початку XX століття слово Боже в ньому ніс мирянам Олексій

Григорович Дімаров [4]. Цікаво, що це був дід письменника, нашого земляка Анатолія Андрійовича Дімарова (народився 1922 року).

Успінська церква села **Остапівки** (з 1874 року) мала в своєму приході переважно козаків і селян – відповідно 3669 та 1180 осіб. Успінським ієреєм був Георгій Павлович Корнієвський.

Найдавніші відомості про **Зубівську** церкву Святого Архістратига Михайла сягають середини XVIII століття. У 1760 році її пресвітером був Іоан Крем'янський (помер 1776 року). Після нього настоятелями служили батько й син Григорій та Петро Біловольські. З 1850 року на цій посаді перебував Мефодій Семенович Стасевський (1822 – 1882). Він помер після 32 літ служби й був похований біля нової церкви, будівництво якої розпочалося в рік смерті ієрея Стасевського. 1912 року в церкві служили два священики – Іван Йосипович Стасевський і Микола Сергійович Соколов.

Церква на честь Архістратига Михайла в **Кибинцях** була вимурована 1781 року (за іншими даними – 1751 року). Напередодні першої світової війни священиком її був Стефан Пилипович Яновський.

У **Зуївцях** діяли три церкви: Архістратига Михайла – 1733 року, Вознесенська – з 1884 року, ієрей Григорій Іванович Гуляницький, та Троїцька – з 1911 року, священик Олександр Васильович Греченко. Село **Бакумівка** мало Троїцьку церкву, збудовану 1794 року заходами і коштом місцевого поміщика барона, генерал-майора Штакельберга [5]. Місцевим священиком на початку XX століття був Федір Іванович Соборницький.

Церква Святої Великомучениці Варвари у **Гаркушинцях** споруджена 1753 року. До 70-х років наступного століття вона вже занепала і стала тісною для більш як тисячі парафіян. Священствували в ній Андрій Жерновий, Д.Базилевський, Михайло Зубковський. Четвертого листопада 1873 року був освячений новозбудований храм у Гаркушинцях. Благодійником храму стала родина губернського секретаря Василя Яковича Рудя. 1912 року в Варваринській церкві правив отець Кирило Іванович Погода.

Дата заснування Георгіївської церкви в селі **Єрках** не відома. 1909 року церкву було відремонтовано. За настоятеля Івана Яковича Шкурка до Георгіївської парафії належало 849 козаків і 580 селян.

Флоро-Лаврська церква у **Дібрівці** діяла з 1908 року. Це була домовна церква, кам'яна, тепла. При ній працювала школа грамоти, мирян до неї ходило небагато. Із священиків відоме ім'я Івана Дмитровича Шкляревського [6].

У **Петрівцях** із 1879 року стояла Преображенська церква, настоятелем якої був Віктор Іванович Варвинський (1912). До цього храму на свята приходили люди з навколишніх хуторів: Рокитного, Гайдабурино, Кузьменкового, Гризунового, хутора Мамчичів, Духової Балки, Рибалківщини.

У селі **Слобідці** 1870 року відзначали столітній ювілей Миколаївської церкви. А в 1901 році було споруджено новий храм, священиком у ньому став Микола Васильович Малиновський.

Село **Савинці** з 1871 року мало Вознесенську церкву, пастирські обов'язки при ній здійснював Михайло Степанович Крикуновський.

Фундатором Покровської церкви в **Олефірівці** 1760 року став багатий місцевий дідич Іван Данилевський, який служив перекладачем Державної колегії іноземних справ [7].

Черевківська Преображенська церква зведена 1752 року, перебудована 1848 року. На початку XX століття Преображенська парафію обслуговував настоятель Сергій Іванович Попов. Відомо, що в **Черкашанах** із 1901 року працювала Петропавлівська церква (священик Дмитро Петрович Герасимовський), у **Шарківщині** з 1873 року – Преображенська церква, священик Яків Андрійович Передерій (1912).

Давня Воскресінська церква у селі **Ярмаках** 1904 року зазнала перебудови, їй усіляко сприяла родина місцевого поміщика Моріца О'Рурка. Священиком на початку XX століття служив Федір Петрович Устимович.

У **Ромодані** в 1901 році споруджено Дмитріївську церкву. Це був кам'яний храм з окремою дзвіницею. При церкві навчалися діти у двокласній церковнопарафіяльній залізничній школі, були помешкання для священника і псаломщика. Ієреєм Дмитріївської церкви служив Олексій Васильович Станіславський.

Діяла церква і в **Клюшниківці**, але про неї не знайдено жодних даних, хоч вона припинила свою діяльність порівняно недавно. Відомо, що служба в ній правилася українською мовою, як і в багатьох церквах на Миргородщині. Навіть сьогодні півча у Клюшниківці виконує церковні пісні та молитви українською мовою.

Примітки.

1. Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Документи церков.
2. Мартинович П., Горленко В. Церкви старинной постройки в Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. – 1888. – № 17–18. – С.657–658.
3. Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1912 год. – Полтава, 1912. – С.163.
4. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1901 год. – Миргород, 1902. – С.74.
5. Мартинович П., Горленко В. Вказана праця. – С.658.
6. Справочная клировая книга... – С.166.
7. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.8 зв.

1992 р.

СВЯЩЕНИЦЬКІ ДИНАСТІЇ

За часів не надто віддалених про цю категорію діячів не заведено було писати. Хіба-що в негативному плані, як про носіїв “опіуму для народу”. А тим часом саме священник, поряд із учителем і лікарем, був найшанованішою особою в кожному селі чи містечку. Часто саме з ініціативи священників відкривалися школи, лікарні, бібліотеки. До священника традиційно люди йшли в тяжкі й радісні хвилини життя: здійснити ритуальний обряд, порадитися, взяти книжку або ліки, написати чи прочитати листа.

У XVII – на початку XVIII століття священників нерідко обирали просто з-поміж козацької громади, пізніше ж обов'язковою умовою стала наявність духовної освіти, яку миргородські ієреї здебільшого здобували в Київській академії, а з XIX століття – в духовних семінаріях.

Батьки-священники прагнули передати свою парафію близьким людям, тому посилали на навчання своїх синів. Так формувалися цілі династії служителів церкви. Бувало, представники однієї родини служили в храмі й ієреями, і дяками, і титарями, і паламарями, і дзвонарями. У цих родинх високо шанувалася освіченість, тому з них виходили й писарі, й маляри-іконописці, і лікарі, й учителі.

Священницькі прізвища легко розпізнати навіть за морфологічними ознаками: вони, зазвичай, закінчуються на -ський (-цький), рідше на -ич. У такий спосіб церковнослужителі у XVIII столітті намагалися надати простим українським прізвищам “духовного” оформлення. Таким чином Тукали стали Тукалевськими, Михайленки – Михайловськими, Кремені – Кременецькими і Крем'янськими, Шапрани – Шафрановськими, Пархоменки – Пархомовичами тощо.

Одна з найбільших на Миргородщині священницьких династій – Біловольські. Відомі імена близько десяти діячів миргородських церков, які вийшли з цієї родини. Упродовж двох століть

вони служили в храмах Миргорода, Сорочинців, Зубівки. Так священники Микола, Віктор, Никифор Біловольські утримували в своїх руках Троїцьку парафію Миргорода, служили законовчителями в миргородських парафіяльних та земських училищах, в художньо-промисловій школі. Іван Григорович Біловольський, священнонамісник Сорочинської Преображенської церкви, у 1809 році хрестив у цій церкві Миколу Гоголя [1].

Дід і батько засновника миргородського курорту лікаря Івана Зубковського – отець Феодосій та отець Андрій Зубковські священствували в селі Єрках та Миргороді [2], Василь Зубковський – у Кибинцях, Михайло в Гаркушинцях.

Збереглися документальні свідчення про рід Горковських. Протоієрей Григорій Горковський, нащадок духовництва із села Сорочинців, закінчивши Київську академію, служив священником у сорочинській Преображенській церкві, в 1740 році відкрив там унікальний навчальний заклад – протопопську школу, яка діяла близько трьох років. Священником у Миргороді в середині XVIII століття був Яків Горковський. Він мав близькі стосунки з родиною миргородських священників і іконописців Боровиків, одружившись із сестрою відомого вже тоді маляра Володимира Боровиківського [3]. Можливо, саме від Боровиківських перейняв зацікавлення іконописом також військовий товариш із Семереньків – Павло Горковський, який у 1774 році працював над відновленням живопису в Києво-Печерській лаврі.

Священники Крем'янські правили в Михайлівській церкві Зубівки, в Воскресінській церкві Хомутця, в Олександро-Невській церкві села Полив'яного та в інших храмах [4].

Розгалужений козацько-старшинський рід Яновських (Гоголів-Яновських) теж дав багатьох служителів православ'я. Прапрадід Миколи Гоголя Іван Яновський і прадід письменника Дем'ян служили священниками в церквах Лубенщини, а вже дід письменника Панас, хоч і готувався в Київській академії до кар'єри духовника, пішов служити миргородським полковим писарем. Троюрідний дід Миколи Гоголя Іван Яновський по закінченні академії став відомим лікарем. Двоюрідні дядьки письменника, теж панотці, мали парафії: Сава Яновський у селі Олефірівці Миргородського повіту [5], а Меркурій - у родовому селі Кононівці Лубенського повіту.

Ієреї Станіславські на початку XX століття проповідували слово Боже у Дмитрівській церкві Ромодану й Олександро-Невській церкві Попівки. У Попівці служили священницькі династії Філянських і Токаревський, у Сорочинцях – Павловські й Романівські, у Бакумівці – Соборницькі, в Обухівці – Петрашевські, в Зубівці й Єрках – Стасевські.

Значною була діяльність відомих у минулому священницьких родів Миргородщини Базилевських, Богаєвських, Варвинських, Богдановичів, Негеєвичів, Стефановичів. Помітний слід у духовному, мистецькому, освітньому житті нашого краю залишили династії священників Стрільбицьких, Тукалевських, Щитинських, Греченків, Засядків, Красовських, Устимовичів, Ростовських та інших.

Примітки.

1. Ксензенко А.И. Николай Васильевич Гоголь // *Русская старина*. – 1888, ноябрь. – С.392.
2. *Полтавские епархиальные ведомости*. – 1885. – № 7. – Часть неофициальная. – С.365–371.
3. Горленко В. *Украинские были*. – К., 1899. – С.143, 146.
4. ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.5671. – Арк.27; *Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие Параскевиевской церкви с. Малых Сорочинцев... 1756–1761 г.г.* [Рукописний збірник]. // МКМ. – БФ. – № 2071.
5. Модзалевский В.Л. *Малороссийский родословник*. – Т.1. – К., 1908. – С.293.

МИРГОРОДСЬКИЙ СВЯЩЕНИК МИКОЛА БАЗИЛЕВСЬКИЙ

За кілька метрів від цього місця за придорожніми деревами, гуде машинами великий шлях, а тут, на розі вулиць Сорочинської й Гурамівської, стоїть ота особлива умиротворенна тиша, яка буває тільки на цвинтарях. Лиш улітку інколи прошарудить поміж могилами у траві ящірка – і знову тиша, урочиста й сумна. Тут завжди згадується пронизливо-болюче цвєтаєвське: “Кладбищенской земляники вкуснее и слаще нет...”. У цьому місці думається про величне і вічне. Тут за багато століть знайшли вічний прихисток удесятеро більше миргородців, аніж мешкає зараз у всьому місті. І огортає щемлива туга за тим, що вже ніколи не повернеться, і накочується світла сльоза, і стає тихо й чисто на душі: тут, на цьому місці ніби доторкуєшся до вічності.

Мабуть, рідко хто з миргородців, буваючи тут, не помічав цікавого гранітного надгробка із викарбуваним надписом українською мовою (вже сам цей незвичайний факт привертає увагу): “Я пастир добрий. Пастир добрий душу свою покладе за вівці”. А з другого боку: “Митрофорний Протоієрей Ніколай Георгієвич Базилевський, непохитний борець за Православ'є і за відродження Української церкви. Загинув на своєму славному посту від руки злочинця 16/IV 1926 року на 34 році життя”.

У пам'яті жителів міста старшого покоління ще збереглися окремі згадки про цю прекрасну людину. Хоча вже небагато лишилося тих, хто знав отця Миколу Базилевського. Забулися подробиці його життя, лишилося в пам'яті одне: яка це була добра людина.

За походженням він із знатного козацько-старшинського роду Миргородського полку. На жаль, історія цього роду пов'язується в свідомості людей нашого покоління тільки з негативними асоціаціями: ще з шкільної лави люди пам'ятають пісню “Про повстання в селі Турбаях”, і тінь жорстокої поміщиці Мар'яни Базилевської незаслужено лягла плямою на увесь рід. А надто в сталінські часи, коли будь-яка згадка про знатне походження уже ставила людину до ряду “ворогів народу”. А коли це ще й священик, та ще й борець за українську церкву, то й поготів. Тож було зроблено все, щоб священика Успенського собору отця Миколу Базилевського згадувано якнайменше. Надгробок на його могилі навіть не ввійшов до реєстрів Товариства охорони пам'яток історії та культури – не та була система цінностей.

Але людська пам'ять непідвладна партійним постановам і не залежить від офіційних реєстрів. Ця субстанція – з іншого виміру, із світу високої духовності, нетлінного духу українського народу.

Микола Георгійович Базилевський був сином священика. Закінчив духовну академію. Одружився з Ганною Дімаровою, дочкою Олексія Григоровича Дімарова, священика Успенської церкви села Довгалівки. Одержавши призначення на посаду протоієрея Успенської соборної церкви Миргорода, він приїхав до міста й поселився в будинку поряд із собором. (До речі, один із трьох будинків, що належали церкві, зберігся й досі, там тепер гуртожиток). Згодом Базилевський купив будинок по вулиці Шапочанській. Часто до нього приїздив батько, старий священик Георгій Базилевський.

Молодий настоятель храму мав дуже добру душу, чим привернув до себе всіх парафіян. У нього був прекрасний голос. Але найбільший його дар – це талант проповідника.

Як розповідають старі миргородці, у 20-х роках у нашому місті діяли дві конфесії, які конкурували між собою, і службу в Успенському соборі вони відправляли по черзі. У ті дні, коли правив отець Микола, у церкві було не протопитися. Він так дуже впливав на своїх мирян, що під час проповідей вони плакали, а з храму виходили просвітленими й духовно очищеними. Священик Базилевський проповідував добро й любов, напучував на добрі справи. Євангельські притчі він завжди пов'язував із сучасним життям. Усі миргородці його дуже любили, йшли до нього по допомогу і щоб порадитися в скрутну хвилину. Він, як міг, допомагав неіміущим, уселяв надію в зневірених, підтримував словом хворих. Він сам мав слабе здоров'я, але своїм сильним духом зміцнював людей.

Чистота, святість, собор, священник Базилевський – усе це для миргородців були нерозривні поняття. Одна з найстарших і найшанованіших жительок нашого міста Валентина Степанівна Панащатенко згадує: “Всього найкращого – музики, співу, живопису, краси – я вчилася в соборі”. А ще пригадує, як із подругою вони, дівчатка-підлітки, дуже хотіли хоча б чимось допомогти улюбленому священникові й своєму храмові. Вони почали шити ляльки, продавали їх, а гроші віддавали на собор.

Священник Базилевський мав сан митрофорного, носив панагію – знак архієрея. Його дуже шанували в церковних колах. Своїм великим серцем він, на жаль, не зміг викоренити з цього світу ні плевелів зла, ні дурману заздрощів, ані отруйного гриба помсти.

У квітні 1926 року, за кілька днів до Великодня, повертаючись додому після церковної служби, священник Базилевський був застрелений невідомим зловмисником неподалік від свого будинку. Розповідають, що разом із ним від церкви поверталися люди, сусіди, церковний староста Німченко, але, злякавшись пострілу, всі порозбігалися. Сусід Базилевського Буховер підняв його, закривавленого, відвіз до лікарні. На третій день священник помер.

Смерть о. Базилевського не була випадковістю. З другої половини 20-их років в Україні дедалі помітнішими ставали утиски й переслідування священнослужителів з боку влади, яка боялася сильних особистостей, а надто тих священників, котрі, як от Базилевський, мали величезний вплив на громаду. По смерті о. Георгія було пущено поголос, нібито його вбивство є справою рук його конфесійних супротивників. Сьогодні, на відстані семи десятиліть, важко встановити істину. Але в декого з миргородців і по сьогодні залишилася підозра, що священника було знищено офіційною владою.

Людям запам’яталася остання проповідь священника Базилевського. “У кожної людини, – сказав він, – свій шлях у житті, своя доля. Але кожного дорога веде до могили. Тому, знаючи це, людина повинна творити в житті тільки добро”.

За церковною традицією, три дні труна з тілом священника стояла в соборі. Три дні, плачучи, прощався з ним Миргород. На похороні лубенський архієрей Феофіл (у Лубнах тоді було єпархіальне правління) промовив: “Перестало битися добре серце й навіки замовкли золоті уста”. Залишилась удовою Ганна Олексіївна, осиротіли двоє синів. Невдовзі потому їхній будинок продали з торгів, і вони виїхали з Миргорода.

Пам’ять про миргородського златоуста довго зберігалась у місті. Щороку на його могилі правили панахиди, до неї постійно приходили люди.

Але насувалися інші часи. Духовність відступала, настав морок репресій. Люди стали всього боятися. Було зруйновано Воскресінську, а потім і Троїцьку церкви. Багатьох священників репресували. Шанувати священника Базилевського теж стало небезпечно. Убивцю, що підняв руку на Базилевського, вже навіть не шукали...

Так викорінювали нашу пам’ять.

В.С.Панащатенко розповіла ще й про такий цікавий факт. Уже по смерті о. Базилевського миргородський маляр Василь Хитько за фотографією написав великий поясний портрет священника в блакитних ризах. Валентина Степанівна купила той портрет як пам’ять про дорогу людину. Він зберігався в неї під час війни. Але по війні тримати цей портрет удома стало небезпечно: жінка (працювала викладачкою керамічного технікуму, а радянському педагогові, за твердженням тодішніх ідеологів, аж ніяк не годилося шанувати служителя культу. Тож довелося портрет віддати до собору. На жаль, тепер його там уже немає – зник разом із іншими мистецькими цінностями в час руйнації собору. Щоправда, дехто з миргородців стверджує, що бачили цей портрет у церкві села Матяшівки Лубенського району. Хто його туди забрав, не відомо.

Розповідають, що через кілька років по смерті Базилевського злодії розкопали його могилу – шукали золото. Не знайшли. Не там шукали. Бо золото це – в людських душах, у пам’яті миргородців.

1995 р.

РЕПРЕСОВАНІ СВЯЩЕНИКИ МИРГОРОДЩИНИ

Серед миргородців, які за сталінських часів зазнали безпідставних репресій, були й служителі церкви. Протягом тривалого часу писати про священиків узагалі заборонялося, а надто про тих, хто зазнав утисків з боку радянської влади. Після реабілітації частина прізвищ цих людей відкрилася, але відомі ще далеко не всі.

Священик Павло Семенович **Верещака** (народився близько 1882 року) приїхав до Миргорода на початку 30-х років і став служити в Успенському соборі. До цього вони з дружиною Олександрою Яківною вчителювали. Отець Павло володів прекрасним тенором, грав на бандурі, скрипці, гітарі. Коли репресивний маховик почав знищувати церковнослужителів, П.С.Верещака, відчувши навіслю над собою загрозу, в 1936 році переїхав до Луганська, де теж служив священиком. Але нещастя уникнути не вдалося. 1937 року його заарештовано [1]. Реабілітований він лише помертно. Є посвідчення, що помер о. Верещака в місті Шахтах Ростовської області в 1940 році. Його рідня живе сьогодні в Миргороді.

Каральні органи найдужче лютували щодо тих, хто був прихильником усього українського. Саме таким був священик Воскресінської церкви Миргорода о. Симон **Явтух-Павличевський**. Він прибув до Миргорода на початку 20-х років, маючи за плечима 40 літ життя. Його знали як полум'яного оратора, просто таки трибуна. Високий, кремезний, він виголошував свої проповіді в церкві жагуче, ніби промовець на площі. Лейтмотивом у них звучало відстоювання інтересів України, українських духовних цінностей [2]. Безмежно відданий цій справі, о. Симон зробив Воскресінську церкву українською автокефальною, потім перейшов до Троїцької церкви, яку теж навірнув до автокефалії. У ті роки в Миргороді до УАПЦ більше схилялася молодь, аніж люди похилого віку. У 1923 році о. Симона заарештувала ЧК [3].

Подальша його доля губиться у мороці сталінських десятиліть. Одні миргородці стверджують, що у 30-х роках він був знищений. А Т.В.Козакова повідомляє, що бачила о. Симона в Миргороді ще раз близько 1940 – 1941 років, коли той відвідав Успенський собор і мав розмову з її чоловіком Василем Лузаном. Розповідав, що живе в автокефальному монастирі, уже посвячений у єпископи.

У Миргороді й сьогодні мешкають онуки місцевого священика Панаса Петровича **Ляхна**. За походженням він козацького роду, із села Великих Сорочинців. Учителював і священствував по селах Миргородщини, служив у церкві Іоана Богослова на Личанці. Як і багато інших, зазнав репресій, відбував покарання на Соловках. Десять у 1938 році повернувся додому, і то лише через те, що на “острівному курорті” був спаралізований. Помер у Миргороді близько 1943 року. Похований на Личанському цвинтарі, але його могилу по війні родичі вже не знайшли [4].

Схожой долі зазнав священик миргородської церкви Іоана Богослова Леонтій Миронович Кузьменко (нар. 1885 р.). Він теж потрапив під безжальне колесо сталінщини. У 30-х роках “чорний ворон” приїхав і по нього. Відбувши покарання, хворий, знесилений, він повертався до рідного Миргорода, але не доїхав, помер на Донбасі [5].

Як свідчать списки реабілітованих, опубліковані в місцевій пресі 1990 року, серед репресованих був Іван Іванович **Воскобійник** (1900 р.н.) [6], який служив священиком Воскресінської церкви Миргорода після Симона Явтух-Павличевського. Незважаючи на те, що в 30-х роках він уже не служив у церкві, а був обліковцем маслозаводу, його було заарештовано й розстріляно 2 червня 1938 року.

Разом із Воскобійником того самого дня були страчені П.Гиренко і Я.Імшенецький. Панас Варфоломійович **Гиренко**, який народився 1875 року в Миргороді, у 30-х роках служив священиком у селі Диканьці. Яків Кіндратович **Імшенецький** (1858 р.н.) лише походив із сім'ї священнослужителів Чернігівської губернії й навчався в духовній семінарії, але не служив у церкві. Він був статистиком і публіцистом, громадським і кооперативним діячем, у 1893–1897 роках працював податковим інспектором у Миргородському повіті.

Всі троє – Воскобійник, Гиренко й Імшенецький – були звинувачені за груповою справою, яку сфальсифікував НКВС, – так званою справою “Полтавської фашистсько-повстанської організації церковників”. Вони були засуджені з конфіскацією майна й розстріляні. Всього в цій справі постраждало 37 осіб [7].

Не обминула лиха доля і священника Троїцької церкви м. Миргорода Всеволода **Богдановича**, після арешту він більше не повернувся до рідного міста.

Миргородець Федір **Бакало** служив священником у Решетилівці. Він багато років відсидів лише за один “гріх” – за належність до священницького сану. Подальша його доля пов’язана з Північним Кавказом. Помер і похований у Нальчику в 1971 році.

Відомо і про деяких священників із сіл Миргородського району. Отець Іван Антонович **Бабич** народився 1876 року в селі Хомутці. Був ієреєм Покровської церкви у Грем’ячій. У страшому 1937 році шістдесятилітнього панотця забрали, звинувативши в “антирадянській діяльності” [8]. У Миргороді нині проживає його пасербиця.

Були репресовані також священники Вознесінської церкви села Зуївців Анатолій Іванович **Підгорний** (нар. 1879 р.) та отець **Нектарій** і священник із села Черевків Павло Маркович **Пірко** (нар. 1874 р.) [9]. У травні 1938 року був розстріляний священник села Шарківщини Василь Васильович **Артамонов** (1880 року народження).

Названі імена – це далеко не повний перелік мучеників за віру на Миргородщині. Сподіваємося, що вдасться повернути із небуття й інші прізвища.

Примітки.

1. Звідомлення Таміли Павлівни Ющенко, племінниці священника Верещаки (м. Миргород).
2. Усні звідомлення миргородських жительок В.С.Панащатенко і Т.В.Козакової.
3. Ревезук В. З історії УАПЦ на Полтавщині в перші роки її існування // Полтавські єпархіальні відомості. – 1998–1999. – Ч.5. – С.43.
4. Дані Олени Іванівни Труш (м. Миргород), онуки П.Ляхна.
5. Прапор перемоги (м. Миргород). – 1990. – 8 червня. – № 89; Звідомлення М.Ф.Рогового, диякона Успенського собору м. Миргорода.
6. Прапор перемоги. – 1990. – 7 грудня. – № 183.
7. Єрмак О. Реабілітовані посмертно // Полтавські єпархіальні відомості. – 1997. – Ч.4. – С.86–87.
8. Прапор перемоги. – 1990. – 6 червня. – № 88; Звідомлення О.М.Кононенко (м. Миргород), пасербиці І.А.Бабича.
9. Прапор перемоги. – 1990. – 2 червня. – № 86; 8 червня. – № 89.

1995 – 1999 рр.

ЛКУВАЛИ ТІЛО Й ДУШУ, ВЧИЛИ РОЗУМУ Й ДОБРА (З історії медицини й освіти на Миргородщині)

МИРГОРОДСЬКІ ЛІКАРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Лікарські традиції на Миргородщині сягають корінням у далеку давнину. Ми не знаємо імен тих стародавніх лікарів із народу – безіменних цілителів, знавців народної медицини, які, йдучи нерідко майже наосліп, інтуїтивно, помиляючись, робили, однак, потрібну справу – збагачували народно-медичний досвід. В архівах зберігаються різноманітні “травники”, “зільники”, збірники старовинних рецептів, записані, зокрема, і в наших краях.

У XVIII столітті в Україні почалося систематичне професійне навчання медиків. Більшість українських лікарів-фахівців цього часу вийшла з середовища священнослужителів, козаків, козацької старшини, міщан, лікарів-самоуків (в українському козацькому війську роль лікаря інколи виконував навіть цирульник).

Грунтовну вищу освіту в Україні у XVIII столітті давала Київська академія. На початку століття було створено шпитальні медичні школи в Москві та Петербурзі, куди часто запрошували високоосвічених українських юнаків, які згодом, по закінченні навчання, бувало, ще й проходили стажування в західноєвропейських університетах. Потім, повертаючись в Україну чи до Росії, вони гідно несли честь української медицини, чимраз більше витісняючи медиків-іноземців. Останніх у XVIII столітті було значно більше, ніж українських і російських фахівців, – через відому схильність Петра I запрошувати європейців. Так у спискові лікарів, які практикували в Росії у XVIII столітті, іноземців було аж 82 %, українців – 8 %, росіян – 4% [1].

На початку 60-х років XVIII століття ціла плеяда найкращих студентів Київської академії продовжила навчання в спеціалізованих шпитальних школах “північних столиць”. По закінченні Київської академії та Санкт-Петербурзького адміралтейського шпиталю став медиком і виходець із Миргородського полку, козацький син **Йосип Тимофійович Тимківський (Тимковський)**. Це прізвище є придбаним, воно утворене, за традицією того часу, від імені батька Тимофія. Родове ж його прозвання не відоме. Змінювали свої прізвища й інші українські медики. Данило Самійлович Самоїлович, наприклад, мав справжнє батьківське прізвище Сушківський [2]. Псевдонімічними є також прізвища лікарів Максимович-Амбодик, Велланський, Політківський, Андрієвський, Карпинський та чимало інших.

Йосип Тимківський удосконалював свій фах у Страсбурзькому університеті, де одержав диплом. По отриманні ступеня доктора медицини працював лікарем у Смоленській дивізії, а згодом, у 1766 – 1789 роках, штабт-фізиком, тобто інспектором медицини, в Москві. Схильність Йосипа Тимофійовича до медицини передалась і його синові – **Іванові Йосиповичу Тимківському**, який здобув знання в Московському університеті і служив лікарем при фізикаті в Медичній Колегії, а також був відомий як письменник і археограф.

Син козака Миргородського полку **Іван Петрович Максимович** теж студіював у Київській академії, Санкт-Петербурзькому адміралтейському шпиталі, а згодом був відраджений за кордон, до Кенігсберга, де одержав диплом доктора медицини. Такий самий шлях пройшов **Сава Олексійович Леонтович**, син міщанина Миргородського полку, з тією лише різницею, що диплом він здобув не в Кенігсберзі, а в Страсбурзі. Леонтович одержав призначення на посаду дивізійного медика, 1773 року служив лікарем “у Саратові при колоністах” [3].

З Миргородського полку йдуть і витoki роду відомого композитора П.І.Чайковського (1840 – 1893). Як дослідили наукові працівники Воткинського державного будинку-музею П.І.Чайковського, дід композитора – **Петро Федорович Чайківський** народився в селі Миколаївці (нині – село Фрунзівка Глобинського району) в родині Федора Чайки, який “знаходився у Миргородському Малоросійському полку сотні Омельницької козаком” [4], можна здогадуватися, козаком не зовсім простим. Ганна Чайчиха, яка до 1769 року стала вдовою по Федору, сама виводила в люди сина Петра, який долав нелегку науку в Київській академії. Навесні 1769 року студент академії Петро Чайківський подав прохання на ім’я імператриці Катерини II, аби одержати дозвіл на переведення до Санкт-Петербурзького шпиталю для здобуття хірургічного вміння. Ставши військовим лікарем, Чайківський рятував поранених під час російсько-турецької війни 1766–1774 років, потім служба привела його на Урал. У 1785 році він одержав права дворянства. Вийшовши у відставку, штаб-лікар П.Ф.Чайківський 1795 року дістав призначення на посаду городничого у повітове місто Слобідське В’ятської губернії, де того самого року в нього народився син Ілля [5], який згодом став гірничим інженером. Він і дав світові талановитого сина, якого назвав на честь діда-медика Петром.

З Миргородського полку (чи не з багачанського козацько-старшинського роду Вовків?) вийшов і лікар **Денис Васильович Волченецький** (1751 – ?). Для нього східцем у високий медичний світ теж стала Київська академія, з якої він 1770 року перейшов учитися до Московської шпитальної школи. Закінчивши її, Волченецький створив у місті Єлисаветграді, де

він із 1776 року служив військовим лікарем, гарнізонний шпиталь та школу при ньому і викладав там хірургію. На рубежі XVIII та XIX століть Денис Васильович служив у Київській, а згодом у Ярославській лікарських управах [6].

В архівних документах знаходимо скупі відомості про миргородського лікаря **Данила Рожевського**, який 1784 року дав медичне посвідчення про побиття в Миргороді якимись невідомими розбійниками грузинського протопопа Мікеладзе [7].

Чи не найвідомішим миргородським лікарем кінця XVIII – початку XIX століть був **Михайло Якович Трохимовський**. Про нього йтиметься в окремому наступному нарисі. Молодший брат Михайла Яковича – **Василь Якович Трохимовський** (народився близько 1749 року) теж був миргородським повітовим лікарем. Він мав маєток на Чернігівщині, в Сосниці (це віно його дружини), але жив переважно на Миргородщині. 1786 року він купив у секунд-майора М.Д.Апостола в Миргороді на березі Хоролу землю, “возле мосту впусе лежащую с имеючимись на сей земле обветшалым броваром и солодовнею” [8], тобто, пивоварнею. Василь Якович, як і його старший брат Михайло, був приятелем відомого лікаря-епідеміолога з Кременчука Д.С.Самойловича.

Досить званою особою в медичному світі був **Іван Петрович Яновський** (нар. 1740 року) – троюрідний брат Панаса Дем’яновича Яновського, діда Миколи Гоголя. І.П.Яновський належав до когорті українських медиків, про яких уже мовилося; він разом із іншими українцями 1761 року був відібраний І.А.Полетикою для навчання у Санкт-Петербурзі. По закінченні курсу наук і практики у Морському шпиталі він у 60–80-х роках служив військовим лікарем, боровся з епідемією чуми у 1783 – 1785 роках у Диканьці й Кременчуці, працював повітовим лікарем у Полтавському повіті, в Олексополі й Хоролі. Дослужився до чину колезького асесора (1797), володів маєтками в Городиському й Полтавському повітах [9].

Маємо згадку про лікарського учня **Герасима Бугаєвського**, який у 1792 році мав 46 літ [10]. “Лікарський учень” за тих часів означало не “студент”, а лікарську посаду середнього щабля. На Миргородщині у XVIII столітті прізвища Бугаєвські (Богаєвські) були досить поширені; цей рід дав у XX столітті ще одного медика-хірурга Овксентія Трохимовича Богаєвського.

Були медики і в розгалуженому роді Данилевських, представники якого жили на Миргородщині й на Харківщині. З цього роду вийшли вихованці Київської академії, доктори медицини **І.Л.Данилевський**, який захистив дисертацію в Геттінгенському університеті, й **А.І.Данилевський**, котрий закінчив медичний факультет Московського університету [11].

На Миргородщині й Хорольщині жили представники відомого у свій час роду Пузин. На початку XIX століття став медиком дворянин Хорольського повіту **Полікарп Іванович Пузино (Пузина)**. Путівку в медицину дала йому Петербурзька медико-хірургічна академія. Як лікар він брав участь у військових походах, 1809 року отримав нагороду “За отличные труды и успехи в пользовании больных и раненых воинских чинов”, був учасником війни 1812 року. Маючи добру освіту, Полікарп Пузино переклав з німецької мови кілька книжок. Земляк і знайомий лікаря ще з молодих літ художник А.Мокрицький 1835 року написав портрети лікаря П.І.Пузино та його дружини Є.І.Пузино [12]. Про батьків Полікарпа Івановича точних даних не маємо, проте нам здається можливим зробити припущення, що його батьком міг бути Іван Пузина, “полку Миргородского села Шишаков козачей сын”, який навчався богословських наук у Київській академії, а 1776 року за проханням поміщика капітана Андрія Кулябки був рекомендований на посаду священика (на половину парафії) до Успінської церкви села Шишаків Миргородської протопопії [13].

Миргородські медики другої половини XVIII – початку XIX століть підтримували дружні студентські, професійні й земляцькі стосунки зі своїми друзями й співучнями, вихідцями з сусідніх Лубенського та Гадяцького повітів. Це, перш за все, **А.Я.Італинський**, син священика Лубенського повіту, вихованець Київської академії та шпитальної школи при Петербурзькому генеральному шпиталі. Андрій Італинський відомий не лише як видатний лікар. Поліглот, який знав вісім європейських мов, він проявив себе ще й на дипломатичному, лінгвістичному, археологічному теренах; його було обрано членом Російської академії та почесним членом Римської академії наук.

Никон Карпович Карпинський (1745 – 1810), син козака з села Денисівки Лубенського полку, на відміну від згадуваних лікарів, закінчив не Київську академію, а Харківський колегіум, проте подальший його життєвий шлях збігся з долею інших українських медиків-полтавців: Санкт-Петербурзький генеральний сухопутний шпиталь, навчання за кордоном, одержання диплома й ступеня доктора медицини у Страсбурзі (1781). Професор Никон Карпинський у 1784 – 1799 роках викладав у Петербурзькому медико-хірургічному училищі. Він є автором книжки “Курс хірургічних пов’язок” (СПб., 1776), автором розробок із фармакопеї, карантинних методик тощо [14].

Із козаків Лубенського полку походив і лікар **Кузьма Федорович Рожалін**, який одержав ступінь доктора медицини у Лейдені 1765 року, захистивши дисертацію про лікування скорбуту (цинги). Прізвище Рожалін, поза сумнівом, придбане. Можливо, походить від українського прізвища Рожа (котре на російському мовному ґрунті сприймалося як грубе, тому було змінене). Порівняймо в цьому плані прізвище вже згаданого в нарисі миргородського лікаря Данила Рожевського. Цілком імовірно, що це були родичі. Після викладацької й військово-медичної служби в Росії, в 70-х роках він повернувся на батьківщину, працював лікарем Української дивізії та керував Єлизаветградським шпиталем, який був ним заснований.

Із лубенських дворян (ще раніше – козацької старшини) походив штаб-лікар **Іван Барвінський**. Очевидно, в нього було багато знайомих серед миргородських дідичів, він часто бував у Миргороді; 1794 року він як свідок підписав купчу на продаж селянина від миргородського поміщика М.Ю.Ратієва поручикові Коновалову [15].

Із Гадяцького краю вийшли знані діячі медицини Н.М.Амбодик і М.М.Терехівський – теж ровесники й сподвижники згадуваних вище лікарів-миргородців. **Нестор Максимович Амбодик** (1744 – 1805, інші дані – 1812) народився в селі Веприку в сім’ї священика Максима Максимовича. Тотожність свого прізвища й найменування по-батькові спонукала молодого студента до створення нового незвичного прізвища: “ambo-dic” у перекладі з латини означає “і те, й інше” [16]. Нестор Амбодик – славетний лікар, основоположник акушерської науки, педіатрії й ботаніки в Україні й Росії, перекладач і письменник – залишив по собі помітний слід.

Його земляк і ровесник **Мартин Матвійович Терехівський** (1740 – 1796), теж син ієрея з Гадяча, випускник Київської академії, вихованець Петербурзького генерального шпиталю і Страсбурзького університету, став не просто лікарем, а й видатним природодослідником, директором Ботанічного саду в Петербурзі. Лекційно-педагогічну роботу він поєднував із дослідницькою, експериментаторською роботою в царині вивчення мікроорганізмів і на основі цих пошуків переконливо спростовував усталені положення тодішніх авторитетів (наприклад, теорію французького вченого Бюффона).

Миргородські лікарі, сучасники й земляки цих видатних учених, спілкувалися зі своїми колегами. Про це свідчать, зокрема, й назви творів лікарів-сподвижників: “Польза, которую растения смертным приносят” М.Терехівського та “Рассуждения о растениях, в Крымской степи полковым лекарем усмотренных” М.Трохимовського.

Принагідно скажемо, що рід Терехівських дав не одного медика. У 1890–1911 роках у містечку Комишні на Миргородщині працював фельдшером Василь Павлович Терехівський, а в 1910 – 1915 роках там же була акушеркою Марія Борисівна Терехівська [17]. Павло Павлович Терехівський 1900 року служив доглядачем Миргородської міської лікарні [18].

Примітки.

1. Гл. Л. Список докторов медицины из малороссов, практиковавших в России в XVIII столетии // Киевская старина. – 1896. – март. – С.102.
2. Бородій М.К. Данило Самійлович Самойлович. – К., 1987. – С.9.
3. Роспись чиновных особ в государстве при начале сего 1773 г. – [Без місця і року вид.]. – С.109.
4. Ситник А. Талант козацького роду // Старожитності. – 1993. – Ч.15–16. – С.26.
5. Там само.
6. Брежський В. Один із піонерів медицини // Прапор перемоги. – 1980. – 9 вересня.
7. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.18. – Арк. 31 зв.

8. Там само. – Спр.20. – Арк. 46 зв.
9. Модзалевский В.Л. К родословной Гоголей-Яновских // Труды ПУАК. – Вып.1. – Полтава, 1905. – С.137; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908. – С.293.
10. ЦДІАУК. – Ф.736. – Оп.1. – Спр.1213. Арк. 23 зв. – 24.
11. Бородій М.К. Участь вихованців Київської академії в розвитку вітчизняної медицини XVIII ст. // УІЖ. – 1980. – №3. – С.99, 101.
12. Рубан В.В. Український портретний живопис I половини XIX ст. – К., 1984. С.351–352.
13. ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.1076. – Спр. 169. – Арк. 1–2.
14. Радиш Я. Українські військові лікарі // Пам'ять століть. – 1997. – №1. – С.131.
15. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.9 зв.
16. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. – К., 1970. – С.155.
17. Земская медицина и заболеваемость населения Миргородского уезда, Полтавской губернии, в 1911 году. – Состави врач К.И.Горянов. – Миргород, 1912. – С.118–119; Отчет Миргородской уездной земской управы за 1915 г. – Часть II. – Миргород, 1916. – С.197.
18. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. – Составил Д.И.Иваненко. – Полтава, 1900. – С.7.

1992–1997 рр.

ЛІКАР ТРОХИМОВСЬКИЙ

Один із перших відомих професійних лікарів Миргородщини – Михайло Якович Трохимовський – розгорнув свою діяльність у другій половині XVIII століття. Ще були часи з'яви на медичному небосхилі цілої плеяди блискучих українських медиків Івана Полетики, Опанаса Шафонського, Данила Самойловича та багатьох інших, серед них і миргородців, про яких ішлося в попередньому нарисі.

Михайло Трохимовський народився 1739 року в селі Безуглівці (нині Ніжинського району Чернігівської області) в родині священника. Початкову освіту одержав у церковнопарафіяльній школі, а 24 жовтня 1752 року вступив до Київської академії [1]. На той час це був єдиний вищий загальноосвітній заклад і важливий культурний та науковий центр України.

Численні війни, які вела Росія, постійні епідемії потребували великої кількості лікарських кадрів. 1761 року за завданням Державної медичної колегії в українських навчальних закладах проводився набір учнів, які добровільно виявляли бажання студіювати медицину. У вересні 1761 року до групи таких здібних студентів було відібрано й Михайла Трохимовського.

Направлений як лікарський учень до шпитальної школи при Петербурзькому генеральному сухопутному шпиталі, Трохимовський вивчав там “матерію медику”, анатомію, хірургію, здобув добру практичну підготовку. Він пройшов шлях від лікарського учня до підлікаря, а по закінченні школи 1763 року одержав звання лікаря і призначення на посаду полкового лікаря Псковського карабінерного полку. Він брав участь у російсько-турецькій війні 1768 – 1774 років, лікував хворих на чуму в Бендерах і на Перекопі, був причетний до методичних розробок з проблем лікування чуми.

На початку 1773 року М.Трохимовський звільнився з армії за станом здоров'я і переїхав на Миргородщину. У лютому 1773 року він розпочав діяльність у містечку Сорочинцях. На той час він уже був автором книжки “Рассуждения о растениях, в Крымской степи полковым лекарем усмотренных” (СПб., 1772) – цінного посібника для медиків, першої в Україні й Росії книжки з фармакології рослин.

На Миргородщині Трохимовський зажив надзвичайної популярності. До нього приїздили лікуватися за сотні верст. Михайло Якович першим на Миргородщині став робити щеплення

проти віспи. Дехто з дослідників історії медицини вважає, ще саме йому, ще задовго до І.Зубковського, належить честь першовідкривача лікувальних якостей миргородської мінеральної води [2]. В Медичній практиці навіть була відома винайдена ним лікувальна настоянка від шлункових хвороб “трохимівка”.

Серед багатого арсеналу терапевтичних заходів сорочинського лікаря вагоме місце посідали “псільські купання”, котрими він “пользовал” численних хворих. Улітку до Трохимовського з’їздила сила-силенна пацієнтів, і через те, як стверджували у XIX столітті, містечко Сорочинці навіть стали називати “Лікарівщиною” [3].

З людей незаможних Михайло Якович не брав плати за лікування, тому його поважали, величали не інакше, як “благодійником краю”. За свідченням В.Я.Ломиківського, у дворі лікаря була хатина, в якій той упродовж 50 років “благотворил безвозмездно всем бедным, день и ночь толпившимся в обители его” [4].

Софія Капніст-Скалон згадує, що лікар був не тільки сусідом, а й другом її батька, письменника Василя Капніста. У сім’ї поета виховувалась онука М.Я.Трохимовського.

Теплі, дружні стосунки склалися у Михайла Яковича з сім’єю Гоголів-Яновських. За спогадами Марії Іванівни Гоголь, Трохимовський вилікував від пропасниці її чоловіка Василя Панасовича, коли той страждав протягом двох років. Саме в будинку лікаря Трохимовського у містечку Сорочинцях 1809 року народився майбутній письменник Микола Гоголь, а син лікаря – Михайло Михайлович – став його хрещеним батьком.

Зберігся гравіюваний портрет М.Я.Трохимовського, виконаний 1813 року в Санкт-Петербурзі гравером П.Станішевським за рисунком М.Богаєвського [5]. Це погрудне зображення, в три чверті повороту вліво, гравіюване пунктиром. На нас дивиться немолодий чоловік із добрим повним обличчям, з легкою усмішкою і втомленими очима людини, яка віддавала страдникам усе: свої глибокі знання, умілі руки, щире серце, доброту.

Великим приятелем Михайла Яковича був відомий художник Володимир Боровиківський. Стверджують, що у лікаревого онука, Миколи Михайловича Трохимовського, маєток якого, Юрівці, був за сім верст від міста Білостоку, зберігався великий портрет лікаря, написаний Володимиром Лукичем Боровиківським. М.Я.Трохимовський був зображений за столом із шахівницею, біля столу – жінка з немовлям на руках (це алегорія милосердя, а також, очевидно, символ його акушерської діяльності). У Миколи Михайловича Трохимовського були ще й інші портрети пензля великого Боровиківського: портрет лікаревого сина Михайла Михайловича Трохимовського, його дружини Ганни Петрівни і їхнього сина Миколи Михайловича – тоді ще дитини, з голубком у руках [6]. Були в Трохимовських і інші портрети майстра, на жаль, не всі вони збереглися.

Документи свідчать про знайомство популярного лікаря з грузинським поетом Давидом Гурамішвілі (1705–1792), який жив у Миргороді й мав двори в Зубівці; 1786 року була укладена угода про продаж подружжям Давидом і Тетяною Гурамовими (Гурамішвілі) Михайлові Яковичу Трохимовському однієї селянської сім’ї [7].

М.Я.Трохимовський мав посаду штаб-лікаря і чин колезького асесора, а згодом, 1786 року, – надвірного радника. Протягом усього життя Михайло Якович дружив зі своїм колишнім співучнем, відомим лікарем, засновником вітчизняної епідеміології Данилом Самойловичем.

Пошуки в архівах дозволили уточнити питання про майновий стан М.Я.Трохимовського. З 1785 року він став поміщиком села Зубівки, причому настільки впливовим, що навіть київський митрополит Самуїл брав до уваги бажання лікаря: якого саме священика той хотів би мати в церкві свого села [8]. У 80-х роках він був співвласником сіл Семереньків (разом із Данилевськими), Єрків, володів хутором Сушківщиною, де мав шість душ, хутором поблизу Сорочинців, мав землі в селі Лікарському (тепер це село Михайлівка Великобагачанського району), мав ниви, луки, луги, левади, ліс, млин. У кінці XVIII століття він купував багато угідь і селянських дворів у Зубівці й Сорочинцях [9]. На мапі 1915 року позначені два хутори Трохимовського: за півтори версти на схід від Сорочинців і за півтори версти на південний захід від містечка. У Сорочинцях, за Пслом, у середині XIX століття був хутір під назвою Лікарський, яким володів нащадок лікаря поручик Трохимовський [10].

Дружина Михайла Яковича, Марія Павлівна, за деякими даними, – туркеня, яку він привіз із Туреччини, коли служив у армії військовим лікарем. Трохимовські мали численні дружні стосунки з поміщицькими сім'ями Миргорода й навколишніх сіл. Марію Павлівну часто запрошували стати хрещеною матір'ю новонароджених. Так 1791 року вона в Успенській церкві Миргорода “восприймала” Уляну – доньку миргородського поміщика секунд-майора Якова Бровка, 1799 року – доньку сорочинського протопопа Василя Павловського [11], а сам Михайло Якович став кумом сорочинського поміщика Івана Сулецького [12].

Близьким другом Трохимовського був Василь Якович Ломиківський (1777 – після 1848), поміщик хутора Трудолюбна, аматор-агроном, етнограф, збирач української старовини. Він перебував при Трохимовському в останні дні його життя.

Дата смерті сорочинського лікаря дослідниками точно не встановлена. М.Бородій визначає її 21 вересня 1813 року, Д.Ровинський – 1815 року, а за листами Василя Ломиківського – це 1824 рік.

По смерті лікаря Ломиківський був призначений опікуном над сорочинським маєтком малолітніх онуків Михайла Яковича. Ломиківський усіляко сприяв їм, домагався допомоги від багатого й впливового сусіди – Дмитра Прокоповича Трошинського, аби маєток Трохимовських не було описано й діти не залишилися в бідності.

За свідченням Ломиківського, у лікаря в центрі Сорочинців був великий будинок із 18 кімнат, але вже старий. Опікунові довелося витримати ледве не війну з сорочинським можновладцем, “мільйонщиком” графом Гудовичем, який, приїхавши з Москви до Сорочинців, тимчасово поселився в будинку неповнолітніх Трохимовських і став порядкувати в їхній оселі, наче у власній: не платив грошей за проживання, почав на свій розсуд перебудовувати їхнє житло, влаштовував розваги, відібрав їхню землю. Ломиківського як опікуна він намагався підкупити, але той, свято шануючи пам'ять свого покійного друга, був непідкупним. 1825 року Василь Якович виграв судову справу в Гудовича [13].

Будинок лікаря Трохимовського в Сорочинцях завжди пам'ятали як місце, де народився Микола Гоголь. Через якийсь час по смерті лікаря цей будинок було продано місцевому дідичеві Чарнишу, потім Олександренкові, а в нього у кінці XIX століття будинок купив становий пристав П.М.Єресько [14].

У дворі садиби був льох, до якого йшов підземний хід із Преображенської церкви (хід був прокопаний ще за часів гетьмана Данила Апостола); той погріб існує й нині. Будинок Трохимовського не зберігся: його було знищено фашистами в 1941 році. На території садиби лікаря Трохимовського тепер Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В.Гоголя.

У М.Я.Трохимовського був син Михайло – хрещений батько Миколи Гоголя. Відомий його портрет пензля Володимира Боровиківського (1802). Михайло Михайлович дослужився до звання полковника. Про нього тепло згадує Софія Капніст-Скалон: “Людина дуже люб'язна й освічена, ... він був у душі музикант і грав сам дуже добре на скрипці. Мене любив він із дитинства мого, – займався зі мною музикою й привозив мені завжди вірші власного написання. Мати моя його дуже любила й завжди задоволена була, коли він приїздив, бо він люб'язністю й веселим характером своїм оживляв наше усамітнення” [15].

Михайло Михайлович був одружений із Ганною Петрівною, позашлюбною донькою графа П.Г.Розумовського. Подружжя мало синів Миколу й Олексія. З онуком лікаря – Миколою Михайловичем Трохимовським – був знайомий Микола Васильович Гоголь. Незважаючи на те, що батьки їхні були сусідами, знайомство молодих людей відбулося аж у Римі в травні 1839 року, коли Микола Трохимовський привіз письменникові листа від його друга Олександра Данилевського.

Ще один онук славетного лікаря – поручик Олексій Михайлович Трохимовський, жив у містечку Сорочинцях. Одружився він із Камілою Михайлівною Познанською, дочкою підполковника з Луцького повіту Волинської губернії, де вона мала маєток. Десь у кінці 40-х або на початку 50-х років XIX століття вона купила маєток і в Миргородському повіті – при селі Миколаївці (Николаївці) у майора Кирила Оврамовича Гришка-Горишевського [16]. (Про одного Гришка-Горишевського, сотника кінця XVIII століття з містечка Устивиці, ходила

слава, що він приймав у своєму маєтку втікачів-розбійників і майданників, які відбували примусові роботи на селітряних промислах, і записував їх собі в кріпаки).

Олексій Михайлович мав синів Михайла, Миколу, Петра, Олексія, доньку Леонтину, яка померла в дитинстві. Родина Трохимовських упродовж кількох поколінь підтримувала зв'язки зі своїми давніми друзями Гоголями. Сестра письменника Ольга Василівна Гоголь-Головня, згадуючи про брата, розповідала: “Якось він їздив з нами в Сорочинці до Трохимовського; там же і граф Гудович. Тільки й пам'ятаю, як мадам Трохимовська і мадам Гудович кокетували, а брат із ними жартував” [17].

У тому самому будинку Трохимовських (тільки на той час його вже успадкував Олексій Михайлович Трохимовський) 19 січня 1856 року народився й племінник Гоголя Микола Володимирович Биков. Пологи у його матері Єлизавети Василівни Гоголь-Бикової, сестри письменника, приймав сорочинський лікар Густав Якович Рупейнет і його сестра Наталя Яківна. (Очевидно, приймальний флігель лікаря М.Я.Трохимовського і по його смерті слугував за містечкову лікарню). При хрещенні Миколи Бикова в Сорочинській церкві його хрещеними батьками стали відставний поручик Олексій Михайлович Трохимовський та рідна бабуса новонародженого Марія Іванівна Гоголь-Яновська [18].

Примітки.

1. Бородій М. Лікар Гоголя // Київ. – 1984. – №12. – С.148.
2. Бородій М.К. Участь вихованців Київської академії в розвитку вітчизняної медицини XVIII ст. // УІЖ. – 1980. – №3. – С.102.
3. [Ровинский Д.А.]. Подробный словарь русских гравированных портретов. – Т.2. – СПб., 1889. – С.1752.
4. Частная переписка И.Р.Мартоса. 1817–1830. – К., 1898. – С.63.
5. [Ровинский Д.А.]. – Вказане джерело.
6. Там само. – С.1753.
7. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр. 20. – Арк. 6–7.
8. ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.5671. – Арк.16 зв.
9. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.19, 20 та ін.
10. ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.186. Арк. 72.
11. Там само. – Спр.137. – Арк.95 зв.
12. Науковий архів МКМ. – Тека “Документи XVIII ст.”.
13. Частная переписка И.Р.Мартоса. – С.63–73.
14. Гиляровский В. По следам Гоголя // В.А.Гиляровский. Сочинения в четырех томах. – Т.2. – М., 1989. – С.371.
15. Воспоминания С. Капнист-Скалон // Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов. – Т.1. – М., 1931. – С.338–339.
16. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – №48. – С.204–220.
17. Из семейной хроники Гоголей: мемуары О.В.Гоголь-Головни. – Ред. и прим. В.А.Чаговца. – К., 1909. – С.47.
18. Щоденник Є.В.Гоголь (Бикової), В.І.Бикова, М.В.Бикової (Рахубовської). // Київська старовина. – 1998. – №4. – С.87.

1987–2000 рр.

ЗЕМСЬКІ ЛІКАРІ

Миргородські лікарі XIX століття продовжували гуманістичні й просвітницькі традиції своїх попередників. Крім місцевих лікарів, велику популярність на Миргородщині мали лікарі-іноземці. У 40-60-их роках у Миргороді, Обухівці й Сорочинцях працював земським лікарем доктор медицини із Риги **Густав Рупейнет**. У кінці 60-их років у Миргородському повіті служив лікар **Куленкамп**. Миргородським окружним лікарем державних маєтностей був титулярний радник **Оскерко** [1].

Велику просвітницьку роботу в Миргороді здійснював міський лікар, колезький радник **Никандр Семенович Кашинський** (? – 1884), друг письменника Анатолія Свидницького, приятель декабриста Матвія Муравйова-Апостола і народовольця Михайла Ашенбреннера. До самої смерті Кашинського у його будинку перебувала славнозвісна Миргородська громадська бібліотека [2].

Близьким другом Н.Кашинського та його дружини Марії Омелянівни був миргородський повітовий земський лікар **Ілля Васильович Павловський**, за походженням із священників. Мав медичну практику в Миргороді й лікар **Є. Ковриго /Коврига/**.

У 50–70-их роках одним із найвідоміших миргородських міських лікарів був **Дмитро Каленикович Кривуля** – не лише талановитий медик, а й громадський діяч, повітовий гласний. Саме в його будинку (жив він “у першій частині” Миргорода) 1861 року письменник Анатоль Свидницький улаштував відомі літературні й музичні вечори, кошти від яких ішли на створення громадської бібліотеки. Згодом у цьому будинку розміщувалась земська управа.

Земські лікарі – то були справжні “народники”, багато з яких жили по селах, добре знали селянське життя. Лікуючи людей, вони працювали в тяжких умовах, часто в непридатних приміщеннях, без належного медичного обладнання, обслуговуючи таку велику кількість хворих, яка була понад силу однієї людини.

Земські лікарі брали активну участь у громадському житті, в роботі сільськогосподарських і споживчих товариств, наглядали за санітарним станом шкіл і населення, здійснювали видавничу й просвітницьку діяльність. Через це вони мали велику довіру народу. В Миргородському повітовому земстві ця демократична інтелігенція протистояла реакційному поміщицтву старого кріпосницького гарту, яке було зацікавлене лише у зміцненні власного становища.

Особливу активність у цьому протистоянні виявляли друзі з дитинства й сподвижники, лікарі й земські гласні – **Іван Андрійович Зубковський** (1848 – 1933), майбутній засновник Миргородського курорту, і **Овксент Трохимович Богаєвський** (1848 – 1930). Вони обоє вийшли із середовища, близького до селян, знали їхні потреби.

І.А.Зубковський у 1879 році прибув до рідного Миргорода на посаду земського лікаря. Разом із медиком **В.Я.Лободівським** він керував летючим санітарним загonom для боротьби з епідемією дифтериту, що лютував у повіті. Завдяки своїм організаторським здібностям Зубковський швидко об’єднав навколо себе колег-однодумців. Стараннями Зубковського й Богаєвського при Миргородській повітській земській управі вдалося створити “Лікарську раду”. Саме за її допомогою в повіті було збільшено кількість медичних дільниць, виникли сільські лікарні, з’явилась стаціонарна система медичного обслуговування.

Прогресивні лікарі у земстві повели боротьбу за широку самостійність селянського самоуправління, за скасування будь-якої станово-дворянської опіки над селянством. Настійно ставили питання про поліпшення в повіті народної освіти й земської медицини. Зубковський і Богаєвський систематично публікували в періодиці і медичних журналах статті про негаразди в облаштуванні земської медицини, про поганий санітарний стан у повіті [3].

І.А.Зубковський обурювався тим, що у шкільному будинку містечка Баранівки розбиті вікна, у Кибинській школі замерзло в класі чорнило, а в Остапівському училищі чинила неподобства п’яна сільська поліція. Коли лікар поставив питання про школи в земстві, голова земського зібрання, він же предводитель дворянства, О.Д.Старицький відверто сказав: “Що, ви хочете зробити із селян учених? Вони невчені та що роблять із нами...” (тобто з поміщиками).

Прийняття необхідних рішень із питань медицини й освіти весь час гальмувалося консервативним крилом земства. Повітові гласні – великі землевласники (за словами Зубковського, “миргородські лейд-лорди”) сенатор М.О.Трохимовський, граф П.О.Капніст (попечитель Московського учбового округу), князь Б.Б.Мещерський, прокурор М.Г.Ковалевський навіть не жили постійно в Миргородському повіті. Але саме вони, завдяки своїй кількісній перевазі в земстві, домоглися прийняття ганебного, не демократичного рішення про виключення незручних їм земських лікарів із числа гласних. Унаслідок цього рішення І.А.Зубковський змушений був покинути Миргород і переїхати на службу до Риги. О.Т.Богаєвський пішов із посади ще раніше.

Хоч тогочасна преса (“Русское богатство”, “Медицинский вестник”) засудила рішення миргородських реакціонерів, але в самому Миргороді ці сили почували себе переможцями. Атмосфера в земстві після від’їзду прогресивних лікарів була настільки нестерпною, що новопризначені туди лікарі Таїров і В.І.Яковенко змогли протриматися лише кілька місяців і демонстративно одночасно пішли звідти, разом із земським лікарем Зубенком [4].

Однак реакція не змогла перемогти остаточно. Боротьбу з консерваторами в Миргородському земстві вели й інші лікарі, котрі продовжили демократичні традиції Зубковського й Богаєвського, добрі справи “Лікарської ради”. Як було відзначено на 4-му з’їзді земських лікарів і представників земства Полтавської губернії 1896 року, “Миргородський повіт досяг значної досконалості в постановці медичної справи в повіті”.

Починаючи з 1879 року миргородські лікарі за рахунок земства видавали свої друковані звіти з вивчення санітарного стану Миргородського повіту. Це відбувалося понад 30 років. Укладачами цих звітів у різні роки були лікарі Зубковський, Богаєвський, Георгізон, Денисов, Лебедєв, Гиренко, Товстицький, Постникова, Горянов. Крім того, Зубковський і Богаєвський були постійними авторами журналів “Здоровье”, “Земство”, “Земское обозрение”, “Русская медицина”. Лікарі В.Яковенко і Таїров співробітничали в часописах “Отечественные записки” та “Русское слово”.

Протягом деякого часу працював на Миргородщині в містечку Шишаках на посаді земського лікаря відомий згодом психіатр **Володимир Іванович Яковенко** (1857 – 1923), приятель І.Зубковського, В.Короленка, А.Чехова. Він помер під час епідемії тифу, коли допомагав хворим. Його ім’я сьогодні носить Московська обласна психіатрична лікарня № 2, яку він заснував 1893 року. В.І.Яковенко був обраний почесним членом Миргородського товариства земських лікарів.

Неординарною особистістю був сорочинський лікар **Олександр Іванович Ксьонзенко** (про нього мова піде в окремому нарисі). У кінці XIX – на початку XX століть миргородським міським лікарем служив випускник Харківського університету **Костянтин Петрович Гаркушенко**, який одночасно був і лікарем у Миргородській художньо-промисловій школі [5].

Син бідного миргородського дячка **Іларіон Андрійович Гиренко** навчався в Миргородському повітовому училищі за рахунок земства. Здобувши вищу медичну освіту в Харківському університеті, з 1884 року служив у Миргороді, мав чин колезького радника, був гласним Миргородської міської думи. Коли було відкрито миргородську мінеральну воду, він, як і Зубковський, досліджував її властивості, лікував нею своїх хворих.

Ще один популярний миргородський лікар **Корній Іванович Горянов**, теж вихованець Харківського університету, перебував на службі в Миргородському земстві з 1897 року, працював лікарем у містечку Березовій Луці, з 1903 року – в Хомутецькій медичній дільниці, а згодом – у Миргороді [6]. 1912 року він викладав гігієну в Миргородській гімназії Н.Грановської. Його дружина Парасковія Дмитрівна Старицька була членом опікунства миргородської земської богадільні. Жили Горянови по нинішній вулиці Озерній, що за стадіоном. Після 1917 року радянська влада реквізувала будинок лікаря як буржуазну власність. Корній Іванович був прекрасним співаком, володів рідкісної краси тенором, брав участь у церковному хорі, у концертній діяльності миргородської інтелігенції, співаючи дуєтом з В.С.Козаковим.

Миргородський лікар **Іван Іванович Рубцов**, вихованець Київського університету, уславився як хірург, організатор медичної справи. У 1912 році він разом із І.Зубковським,

письменником В.Короленком та земським діячем П.Балем возив до Петербурга проби миргородської мінеральної води. І.І.Рубцов входив до складу дирекції Миргородської громадської бібліотеки.

Лікарі Рубцов і Горянов доклали чимало зусиль до впорядкування нашого міста. Вони підтримали ініціативу О.Сластьона і восени 1919 року силами добровольців і учнів художньо-промислової школи насадили парк на правобережжі міста (нині парк “Дружба”). Наступного року ці два лікарі стали ініціаторами ліквідації занедбаної і небезпечної в санітарно-епідемічному відношенні низини – так званого “курячого моря” в районі сучасного стадіону.

Значний внесок у розвиток земської медицини зробили лікарі з містечок Комишні й Сорочинців. **Микола Павлович Шершевицький** був сином того самого Павла Шершевицького, в якого у Миргороді в 1845 і 1859 роках гостював Тарас Шевченко. Микола, навчаючись у 70-их роках у Київському університеті, входив до народницького гуртка. Йому належала ідея створити робітничу артіль з метою допомоги пропагандистській діяльності. 1879 року Микола Павлович служив земським лікарем Комишнянської медичної дільниці.

Чверть віку, з 1882 по 1906 рік, прослужив у Комишні лікарем **Євген Михайлович Лебедев**, друг дитинства О.Т.Богаєвського. Він і його дружина – вчителька були взірцями самовідданого служіння народові [7].

З 1909 року працював у Комишні лікар **Віктор Степанович Богданович** (нар. 1876 р.), син священика Михайлівської церкви села Зуївців. В.С.Богданович настійно домагався від земства відкриття операційної лікарні в Зуївцях. Збереглися дані також про комишнянських медиків **Комарецького** (1881 р.), **Михайла Івановича Штуцера** (працював з 1907 року) та інших.

У Хомутці на межі століть плідно працювали лікарі А.Кривков, В.І.Симонов, Гречка, Шарий, В.О.Цветков, І.Костецький, М.Г.Горохов.

У Великих Сорочинцях добру пам'ять по собі залишили земські лікарі С.П.Георгізон, Корчевський, Токарський, Денисов (служив також в Миргороді й у Шахворостівці), М.Л.Поталіцин.

Першим санітарним лікарем Миргородського повіту був **Володимир Гнатович Фединський**. Випускник Петербурзької військово-медичної академії, він 1908 року служив земським лікарем у містечку Багачці, в 1912 – 1916 роках завідував медичною дільницею в с. Попівці, а з 1916 по 1923 рік жив і служив у Миргороді [8].

Величезну популярність серед пацієнтів протягом перших десятиліть ХХ століття мав миргородський лікар-офтальмолог **Сергій Миколайович Фон-Ерн**. Сотні незрячих вишиковувалися в чергу до приймального покою цього блискучого спеціаліста. За радянської влади 1937 року він був репресований.

На початку ХХ століття на Миргородщині працювало кілька високоосвічених жінок-лікарів, випускниць Петербурзького жіночого медичного інституту. Серед них – **Євгенія Петрівна Чеховська**, лікарка містечка Комишні, й **Віра Миколаївна Постнікова**, яка практикувала у Великих Сорочинцях. В тому самому містечку з 1907 року служила й **Валентина Кирилівна Бачинська**. Хомутецьку медичну дільницю обслуговувала **Марія Володимирівна Шабанова-Слагіна**. Земська лікарка **Любов Олександрівна Петрова-Панащатенко** в 1915 році здійснювала нагляд за всіма земськими школами Миргорода. Працювали в повіті **Марія Максимівна Доброволенко**, **С.З.Ровинська** та інші.

Деякі дані збереглися про повітових лікарів **І.Г.Чернявського**, **О.М.Козлова**, **О.А.Вишемирського**, **Є.Е.Пененжкевича**, **М.Х.Зелімана**, **М.І.Красильщикова**, **Зубенка** та інших.

Примітки.

1. *Полтавские губернские ведомости*. – 1861. – №45. – С.423.
2. *Зубковський І. Свидницький на Миргородщині: Уривок із спогадів // Плуг*. – 1928. – №12. – С.61–63.
3. *Зубковський І. [Спогади]*. – Машинопис. // Науковий архів МКМ.
4. *Там само*.

5. *Отчет о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н.В.Гоголя за 1900 год.* – Полтава, 1901. – С.5.
6. *Земская медицина и заболеваемость населения Миргородского уезда, Полтавской губернии в 1911 году. Составил врач К.И.Горянов.* – Миргород, 1912. – С.120–121.
7. *Постановления Миргородского уездного земского собрания...* 1906 г. – Полтава, 1907. – С.320–322.
8. *Благова Т. [и др.]. Всеволод Владимирович Федынский.* – М., 1984. – С.6–8.

1992–1998 р.р.

ПРЕДКИ ЛІКАРЯ ЗУБКОВСЬКОГО

На історичному небосхилі Миргородщини зіркою першої величини сяє ім'я Івана Андрійовича Зубковського – високопрофесійного лікаря, фундатора Миргородського курорту, активного громадського діяча, людини демократичних поглядів, публіциста, просвітника, дослідника історії нашого краю.

Цікава й історія його родоводу. Відомості про Зубковських на Миргородщині з'являються лише у ХІХ столітті. Певно, походять Зубковські з країв, розташованих на північний захід від Миргорода. Так у реєстрі козацької старшини 1744 року знаходимо ім'я Павла Зубковського – полкового хорунжого Ніжинського полку. А неподалік, у полковому місті Переяславі (нині Київської області) у 70–80-их роках ХVІІІ століття жив “абшитований”, тобто відставний, полковий отаман Никифор Зубковський, який утримував єдиний на все місто виховний будинок [1].

У цьому самому Переяславському повіті, у місті Баришівці, на два десятиліття пізніше проживав Василь Степанович Зубковський (1773 –1853). Змолоду він студіював богослів'я у Київській академії, по закінченні якої аж до 1821 року служив баришівським священиком. Отець Василь був архієрейським регентом – керівником церковного хору високого рангу. Очевидно, він досяг значних успіхів у цій справі, бо йому доручено було відбирати по всій єпархії талановитих співаків для царської домової церкви.

У 1821 – 1825 роках Василь Зубковський працював на Миргородщині. За бажанням мецената Дмитра Трошинського, великого поціновувача мистецтв, о. Василя перевели до села Кибинців, де він став священиком Михайлівської церкви і отримав сан протоієрея [2]. Василь Зубковський ще більше додав доброї слави домашньому театрові діди́ча Трошинського, в якому класичні музичні твори відтепер стали виконуватися на щонайвищому професійному рівні. Як вказує дослідниця К.Шамаєва, В.С.Зубковський пізніше, уже в похилому віці, постригся ієроченцем Києво-Печерської лаври під ім'ям Варлама.

Можна припуститися думки, що саме з часу перебування о. Василя у Кибинцях і осів на Миргородщині рід Зубковський. У будь-якому разі достеменно відомо, що дід Івана Андрійовича Зубковського, отець Феодосій, священикував у селі Єрках. Там таки народився і його син Андрій Феодосійович Зубковський, який 1847 року закінчив Полтавську духовну семінарію. Наступного року батько передав йому свою парафію. З 1849 року о. Андрій переведений до Троїцької церкви Миргорода, а з 1875 – до Успенської соборної церкви. Він розпочав будівництво нового Успенського храму, але смерть не дала йому довершити справу [3].

А.Ф.Зубковський вів велику просвітницьку й громадську роботу. У 50–70-их роках він служив законовчителем миргородських училищ – парафіяльного, повітового, жіночого. У 1875

році отримав сан протоієрея. Був міським і повітовим благочинним. За час його діяльності як благочинного збудовано 8 нових храмів, реставровано 3 церкви. На добровільних засадах Зубковський працював директором Миргородської громадської бібліотеки. Він організував у Миргороді аматорський хор, а 1883 року заснував товариство любителів хорового співу. Сам мав прекрасний тенор. З дружиною Оленою виховував велику сім'ю. Незважаючи на скромні статки, вони зуміли дати синам освіту, бо вважали це за головне.

В роді Зубковських був ще один священик – о. Михайло, який тримав парафію у Варваринській церкві села Гаркушинців; помер він 1870 року. Принагідно слід зазначити, що в минулі часи, за відсутності лікарів, частину їхніх функцій у селах часто виконували священики.

Як бачимо, лікар І.А.Зубковський вийшов із висококультурної родини, високі духовні традиції якої він успішно продовжив і розвинув.

Примітки.

1. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К., 1989. – С.61.
2. *Шамаєва К. З музичного побуту Києво-Печерської лаври // Київська старовина.* – 1992. – №2. – С.80.
3. *Беловольский Н. [Некролог] Протоиерея Соборной церкви г. Миргорода Андрея Зубковского // Полтавские епархиальные ведомости.* – 1885. – №7. – Часть неофициальная. – С.365–371.

1992 р.

ЛІКАР–КРАЄЗНАВЕЦЬ О.КСЬОНЗЕНКО

Це одне із напівзабутих імен Миргородщини кінця XIX – початку XX століть. Олександр Ксьонзенко, син небагатого дворянина Івана Ксьонзенка, народився близько 1852 року [1]. У першій половині – середині 70-их років навчався в Київському університеті Св. Володимира. Разом із братом Юхимом став членом Миргородського народницького гуртка, який діяв у університеті. Ще студентом опублікував у газеті “Киевский телеграф” (№137 за 1874 рік) статтю “Про санітарне питання в Миргородському повіті” під псевдонімом “Миргородець” [2]. Був активістом Миргородської громадської бібліотеки, разом із братом Юхимом і братами Зубковськими він підготував до друку каталог цієї бібліотеки.

Одержавши університетську освіту, О.Ксьонзенко працював земським лікарем у Миргородському повіті, зокрема, у 70–80-их роках – лікарем у містечку Сорочинцях. За поглядами і характером громадської діяльності близько стояв до народників. У 80-их роках був членом Миргородської повітової земської управи [3]. На початку XX століття О.Ксьонзенко жив і працював лікарем у Миргороді. В 1907 – 1910 роках обирався миргородським повітовим гласним, у 1915 році – гласним Миргородської міської Думи, міським уповноваженим, членом повітової училищної ради. Був членом Миргородського сільськогосподарського товариства, мав 88 десятин землі. Перебував у чині колезького радника (1900). Жив по вулиці Дворянській (нині – вулиця Незалежності, № 27/19), будинок зберігся до наших днів, тепер у ньому міський відділ культури.

Роботу лікаря-практика Олександр Ксьонзенко поєднував із захопленням історією рідного краю. Він став дійсним членом Полтавської вченої архівної комісії, яка протягом 1905 – 1917 років вела активну наукову діяльність у царині збирання, упорядкування й описування документальних матеріалів з історії Полтавщини, вела археологічні, історико-етнографічні дослідження [4].

Історія Миргородщини як козацького краю цікавила й інших земляків-миргородців, сучасників О.Ксьонзенка – Панаса Мирного, Івана Зубковського, Опанаса Сластьона. Всі вони були добре знайомі між собою.

Містечко Сорочинці – резиденція кількох миргородських полковників і гетьмана Данила Апостола – звичайно, не залишило байдужим освіченого й допитливого лікаря. 1887 року Олександр Ксьонзенко опублікував у часописі “Киевская старина” статтю “Гетьманська усипальня”, в якій дав кваліфікований опис Спасо-Преображенської церкви у Сорочинцях та родового склепу Апостолів у цьому храмі. Стаття була видана також окремою брошурою. Нею дуже цікавився Д.І.Яворницький, про що свідчить лист-відповідь Опанаса Сластьона, миргородського художника й етнографа, до відомого дослідника козацтва від 26 вересня 1901 року: “Одержавши твого листа, я зараз же пішов до добродія Ксьонзенка, але, на жаль, він був у Полтаві і через те я порішив повідомити тебе, що самої брошури, яку ти просиш, не стоїть добиватися т. як ся замітка була надрукована в “Киевской старине” за 1887 рік у февралі” [5]. Стаття О.Ксьонзенка цікава деталізацією історико-побутових подробиць, які не збереглися до наших днів.

Наступного 1888 року в листопадовому числі журналу “Русская старина” лікар-краєзнавець опублікував замітку “Микола Васильович Гоголь”, з приводу народження письменника в Сорочинцях, навівши випис із метричної книги Спасо-Преображенської церкви. Цим він уперше документально довів точну дату й місце народження Миколи Гоголя.

Подальша доля миргородського лікаря, громадського діяча й краєзнавця Олександра Ксьонзенка авторів цих рядків не відома. У бібліотеці Миргородського краєзнавчого музею збереглися деякі книжки із ксьонзенкової книгозбірні з його автографами.

З огляду на те, що для більшості сучасних читачів недоступна давня публікація статті О.Ксьонзенка “Гетьманська усипальня” [6], яка має винятковий інтерес для миргородців, пропонуємо її зі скороченнями.

1998–2001 р.р.

Олександр Ксьонзенко

ГЕТЬМАНСЬКА УСИПАЛЬНЯ

...Важливий у історичному відношенні залишок старовини являє собою, поза сумнівом, фамільний склеп гетьмана Данила Апостола, влаштований під підлогою в самій церкві. Це усипальня власне гетьмана і його родини; але, як стверджують старожильці, тут таки ховали й інших, близьких їм чи знатних людей. Раніше доступ до склепу стороннім особам для огляду його був досить вільним і дозволявся владою місцевого настоятеля церкви; але це призводило до різних незручностей, а іноді й до прямих зловживань. Від занадто частого відкривання склепу й дії атмосферного повітря покійники в гробах стали досить швидко й сильно розкладатися; притому цікаві люди не обмежувалися простим оглядом, а намагались іноді брати “на згадку” частини одягу покійників, гудзики, позумент, які прикрашали одяг, і т.п. Таким чином, історичні пам’ятки розкрадалися і щезали без сліду. Все це змусило єпархіальне начальство накласти своє veto, і доступ до склепу всім без винятку було заборонено. Тепер склеп відкривають лише в проміжках часу літ через 10 – 15, коли церковна над ним підлога потребує ремонту. Щасливий випадок оглянути склепи трапився мені в липні місяці минулого року; з нагоди ремонту підлоги, внаслідок гнилої балок, у тій саме частині, яка закривала вхід до гетьманської усипальні, склеп було відкрито, і ті хто бажав оглядати оний, були вільно допущені туди, а в їх числі і я.

Склеп – кам’яний, влаштований під підлогою, якраз посередині церкви, під великим панікадилом; він має форму чотирибічної камери зі звідчастою, у вигляді арки, стелею, [камери,] значно видовженої в східному й західному напрямках. Донизу він заглиблюється на десять сходинок нижче рівня церковної підлоги, тобто приблизно аршинів на три чи трохи менше. Сходи, що ведуть туди, теж кам’яні. Звичайно, склеп можна було оглядати лише за допомогою поганого освітлення восковими свічками, так як не тільки в ньому, але і в самій церкві досить темно. Довжина склепу аршинів вісім, ширина аршинів чотири, висота трохи вище зросту людського. При вході, з останнього східця, ви бачите праворуч і ліворуч складені гроби, а саме по дві домовини під обома стінами в ряд і поверну їх ще по одній на кожній,

тобто всього чотири домовини. Потім, весь інший простір попереду, тобто східна частина завалена якнайбезладніше усіляких розмірів домовинами та їхніми залишками. Тут знаходяться і дитячі домовини, довжиною менше аршина, і домовини середніх розмірів. Взагалі все в склепі має якнайхаотичніший вигляд. Більшість трун зовсім розсипались від гнилої і є гнилими уламками з де-не-де уцілілими обривками оббивної матерії; тому перелічити всіх покійників у склепі неможливо; лише приблизно можна сказати, що всіх домовин у ньому 15 – 18 або 20.

Оскільки більш-менш збереглися тільки перші чотири домовини, які стоять відразу біля входу, то ми й зайнялися детальним оглядом лише їх одних. Домовина, що стоїть справа від входу, зберігає в собі останки самого гетьмана Данила Апостола. Довжиною труна близько трьох аршинів; вона дубова на точених ніжках, оббита чорним оксамитом; віко її по краях обгнило, і оббивка на ньому збереглася тільки місцями; але сама домовина збереглася добре, окрім дна, котре в деяких місцях прогнило. Иззовні, на узголов'ї труни, прибито чотирикутну металеву дощечку близько 5 вершків у квадраті; на ній олійними фарбами намальовано велике коло, яке зображує годинниковий циферблат з однією лише стрілкою, поставленою на цифрі V; на правому боці його написані римські цифри, починаючи від XII до V включно; на лівому ж цифр немає, але значиться написане по колу слов'янським шрифтом слово “преста”. У великому крузі намальовано ще малий круг, а в ньому ландшафт, що зображує захід сонця, у вигляді людського обличчя, з променями, що сяють. Очевидно, що цей напис і малюнок є алегоричним зображенням часу дня, коли настала смерть гетьмана. Коли було припідняте віко домовини, погляд зупинився на досить високого зросту покійникові, одягненому в жупан, який досягав колін. М'які частини голови й обличчя зовсім зникли, перетворившись частково в схожий на сажу порошок, який щедро покривав кістяк голови й обличчя. Жупан із парчі, первісний колір котрої, а також малюнок її тканин визначити, звичайно, неможливо; все це дуже змінилося від часу; зараз жупан має колір зеленувато-брудний, застібнутий на правому боці на кілька металевих гудзиків, які мають оливкоподібну форму і ще подекуди уціліли від розкрадання; рукави досить довгі, з обшлагами, які поступово звужуються до кистей рук. На голові з такої самої парчі, як і жупан, невелика шапочка, яка кроєм нагадує священицьку скуфію; від часу, а може і від зайвої цікавості до старожитностей багатьох попередніх відвідувачів гетьманської усипальні оздоба шапки дуже постраждала; видно, що вона була оздоблена візерунчастим шиттям або чимось подібним, що потім зникло. Через ліве плече широка стрічка, без сумніву, орденська. На лівому боці грудей на жупані нашіто золотом зірку ордену св. Олександра Невського, котрим покійника було нагороджено в 1731 р.; в крузі її девіз ордену: “за труды и отечество”. Інші частини костюма зовсім розклалися; збереглися тільки на ногах шкіряні туфлі. М'які частини рук і ніг також зовсім розклалися, перетворившись на брудний чорний порошок, який покриває кістки, що оголилися.

Друга домовина стоїть поверх щойно описаної; оббивка її майже зовсім зникла. В ній покояться останки якогось військового сановника... Третя домовина, нижня з лівого боку, оббита шовковою смугастою матерією, місцями трохи потріпаною; домовина досить довга, теж на точених ніжках. Останки покійника, що зберігаються в ній, накріті шматком чорної матерії; із одягу більш-менш зберігся тільки довгий шовковий, чорного кольору, шлафрок із рукавами, а на ногах черевики; покійник дуже розклався; за винятком кістяка, все інше зникло. Можна припустити, що в цій домовині поховано жінку, а шовкова оббивка труни і такий самий шлафрок вказують, що жінка ця належала до найвищого багатого кола. Дуже може бути, що це прах дружини гетьмана Апостола... Інші домовини, які розсипалися і згнили, звалено до безладної купи трісок, уламків, ніжок, що повипадали, і сили-силенної деревного пилу; зайнятися оглядом їх було неможливо, та й сам огляд, напевно, не дав би нічого цікавого. Я залишив покійників спочивати в мирі й чекати трубного гласу...

Примітки.

1. *Отчеты Миргородского, Поповского и Зуевского сельскохозяйственных обществ. – Миргород, 1912. – С.50.*
2. *Зубковский И.А. Дни моей жизни: Воспоминания. Машинопис. – С.13. // Научный архив МКМ. – Тека “І.Зубковський”.*
3. *Постановления Миргородского уездного земского собрания 1886 года. – Полтава, 1887. – С.22.*

4. *Труды ПУАК. 1905 – 1917: Библиографический указатель. – Полтава, 1991. – С.49.*
5. *Тарасенко І. Товариш козацького батька // Київська старовина. – 1996. – №1. – С.15.*
6. *Ксензенко Ал. Гетманская усыпальница // Киевская старина. – 1887. – Т. XVII, февраль. – С.353–359.*

МИРГОРОДСЬКА ЛІКАРНЯ

У давні часи миргородці не мали спеціальної медичної служби, Користувалися послугами знахарів, костоправів, баб-пупорізок, просто досвідчених людей. У XVII – XVIII століттях хворі, немічні, каліки, бездомні й самітні старі люди знаходили притулок у шпиталі (богадільні), який діяв при Успенському соборі.

3 XVIII століття у Миргороді запроваджена посада міського лікаря. Працювали також приватні лікарі, які вже мали медичну освіту, одержану в так званих “госпітальних школах”. Але лікарні, як спеціалізованого закладу для лікування хворих, місто ще не мало.

1804 року в Полтавській губернії було засновано так звані прикази громадського догляду (“общественного призрения”). Під орудою такого “приказу” 1804 року й було створено першу миргородську лікарню [1]. У віданні “приказу” вона перебувала впродовж 60 літ, аж поки не перейшла 1864 року до повітового земства. Найвідомішими лікарями миргородської лікарні були Дмитро Каленикович Кривуля та Никандр Семенович Кашинський.

Із середини XIX до початку XX століття лікарня розташовувалась у будинку миргородського поміщика поручика Івана Чарниша [2] в самому центрі міста. Це приблизно та місцина, де нині майданчик перед Вічним Вогнем і газон перед алеєю Героїв. Місце було не надто вдало вибране як для медичного закладу. Саме ця лікарня як символ місцевої нерозпорядливості запам’яталася Тарасові Шевченкові, коли він 1845 року відвідав Миргород. Це про неї він із легкою іронією писав у листі до свого знайомого Аркадія Родзянка: “Я страшно простудився, едуци с Хорола, и верите ли, что знаменитый Миргород не имеет ни врача, ни аптеки, а больница градская красуется на главной улице”. Можна тільки здогадуватися про рівень медичного обслуговування у тогочасній лікарні, де не було навіть лікаря.

Лікарня розміщалась тоді на низині, що прилягала до відомої “миргородської калюжі”, у двох приміщеннях – низьких, вогких, темних і тісних. Цей будинок іще зберігався в першій половині XX століття. Миргородський художник Яків Усик (1872 – 1961), знаючи, що будинок пов’язаний із пам’яттю про Шевченка, змалював його.

Та лікарня не мала ні окремої операційної, ні перев’язочної кімнат, ні ванни, інфекційне відділення не було ізолюване. Літній барак не мав навіть доброї підлоги, а лише мазану земляну долівку. Поряд із загальним відділенням височів “трупний покій” у вигляді каплиці, який першим упадав у очі при вході на територію лікарні й тим лякав прибулих на лікування. Палатна обслуга не мала халатів і працювала в лікарні в домашньому одязі.

Порційна система харчування хворих передбачала лише “слабкі” й “ординарні” порції, покращеного харчування не було. Транспорту лікарня не мала. При потребі виїзду до хворих лікареві (а він був один на всю лікарню) і фельдшерам виділяли конячину з земської станції.

1899 року з приходом на посаду лікаря Івана Івановича Рубцова цей заклад значно покращив свою роботу, проте в старих стінах неможливо було досягти рівня вимог цивілізованого медичного обслуговування. Питання про будівництво нового приміщення для

лікарняного закладу стало більш ніж актуальним. Миргородська повітова земська управа, яку тоді очолював Сергій Іванович Смагін [3], сприяла його вирішенню. 1901 року було виділено під нову лікарню дві десятини землі на околиці Миргорода, у красивій місцині, до того ж захищений із північного сходу тінистим парком сусіднього власника.

Навесні 1902 року було розпочато будівництво комплексу лікарняних корпусів. Щонайперше спорудили амбулаторію з помешканням фельдшера, барак для хірургічних і терапевтичних хворих, барак для сифілітичних і венеричних хворих, кухню з квартирою “смотрителя” лікарні й акушерки, пральню з банею й квартирою другого фельдшера, квартиру лікаря з сараєм і льодовнею при ній, сарай із конюшнею й помешканням кучера, комору для речей, трупний покій, погріб і льодовню для потреб лікарні й обслуги, літній барак. Майже всі будівлі були цегляні, з залізною або черепичною покрівлею, мали кахляні печі, луджені мідні ванни з мідними колонками. Підлоги були асфальтові.

Для потреб хірургічного бараку навіть улаштували водогін ось у який спосіб: на горищі бараку поставили залізний бак на 300 відер, куди подавалася вода насосом, який діяв від кінного приводу. Бараки обладнали місцевою каналізацією з керамічними трубами. Будівельними роботами керував земський інженер і технік Микола Іванович Єлагін, який жив у Миргороді в будинку лікаря І.А.Зубковського.

Протягом 1903 – 1905 років закладався великий лікарняний парк. Під керівництвом садівника-аматора Олексія Олексійовича Марковського, члена Миргородської повітової земської управи, на 600 квадратних сажнях було закладено садову шкільку, а вирощені в ній сіянці розсаджено по всій території лікарні. По краях лікарняної садиби посадили бальзамічні тополі, біля бараків – хвойні дерева. Більшість лікарняних будівель, планування парку й деякі дерева збереглися й досі.

Будівництво лікарні було завершено в кінці 1904 року, і 22 грудня хворих перевели із старих будівель до нової лікарні.

З часом цей медичний заклад усе більше облаштовувався: 1909 року зробили дезінфекційну камеру з сушарнею, наступного року спорудили будинок для квартир медперсоналу, що дедалі зростав. В 1911 році поліпшено каналізацію через улаштування біологічного очищення нечистот. З’явився лікарсько-діагностичний кабінет [4].

Зросла і територія: 1913 року лікарняна садиба займала площу 7480 квадратних сажнів. Крім лікаря й підпорядкованого йому “смотрителя”, працювало ще 15 чоловік обслуги: кучер, двірник, кухарка, опалювач, прачки, доглядальниці-сиділки, палатні служники тощо.

Освітлення було газовим. Вночі темряву по всій території лікарні розганяли чотири ліхтарі на стовпах. Для операційної лікар Рубцов придбав спирто-розжарювальну лампу – новинку для того часу, а лікарняні палати освітлювались вазеліновими лампочками.

Покращились виїзні засоби, лікарня придбала двоє коней, критий фаєтон, ресорну бричку, віз і троє саней. При лікарні існувала медична бібліотека із спеціальних журналів за багато років.

Як же харчували хворих у той час? Як свідчить звіт лікаря І.Рубцова за 1913 рік, у лікарні запровадили не порційну, а так звану трактирну систему харчування. “Пищевое довольствие” було триразовим: ранковий чай з молоком і яйце з хлібом, обід із двох страв і вечірній чай з молоком і білим хлібом.

Спали хворі на ліжках із матрацами-сінниками. Для прання білизни мали пральну машину, дезінфекційну камеру. Дезінфекція здійснювалась за допомогою хлорного вапна, сулеми і формаліну.

Будівництво нової миргородської лікарні – велика заслуга лікаря І.І.Рубцова (близько 1868 – 1930). Випускник Київського університету Святого Володимира 1893 року [5], талановитий хірург і організатор медичної справи, він був людиною прогресивних поглядів і небайдужим до всіх громадських справ. Він уходив до складу дирекції Миргородської громадської бібліотеки, писав вірші, знався на мистецтві. Коли до Миргорода приїздили капели бандуристів і співаків, то зупинялися в його будинку. До речі, сам будинок (нині по вулиці Троїцькій, 112), зроблений за проектом О.Г.Сластьона у 1912 році, зберігся, хоч уже й

без мезоніну, до нашого часу. Іван Іванович Рубцов помер 1930 року від раку шкіри, похований на Троїцькому цвинтарі.

Примітки.

1. *Врачебно-санитарная хроника. – Вып. 1-3. – Миргород, 1915. – С.71.*
2. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1867 и 1868 годы. – Полтава, 1868. – С.42.*
3. *Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1902 г. – Миргород, 1902.*
4. *Врачебно-санитарная хроника. – С.76.*
5. *Земская медицина и заболеваемость населения Миргородского уезда, Полтавской губернии в 1911 году. – Составил врач К.И.Горянов. – Миргород, 1912. – С.120–121.*

1999 р.

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ В МИРГОРОДІ

Здавна в Україні при церквах існували школи. Були вони і в Миргороді. Ще на початку XVIII століття в місті діяла полкова школа, яка підпорядковувалась Генеральній військовій канцелярії. Детальна інформація про освітянську діяльність у Миргороді з'являється з утворенням нового губерніяльного і повітового адміністративного поділу.

5 листопада 1804 року в Миргороді було засноване двокласне училище для дітей купців і міщан. У 1813 році воно стало повітовим училищем, яке діяло до 1901 року. За відомістю 1819 року, в Миргородському повітовому училищі навчалось 22 учні, з них троє були селянськими дітьми [1].

На початку 60-их років XIX століття Миргородське повітове училище розміщалося на правобережжі Хоролу, на Пісках – по Гоголівській вулиці, недалеко від мосту, в будинку Стеблинського, що стояв поряд із пожежною. За радянської влади будинок Стеблинського було націоналізовано, а в 1943 році його спалили німці при відступі.

В 1860 – 1862 роках в училищі працював викладачем український письменник Анатоль Свидницький, який у цьому самому будинку влаштував ще й недільну школу.

У 80-их роках значна увага приділялась розвитку освіти на Миргородщині. 1883 року в Миргородському повіті було 29 початкових народних училищ. Найстаріше з сільських училищ – Обухівське парафіяльне – засноване ще 1836 року. Понад чверть усього бюджету Миргородського повітового земства йшло на народну освіту [2]. У 1912 році в повіті уже налічувалось 95 земських початкових народних училищ, тобто кожне село, навіть деякі хутори, мали по одній, а то й по 2–3 школи.

У Миргороді на початку XX століття діяло 6 училищ – крім повітового, ще були церковнопарафіяльне (існувало з 1834 року), Миргородське перше – на Личанці, Миргородське друге розміщалося біля тодішньої волості, Миргородське третє – у Ліску, Миргородське четверте і Миргородське жіноче училище. Останнє було розташоване на Гоголівській вулиці, навпроти нинішньої середньої школи № 1 – там, де тепер їдальня цієї школи. У 1907 році ним завідувала Євгенія Степанівна Пекур, відомий у Миргороді педагог. До наших днів збереглося ще одне приміщення – церковнопарафіяльного училища. Нині це старий будинок на розі вулиць Гоголя (№71) і Грекова.

На початку XX століття у місті діяв педагогічний музей.

Як свідчать документи Миргородської повітової земської управи, у 1911 – 1915 роках церковнопарафіяльні й земські училища розміщалися в місті у Ліску й на Личанці, на вулиці

Сорочинській; 1915 року будувалися нові початкові школи – знову ж таки на Личанці й на Портянках.

1901 року до Миргорода приїхала педагог Наталя Андріївна Грановська. Того самого року вона власним коштом відкрила у місті приватну жіночу прогімназію. Спершу на вулиці Ведмедівці, в будинку № 72, у хаті Остапа Паська, Грановська найняла хатину, де навчала своїх перших двох учениць. Через два роки вона зняла для прогімназії будинок у пана Максимовича на Базарній площі в центрі міста. Прогімназія тоді була чотирикласною. В 1907 році, коли кількість учениць зросла, довелося перейти до іншого будинку – на Гоголівській вулиці (це той будинок, у якому до 1964 року розміщалися пошта й телеграф) [4].

У перші роки діяльності прогімназії Наталя Андріївна викладала всі предмети сама, а згодом – лише історію й географію, та ще іноді арифметику. Не маючи власної сім'ї, освітянка весь свій час віддавала виплеканому нею закладові.

1910 року прогімназія Н.Грановської уже набула статусу гімназії і мала 7 класів. Два роки по тому в цьому закладі навчалися 230 учениць і працював уже досить великий педагогічний колектив. Тут служили законовчитель священник Д.А.Мільгевський, викладачі К.І.Горянов, [И.И.] Ляшок (ініціали в прямих дужках подано російською мовою – Авт.), С.Я.Чалий, [И.П.] Чайка, [А.А.] Косарев, викладачки [Е.Д.] Ромоданова, [А.Н.] Феодорова, Р.В.Василевова, М.В.Козакова, [Е.М.] Жегалова, [Е.Ф.] Яковенко, [А.Л.] Левитська, [А.Н.] Пуглаєнко, Г.Кю.Ган, [О.И.] Свирська, [М.А.] Траум, класні наглядки [А.Т.] Глущенко, [А.И.] Степанченко, [А.В.] Кирилова, [А.М.] Миницька, [М.И.] Набатова [5].

Навчання було платним, дотації також виділяло повітове земство. Згідно з державною політикою того часу, викладання в навчальних закладах Миргорода велось російською мовою. Більше того, все українське вважалося грубим, непристойним і підлягало осуду. Так 1913 року на педагогічній раді жіночої гімназії розглядали поведінку учениць VI класу Марії і Марфи Трубицьких та Іди Вепринської, які “в летнее время текущего года были в местном театре на пьесе “Вампир”, которая написана на малороссийском наречии и в которой были неприличные жесты и выражения”. А Ользі Соколович, учениці V класу, знизили поведінку за “гулянье по городу в малороссийском костюме” [6].

Гімназія Н.Грановської діяла до 1917 року.

5 вересня 1907 року в Миргороді було засновано приватну чоловічу гімназію. Це був єдиний на той час у місті середній навчальний заклад із правами урядової гімназії. Його засновник Костянтин Семенович Шварсалон, людина із значним педагогічним досвідом, виконував і обов'язки директора гімназії [7].

Збереглося дуже мало біографічних відомостей про цього діяча. У 90-х роках XIX століття Костянтин Семенович працював викладачем історії в одному з найпрестижніших навчальних закладів Санкт-Петербурга – в приватній жіночій гімназії Л.С.Таганцевої [8]. Вартий уваги той факт, що одночасно з К.Шварсалоном у петербурзькій гімназії працювали відомі вчені, дослідники української історії та літератури. Російську мову в гімназії Таганцевої викладали К.І.Арабажин і Н.О.Котляревський. Костянтин Іванович Арабажин (1865–1929) – випускник Київського університету, літературознавець, згодом професор. У 80-х роках він нелегально перевозив з Галичини до Росії заборонену літературу, знався з Іваном Франком; чимало з літературних студій Арабажина присвячені творчості Т.Шевченка. Його колега Нестор Олександрович Котляревський (1863–1925) – теж літературознавець, майбутній академік, який досліджував творчість Гоголя, декабристів.

Історію в петербурзькій гімназії Таганцевої разом із К.Шварсалоном викладав відомий історик, автор праць із історії феодалізму в Росії, з методології археографії, джерелознавець Олександр Сергійович Лаппо-Данилевський (1863–1919). Примітно, що його предки Лапи-Данилевські походили з Миргородщини. Цікавий і такий факт: чоловіча гімназія в Миргороді, якою керував К.Шварсалон, була споруджена поряд із будинком родича Олександра Сергійовича – Георгія Миколайовича Лаппо-Данилевського, який на початку XX століття був предводителем дворянства Миргородського повіту, повітовим земським гласним, а в 1914–1916 роках – головою Миргородської повітової земської управи.

Маю переконаність: названі факти не випадкові, і обидва діячі – як Г.М.Лаппо-Данилевський, так і О.С. Лаппо-Данилевський – були причетні до того, що педагог Костянтин Семенович Шварсалон покинув престижну столичну гімназію Таганцевої й приїхав створювати гімназію в Миргороді.

Спочатку новостворена гімназія містилася в новому приміщенні. К.Шварсалон порушив перед Миргородською повітовою управою питання про будівництво нового приміщення, адже кількість тих, хто бажав учитися в гімназії, зростала, і виникла потреба у відкритті паралельних класів.

З нагоди будівництва нової гімназії в Миргороді 16 травня 1908 року було проведене надзвичайне земське зібрання, яке ухвалило надати під будівництво гімназії дві десятини міської землі поряд із Народним домом (нині школа естетичного виховання) й парафіяльним училищем і розпочати будівництво гімназійного будинку в 1908 році, а також затвердило кошторис на будівництво в сумі 104 тис. 858 крб. [9].

Споруджувалась гімназія на кошти Миргородської повітової земської управи й Полтавської губернської земської управи та позики Міністерства народної освіти. Керував будівельними роботами запрошений до Миргорода архітектор Вітольд Левович Весселі, який був і автором проекту. Значна заслуга в будівництві чоловічої гімназії належала головам повітової управи Сергію Івановичу Смагіну (1907 р.) та Борисові Панасовичу Вульфєрту (1908 р.), а також міському старості Степанові Федотовичу Панащатенку.

У новій гімназії передбачалися, крім класних кімнат і предметних кабінетів, учительські для викладачів (чоловіків і жінок окремо), вестибюль, приймальня, актова зала, кабінет директора, канцелярія, швейцарська, шинельна, кухня, їдальня, кабінет лікаря та інші службові приміщення. Вважалося за доцільне також улаштування гімназійної церкви.

Жителі Миргорода прихильно поставились до відкриття гімназії й надавали численні пожертви на її будівництво.

Гімназія була розрахована на 400 учнів. У її восьми класах навчалися діти й юнаки з 9 до 20 років. Серед учнів гімназії за станом належністю налічувалося козаків і селян – 49%, міщан – 24%, дворян – 2%, духівництва – 2%. 1909 року в гімназії навчалися 172 учні, серед яких 67 були з Миргородського повіту, 63 – з міста Миргорода, 38 – з інших повітів Полтавської губернії, 4 – з інших губерній. Із кожного учня бралася плата за навчання – 60 карбованців на рік. Деякі з них, щонайдніші, були стипендіатами повітового земства.

У 1909 році директором гімназії став М.Г.Ружицький. Наступного року навчальний заклад набув статусу земської гімназії, яка діяла до 1917 року.

Нині у приміщенні колишньої чоловічої гімназії розміщено старий корпус середньої школи №1.

Примітки.

1. ДАПО. – Ф.958. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.82 зв.
2. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1885 г. – С.110.
3. Постановления Миргородского уездного земского собрания 3-4 и 5 октября 1904 г. – Миргород, 1904. – С.355.
4. Спогади М.Я.Більчевської. – Рукопис. // Науковий архів МКМ. – Тека “Освіта”.
5. Протоколы заседаний педагогического совета Миргородской женской гимназии Н.А.Грановской // МКМ. – №526. – Арк.15 та ін.
6. Там само. – Арк. 32 зв.
7. Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1907 г. – Миргород, 1908. – С.71–77.
8. Весь Петербург на 1894 год. Адресная и справочная книга. – СПб., 1894. – С.686.
9. Постановления Миргородского Чрезвычайного уездного земского собрания 16 мая 1908 г. – Миргород, 1908. – С.25–84.

ВЧИТЕЛІ МИРГОРОДСЬКОГО ЗЕМСТВА

Із плином часу все більше забуваються імена вчителів минулих поколінь, людей, яких любили й поважали, з якими радилися і яких обожнювали. Особливий внесок у розвиток освіти на Миргородщині зробили земські вчителі, самовіддані й безкорисливі люди. Нам удалося розшукати дані про понад 200 вчителів Миргородського повіту, які працювали в другій половині XIX – на початку XX століть [1].

Найперші відомі вчителі, які служили на Миргородщині в першій половині XIX століття, – Іван Шибилінський, Гронтківський, Пенчинський, Платон Салогуб. Із 70-х років, коли майже в усіх селах стали відкриватися початкові народні училища, на службу до Миргородського повітового земства пішла ціла плеяда талановитих і закоханих у свою справу педагогів.

Щонайчастіше вчителями ставали діти із священницьких сімей: дівчата, котрі зазвичай закінчували Полтавське єпархіальне жіноче училище або жіночу гімназію, і юнаки, які одержували освіту в духовних або вчительських семінаріях. У деяких родинах по кілька її членів віддавали себе педагогічній діяльності. Так у сім'ї Олександрівських Олена Степанівна і Микола Іванович учителювали в початковому народному земському училищі села Остапівки, Надія Іванівна протягом багатьох десятиліть, починаючи з 1887 року, працювала в Байрацькому народному училищі, а Іван Миколайович – у Широкодолинському.

Діти сорочинського священника Івана Богаєвського – Катерина, Ганна й Варвара – вчителювали в Миргороді, Савинцях і Матяшівці. Доньки священників найчастіше працювали вчительками в земських школах або церковнопарафіяльних училищах при тих церквах, де були ієреями їхні батьки. Серед таких родин – Надія та Іван Дамаскіни з Миргорода, Іван, Віктор і Ганна Варвинські з Петрівців, Гришкови з Зубівки, Федір і Євгенія Слухаєвські з Комишні, Олексій, Іларія та Єлизавета Дімарови з Довгалівки, Сергій і Варвара Діонісієви з Ярмків, Олександр, Ольга та Іван Зуєвські й Михайло та Анастасія Пархомовичі з Хомутця, Євдокія і Уляна Кутові з Малих Сорочинців.

Дочка миргородського священника Володимира Дубнякова Людмила та її сестра ще в 70-х роках XIX століття створили при Успенському соборі початкову літню школу просто неба й навчали там дітей, не отримуючи за це ніякої плати.

Були на Миргородщині вчителі – вихідці з міщан, селян, купців, із знатних у минулому козацько-старшинських родів вийшли вчителі Андрій Борохович, Надія Милорадович, Олександра і Наталя Осипови, Іван, Ксенія і Марія Яновські. Учителював у Петрівцівській школі Панас Петрович Петренко був побічним сином дуже багатого й знатного поміщика Петра Родзянка.

Традиційно вчительськими були родини Горбенків (Іван Олександрович і Меланія Іванівна) в Комишні, Ксьонзенків (Степан, Дарія, Ганна) у Миргороді й Зубівці, Греченків (Олександр, Віра, Лідія) у Зуївцях і Попівці, Куницькі в Черевках і Остапівці, Курдинівські в Єрках і в Петрівцях, Терешкевичі в Миргороді. Деякі вчительські династії Миргородщини продовжуються й сьогодні.

Значний внесок у освітянську справу зробила родина Данилевських. Олександр Георгійович Данилевський перебував на педагогічній роботі з 1878 року, впродовж кількох десятиліть працював у Миргородському парафіяльному училищі, був його завідувачем. Феоділа Іванівна Данилевська по закінченні Полтавського єпархіального жіночого училища служила вчителькою Савинського початкового народного земського училища. Антон Гаврилович Данилевський з 1908 року був завідувачем Єрківського училища, а в 20-х роках – директором Миргородської семирічної школи №1. Родина Данилевських опікувалася освітою в селі Олефірівці й навколишніх селах.

Серед людей довго зберігалася вдячна пам'ять про земських учителів: Грушевських, Еліконіду Іванівну Сульжикову, Катерину Іванівну Зубковську, Лідію та Зінаїду Пашенку, Василя і Євгенію Пекурів, Олександрю Синеокову-Андрієвську, Павла Сукачова з Миргорода; Миколу, Леоніда й Серафиму Білогриць-Котляревських, Наталю Миславську, Петра Шумейка, Ганну Базилевич, дружину відомого лікаря Євгена Лебедева Надію Іванівну Лебедеву з Комишні; Миколу Кекала, Катерину Погоду, Олену Шарахай, Марфу Бабич із Гаркушинців; Захара Бондаренка, Катерину Борзаківську, Федора Лосієвського, Олександра і Марію

Черняшевських із Зубівки. Добрий слід залишили по собі вчителі Миргородського земства: Ганна Павлович, Варвара і Митрофан Сулятицькі з Сорочинців, Іван Нікольський, Ганна Головка, Марія Михайлець, Киріак Єндржеєвський з Обухівки; Федір Іваницький, Іван Орженівський, Дмитро Шульга, Павло Балюк із Шахворостівки; вчительські сім'ї з Попівки – Токаревські, Садковські, Станіславські, вчителі з Петрівців Тимофій Устименко і Андрій Овчаренко-Курячий та багато інших подвижників освітянської справи.

З удячністю згадували люди і про вчителів з малих сіл – Домникію Горб і Ганну Романову з Почапців, Ганну Лисенко й Василя Стельмаха з Малих Сорочинців, Андрія Букшованого й родину Стасевських із Єрків, Надію Огородню й Ганну Павловську з Семереньків, Євламπίю Клепачевську й Олімпіаду Неронович із Мальців...

* * *

...Зі свого дитинства пам'ятаю кількох учительок старої школи. По війні, на початку 50-х років деякі з них іще працювали в нашій освіті. Вони вигідно вирізнялися з-поміж молодшої педагогічної генерації – колишніх робітфаківок 20-х років, випускниць довоєнних учительських інститутів та післявоєнних “прискорених” педкурсів. Ті вчительки старої, дожовтневої школи, вивищувалися над освітянським загалом своєю інтелігентністю, добірною мовою, вишукано-тактовним поведінням, дещо старомодними манерами, вони музикували, добре знали поезію і мистецтво. Носили довгий темний одяг і бездоганно білі мереживні комірці.

Особливо вкарбувалася в пам'ять одна з них. Щоосени вона виводила дітей за шкільне подвір'я, разом із нею вони пташенятами всідалися над обривистим величним зеленим яром і довго стежили за журавлиними ключами, які віддалялися на південь і танули на обрії у вересневому мареві, наче спогад про те, що ніколи не повертається...

Примітка.

При написанні цього нарису використано звіти Миргородської повітової земської управи та ухвали повітового земського зібрання за 1868–1913 роки і науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.

1998 р.

СЕЛО НА НАШІЙ УКРАЇНІ

СЕЛО, В ЯКОМУ ТИ ЖИВЕШ

Географічні назви будь-якої місцевості являють собою стійкий елемент словникового складу мови. У них виразно відбивається життя народу, побут, його матеріальна й духовна культура, стосунки з іншими народами. Багато географічних назв, топонімів беруть свій початок із глибокої давнини, і в них часто зберігаються особливості давньої мови. Дослідження назв населених пунктів Миргородщини дає цінний матеріал для вивчення історії рідного краю. Бурхливі історичні події на Правобережній Україні в XVI – XVII століттях привели до міграції населення на східні лівобережні землі. На вільні степи Миргородщини переселялися жителі Західної України, Волині, Полісся, а також населення середньої Наддніпряни...

У Миргородському районі є кілька назв населених пунктів, які вказують, звідки прийшли їхні перші поселенці. Назва села Черкацани походить від міста Черкас (черкасами в XVII столітті називали козаків, узагалі українців). Самі за себе промовляють назви сіл Бесараби, Литвишки. Щодо останньої назви, литвинами, литвишками, литвою впродовж століть у Східній Україні називали, крім власне литовців, також і латишів, і поляків, і білорусів, і українських жителів Полісся, тобто населення Великого Князівства Литовського. Села Запорожці, Кошове пов'язані з історією запорізького козацтва. Село Єрки назване за особливістю рельєфу. А початковий звук Є замість Я (мало б бути Ярки) вказує на західноукраїнське походження назви.

Те саме можна сказати й про фонетичні особливості назви села Ємці. Прізвище Ємець, від якого утворилась і назва села, у західних говірках означає “швидкий”.

Багато назв населених пунктів Миргородщини утворені від власних імен та прізвищ. Колись це були невеликі поселення, хутори, в яких проживали щонайчастіше кілька сімей, пов'язаних родинними стосунками. Від імен та прізвищ пішли назви Панченки, Кузьменки, Зінчаші, Деркачі, Панасівка, Олефірівка, Гасенки, Мареничі, Ярмаки, Сохацьке, Цисеве та інші. Назва села Шарківщини походить, імовірно, від прізвища дворян Шарківських, які володіли землями в сусідньому Хорольському повіті.

Нині в сучасній українській мові немає слова “черевки”. У давнину ж так називали своїх дітей, нащадків. Звідси пішло й прізвище Черевко, і назва села Черевки.

За особливостями ландшафту і природи одержали назви села Солонці, Глибоке, Осове, Підгора, Підруда, Байрак, Безводівка, Хомутець, Грем'яча. Найменування ж Дібрівка (Дубрівка) ще мало досліджене в етимологічному плані: його походження може бути пов'язане як із словом “діброва”, так і з прізвищем власника Дуброви.

Географічні назви – явище суспільне. Вони не з'являлися самі по собі. Частина сіл одержувала свої назви від роду занять, професійної належності їхніх мешканців. Це такі назви як Кітляри, Полив'яне, Заводище. Останній топонім, а також назва села Будаківка свідчать про наявність на Миргородщині у XV – XVIII століттях селітряних заводів, буд, будних майданів, на яких виробляли селітру, поташ, дьоготь, смолу, деревне вугілля. Хоча, слід сказати, існує й інша версія походження назви Будаківка: раніше писали Бодаківка і назву цю виводили від річечки Боди, що протікала попід селом.

Назва Слобідка означає “невелика слобода”. Слободами називали поселення, жителі яких позбавлялися від тих чи інших повинностей і мали певні пільги та привілеї.

На Полтавщині надзвичайно поширені географічні назви тюркського походження. Це наслідок кількавікових контактів Східної України з кочовими народами. Безпосередня територіальна близькість, багатовікова боротьба українського народу проти татарсько-турецьких завойовників не могли не відбитися в мові народу і в топонімах, зокрема. На Миргородщині тюркомовне походження мають назви Булуки, урочище Килдиш (в основі назви лежить тюркське “кіл” – волосина), Байрак (у перекладі означає балка, лісок у яру). Не виключена можливість, що й назва Сорочинці може бути віднесена до цієї групи топонімів. Із степів часто робили наскоки кочівники. Представників багатьох кочових народів, які сповідували іслам, східні слов'яни у середні віки іменували узагальненою назвою – сарацинами, сарачинами. Очевидно, звідси – Сарачинці, потім – Сорочинці. Поширена ж на Миргородщині романтична легенда, ніби Сорочинці заснували сорок ченців, які втекли з пограбованого татарами монастиря, на нашу думку, є просто явищем народної етимології – поясненням за схожим звучанням.

Чимало географічних назв нашого краю утворилися так давно, що їхню етимологію надзвичайно важко прослідкувати. До таких загадок належить і назва річки Хоролу. Вона виникла ще в праслов'янські часи. Дослідники пов'язують її з наявними у інших слов'янських мовах спільнокореневими словами.

Сучасні географічні назви є тим містком, що з'єднує далеку минувшину з сучасністю.

1981 р.

ЦЕЙ ДИВНИЙ ДАВНІЙ РОМОДАН

Звідки походить назва населеного пункту Ромодан? Це питання часто ставлять миргородці. Існує версія: від прізвища російського воєводи Ромодановського, який проходив із військом цими місцями. Така здогадка хибна. Якраз навпаки, це прізвище утворене від назви Ромодан чи Ромоданівка, як, наприклад, аналогічні за типом творення прізвища Полтавський, Лохвицький, Зуївський тощо.

Траплялося ще одне тлумачення топоніма Ромодан – від назви одного з найбільших релігійних звичаїв мусульман, сорокаденного посту рамазану. Одначе спробуймо дошукатися іншого, вірогіднішого пояснення. На початку XX століття історик і краєзнавець І.Павловський, збираючи статистичні відомості про Полтавщину першої половини XIX століття, розсилав своїм кореспондентам запитання, серед яких було й таке: через які села проходить дорога “Ромодан” ? [1].

Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона стверджує: “Ромоданами в Полтавській губернії називалися транспортні чумацькі шляхи, а також хутори, що лежали на цих шляхах, і, особливо, заїзди й корчми”.

Чумацькі, соляні, “роп’янські” шляхи були життєво важливими артеріями в економічному й суспільному житті України XVII – XIX століть. Уздовж них густо селилися люди, будували заїжджі двори з шинками, вели жваву торгівлю, обмінювалися новинами. Словник В.Даля дає слово “ромода” у значенні: натовп, гамір, метушня, штовханина, суєта, – і слово “ромадити” – штовхатися, товктися. Не зайве принагідно порівняти також: громада – мир, мирське зібрання, сходка, велелюддя, та слово ромадити – згрібати щось докупі.

Один із найбільших чумацьких шляхів – ромоданів – пролягав через нашу місцевість, він ішов з півночі на південь по теренах сучасних Лохвицького, Миргородського та Хорольського районів. У Миргородському районі це територія нинішніх Ключниківської, Дібрівської сільських та Ромоданівської селищної рад. Уздовж цього шляху й зафіксовано кілька населених пунктів із схожою назвою – Ромодан та похідними від неї.

Ромоданівський шлях згадують у своїх творах Т.Шевченко, П.Мирний та інші письменники. У кінці XIX століття по цьому шляху прокладено залізницю Бахмач – Кременчук.

Найбільший із відомих населених пунктів із назвою Ромодан – сучасне селище в Миргородському районі, великий і важливий залізничний вузол. Поруч із ним – село з однойменною назвою (за російськомовними документами XIX ст. – “деревня Ромодан”. Є ще село Ромодан на території Березівської сільської ради Лубенського району. До нього свого часу було приєднано село під назвою Левко-Ромодан.

У документах за 1923 рік я зустріла також назви двох хуторів: Ромодан 1-й Ключниківської сільської ради, де жило 48 чоловік, та Ромодан 2-й Стовбинської сільської ради з населенням 242 чоловіки [2].

В “Списках населенных мест Российской империи” (том XXXIII, Полтавська губернія), виданих 1862 року, згадано “деревню владельческую Ромодановку”, “при пруде”, що складалася з 95 дворів. А “Збірник з господарчої статистики Полтавської губернії” за 1884 рік дає відомості про село (“деревню”) Ромоданівку Кибинцівської волості, де налічувалося 79 садиб.

Ще й сьогодні є село Ромоданівка, підпорядковане Корсунівській сільській раді Лохвицького району. А трохи південніше від цього села, на території Вирішальненської сільської ради була ще одна Ромоданівка, але тепер вона має назву Ромашки [3].

У “Описах Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.” відзначено, що в Лубенському повіті існували дві Ромоданівки – хутір із двох душ “казенних людей” і село, в якому 164 кріпаки належали генерал-майорові Шамшеву.

У Хорольському районі було невелике село Ромоданчик, згодом об’єднане з селом Ковтунами Штомпелівської сільради. Натрапляємо на ще один цікавий топонім – козацький

хутір під назвою “За Ромоданівським шляхом”, що існував у кінці XVIII століття у Хорольському повіті і в якому мешкали 31 чоловік.

Отож, ромодан – це і шлях, і заїзд. Шинкарський, корчмарський промисли на чумацьких шляхах були прибутковими, тому закладів такого типу діяло чимало. Згодом назва заїжджих дворів та шинків – “ромоданів” – передалася й на їхніх власників, приватних осіб (згадаймо назву Левко-Ромодан). Так на Полтавщині з’явилося досить поширене прізвище Ромодан, яке є й сьогодні. Отож, українські прізвища Ромодан, Шинкар (Шинкаренко), Корчмар можна вважати етимологічними й семантичними близнюками. Сюди ж можна віднести ще й прізвище Дворецький, бо первісно воно означало “власник двірця”, а двірцями у давнину також називали заїжджі двори.

Ось скільки цікавого можна дізнатися, коли заглибитися в історію слова.

Примітки.

1. Павловский И.Ф. Статистические сведения о Полтавской губернии сто лет назад // Труды ПУАК. – Вып.2. – Приложения. – Полтава, 1906. – С.63.
2. ДАПО. – Ф.р-1503. – Оп.1. – Спр.231. – Арк.46.
3. Полтавська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. – Видання 3-є. – Полтава, 1968. – С.156.

1996 р.

ВІД МОСКВИ ДО ЗАЇРУ

Це не та Москва, що білокам’яна, і не той Заїр, що в центрі Африки. Колись були такі назви хуторів на Миргородщині. “Москвою” з давніх-давен в Україні називали московитів. Ще й сьогодні ми вживаємо слова із давнім афіксом -ва. Наприклад, Литва, Молдова, Мордва – закріпилися в мові і як назви держав, і як назви народностей. А деяким збірним поняттям у сучасній мові афікс -ва об’єктивно надав дещо зневажливого відтінку: циганва, татарва. Либонь колишній хутір Москва на Миргородщині означав поселення сім’ї чи групи людей із Московщини.

Поблизу села Бакумівки існував хутір Заїр. Цікава етимологія цієї назви – від слова “заорювати”. Звук о в корені -ор- у закритому складі чергується зі звуком і (після голосної -ї), звідси Заїр. Не виключено, що ця назва походить від обряду заорювання (перша борозна), коріння якого сягає сивої давнини, коли оборювали новозасновані оселі. Можливе й інше пояснення: заоратися, тобто захопити частину сусіднього, чужого поля. А тлумачний словник В.Даля дає російський варіант “заор” ще й у такому значенні: край ниви до дороги, до лісу, струмка, який не засівають. Отож, старовинні назви хуторів є цінним матеріалом як для дослідження мовних процесів, так і вивчення побуту й етнографії нашого народу.

На жаль, сьогодні чимало давніх назв малих сіл і хуторів у нашому краї майже зовсім зникли з ужитку в зв’язку з колективізацією, нищенням “неперспективних” сіл, “укрупненням”, масовими перейменуваннями за роки радянської влади.

Наприклад, стара назва села Травневого – Аршава. Можливо, витоки цієї назви – ще в тюркському “аршан”, себто джерело доброї води. А хіба не цікавими є забуті й напівзабуті нині найменування хуторів Озниця, Перетічок, Святуха, Макортет, Портянки, Лізки, Погорілівщина, Козоруківка, Греківщина, Довгополівщина тощо?

Основна маса назв миргородських хуторів походить від прізвищ їхніх власників: хутори Бокитьків, Довгалів, Пищимуки, Дендебері, Ляхнів, Бакалів, Гурженські хутори, Цисів, Малорашвилів, Павелківщина, Кибалин, Бреусів, Гадюкин, Гречкані, Верезовці, Данилевських, Маїрківщина, Барвінщина та десятки інших. Рідше трапляються назви хуторів, утворені від імен: Оверків, Юр’ївка, Савин Кут.

Є в назвах хуторів і свої місцеві особливості. Так для комишнянсько-попівського куща характерні топоніми з афіксом -ха: Плетениха, Жевачиха, Киселиха, Филиха, що майже відсутні в інших місцевостях району.

Крім Великого й Малого Байраків, були ще й хутори Келембетів Байрак та Улізьків Байрак. Про виробничі процеси свідчать найменування хуторів Завод, Бровари, Воскобійники. А топоніми типу хутір Ерна, хутір Гартинга вказувть на їхніх власників – іноземців за походженням.

Славною козацькою історією віє від назв хуторів Гетьманів, Хоруженків, Осадчий, Кошовий, Сотницький, Запорожці. А назва хутора Перунівки, що поблизу Березової Луки (колись належав до Миргородського повіту), мабуть, несе в собі відгомін ще язичницьких часів: на нашій території тоді були капища на честь головного бога пантеону наших предків – Перуна.

1993 р.

ПРО КЛЮЧ, ДВОРЕЦЬ І ПІДВАРОК

В Україні до середини XX століття переважало сільське населення. Окрім міст, було багато населених пунктів, які звалися по-різному, в залежності від характеру поселення, кількості мешканців, місця розташування тощо.

Містечками називалися значні населені пункти, які були більшими від сіл, проте вони були замалими для того, щоб іменуватися містами. Містечко відрізнялося від села ще й тим, що до нього на проживання могли бути приписані купці та міщани. На Миргородщині у XVIII – XIX століттях містечками вважалися Великі Сорочинці, Комишня, Попівка, Слобідка. (Добре було б, якби до адміністративної лексики повернулася ця добра й милозвучна назва – містечко – замість кострубатого новоутворення чиновників радянського часу “селище міського типу”, смт).

Посад – це було торгове поселення, передмістя великого міста, котре й саме мало ознаки міста, управлялося ратушею чи магістратом. Жили в посадах переважно ремісники, торгівці, міська біднота. Так, наприклад, посад Крюків був передмістям Кременчука.

Село обов’язково повинне було мати православну церкву, без неї населений пункт уже належав до нижчої категорії.

Слобода – первісно означало село вільних людей. Пізніше з’явилися різні слободи: торгові, ямські (їх ще іноді в нашій місцевості називали ромоданами), солдатські, іноземні . У XIX столітті назва “слобода” закріпилася за селами з однією або кількома церквами, з торгом чи ярмарком, з волосним правлінням. Слободи, здебільшого, були недалеко від міст. На Миргородщині на початку XIX століття слободою вважалися Почапці.

Сільцем зазвичай іменували поселення, що складалося із поміщицького будинку з господарчим комплексом і кількома селянськими хатами. Так, наприклад, у XVIII столітті сільцем називалася Шахворостівка.

Хутір – це відокремлене селянське господарство разом із садибою власника, а також невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл. Синонімом до хутора є назва **виселок**. У XVII – XVIII століттях хутори склалися переважно з 1 – 5 дворів. Згодом частина з них занепадала й зникла, інші ж кількісно й економічно зросли, перетворившись у села. Наприклад, 1923 року Зінчашів хутір мав населення 80 чоловік, хутір Довге Озеро – 246, хутір Стадня – 264, хутір Почапці – 929 чоловік.

Існувала ще й назва **присілок** – невелике поселення, що лежало при іншому, більшому селі. Близькою за значенням була також назва **підварок** – передмістя або садиба біля міста. У Миргороді підварком називали район сучасної вулиці Козацької, поблизу лікарні. У межах XVIII століття набула поширення назва німецького походження **форштадт**, що позначала місцевість, котра перебувала у безпосередній близькості до фортеці, але за її межами (в Миргороді це район сучасної вулиці Воскресінської, територія ринку, автовокзалу й прилеглих до них вулиць).

Фільварок – це, зазвичай, панський маєток з господарством, а також хутір, виселок на місці колишнього маєтку.

Інколи трапляється давня назва **дворець**, що в давнину означало заїжджий двір. У XVIII столітті в Комишнянській сотні був хутір Дворець (Дворецький) із шести хат.

До рідкісних, забутих загальних назв належить також **ключ** – це кілька поселень, об'єднаних однією межею, маєток із кількох близько розташованих навколо містечка сіл. Можливо, звідси пішла назва села Ключниківки, густо оточеного багатьма селами й хуторами.

1995 р.

КОЗАЦЬКІ ХУТОРИ МИРГОРОДЩИНИ

Хутори на Миргородщині за часів козаччини були переважно невеликими (1 – 3 хати) відокремленими садибами, господарствами, де проживали одна або кілька сімей близьких родичів. Виникали хутори, як правило, в ході освоєння нових земель.

Архівні матеріали та опубліковані джерела дають можливість щонайбільше дослідити миргородські хутори другої половини XVIII століття – періоду ліквідації гетьманства, знищення Запорізької Січі, скасування полкового адміністративно-територіального устрою.

Територіальні межі даного дослідження визначаються рамками сучасного Миргородського району; у другій половині XVIII століття це була територія частини Миргородського і частини Гадяцького та Лубенського полків.

Більшість відомих на сьогодні хуторів Миргородщини за соціальною належністю можна умовно поділити на дві основні групи: хутори, які належали козацькій старшині (згодом шляхетству), і хутори, які належали простим козакам. І ті, й інші, зазвичай, одержували назви від прізвищ власників. Зупинімось на першій групі хуторів.

У другій Миргородській і в Сорочинській сотнях 1781 року мав два хутори ад'ютант **Апостола** [1] – представника одного з найвідоміших миргородських козацько-старшинських родів. У першій Комишанській сотні Гадяцького полку (нині це територія Миргородського району) був невеликий хутір **Білоцерківця** з двох хат, який належав сотенному хорунжому. Поряд розташовувалися ще й інші хутори козаків Білоцерківців. У тій самій сотні був хутір **Борзаківської**, дружини військового товариша.

Сотенний хорунжий **Борохович** у 80-их роках володів хутором у Сорочинській сотні; крім того, ще існував і хутір під назвою **Старий Бороховичівський**.

До давніх козацьких родів Миргородського полку належали Бровки. Відомі брати Яків Бровко, військовий товариш, отаман першої Миргородської сотні, згодом секунд-майор, близький знайомий родини Гоголів, та Семен Бровко, військовий товариш. Про цю старосвітську родину розповідає у спогадах Софія Капніст-Скалон (як про гіпотетичних прототипів “Старосвітських поміщиків” М.Гоголя). В описах кінця XVIII століття згадується **хутір Бровка**, сотенного отамана, – це була одна хата в першій Миргородській сотні. Є також згадка про місцину **Бровківщину** в Миргороді [2].

До наших днів зберігся невеликий, із семи дворів, **хутір Воловики** на території Черкашанської сільської ради. У 1781 році він значився як хутір Воловика, військового товариша. У другій Миргородській сотні існували хутори значкового товариша **Ганжі** й сотника **Ганжевича**.

Відомий козацько-старшинський рід Горленків мав землеволодіння здебільшого на території Прилуцького полку. Але й у першій Миргородській сотні Миргородського полку 1781 року натрапляємо на **хутір Горленка**, полковника. Сорочинський сотник **Гончаренко** мав хутір на території своєї сотні.

Село Гречки Остапівської сільської ради, як зникле через малочисельність, було зняте з адміністративного обліку в 1978 році [3]. А двісті років тому це був **хутір Гречки**, сотенного отамана першої Комишанської сотні Гадяцького полку. **Довгалів хутір** що нині Великобайрацької сільської ради, теж колись належав козацькій родині. Можливо, саме з цього роду вийшов і Степан Довгаль, миргородський полковник 1658 року. У першій Миргородській сотні, неподалік від села Кибинців, у 80-их роках XVIII століття існував невеликий **хутір Забіли**, бунчукового товариша. Рід Забіл, як відомо, володів значними землями в Лубенському та Говтв'янському повітах.

У ті самі часи в Сорочинській сотні був **хутір Заньківського** – одна хата посполитих. Федір Заньківський (Заньковський), миргородський полковник (1771 – 1781), був власником кількох сіл і хуторів Миргородського полку [4].

Великими “грунтами” володіли й представники миргородського козацько-старшинського роду Зарудних, які мали в своєму розпорядженні села й хутори. Серед малих хуторів подибуємо назви **хутір Зарудного** (2 хати), який у XVIII столітті належав до першої Миргородської сотні й був власністю земського підсудка Зарудного, а також **хутір Заруднівщина** – 1910 року Петрівцівської волості, налічував три селянських господарства, 23 душі [5].

Зафіксовано назви двох **хуторів Золотаревського**, сотника, в яких 1781 року налічувалось 8 хат посполитих і які належали до першої Комишанської сотні Гадяцького полку. У 1910 році хутір Золотаревського мав 8 господарств, 49 душ.

Цікава історія назви населеного пункту Любівщини поблизу Миргорода. У 1781 році в цьому місці був хутір із двох хат посполитих, які належали значковому товаришеві першої Миргородської сотні Кизеві.

За даними 1787 року військового товаришеві Івану Кизеві належав **Лобівський хутір** [6] із населенням 17 душ. Очевидно, це були сусідні хутори близьких родичів, хутори, які пізніше злилися в один, хоча назви населеного пункту протягом тривалого часу вживались паралельно: **Кизів хутір (Кизеве)** та **Любівщина** (фонетична модифікація назви Лобівщина).

Значковий товариш Миргородського полку **Кирпотенко** у кінці XVIII століття мав хутір із двох хат у Сорочинській сотні.

Відомі в Миргороді козацько-старшинські роди **Королів** і **Короленків**. У 80-их роках XVIII століття полковий хорунжий Короленко володів хутором із трьох хат у першій Миргородській сотні (припускаємося думки, що це нинішній район міста Миргорода **Королівщина**). А військовий товариш Короленко разом із козаком Духом був власником невеликого хутирця в другій Миргородській сотні.

У різних джерелах трапляються назви **хутір Ломаковського** (XVIII ст., у районі сіл Кибинців і Мальців) [7], **хутір Ломиковського** (у першій Миргородській сотні), **хутір Ломаківський** [8] (поблизу села Зубівки, існував до 1968 року). Всі три назви пов'язані з відомою на Миргородщині козацько-старшинською родиною Ломиківських, з якої, зокрема, вийшов історик, етнограф, фольклорист Василь Ломиківський (1777 – після 1848).

До миргородської козацької еліти належав також рід Малинок. За 1781 рік зареєстровані два **хутори Малинки**, значкового товариша, які належали до Сорочинської сотні. Поблизу села Овнянки до 60-х років XX століття існувало невелике село **Малинчине**.

На території Миргородського та Гадяцького полків жили представники знатного роду **Марківських**. У першій Комишанській сотні Гадяцького полку був хутір (6 хат) військового товариша Марківського з братами. До початку 70-их років XX століття це – село **Марківське** Черкашанської сільської ради, воно було списане як неперспективне [9]. У тій самій сотні існував **хутір Махотихи**, дружини значкового товариша.

Родина Павелків дала назву чотирьом хуторам у першій Миргородській сотні: **хутір Павелка**, значкового товариша, – 6 хат; два **хутори Павелка**, сотника, – 4 та 18 хат; спільний **хутір Павелків**, братів, 4 хати [10]. З початку століття відома назва **Павелківщина**.

У 60-х роках XX століття до складу села Черкашан увійшов **хутір Пашевський**. 1781 року значковий товариш Пашевський мав хутір (одну хату) в першій Комишанській сотні Гадяцького полку. У 1910 році було три хутори з близькими назвами: **хутір Пашевських 1-й** (Попівської волості, 5 господарств), **хутір Пашевських 2-й** (тієї самої волості, 2 господарства) і **хутір Пашевський** [11] (інша назва Гаюнове-Пашівське) – Савинцівської волості, 18 козацьких господарств.

До початку XX століття в Сорочинській волості зберігався однодвірний **хутір Пишимуки**, котрий раніше, у кінці XVIII століття, належав військовому товаришеві Пишимуці. У другій Миргородській сотні 1781 року були два **хутори Погорілого**, сотенного писаря, які склалися з однієї та шести хат. 1910 року один із цих хуторів мав назву **Погорілівщина**. Зафіксовано **хутір Попатенка**, сотника, – це була одна хата в другій Миргородській сотні.

Родина Родзянків – одна з найбагатших і найвідоміших в Україні. Ієремії Родзянко, вихованець Київської академії, у 1772 – 1779 роках миргородський полковий обозний, мав дуже великі володіння, переважно в Хорольській сотні Миргородського полку [12]. Описи засвідчують наявність **хутора Родзянка**, полкового обозного – це були 26 хат у першій Миргородській сотні.

Нинішнє село Сохацьке Ключниківської сільської ради постало із невеликого **хутора Соханського**, бунчукового товариша. У першій Комишанській сотні Гадяцького полку значилися кілька **хуторів Супруненка**, значкового товариша: три хутори по дві хати, один – сім хат. Назва одного з них збереглася до наших днів – нині це село Супруненки. **Хутір Харченка**, сотенного осавула, у кінці XVIII століття налічував шість хат у першій Миргородській сотні.

Великий козацько-старшинський рід Чарнишів (Чернишів) мав значні землеволодіння в Миргородському полку – в Миргороді, Говтві, Баранівці, Сорочинцях, Яреськах, Шишаках та інших містечках і селах. Є відомості про два **хутори Чарниша**, сотника. З цього роду нам відомий лише один сотник – Данило Чарниш, у 80-х роках XVIII століття співвласник сіл Бакумівки, Попівки, Зуївців. Названі два хутори Чарниша у другій Миргородській сотні разом складали 8 хат.

Шульженків хутір – 4 хати посполитих у Сорочинській сотні – належав значковому товаришеві Щульженкові. Існували ще й **хутори Шульги (Щульгів)**. Це була родина виборних козаків у першій Комишанській сотні Гадяцького полку. Нині це село Щульги Комишанської селищної ради.

У XVIII столітті фіксуються назви **хутір Ячного**, **Ячнівський хутір** – у першій Миргородській сотні. Ці населені пункти належали військовому товаришеві Семенові Ячному. Хутір Ячний Овнянської сільської ради був виключений із адміністративного обліку в 60-х роках XX століття.

На Миргородщині є назви хуторів, які мають явно козацьке походження, хоча їхню належність певним особам не завжди вдається встановити. До 1990 року в Сорочинській волості зберігався **хутір Гетьманів (Гетьманова)** [13], котрий, поза сумнівом, належав Данилові Апостолу, гетьманові Лівобережної України в 1727 – 1734 роках. Етимологічно прозорими й промовистими є назви хуторів: **Запорожці**, тепер це село на території Остапівської сільської ради; **Гайдуківський**, що був у складі другої Миргородської сотні; **Кошовий** – колись Савинцівської волості, знятий з адміністративного обліку в 1988 році; **хутори Писарівщина й Писарівка** Черкашанської сільської ради; **хутір Сотницький**

Ромоданівської селищної ради і однойменний хутір поблизу села Зуївців (у 70-х роках XX століття знятий з обліку); **хутори Хоруженків** (з XVIII століття відомо два хутори “козаків Хоруженків з племінниками”), у 60-х роках XX століття **хутір Хоружани (Хоруженків)** увійшов до складу села Черкашан.

У межах сучасного Миргородського району у XVIII – XIX століттях розташовувались близько сотні хуторів, козацьке походження власників яких засвідчене документально. Нижче подаємо перелік цих хуторів.

Хутір Бобиря	Луценків (3)
Бутенка	Ляхнів
Волокитихи	Мареничів
Гасенка	Мартиненкової
Гарнів	Марченків
Геращенко	Мелешка
Гречаних	Мельника (2)
Григоренків	Милашенків
Грицаєнків	Міщенків
Гришка	Мокріїв
Грищенко	Німича
Гузенків	Носенків (2)
Даниленка	Охріменків
Даценка	Очкаса
Деркачів	Панченка
Джунів	Паськів
Диньки	Проскури
Дмитренків	Пустовійтихи
Дубини	Радченків
Духа	Рибалки
Євтушенка	Рогочого
Ємці	Руденка
Живогляда	Рябка
Зайця	Сайка
Залізняки	Сидоренків
Заріцьких	Силки
Здоренка	Слітенка
Зінченка	Соколів
Ілляшенка	Стешенка
Їжаків	Тараненків
Кандиби	Тарасенків
Кибалин	Тимошенків
Кивин	Титаренка
Кийченків	Улізьків
Кириленків	Фугліїв
Кириченків	Цисів
Кириїв	Ціхи
Киселя	Черкашенків (кілька)
Коваленка	Швайки
Ковтунів	Шелюгів
Козачини	Шкурки
Колісниченків	Штомпелів
Кольвенків	Щербаня
Коптів	Щербини
Кузьменка	Якубовича
Курилів	Яременків
(Куриленка)	
Легейди	

Серед топонімів Миргородщини є й такі, котрі вказують на те, що в Миргородському й Гадяцькому полках служили також росіяни. Так у першій Комишанській сотні був **хутір Алексєєва**, значкового товариша, і **хутір Никитова**, отамана, а в другій Миргородській сотні – **хутір Кандискалова**, полкового осавула.

Поблизу села Кибинців існував **хутір Осипова**. Григорій Осипов (Іосифов) у 40-х роках XVIII століття мав звання значкового товариша Миргородського полку, у 60-х роках служив миргородським городовим отаманом [14], а в 70-х сотенним отаманом першої Миргородської сотні [15].

Федір Осипов у 1780 році був миргородським возним [16]. Незважаючи на російське (за формальними ознаками) прізвище, це була українська родина Миргородщини, що походила від місцевого священика Йосипа Леонтієвича.

Деякі козацькі хутори засновані людьми, предки яких, очевидно, в ще більш віддаленому минулому мали неслов'янське походження: східне – **х.Ганжі, х.Келембетів Байрак, х.Гуржії (Гурженський), х.Малорашвилів**; та західне – **х.Штомпелі, х.Шандри**.

Отже, підсумовуючи викладене вище, треба відзначити, що більшість хуторів, які існують чи колись існували в межах нинішнього Миргородського району, були козацькими хуторами. Часом заснування більшості з них, на нашу думку, слід вважати другу половину XVII – початок XVIII століть. До кінця XVIII століття у переважній більшості хуторів ще зберігалась ідентичність між назвою хутора та прізвищем його власника. У XIX столітті ця відповідність уже порушувалась: за збереженої старої назви населеного пункту володіння хутором належало вже іншим особам.

Аналіз назв хуторів дає можливість уточнити місця проживання та землеволодіння козацької старшини й рядових козаків Миргородського полку й сусідніх полків. Внаслідок проведеного аналізу з'явилася можливість поповнити фактографічний матеріал для генеалогічних досліджень козацько-старшинських родів Миргородщини.

Примітки.

1. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К., 1989. С.123–124.
2. *Отчет Миргородского городского старосты за 1913 год.* – Миргород, 1914. – С.76.
3. *Полтавська область. Адміністративно-територіальний поділ: Довідник.* – Харків, 1978. – С.204.
4. *Описи Київського намісництва...* – С.124, 132, 239, 253, 262.
5. *Списки населенных мест Полтавской губернии. Миргородский уезд.* – 1910. – С.9.
6. *Описи Київського намісництва...* – С.257.
7. *ЦДІАУК.* – Ф.193. – Оп.2. – Спр.303. – Арк.6.
8. *ДАПО.* – Ф. р-1503. – Оп.1. – Спр.231. – Арк. – 46.
9. *Поточний архів головного архітектора Миргородського району.*
10. *Описи Київського намісництва...* – С.122.
11. *Списки населенных мест Полтавской губернии. Миргородский уезд.* – 1910. – С.17.
12. *ЦДІАУК.* – Ф.104. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.71 – 372.
13. *Списки населенных мест Полтавской губернии.* – С.3.
14. *ЦДІАУК.* – Ф.64. – Оп.1. – Спр.429. – Арк.106 зв.
15. *ДАПО.* – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.21 зв.
16. *ЦДІАУК.* – Ф.104. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.65.

1995 р.

ПОСТАТІ Й ТІНІ

БОРОВИКИ, БОРОВИЧЕНКИ, БОРОВИКІВСЬКІ

Козацький рід Боровиків дав Україні не одне славетне ім'я. Найбільше знаний з-поміж них – художник світового рівня Володимир Лукич Боровиківський (1757 – 1825). Саме так, а не в зросійщеній формі слід писати його прізвище: історично несправедливо, що з усіх видозмін цього родового прізвища усталилася (бо була офіційно дозволеною) тільки одна – яка відповідала граматичним нормам російської мови.

Майбутній знаменитий маляр народився в Миргороді 24 липня 1757 року. Садина Боровиків була розташована неподалік від Воскресінської церкви. За переказами старих корінних миргородців, це територія по нинішній Воскресінській вулиці, будинок №22 – місцина, де колись, у 50–70-х роках XX століття, була контора міськторгу [1], а нині – приміщення майстерні з ремонту побутової техніки.

Звідки йдуть витoki цього роду? Відомі два його найбільших осідки – в Миргороді й у селі Милушках, колись Миргородського полку, а нині Хорольського району. Протягом XVII – XVIII століть це прізвище зустрічаємо в історичних джерелах у різних модифікаціях: Боровик, Боровиченко, Боровиківський, Боровиковський. У “Реєстрі Війська Запорізького” 1649 року записані козаки Багацької сотні, тоді Полтавського полку, Кіндрат і Максим Боровиченки [2]. Можливо, від них і веде свій родовід ця розгалужена родина, діяльність якої пов'язана щонайбільше з церквою.

Малярські здібності Володимира Боровиківського розвивалися на благодатному ґрунті: ще від предків у родині передавалися традиції церковного іконопису. Уся сім'я Боровиків належала до цеху іконописців, які мали на той час велику популярність на Миргородщині. Дід славетного художника Іван Боровик, який служив вікарієм миргородської Воскресінської церкви, мав чотирьох синів: Луку, Олексія, Федора та Івана. Вікарій Іван Боровик помер раніше 1763 року. Батько майбутнього великого художника – Лука служив у Миргородському полку, мав звання значкового товариша і був іконописцем при батьковій церкві [3].

1765 року померла дружина Луки Євдокія, залишивши напівсиротами чотирьох синів – Володимира, Василя, Івана, Петра і доньку. Щоб дати лад малим дітям, Лука оженився вдруге. 24 січня 1766 року священник Успенської соборної церкви обвінчав “вдового по одной жене Луку Боровиковского з вдовою по одному мужу Вассою Цыбулевскою вторым браком” [4]. Цибулевські – досить відомий на Миргородщині рід. Якийсь І.Цибулевський у 1748–1750 роках був “смотрителем маестностей” Миргородського полку [5]; козаки Цибулевські в другій половині XVIII століття жили в містечку Сорочинцях [6]. Помер Лука Боровик 15 квітня 1775 року.

Брати Луки теж жили в Миргороді. Федір 1763 року, очевидно, разом із батьком служив священником у Воскресінській церкві. Олексій (народився близько 1722 року), як сказано в його послужному списку, “породы малороссийской, з поповских детей”, був людиною освіченою, займався писанням ікон. З невідомих причин він досить пізно розпочав службу в Миргородському полку – у віці 38 років. Знаходимо його підпис 1767 року під наказом депутатів від гадяцького, полтавського й миргородського шляхетства. 1783 року 61-літній Олексій усе ще продовжував полкову службу, маючи звання полкового товариша [7]. Можна здогадуватися, що в такому віці він не брав участі у військових походах, а, найімовірніше, виконував завдання згідно зі своїм малярським ремеслом. Є дані про Олексія Боровиківського, який служив підписком Миргородського земського повітового суду в 1780 році [8]. Але це, можливо, була вже інша особа.

Сім'я Боровиків жила не дуже багато, маючи всього кільканадцять десятин землі в Миргороді й у Хорольському повіті. Батько Лука Боровик залучив до малярства майже всю свою родину. В сім'ї панував простий невибагливий побут, патріархальні старі звичаї давнього Миргорода. Лука Боровик мав чималий хист до музики, вмів грати на гусле, навчив цієї гри і Володимира. За свідченням письменника й етнографа Василя Горленка, наприкінці XIX

століття у Воскресінській церкві Миргорода ще зберігався рукопис із нотами пісень, написаними рукою Луки Боровика. Пізніше той рукопис згорів при пожежі [9].

Замовлень на малярські роботи було багато, тому дні проходили в постійній праці, часто нелегкій. Брати з батьком і дядьком писали ікони на замовлення приватних осіб і церков Миргородщини, в тому числі й своєї Воскресінської церкви, де ієреєм був Федір Боровик, брат Луки. Завдяки своїм майстерним творам, Боровики зажили слави найкращих у Миргороді й окрузі малярів-іконописців. Із робіт Левка Боровика відома ікона “Благовіщення”, на якій стояв підпис “Іконописець Лукіян Боровик”. Вважають, що йому належить і зображення святого Дмитра Ростовського.

Володимир Боровиченко 1774 року вступив на службу до Миргородського полку, на початку 80-х років одержав звання значкового товариша. В полку він перебував “сверх комплекта”, в його послужному спискові записано: “Грамотен читать и писать по-российски, а притом и живописного художества умеет” [10].

У військові походи він не ходив, а перебував “по полку во употреблении” як маляр. Слава про нього швидко поширилась по Україні. 1781 року до Миргородської полкової канцелярії надійшов “ордер господина генерал-порутчика Малороссийского губернатора и кавалера Милорадовича о присылки к нему жительствоующего в городе Миргороде живописца значкового товарища сына Владимира Боровиченка для нужной казенной надобности” [11], тобто для подальшого відрядження його до Глухова, резиденції Малоросійської Колегії – органу царського управління українськими землями, – слід так розуміти, для виконання малярських робіт.

Друзями й приятелями молодого Боровиченка, були миргородці – його товариші по службі в полку. Ці стосунки, за тодішніми суспільними традиціями, досить часто скріплювалися кумівством. Так, наприклад, у метричній книзі Троїцької церкви Миргорода за 9 січня 1785 року є запис: “У войскового товарища Илии Хитренка, и жены его Ирины 7 д[ня] рожденный сын Иоан крестился, восприемником был Владимир Боровиковский” [12].

Малярами-іконописцями стали також брати Володимира Боровиківського – Василь, Петро та Іван і двоюрідний брат Дем’ян. Петро Боровиківський дружив із письменником Василем Капністом. Василь Лукич Боровиківський мав дружину Тетяну, доньку Анастасію (народження 1784 року) [13] і сина Олексія, який згодом служив повітовим скарбником у Хоролі й Гадячі. Іван Лукич Боровиківський мав синів Левка (згодом відомого письменника) і Йвана, маляра. Двоюрідний брат Володимира Боровиківського – Дем’ян, Олексіїв син, як можна здогадуватися, навчався в Київській академії. 1769 року ім’я Дем’яна Боровиківського зустрічається серед художників, які працювали в малярні Києво-Печерської лаври [14]. Через деякий час, 1782 року, він уже був ієреєм у Миргороді [15].

Інший двоюрідний брат славетного портретиста – Яків Федорович Боровиківський – у 80-х роках XVIII століття служив священиком Успенської церкви села Баранівки Миргородської протопопії, тодішнього Говтв’янського повіту.

У документах Миргородщини другої половини XVIII століття подибуємо різноманітні відомості про інших членів цієї великої родини. 1781 року один із Боровиківських був на посаді миргородського повітового возного. Онисим Боровиківський 1799 року мав сан протопопа. Трапляються імена миргородських жительок Олени Боровиківни, Варвари Боровиківської, вдови Феодосії Боровички, яка померла 1781 року. У документах Миргородської Успенської церкви зафіксовано такий цікавий факт: 1784 року в миргородського жителя Антона Боровиченка і його дружини Марти народився син Володимир [16]. Це теж були родичі відомого художника.

Рідна сестра Володимира Лукича Боровиківського поєдналася шлюбом із Яковом Горковським, миргородським священиком із знатного роду церковнослужителів. Їхній син Антін Горковський поїхав за своїм талановитим дядьком Володимиром Боровиківським до Петербурга і жив там у 80–90-х роках [17].

Є дані про те, що родину малярів-іконописців Боровиків добре знали Гоголі-Яновські й замовляли їм іконостас для своєї церкви у селі Василівці [18].

Як художник Володимир Боровиківський почав працювати з дитинства. Його ранні малюнки (зберігаються в Російському музеї в Санкт-Петербурзі) свідчать про те, що талант у хлопця проявився рано. Дослідниця творчості Боровиківського Т.Алексеева опублікувала один із цих малюнків під назвою “Хома і Василь”. Цікаво, що на рисунку є підпис: “Вельможному и высокородному господину полковнику Миргородскому Федору Матвеевичу Остроградскому Владимир Боровиковский” [19]. Узявши до уваги роки полковництва Ф.Остроградського, приходимо до висновку, що цей малюнок було створено не пізніше 1770 року, а отже юному митцеві на той час було 13 літ.

Ранні роботи Володимира Боровиківського тісно пов’язані з традиціями старого українського малярства. Портрет бургомистра Полтавського магістрату П.Руденка, написаний художником 1778 року, створено у річищі традицій українського “парсунного” портрета. Із ранніх робіт художника 70-х років збереглося ще кілька малюнків. В.Боровиківський ретельно вивчав західноєвропейський живопис і гравюру, про що свідчить композиція “Цар Давид” (1785).

Разом із іншими художниками свого кола він 1784 року виконує іконостас для Троїцької церкви в Миргороді. На замовлення знатного вельможі Дмитра Прокоповича Трошинського Володимир Боровиківський розписує іконостас для його домашньої церкви у селі Кибинцях, а також для інших сільських церков. На жаль, усі ці роботи не вціліли, збереглося лише кілька творів пензля В.Боровиківського 80-х років XVIII століття.

У 30-х роках XX століття в Миргородському краєзнавчому музеї ще зберігалися малярські роботи Боровиківських: ікона Лукіяна Боровика “Благовіщення”, плащаниця, написана 1786 року в Миргороді Володимиром Боровиківським (вона надійшла до музею 1927 року з церкви села Шахворостівки) та високомайстерно виконана ікона “Катерина” з тієї ж таки Шахворостівської церкви – твір майстра XVIII століття із кола Боровиків. Дуже сумно, що всі ці роботи, крім ікони Л.Боровика “Благовіщення”, втрачені.

Майстерність Володимира Боровиківського-маляра високо оцінив його сучасник і земляк, письменник Василь Капніст, який тоді був губернським предводителем дворянства. Саме він запропонував молодому художникові розписати в Кременчуці стіни будинку, призначеного для прийому імператриці Катерини II під час її подорожі до Криму 1787 року. Розписи мали алегоричний сюжет. Вони були виконані надзвичайно майстерно, і тому високо поціновані царською особою. Боровиківському було запропоновано їхати учитися до Петербурга.

У грудні 1788 року 31-літній художник покинув батьківське гніздо й переїхав до північної столиці. Почалися роки навчання, напруженої творчої праці, загального визнання. Але ніколи не забував художник свого рідного невеликого міста серед тихих верб і очеретів. Він назавжди зберіг прості звички, піклувався про свою рідню, залишену в Миргороді, допомагав їй матеріально, в листах додому не раз писав про намір повернутися на батьківщину і завершити свої дні в Миргороді, в колі близьких і рідних.

У роки життя в Петербурзі Володимир Боровиківський створив портрети діячів, пов’язаних із Миргородщиною, і яких він знав ще з часів життя у рідному місті: В.В.Капніста (1793), Д.П.Трошинського (1790-і роки й 1819 р.), М.М.Трохимовського (1802), друзів і свояків В.Капніста – Г.Р.Державіна й М.О.Льова, які бували на Миргородщині, у Великій Обухівці. До речі, в Петербурзі протягом перших восьми років Боровиківський жив у будинку Миколи Олександровича Льова, архітектора й поета, музиканта, вченого. В середині 90-х років художник написав портрет його дружини – Марії Олексіївни Львової. У Львових бував Василь Капніст: Микола Олександрович і Василь Васильович тримали за дружин рідних сестер Марію й Олександру Дьякових.

Життєвий шлях Володимира Боровиківського закінчився в Петербурзі 1825 року.

Із творчої спадщини художника збереглися переважно полотна столичного періоду. Більшість же його робіт років життя в Миргороді втрачені. Проте і в наш час траплялися цікаві знахідки – малярські роботи школи Боровиків. Не виключена можливість того, що й сьогодні

ще можуть бути виявлені досі невідомі портрети чи ікони В.Боровиківського на Миргородщині – в краї, який зростив для світу великий талант.

* * *

Володимир Лукич не залишив по собі нащадків. Але рід Боровиків не згас, він мав продовження по лінії братів знаменитого художника. Небіж Володимира Боровиківського – Іван, син Івана, у 1820 році разом із Миколою та Іваном Гоголями-Яновськими учився в Полтаві у домашнього вчителя латини Гаврила Максимовича Сорочинського, готуючись до вступу в Полтавську гімназію. У Сорочинського він потоваришував з юним М.Гоголем, про що згодом написав спогади [20]. Один художник із родини Боровиківських 1818 року написав портрет українського письменника Івана Котляревського [21].

Багато хто з Боровиківських були високоосвіченими людьми свого часу: священники XVIII століття, зазвичай, одержували освіту в Київській академії – одному з найбільших освітніх центрів тогочасної України. Вони добре знали західноєвропейський живопис, цікавилися історією України, цінували книгу. Наприклад, священник Яків Боровиківський 1788 року навіть учинив спротив вищому церковному керівництву, коли те наказало йому їхати до Києва “для отвозки в духовную дикастерію старопечатных книг” і книжок, виданих за кордоном [22].

Микола Олексійович Боровиківський, житель м. Хоролу, відомий як переписувач документів з історії України. 1814 року він переписав один із списків літопису Граб’янки [23] і працю невідомого автора “Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года...” (праця написана 1789 року й опублікована О.Бодянським 1848 року в “Чтениях Императорского общества истории и древностей Российских”) [24].

Відомими людьми стали й племінники Володимира Боровиківського Левко та Іван – сини Івана Лукича Боровиківського. Левко Іванович Боровиківський (1808 – 1889), поет-байкар, фольклорист, філолог, перекладач, педагог, народився за кільканадцять верст від Миргорода, у селі Милюшках. По закінченні Полтавської гімназії й філософського факультету Харківського університету він викладав різні предмети в Курській, Новочеркаській, Полтавській гімназіях, в Полтавському інституті шляхетних панн (1839 – 1852), у 1840 – 1842 роках керував роботою книжкового магазину Полтавської дирекції училищ. Через хворобу пішов у відставку й переїхав до своєї предківщини – села Милюшок, де й помер 1889 року. Він автор збірки “Байки і прибаютки Левка Боровиковського”, перекладач творів А.Міцкевича, О.Пушкіна. В Миргородському краєзнавчому музеї збереглися його ділові листи до штатного доглядача Миргородського повітового училища Олексія Олександровича Кувичинського, датовані 1842 роком [25]. З цих листів бачимо, що, окрім іншого, Левко Іванович дбав про поповнення книжками училищних бібліотек Миргорода й села Петрівців, сусіднього з його рідними Милюшками. Либонь, не буде аж надто сміливим припущення, що Левко Боровиківський приїздив до Миргорода до своїх численних родичів.

Із шести дітей Левка Івановича найвідомішим був Олександр Боровиківський (1844 – 1905), юрист, правознавець, етнограф, фольклорист, поет. Закінчивши Харківський університет, він займався адвокатською практикою в Харківській губернії. Був адвокатом на процесах народників. О.Л.Боровиківський – автор тритомного “Звіту судді”, він уклав практичні коментарі до “Законів цивільних”. Друкувався в “Отечественных записках” та інших журналах. Його перу належить цікавий нарис “Жіноча доля за малоросійськими піснями”. Помер О.Л.Боровиківський у Петербурзі, його могила на Новодівичому цвинтарі втрачена [26].

Жіноцтво родини Боровиківських теж працювало в царині педагогіки. Марія Іванівна та Варвара Іванівна Боровиківські (можливо, сестри Левка Івановича) у 1824 – 1827 роках були класними дамами в Полтавському шляхетському благодійному інституті (згодом інститут шляхетних панн) [27]. У 1859 – 1860 роках якась пані Боровиківська утримувала невелике приватне жіноче училище в Хоролі.

Отже, рід Боровиківських залишив значний слід у культурно-духовному житті нашого краю.

Примітки.

1. *Калюжний І. Культурно-історичні пам'ятники на Миргородщині // Червона трибуна.* – 1954. – 3 грудня.
 2. *Реестра всего Войска Запорожского... 1649 года.* – М., 1875. – С.289, 290.
 3. *Горленко В. Украинские были.* – К., 1899. – С.135–137.
 4. *ЦДІАУК.* – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.3777. – Арк.92.
 5. *Там само.* – Ф.55. – Оп.2. – Спр.379; Оп.1. – Спр.26, 48.
 6. *ДАПО.* – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.58.
 7. *ЦДІАУК.* – Ф.736. – Оп.1. – Спр.91. – Арк.55.
 8. *ЦДІАУК.* – Ф.104. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.134 зв.
 9. *Горленко В. Украинские были.* – С.138–139.
 10. *ЦДІАУК.* – Ф.193. – Оп.1. – Спр.2261. – Арк.63.
 11. *Там само.* – Ф.102. – Оп.3. – Спр.2. – Арк.74 зв.
 12. *Там само.* – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1766. – Арк.24.
 13. *Там само.* – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1745. – Арк.5 зв.
 14. *Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI – XVIII ст.* – К., 1983. – С.117.
 15. *ЦДІАУК.* – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1639. – Арк.4.
 16. *Там само.* – Спр.1745. – Арк.19.
 17. *Горленко В. Украинские были.* – С.135–137.
 18. *Золотусский И. По следам Гоголя.* – М., 1984. – С.29.
 19. *Таранушенко С. Ще раз про творчість Володимира Боровиковського // Образотворче мистецтво.* – Вип.1. – К., 1969. – С.33.
 20. *Харьковские губернские ведомости.* – 1870. – №33.
 21. *Шудря М. Боровиковський, та не той... // Українська культура.* – 1998. – №1. – С.37.
 22. *ЦДІАУК.* – Ф.127. – Оп.1020. – Спр.5809. – Арк.1–18.
 23. *Апанович Е.М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине.* – К., 1983. – С.154.
 24. *Тодийчук О.В. Украина XVI – XVIII вв. в Трудах Общества истории и древностей Российских.* – К., 1989. – С.91.
 25. *Справи [Миргородського повітового училища] за 1842 рік // Миргородський краєзнавчий музей.* – БФ. – №2083.
 26. *Лебединцева Т. Український некрополь Санки-Петербурга // Пам'ятки України.* – 1996. – №3-4. – С.99.
 27. *Мазанов П. Полтавский институт благородных девиц. 1818–1898.* – Полтава, 1899. – С.29.
- 1982–2000 р.р.

ВАСИЛЬ ЛОМИКІВСЬКИЙ – ЗНАНИЙ І ЗАГАДКОВИЙ

Чудові місця поблизу Миргорода. Чарівні вони взимку, коли святковою гоголівською казковістю віє від синіх вечорових сутінків, від золотих вогнів у вікнах хат, від неправдоподібно пишного інею на вишневому гіллі. Гарні вони й навесні, коли потягнуться із півня гуси і оживе новим життям одвічній прадавній степ...

Неповторне й красиве село Трудолюб. Так і проситься слово – молоде село. По-сучасному звучить і його назва. Навіть якось не віриться, що виникла вона два століття тому. У Трудолюбці сьогодні майже не збереглося пам'яток старовини. Майже. І все-таки минуле не зникає безслідно. Воно завжди тут, поруч із сьогоденням, треба тільки зуміти побачити й відчути його.

* * *

Цікавою постаттю в історії Миргородщини є історик, етнограф, фольклорист і агроном Василь Якович Ломиківський (за російськими документами – Ломиковський). За життя його особа була напівлегендарною, по смерті він надовго був забутий, і тільки завдяки історикові О.Лазаревському, який у кінці XIX століття розшукав і придбав частину його архіву, а згодом опублікував деякі матеріали, дещо стало відомо про нашого земляка, надзвичайно цікаву людину, невтомного трудівника.

Предки Василя Ломиківського походили з Волині, служили в козацькому війську. Прапрадід Василя Яковича – Іван Ломиківський (1654–1714) був генеральним писарем за гетьмана М.Ханенка, служив у гетьмана І.Самойловича, а в часи гетьманування І.Мазепи став генеральним осавулом і генеральним обозним, тобто другою особою після гетьмана. Іван Ломиківський був не просто однодумцем Мазепи і палким прихильником його політики, а часто й ініціатором радикальних дій щодо унезалежнення України від Росії.

По полтавській поразці І.Ломиківський змушений був із синами Володимиром, Іллею та Михайлом покинути батьківщину. Втративши і статки, і надію на повернення, він помер 1714 року в вигнанні, на чужині, у місті Яссах, де й похований. Сини генерального обозного Ілля і Михайло того таки року повернулися з Ясс до України, але невдовзі як “зменничі сродственники” були заслані російським урядом до Москви, де й доживали віку без права повернутися до любого рідного краю [1].

Єдина донька Івана Ломиківського Олена, як родичка мазепинців, 1712 року теж була силоміць поселена в Москві разом зі своїм чоловіком Семеном Мировичем (родина Мировичів, як відомо, також належала до кола мазепиних однодумців), а 1716 року подружжя було заслане на довічне проживання до Сибіру, до міста Тобольська, де й закінчилося їхнє страждення життя.

Лише один із синів генерального обозного, Іван Іванович Ломиківський (?– 1730), уник репресій завдяки могутньому заступництву тестя – миргородського полковника Данила Апостола, який через свою поміркованість і лояльність щодо царя заслужив ласки останнього. Тому ні Данило Апостол, ні його родичі не зазнали переслідувань (хоча спершу Апостол теж підтримував Мазепу і відкинувся від нього лише тоді, коли зрозумів, що сила на боці царя).

Коли Іллю й Михайла Ломиківських відправили на московське заслання, їхнього брата Івана Івановича Ломиківського, чоловіка Тетяни Данилівни Апостол, либонь за намовою миргородського полковника, “объявили больным близ смерти, и для того в ссылку не взято” [2].

Ставши гетьманом, Данило Апостол 1729 року призначив зятя Івана господарем Гадяцького замку, тобто управителем сіл Гадяцького полку, які належали гетьманові. Іван Ломиківський ще 1711 року одержав від тестя універсал на село Ярмаки й “селце” Шахворостівку, а 1715 року – на село Милушки [3]. Саме від сина Івана Ломиківського й Тетяни Апостолівни – Петра – пішла миргородська гілка Ломиківських, з якої вийшов згодом і Василь Ломиківський. Рід мав свій герб: на червоному щиті два якорі, зв’язані кільцями в стовпі [4].

Батько Василя Ломиківського Яків Петрович (народився близько 1745 року) з 17-літнього віку служив у армії, спочатку рядовим, 1765 року одержав звання капрала, 1768 – вахмістра. Брав участь у закордонних походах. 1771 року “за храбрые противу неприятеля поступки” одержав звання поручика, в якому й звільнився від служби наступного літа [5]. 1785 року він служив у Хорольському нижньому земському суді, мав у селах Шахворостівці й Панасівці Миргородського повіту 143 душі чоловічої статі, а в селі Милушках Хорольського повіту – 93 душі. Крім Василя, у Якова Петровича були ще діти: Григорій, старший від Василя на рік, і молодші – Яків і Віктор та ще три менших доньки.

Василь Якович народився 15 січня 1777 року в Милушках, які належали тоді до Миргородського полку. З 1785 року він виховувався в Сухопутному Шляхетському корпусі, деякий час перебував на військовій службі, вийшов у відставку штабс-капітаном. Десь у кінці

XVIII або на початку XIX століття він переїхав жити до Шахворостівки, у невеликий “хутір Ломиківських” (так він називався тоді в документах).

Ставши власником хутора, Василь Якович назвав його Парком-Трудолюбом. Назва ця не випадкова. Адже там з'явилося не бачене до того часу на Миргородщині зразкове господарство, подивуватися з якого приїздили люди за десятки й сотні кілометрів. Гордістю всього краю був сад на горі й незвичайної краси парк, прикрашений фонтанами й скульптурами на міфологічні сюжети. Певно, парк був розбитий за типом регулярних парків, характерних для садово-паркового мистецтва кінця XVIII століття. Внизу був ставок, що теж уражав вишуканою красою й особливо дбайливим доглядом. Посеред ставка милував око штучний острів, до якого з берега було перекинуто механічний місток, що розсувався за волею господаря, який любив усамітнюватися на острові в гарному павільйоні [6].

Досі про Ломиківського дослідники писали тільки у зв'язку з хутором Трудолюбом. А тимчасом він мав на Миргородщині маєток ще й у селі Панасівці. Мати поміщика-господаря, Марія Василівна, походила з великої і знатної козацько-старшинської родини Миргородського полку – Родзянків. Вона була онукою Степана Родзянка (бл. 1678 – 1736), миргородського полкового обозного. Син Степана – Василь Родзянко з іншими братами одержав від гетьмана К.Розумовського 1775 року універсал, зокрема на село Панасівку в Сорочинській сотні. 1770 року він мав у Панасівці 44 хати [7], які згодом перейшли його донці Марії Родзянківні, а потому й до її чоловіка Якова Петровича Ломиківського та їхнього сина Василя.

Обдарований агроном, невтомний трудар, В.Ломиківський, відійшовши від тогочасних традиційних методів господарювання, не боявся запроваджувати в себе сміливі нововведення, завдяки чому досяг небувалих результатів. У його господарстві вирощувались рідкісні лікарські рослини. Звідусюди – від столичних і закордонних селекціонерів – виписував він і привозив до Трудолюбів особливі сорти садових культур, декоративних дерев, кущів і квітів. Він першим в Україні й Росії запровадив полезахисні смуги, написав книжку “Розведення лісу в сільці Трудолюбів” (1837), що була видана товариством для заохочення лісового господарства, яке нагородило його золотою медаллю.

Сам Василь Якович ось як пояснює причини власних успіхів: не багатство, не утиски селян, а “по-перше, бажання, а по-друге, особлива вправність, точний розрахунок, недріманна завбачливість”, а також старанність і терпіння. Більшість робіт у господарстві він виконував власноруч. Ломиківський стежив за новими досягненнями в галузі науки, з цікавістю вивчав твори М.В.Ломоносова з питань металургії, цікавився працями зарубіжних учених.

Збереглися листи В.Ломиківського до його друга Івана Романовича Мартоса (частково це листування було опубліковане О.Лазаревським). Приватні листи Ломиківського дають цікавий матеріал для з'ясування його суспільно-політичних, етичних і естетичних поглядів. Зокрема, в них чітко проявляється повага нашого земляка до людей праці. Він писав: “Год от года стараюсь колико можно облегчать работы крестьян своих, так чтобы повинность сия основывалась на справедливости и чтобы крестьяне мои облегчены были более, нежели крестьяне соседов моих” [8].

Ломиківському притаманне глибоке презирство до будь-яких проявів неробства й дармоїдства, які він постійно спостерігав у середовищі розледащилого дворянства. Як свідок небувалої розкоші життя свого щонайближчого сусіда, багатого царського сановника Дмитра Трощинського, Ломиківський приходив до думки про соціальну нерівність: з одного боку – міністр, який тоне в багатстві, а з іншого – бідняк, котрий, “размочив водой оледенелый хлеб свой, усердно благодарит всеблагое бога, что он дал ему насущную пищу” [9]. Василь Якович не любив скупих (“О проклята скнарість!”).

У зв'язку з суспільними поглядами Василя Ломиківського не зайвим буде нагадати, що вони формувалися в колі людей, відомих своїми опозиційними й ліберальними настроями. До цього середовища належали сім'ї Капністів, Муравйових-Апостолів, Трощинських, Гоголів-Яновських. З цього оточення вийшла ціла плеяда декабристів.

Рід Ломиківських належав до місцевої дворянської еліти. Двоюрідний дядько Василя Яковича, Олексій Іванович Ломиківський, у 1812–1818 роках був миргородським повітовим маршалом, тобто предводителем дворянства.

Знатний і широко розгалужений рід Ломиківських мав багато родинних зв'язків, причому примітно, що у XVIII столітті Ломиківські належали до найвищих суспільних верств, а в XIX перейшли до розряду поміщиків середньої руки. У XVIII столітті Ломиківські породичалися з Апостолами, Дорошенками, Журахівськими, Мировичами, Кулябками, Марковичами, Остроградськими та іншими знатними сім'ями. У щоденнику генерального підскарбія Якова Марковича від 13 січня 1734 року зроблено запис: “Акт весільний совершился брату моему Івану з дочерю Ломиковской Анастасією, а внукою гетманскою” [10]. Це була сестра Василевого діда Петра.

Близькі стосунки склалися у Ломиківських із Лесевичами (Лісевичами). Рідна тітка Василя Ломиківського з боку матері – Ганна Василівна Родзянко – поєдналася шлюбом із Олександром Лесевичем із містечка Ковалівки, що неподалік від Сорочинців. В.Я.Ломиківський 1832 року став хрещеним батьком їхнього сина, а свого двоюрідного брата Івана Лесевича [11]. “Восприємницею” при хрещенні, тобто кумою Василя Ломиківського, була Тетяна Василівна Улізькова, дружина губернського секретаря Григорія Остаповича Улізька.

Рід Улізьків ще в 1665 році, за гетьмана П.Тетері, належав до козацької старшини [12]. Яків Петрович Улізько 1674 року служив генеральним суддею у гетьмана П.Дорошенка [13]. Нащадок генерального судді сорочинський поміщик Григорій Остапович Улізько в 1812–1813 роках служив писарем Миргородського повітового суду, через два десятиліття став засідателем цього суду. Улізьки мали маєтки в Сорочинцях, поблизу сіл Савинців і Перевозу, в хуторі Улізьковому Байраці; дружили з сорочинськими дворянами Малинками і Козиненками [14]. У Сорочинцях подружжя Улізьків мало будинок на чотири покої з “людськими” хатами, господарчими будівлями, 31 десятину землі [15]. Ми наводимо ці дані з метою показати те середовище, в якому проходило щоденне життя В.Ломиківського.

Ще мало досліджені зв'язки цього українського історика й етнографа з письменником-сусідом Василем Капністом. (Чи не єдиною на сьогодні ґрунтовною працею на цю тему є дослідження П.Ротача “Василь Капніст і Василь Ломиковський або Миргородські гуманісти” [16]).

Василь Якович і його батько Яків Петрович добре знали також художника Володимира Боровиківського, вихідця з Миргорода.

* * *

Багато в чому не звичний для тогочасного українського шляхетства, не схожий на інших поміщиків Василь Ломиківський був об'єктом постійних пересудів рутинного панства і темної забобонної селянської маси. За свідченням сучасників, про власника хутора Трудолюб ішла слава як про чорнокнижника, котрий знається з нечистим. Та й чим же ще, як не душепродавством, могли пояснити люди на початку XIX століття й небували врожаї на полях Ломиківського, і півкілограмові яблука в його садку, і місток, що сам собою розсувався?

Однак то лише сторонньому окові здавалося, що в господарстві все так легко виходило. Про не таке вже й велике багатство свідчать слова самого господаря: “Я цілих шість років складав увесь прибуток свій у будівельний ліс, для будівництва водяного млина, що був на ставку ще за батька й діда мого” [17]. 1823 року він почав його споруджувати. Тоді ж був поставлений у Трудолюбі великий готель для приїжджих та подорожніх, що дивував усіх гостей.

Але крім господарчих занять, були у Василя Ломиківського справи, які він називав своєю панівною схильністю: захоплення історією, філософією та літературою. Людина всебічних обдарувань, він мав широке коло інтересів. Як і інші представники ліберального дворянства Миргородщини, він захопився дослідженням старовини, в тому числі української. Історія України, історія Миргорода, багата на значні події, залишки стародавнього народного побуту, старовинне кобзарське мистецтво – це далеко не повний перелік об'єктів його досліджень.

У 1803–1805 роках він робив записи українських народних дум, які були “списані з уст сліпця Івана, найкращого рапсодія”. Це один із перших відомих нам збірників українських дум, він мав назву “Повести малороссийские”. В 1808 році Ломиківський складає словник

української старовини (вперше опублікований Лазаревським в журналі “Киевская старина” 1894 року), під назвою: “О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников. По алфавиту. Писано 1808 года”. Цей словник, як зазначав Лазаревський, являє собою цінність тим, що він створений на основі живих переказів людей, які самі пережили цю старовину. У словнику – 63 статті. Переважно це військово-історичні терміни (отаман, бунчук, компанієць, хорунжий та інші) й побутово-етнографічні (типу коляда, кобза, кунтуш). Особливо ґрунтовно розроблені статті першої групи; вони свідчать про добру обізнаність автора з побутом, урядуванням козацького війська, структурою військових стосунків, специфікою діловодства, судочинства тощо.

1809 року в Трудолюбі Ломиківським була перекладена на російську мову праця французького дослідника Жана Бенуа Шерера “История о малороссийских и запорожских казаках”, видана в Парижі 1788 року. Припускаються думки, що Ломиківський збирався писати історію України, адже праця Шерера була включена ним до його рукописного збірника під заголовком “Припаси для малоросійської історії” – це виписки з літописів, різних актів, документів, книг. Сам історик писав: “По части хозяйской и исторической накропил я не один пуд бумаги”. Він із цікавістю вивчав подорожні нотатки Василя Григоровича-Барського.

В.Я.Ломиківський цікавився постаттю філософа Г.С.Сковороди. 1824 року він надіслав своєму другу І.Р.Мартосу 6 число харківського журналу “Украинский вестник” за 1817 рік, в якому була опублікована стаття Кальве і Вернета “Сковорода, український філософ” [18].

У 10–20-х роках ХІХ століття Ломиківський зазнав впливу масонства, дружив із братами Алексєєвими, членами масонської ложі, створеної Михайлом Новиковим у Полтаві. Власник Трудолюбя захопився містикою, посилено студіював учення шведського теософа Еммануїла Сведенборга, в якому однак, по семилітньому вивченні, остаточно зневірився, і 1824 року спалив усі власноруч переписані твори, схарактеризувавши цю філософію як “спокусливу маячню”, “дорогоцінні плоди, приправлені якнайсильнішою отрутою” [19].

Слід сказати, що в 20-ті роки масонство було поза законом: царський уряд, наляканий наростанням революційних настроїв, 1822 року заборонив масонські ложі як можливий розсадник вільнодумства.

Досі належним чином не досліджені стосунки В.Я.Ломиківського з Миколою Гоголем. Обидві сім’ї були досить близькі, часто зустрічалися. Ломиківський симпатизував Марії Іванівні, матері письменника. До літературного таланту молодого Гоголя він ставився з іронією, насмішкливо називав його “геній Нікоша” (в листі до І.Р.Мартоса). Чи перемінив він згодом свою думку про письменника, не відомо. Сам же Гоголь, як вважають, не кого іншого, як Василя Ломиківського, вивів у образі прогресивного поміщика Констанжогло в другому томі “Мертвих душ”. (Однак й ця версія, яку всі дослідники сприйняли беззаперечно, досі не є аргументовано доведеною).

Що ж було причиною неприязні Ломиківського щодо Гоголя? На нашу думку, одним із таких мотивів могло стати сатиричне зображення письменником миргородського повітового суду в “Повісті про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем”. Справа в тому, що багато членів роду Ломиківських упродовж десятиліть були причетні до діяльності судових установ. Сам Василь Якович 1829 року служив миргородським повітовим підкоморієм [20] – суддею, який займався межуванням володінь. Двоюрідний дядько Василя, ротмістр Олексій Іванович Ломиківський, у 1812 – 1813 роках посідав крісло судді миргородського повітового суду. Троюрідні брати трудолюбівського дідича у різні часи були засідателями цього суду: капітан Петро Іванович Ломиківський – 1791 року, а відставний поручик Платон Іванович Ломиківський – у 1838 й наступних роках. 1840 року на офіцію до Миргородського земського суду вступив ще один родич – Михайло Михайлович Ломиківський.

Хоча Василь Якович і сам обурювався зловживаннями миргородських суддів, які покривали вбивства й злочини, і називав їх “наші юристодралісти”, проте, можливо, якась сатирична деталь у гоголівських персонажів співвідносилась із В.Ломиківським, і цим була викликана його негачія щодо автора “Миргорода”.

До судових службовців належав ще один близький знайомий (і навіть віддалений родич) сім’ї Гоголів, сусід В.Ломиківського – кишинський поміщик Никифор Кирилович Осипов,

колезький реєстратор, засідатель Миргородського нижнього земського суду, з яким Гоголі щонайчастіше бачились у кишинівській садибі Д.Трошинського.

Великим другом В.Я.Ломиківського був Михайло Якович Трохимівський – відомий у Миргородському повіті лікар, друг Гоголів і Капністів. Ломиківський був при ньому в останні дні його життя, а по смерті Трохимівського в 1824 році був призначений опікуном над його сорочинським маєтком, що геть занепав, і малолітніми онуками лікаря. Ломиківський домагався допомоги від багатого і впливового Дмитра Трошинського, щоб маєток Трохимівського не був описаний і діти не залишилися у злиднях. Пам'ятаючи про заслуги лікаря, який упродовж п'ятдесяти років безкоштовно лікував усіх бідняків, Василь Якович як опікун розпочав нелегкий судовий процес проти зазіхань на майно Трохимівського з боку сорочинського “мільйонщика” графа Гудовича і виграв цей процес.

* * *

З однієї дослідницької роботи до іншої переходить думка, що В.Ломиківський помер між 1845 і 1848 роками. Підтримує цю традиційну версію і П.П.Ротач у дослідженні “Василь Капніст і Василь Ломиковський або Миргородські гуманісти”. Шановний дослідник пише: “Василь Ломиковський помер, як можна думати, наприкінці 1847 або на початку 1848 року, бо вже 12 травня того року “Полтавские Губернские Ведомости” повідомляли, що на 2 липня 1848 року намічається продаж з публічних торгів маєтку в с.Ярошки “спадкоємців померлого полковника Ломиковського”.

На нашу думку, навряд чи це повідомлення може слугувати доказом смерті В.Ломиківського в 1847 чи 1848 роках. По-перше, Василь Якович ніколи не був полковником, він пішов у відставку у званні штабс-капітана. По-друге, він не мав маєтку в селі Ярошках. Очевидно, ця інформація в полтавській газеті стосується когось іншого з великого роду Ломиківських, можливо, Івана Івановича, полковника, двоюрідного дядька В.Ломиківського.

Окрім того, ті ж таки “Полтавские Губернские Ведомости” за 1850 рік сповіщають, що штабс-капітан Василь Якович Ломиківський мав у Миргородському повіті маєток понад 100 душ [21]. Якщо навіть припустити, що ця інформація в газеті була трохи задовоною, то, принаймні, 1849 року миргородський історик і етнограф ще міг бути живим.

Похований В.Ломиківський був у своєму маєтку в Трудолюбі. Нащадків він не залишив, хоч і був одружений, тому його спадкоємцями стали племінники. Василь Якович мав трьох молодших сестер: Марію (народилась близько 1778 року), Ганну (близько 1782) і Пульхерію (близько 1785). Одна із них вийшла заміж за Миколу Горчакова. Їхній син колезький реєстратор Владислав Миколайович Горчаков (за деякими даними – Володимир Миколайович [22]) успадкував маєток, у тому числі бібліотеку й архів Василя Ломиківського. Живучи в Москві, Горчаков не мав потреби в миргородській дідазні. Тому в квітні 1853 року Владислав Горчаков продав свій маєток у Миргородському повіті – 85 ревських душ чоловічої статі й 540 десятин землі; сюди, очевидно, входив хутір Трудолюб і земля та кріпаки в селі Панасівці. Купив їх колезький секретар Дмитро Семенович Старицький [23]. Маєток же, який дістався Горчакову в дачах села Милушок Хорольського повіту – близько 80 десятин у різних урочищах – він продав ще раніше, 1851 року, титулярному радникові Олексію Івановичу Лобасову [24], колишньому вчителю Миргородського повітового училища, та його дружині.

Недалеко від села Зубівки, за кілька верст від Миргорода, був хутір Ломиківський (трапляються ще його назви Ломиківщина, Ломаківський). Він належав племінникові Василя Яковича, штабс-капітанові Миколі Григоровичу Ломиківському. Дружина останнього – Катерина, донька колезького реєстратора Федора Даценка, по смерті свого батька 1850 року одержала хутір у дар від своєї матері Марії. Там було 17 десятин землі і 8 душ чоловічої статі [25]. Хутір Ломиківський існував до 50-х років ХХ століття.

* * *

Що ж пам'ятають про Ломиківського в Трудолюбі? 1986 року чи не найстаріший житель села 89-літній Гнат Сергійович Баскаков, що мав добру пам'ять, розповів мені багато цікавого.

Навпроти двору діда Гната, по той бік яру, на горі, й був маєток панів Старицьких, які стали власниками Трудолюбів після Ломиківських. “Будинок пам’ятаю, – говорив старий, – тільки його вже, мабуть, Старицькі будували”. Від Ломиківських там же, на горі, залишився тільки цвинтар – шість чи сім могил, склепи. “Ставок унизу був, там, де тепер ставидло. Потім ставок спустили, стали садити там тютюн, навіть вуличне прізвисько в селі з’явилося – Тютюнник”.

Запитала дідуся, чи був колись на ставку острів. “Аякже, був, називався Калинів острів. На ставку ще купальня була”. Г.С.Баскаков іще пам’ятав розвалини старої цегельні біля ставка.

І ще дещо пригадують люди. На горі садок був, дуже добрі яблука там рости. З часом садок постарів, і його вирубали. Малина там колись росла дуже крупна – люди й собі додому брали розводити. А ще – лікарські рослини, яких більше ніде не було.

Стверджують, що під маєтком на горі були підземні ходи (“там ще недавно люди на весь зріст провалювались”). Старі трудолюбівці пам’ятали і мощену дорогу, що вела від сільського в’їзду до гори, і муровану високу арку при в’їзді в село. Мабуть, була колись у Трудолюбі й зрошувальна система, кажуть, що ще й сьогодні видно сліди зарослих поливних каналів.

Протягом деякого часу у Василя Ломиківського в Трудолюбі жив його друг Іван Романович Мартос (бл. 1760 – 1831). Це була цікава людина, ерудит, вихованець Київської академії. Він служив секретарем гетьмана К.Розумовського, працював на високих посадах у міністерстві юстиції. І.Р.Мартос – дослідник літописної спадщини Київської Русі.

У 1830 році він переїхав до Трудолюбів, до свого друга Ломиківського. І Мартоса, і Ломиківського цікавила творчість українського філософа Григорія Сковороди. Мартос перебував у тісних зв’язках з учнем Сковороди – сенатором Василем Степановичем Томарою.

І.Мартос часто бував у Кишиневі в гостях у Д.Трошинського – свого знайомого і шефа по службі в міністерстві юстиції. Він склав каталог для величезної кишинівської бібліотеки Трошинського, цю працю високо оцінив освічений естет Трошинський, назвавши її прекрасним творінням. І.Р.Мартос дружив також з Василем Капністом. Письменник у листах часто запрошував Івана Романовича до Обухівки, “на лечебную Псольскую воду”.

4 квітня 1831 року І.Р.Мартос помер у Трудолюбі, де й був похований. На знак своєї поваги до друга Василь Ломиківський спорудив на його могилі пам’ятник з надписом: “Брату, Другу и благодетелю”. Виготовив пам’ятник відомий скульптор Іван Петрович Мартос (1754–1835) – дядько І.Р.Мартоса. Скульптор дістав визнання як автор пам’ятника Ришельє в Одесі, Мініну й Пожарському в Москві, як визначний майстер монументально-декоративної скульптури. В “Історії українського мистецтва” є згадка про пам’ятник І.Р.Мартосу як зразок монументальної скульптури епохи раннього класицизму в Росії.

Цей пам’ятник стояв на могилі І.Р.Мартоса на старому родинному цвинтарі Ломиківських, на горі в Трудолюбі. Уже за радянської влади пам’ятник скотили донизу, до ставка. З часом жителі села забрали його для господарчих потреб.

1986 року авторці цих рядків удалося розшукати забутий пам’ятник І.Р.Мартосу. Розпитуючи місцевих жителів про Ломиківських, я натрапила на його слід. Клубний працівник В.Г.Воловиченко підказав, де перебуває надгробок.

Саме була зима. Фрагмент пам’ятника – колона з червоного граніту з викарбуванням на ній надписом – лежав на краї села Трудолюбів, у дворі Івана Синільника під сажом, серед дров і кліток для кролів, наполовину вгрузлий у мерзлу, впереміш із соломою, землю, притрушений зверху снігом...

Цей пам’ятник було перевезено до Шахворостівського громадського історико-краєзнавчого музею, де він зберігається й нині.

Примітки.

1. Лазаревский А. Люди старой Малороссии. 9. Ломиковские. // Киевская старина. – 1886, январь. – С.14.
2. Там само. – С.10–13.

3. Барвинский В. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1730 гг. // Труды ПУАК. – Вып.9. – Полтава, 1912. – С.148.
4. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К., 1993. – С.99–100.
5. ЦДІАУК. – Ф.736. – Оп.1. – Спр.948. – Арк.288 зв.–289.
6. Грушевська К. Українські народні думи. – Т.1. – К., 1927. – С. XXVI.
7. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.50 зв.
8. Частная переписка И.Р.Мартоса. 1817–1830. – К., 1898. – С.55–56.
9. Там само. – С.77.
10. Киевская старина. – 1896, сентябрь. – С.342.
11. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т.3. – К., 1912. – С.92.
12. Величко Самійло. Літопис. – Т.2. – Київ, 1991. – С.46.
13. Літопис гадацького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992. – С.148.
14. ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.187. – Арк.14.
15. Полтавские губернские ведомости. – 1858. – №30. – С.423.
16. Ротач П. Василь Капніст і Василь Ломиковський або Миргородські гуманісти // Ротач П. І слово, і доля, і пам'ять... – Полтава, 2000. – С.22–30.
17. Частная переписка И.Р.Мартоса. – С.60.
18. Махновець Л. Епістолярний документ 1824 року про Сковороду // Народна творчість та етнографія. – 1972. – №5.
19. Частная переписка И.Р.Мартоса. – С.64.
20. Месяцослов с росписью чиновных особ, или обций штат Российской империи, на лето от рождества Христова 1829. – Ч.2. – СПб., 1829. – С.403.
21. Полтавские губернские ведомости. – 1850. – №17. – Часть неофициальная. – С.154.
22. Грушевська К. Українські народні думи. – С. XXVIII.
23. Полтавские губернские ведомости. – 1853. – №30. – С.306.
24. Там само. – 1852. – №10. – Отд.2. – С.85.
25. Там само. – 1851. – №39. – С.164; 1853. – №23. – С.230.

1986–2000 рр.

ЛІТЕРАТУРНЕ КОЛО РОДЗЯНКІВ І ЙОГО ДОВКІЛЛЯ

Родзянки були близькими родичами Василя Ломиківського. Його мати, Марія Василівна, – рідна сестра Гаврила Родзянка (нар. бл. 1751 р.), поміщика Хорольського повіту, який жив у селі Родзянках, що нині – Веселий Поділ. Гаврило Родзянко був одружений із Марфою, донькою колезького асесора Михайла Шрамченка (про неї згадував у щоденнику Василь Ломиківський).

Марія Василівна Родзянко, напевно, дуже любила свого брата, бо аж тричі брала його хрещеним батьком своїх синів – Григорія, Василя і Якова [1]. Близька рідня, вони часто спілкувалися, їздили один до одного в гості: Трудолюб був недалеко, на межі з Хорольським повітом. У Ломиківських і Родзянків існувало спільне коло знайомих – це брати Василь і Петро Капністи, кибинські й яреськівські Трощинські, Гоголі-Яновські, Шамшеви, Осипови.

Родзянки – один із найбагатших і найвідоміших у минулому родів Миргородського полку. Ціла династія Родзянків протягом XVIII століття успадковувала уряд миргородського полкового обозного. На цьому уряді були прадід Гаврила Васильовича й Марії Василівни – Василь Іванович Родзянко (бл. 1652 – 1732), їхній дід Степан Васильович (бл. 1687 – 1736) та дядько Ярема Степанович Родзянко.

Батько Гаврила й Марії, – Василь Степанович Родзянко, а також сам Гаврило Васильович, його двоюрідний брат Павло Іванович і Гаврилів син Платон Родзянки у другій половині XVIII – у першій половині XIX століття були предводителями дворянства Хорольського повіту.

Гаврило Васильович Родзянко мав великі маєтності – близько двох із половиною тисяч душ у Хорольському повіті. Його сини Аркадій, Порфирій, Платон і доньки отримали добрі можливості для належного виховання і навчання.

Аркадій Гаврилович Родзянко (бл. 1793 – 1846), двоюрідний брат Василя Ломиківського, мав літературні нахили. Одержавши виховання в Московському університетському шляхетному пансіоні, він із 1814 року служив у армії юнкером, 1816 року переїхав до Петербурга, вступив до гвардії. Спілкуючись із прогресивним офіцерством, Аркадій Родзянко увійшов до кола членів таємної організації – Союзу Благоденства, став членом петербурзького літературно-політичного товариства “Зелена лампа”, познайомився там з російським поетом Олександром Пушкіним і заприятелював із ним [2].

Це знайомство і дружба були досить цікавою віхою в житті Аркадія. Треба сказати, що їхні стосунки не завжди залишалися рівними й безхмарними, амплітуда коливань у їхніх взаєминах сягала крайніх точок: від приязних, ледь не братніх почуттів – до холодних, напружених, роздратованих, причому такі зміни відбувалися не раз.

Молоді люди, поети, хоч і різного ступеня обдарованості, Пушкін і Родзянко познайомилися в Петербурзі близько 1818 або 1819 року. Аркадій із січня 1818 року служив прапорщиком лейб-гвардії Єгерського полку, з квітня наступного року – підпоручиком Орловського піхотинського полку. Разом із О.Пушкіним він бував на засіданнях Товариства любителів словесності, наук і мистецтв.

У березні 1821 року Аркадій пішов у відставку в званні капітана й виїхав на Полтавщину до свого маєтку – села Родзянків. Тут він написав сатиру “Два века”, в якій серед “лібералістів” і “демагогів” у негативному плані показав і Пушкіна, що викликало образу і гнів молодого російського поета. Але невдовзі у їхніх стосунках настало примирення і вже восени 1823 року планувалася їхня зустріч у Одесі [3]. Майже через рік, 2 серпня 1824 року, Пушкін, їдучи з Одеси в Михайлівське, на запрошення Аркадія Гавриловича заїхав до його садиби.

З Полтавщиною Пушкіна зближувала ще одна постать – Ганна Петрівна Керн (1800 – 1879), з дому Полторацька, відома красуня, яка була об’єктом палкого захоплення російського поета і якій він присвятив кілька поезій, зокрема, вірш, що став відомим романсом, – “Я помню чудное мгновенье”.

Пушкін познайомився з Г.П.Керн на початку 1819 року в Петербурзі у Оленіних. Олексій Миколайович Оленін – директор Публічної бібліотеки і президент Академії мистецтв – був одружений із тіткою Ганни Керн Єлизаветою Марківною Полторацькою. Полторацькі здавна були мистецьки обдарованою інтелігентною родиною, навіть на їхньому родовому гербі зображена арфа: Марко Федорович Полторацький був полковником і “вспевальной музики при Всероссийском Императорском дворе начальником”, за що 1763 року одержав дворянське звання [4]. Оленіни дружили з іще одним нашим земляком, письменником Василем Капністом: Єлизавета Марківна Оленіна доводилась кузиною Капністовій дружині [5]. Полторацькі, близькі сусіди Родзянків, жили переважно у Лубнах.

Відомі 11 листів Пушкіна до Г.П.Керн і два листи Керн до поета. Один із листів, датований 10 травня 1825 року, Ганна Петрівна написала Олександрові Сергійовичу із Лубен разом із Аркадієм Родзянком. Зокрема, останній у цьому листі писав Пушкіну: “Прощавай, люблю тебе і дивуюся твоєму генієві”. Приблизно в цей самий час Пушкін пише вірші, присвячені Аркадієві: “Прости, украинский мудрец” і “Ты обещал о романтизме...”. Родзянко ж через багато років присвятив Пушкінові вірша “На смерть А.С. Пушкина 1837 года 29 января”. Вважають, що російський поет навіть трохи побоювався гострого слова хорольського віршувальника. “У цього малоросіянина зле перо; я не любив би з ним сваритися”, – так, за твердженням сучасників, відгукувався Пушкін про А.Родзянка [6].

Перебуваючи в селі Родзянках, Пушкін познайомився з друзями, сусідами, родичами Аркадія – з аристократичною молоддю Полтавщини, в тому числі й із молодшим братом Родзянка – Порфирієм. В листі до Аркадія від 8 грудня 1824 року, згадуючи своє серпнєве

перебування в маєтку А.Родзянка, Олександр Сергійович писав: “Привіт Порфирію і всім моїм приятелям”. Цілком можливо, що серед цих приятелів міг бути і двоюрідний брат Аркадія Василь Ломиківський. (Хоча, слід сказати, останній не надто високо цінував віршувальні спроби Родзянка, називав його “римоткачем”).

Мати Аркадія Родзянка, Марфа Михайлівна, маючи синів і гарненьких дочок, часто збирала в себе молодь. Приїздили до неї щонайближчі сусіди й друзі – сини поміщика села Трубайців Хорольського повіту Петра Васильовича Капніста та його племінники з села Обухівки Миргородського повіту, сини поета Василя Васильовича Капніста – Семен, Олексій і Іван із сестрами Катериною і Софією. Марфа Михайлівна Родзянко їх дуже любила [7]. Нерідко й сім’я Родзянків виїздила до Обухівки. Ім’я Аркадія трапляється в листах В.Капніста.

У ранніх віршах Аркадій Родзянко, наслідуючи жанри античної поезії, оспівував принади життя, радощі молодості й кохання; у деяких своїх віршуваннях продовжував традиції класицизму, наприклад, у творі “Державін”. Архаїстичне, просвітительське спрямування він успадкував від свого вчителя в Московському університетському пансіоні – поета й критика Олексія Мерзлякова. На початку своєї творчості Аркадій не сприйняв романтичного напрямку, який тоді саме зароджувався в літературі. Деяке вільнодумство у віршах Родзянка мало поміркований характер, без крайнощів і радикалізму. Тут давалися взнаки, з одного боку, його близькість до декабристських кіл Миргородщини, а з іншого боку – його належність до багатого й знатного дворянського роду – роду, який із патріархально-опозиційного дедалі більше ставав аристократично-столичним.

Обережне ставлення А.Родзянка до ідей, що вирували в таємних товариствах, поступово переросло в неприйняття ним радикального переддекабризму. Така позиція знайшла відображення у вже згадуваній сатирі “Два века” і сатирі “Споры”. Після поразки повстання офіцерів 1825 року Аркадія Родзянка теж притягали до дізнання у справі декабристів, але через відсутність доказів він був “залишений без уваги”.

Дружиною Аркадія Родзянка стала Надія Якимівна Клевцова, для якої він у 30-их роках уклав цілий зошит віршів переважно елегійного характеру [8]. Написав він і ряд сатир громадського звучання.

Вихований у середовищі Капністів і Трощинського, відомих своїми ліберальними й опозиційними настроями, з відтінком українського автономізму (причому в Василя й Петра Капністів це проявлялося в більш радикальній формі, ніж у царського міністра Трощинського), Аркадій Родзянко, зрозуміло, зазнав впливу ідей, що формувалися в цьому середовищі. Пам’ять про козацьке минуле України (ще така жива в кінці XVIII століття) у перші десятиліття XIX віку – в час літературної активності Аркадія Родзянка – лише трохи торкнула його своїм крилом. Так своєрідним відлунням ідей і думок, культивованих у середовищі елітного миргородського шляхетства, був вірш Родзянка (втім, мало характерний для його творчості) – “На уничтожение имени малороссiян” (1835). В ньому автор, нащадок миргородської полкової старшини, жалкує про славне минуле України. Його згадка про “вельмож малороссiйских” – це відгомін автономістських прагнень дворянської опозиції козацько-старшинського походження півстолітньої давності, опозиції, яка ставила за мету відродження козацьких прав і привілеїв в умовах дедалі більшого наступу російського самодержавства.

У творах хорольського віршувальника згадуються імена його сучасників-земляків: Д.Трощинського, В.Капніста, Н.Базилевської. Дмитро Трощинський був для молодого Родзянка незаперечним авторитетом. У сатирі “Споры”, викриваючи сучасних йому “базік”, “дотепників”, “народ напівучений”, Родзянко пише:

Читая все, учась слегка всему, они
В военных сведениях поспорят с Жомини,
В законах с Трощинским, во вкусе с Мерзляковым
И в знаньи языка славянского с Шишковым [9].

Художня вартість поезій Аркадія Родзянка часто була досить невисокою; йдучи у фарватері літературних величин свого часу, він не цурався прямих наслідувань чи запозичень стилю. У вірші “Александру Ивановичу Михайловскому-Данилевскому” (1824) він писав:

Хорола житель не Гораций;
Украина – не древний Рим!
Но и в приют моих акаций
Проложен путь мечтам благим!

Столиц нам зодчество безвестно;
Но гостю милому не тесно
Певца в обители родной;
Она низка, ветха... ни слова;
Но добра мать моя готова
Что бог послал делить с тобой [10].

Ці рядки, на нашу думку, є прямим переспівом знаменитого вірша його земляка і друга сім'ї поета Василя Капніста “Обухівка”:

Приютный дом мой под соломой
По мне, – ни низок, ни высок;
Для дружбы есть в нем уголок,
А к двери, бедному знакомой,
Забыла лень прибить замок.

Вірші Аркадія Родзянка у 20-х роках публікувалися в альманахах “Полярная звезда”, “Невский альманах”, “Памятник отечественных муз” та в інших виданнях.

У маєтку Аркадія Родзянка в липні 1845 року протягом кількох днів жив Тарас Шевченко. Тут він познайомився з чеським музикантом і педагогом, який тоді працював учителем музики у Родзянків, – Венцеславом Єдлічкою (? – 1880). У маєтках Родзянків шанували високе мистецтво, літературу, музику. Молодший брат Аркадія Платон (1802 – 1860) був одружений із Євгенією Іванівною Глинкою; їхній син Андрій (нар. 1839 р.) став піаністом.

У Веселому Подолі Шевченко зробив акварельний портрет дворічного Аркадієвого сина Гаврила в українському народному одязі.

Відомий лист Т.Шевченка до подружжя Родзянків, написаний із Миргорода 23 жовтня 1845 року, в якому він повідомляє про свої враження від провінційного Миргорода, де на той час не було навіть лікарів і аптеки.

Літературні твори А.Родзянка Шевченко оцінював дуже невисоко. Через багато років після згаданого візиту до Веселого Подолу, у щоденниковому записі 9 липня 1857 року український поет згадав ту їхню давню зустріч: “... он мне в несколько часов так надоел своей глупой эстетикой и малороссийскими грязнейшими и глупейшими стихами, что я убежал к его брату Платону...” [11].

Із родини Родзянків вийшов іще один віршувальник – Семен Омелянович Родзянко (1782 – бл.1808). Він був троюрідним братом Аркадія Родзянка і Василя Ломиківського. Навчався Семен у тому самому Шляхетному пансіоні при Московському університеті, де одержав освіту й Аркадій, але років на десять раніше. Уже в пансіоні Семен Родзянко почав писати вірші. Він близько познайомився з молодим поетом Олексієм Мерзляковим (майбутнім учителем Аркадія Родзянка), Андрієм Тургенєвим, Василем Жуковським і став членом створеного ними Дружнього літературного товариства, але тримався в ньому дещо осібно, відрізняючись від інших ровесників особливою релігійністю і містицизмом. Очевидно, ці настрої сприяли тому, що в нього рано, близько 1802 року, проявилися ознаки душевної хвороби, і він невдовзі, ще зовсім молодим, зійшов як із літературної арени, так і з життя.

Поети з його оточення цінували його філософську поезію, а надто вірш “До Бога”. Відомо, що Семен Родзянко у 1799 році разом із В.Жуковським переклав французькою мовою оду Гаврила Державіна “Бог” [12].

Тепер ми хочемо зробити відступ від розповіді про Аркадія Родзянка та його рід. Цікаво, що на Миргородщині і в ближньому сусідстві, на Хорольщині, окреслилося коло діячів, близьких до Пушкіна і причетних до руху декабристів.

У Петра Васильовича Капніста в селі Трубайцях знаходило притулок чимало його друзів і знайомих, дітей з бідних і немайновитих сімей. В дитинстві й юності в Трубайцях виховувався майбутній декабрист Микола Іванович Лорер (1795 – 1873). Упродовж двох років у П.Капніста жив і дружив із юним Лорером нащадок грузинських князів, поселених у XVIII столітті на Миргородщині – в Миргороді й Багачці – Захар Семенович Херхеулідзе (1805 – 1856) [13]. У 1823 – 1884 роках З.Херхеулідзе служив разом із Пушкіним у Одесі, в управлінні генерал-губернаторства Новоросійського краю. Пізніше, в 1833 – 1850 роках Захар Семенович був на посаді градоначальника Керчі. 1830 року підполковник З.С.Херхеулідзе мав селян у Миргороді [14]. Він був близький до кола декабристів.

До пушкінського оточення входили й сестри Захара Семеновича – Тетяна, Олександра і Клеопатра Херхеулідзе, які жили в Петербурзі. Тетяна (Теміра) Херхеулідзе, у шлюбі Ведемейєр, приятельювала з сестрою Пушкіна Ольгою Сергіївною. Саме Темірі присвячений відомий вірш російського поета-перекладача Івана Козлова “Вечерний звон” (власне, він є перекладом вірша Т.Мура), що ліг у основу популярної пісні. Дельвіг оспівав цю жінку в посланні “До Теміри”. Вона мала приятні стосунки з Жуковським, В’яземським, Жихарєвим, Воєйковим та іншими літераторами пушкінського середовища, сама займалась художніми перекладами.

До декабристських кіл належали відомі миргородські родини Муравйових-Апостолів і Капністів. Не виключено, що й інші сім’ї Миргородщини й Хорольщини були втягнуті до силового поля прогресивних ідей того часу. Із згадуваної вже родини Полторацьких членом Союзу Благоденства був Олександр Павлович Полторацький (? – 1863). Батько Ганни Керн, Петро Маркович Полторацький, відставний підпоручик, став першим предводителем дворянства Лубенського повіту в 1802 – 1809 роках. Близько 1817 – 1818 років він управляв маєтками Івана Матвійовича Муравйова-Апостола, батька трьох братів-декабристів, – селами Хомутцем, Попівкою, хутором Стовбіним – до одержання господарем указу про законне введення в володіння спадщиною [15]. Цілком вірогідно, що й Полторацький був у курсі справ гуртка “південних бунтівників”.

Близький знайомий О.Пушкіна, історик і археолог Олексій Миколайович Оленін (1763 – 1843), чоловік Єлизавети Марківни Полторацької, був добрим приятелем Івана Матвійовича Муравйова-Апостола і Василя Васильовича Капніста. І Оленіна, і обох миргородців об’єднував великий інтерес до історії своєї країни, до античних старожитностей. О.М.Оленіну належить перше прочитання давньоруського надпису на Тмутараканському камені з Таманського півострова – чи не найважливішій палеографічній знахідці кінця XVIII століття. Хвиля зацікавлення цими предметами серед освічених аристократичних петербурзьких верств докотилася і до віддаленого від столиць Миргорода. Оленін приїздив на Миргородщину, бував у капністівській Обухівці, де в поета зберігалась колекція різноманітних старожитностей.

Син письменника Капніста – Олексій Васильович Капніст (бл. 1797 – 1869), зближений із декабристами, член Союзу Благоденства, особистий знайомий О.Пушкіна, М.Гоголя, Т.Шевченка, у 1829 – 1841 роках посідав крісло миргородського повітового провідника шляхетства. Через нього проходили численні зв’язки елітних фамілій Петербурга і миргородських поміщиків, нащадків знатних колись козацько-старшинських родів; незважаючи на відстань, ці стосунки у XIX столітті були надивовижу активними. Аристократи з Миргородщини – поміщики Шамшеви з села Шарківщини, близькі сусіди, й приятелі Родзянків, Трощинських і Гоголів, мали рідню і зв’язки в Петербурзі, часто там бували. До цього вибраного товариства були близькі й поміщики Осипови з села Кибинців, із ними приятельювала Марія Іванівна Гоголь.

Є цікаві канали щодо зв’язків Пушкіна з Україною через посередництво Гоголя. Спільна знайома Гоголя й Пушкіна Олександра Осипівна Россет-Смирнова (1809 – 1882),

великосвітська придворна пані, племінниця М.І.Лорера, провела дитинство в Україні, тому цей край був їй дуже дорогий. Її брати Россети – Олександр, Аркадій, Йосип і Климентій – всі з пушкінського середовища. Аркадій Россет був закоханий в Олександрину Гончарову, сестру Наталії Гончарової, дружини Пушкіна. Олександр Сергійович подарував О.О.Смирновій одну із своїх поезій.

До Миргородщини веде ще одна “близькопушкінська” лінія – письменниця Єлизавета Михайлівна Фролова-Багрєєва (1799 – 1857), уроджена Сперанська, літературний салон якої на Невському проспекті в Петербурзі часто відвідував Олександр Пушкін. Чоловік Єлизавети, Олександр Сергійович Фролов-Багрєєв (1783 – 1845), управитель Державного позикового банку, сенатор, мав родичів на Миргородщині, в селі Савинцях. Власниця Савинського маєтку Аграфена Павлівна Фролова-Багрєєва (до шлюбу – Кочубей, сестра В.П.Кочубея) часто запрошувала до себе Єлизавету Михайлівну. Особливо письменниця любила бувати в Савинцях улітку.

Фролови-Багрєєви, а на Миргородщині їх іноді називали просто Багрєєвими, зналися із батьками Миколи Гоголя. На початку петербурзького життя автора “Миргорода” Марія Іванівна Гоголь наполягала, щоб син познайомився з впливовим сімейством Багрєєвих у Петербурзі, але молодий Гоголь чомусь вважав це непристойним [16]. Проте згодом, очевидно, їхнє знайомство відбулося. Доказом цього може бути книжка М.Гоголя “Вечори на хуторі біля Диканьки” з авторським дарчим надписом Фролову-Багрєєву, яка свого часу зберігалася в Миргородському краєзнавчому музеї [17].

Єлизавета Михайлівна Фролова-Багрєєва була дочкою відомого державного діяча графа Михайла Михайловича Сперанського (1772 – 1839). Із Сперанським у близьких стосунках перебував іще один петербурзький просвітницький діяч Іван Іванович Мартинов (1771 – 1833), миргородець за походженням, виходець із бідного миргородського духовництва [18]. Мартинов разом із Сперанським брав участь у створенні Царськосельського ліцею. Син І.І.Мартинова Аркадій (1801 – 1850) навчався в цьому ліцеї водночас із О.Пушкіним.

І ще одна цікава лінія – Горчакови. Ліцейським товаришем Пушкіна був Олександр Михайлович Горчаков (1798 – 1883), у майбутньому дипломат, міністр закордонних справ, канцлер, світліший князь. Вірш “Вчера был день разлуки шумной” О.Пушкін присвятив О.П. і М.О.Полторацьким та В.П.Горчакову. Володимир Петрович Горчаков (1800 – 1867) – це знайомий Пушкіна по Кишиневу. Прізвище Горчакових виринає і на Миргородщині, причому знову ж таки в середовищі Полторацьких, Родзянків та їхнього оточення. І пов’язано це, як ми вже згадували в попередньому розділі, з ім’ям Василя Яковича Ломиківського. В родовідну книгу дворян Полтавської губернії занесений князь Костянтин Олександрович Горчаков, із дворян Московської губернії [19]. З князем Горчаковим, генералом від інфантерії, знався, хоч і не надто близько, й В.В.Капніст [20]. В “Беседе любителей русского слова” Василь Васильович зустрічався з Дмитром Петровичем Горчаковим (1758 – 1824), поетом-сатириком. Лінія Горчакових потребує подальшого опрацювання: намічені пунктиром зв’язки, поза сумнівом, не є випадковими.

Отож, як бачимо, на Миргородщині і в ближньому сусідстві проживало чимало осіб, які тим чи іншим чином були пов’язані з Миколою Гоголем і Олександром Пушкіним. Це ще один штрих до історії взаємин двох великих письменників.

Примітки.

1. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.3. – К., 1912. – С.194.
2. Черейский Л.А. Пушкин и его окружение. – Изд. 2-е. – Л., 1984. – С.372.
3. Там само. – С.372–373.
4. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. – Ч.2. – СПб. – С.142–143.
5. Попович М.Є. Микола Гоголь. – К., 1989. – С.17.
6. Черейский Л.А. Пушкин и его окружение. – С.373.
7. Воспоминания С. Капнист-Скалон // Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов. – Т.1. – М., 1931. – С.321.
8. Поэты 1820–1830-х годов. – Т.1. – Л., 1972. – С.155, 710.

9. *Там само.* – С.157–158.
10. *Там само.* – С.167.
11. *Тарас Шевченко. Твори в п'яти томах.* – Т.5. – К., 1985. – С.52.
12. *Поэты 1790–1810-х годов* – Л., 1971. – С.827.
13. *Записки декабриста Н.И.Лорера.* – М., 1931. – С.221.
14. *ДАПО.* – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.174. – Арк.52 зв.
15. *Из прошлого Полтавины // Киевская старина.* – 1906, июль–август. – С.80–81.
16. *Письма Н.В.Гоголя. Ред. В.И.Шенрока.* – Т.1. – СПб., 1902. – С.205–206.
17. *Акт огляду Миргородського краєзнавчого музею 1933 року // В.Андрієць, Г.Журавель. Цікавий документ з історії Миргородського музею.* – Машинопис. – Науковий архів МКМ.
18. *Афанасьєва З. З Миргорода в “сади ліцею” // Прапор перемоги.* – 1983. – 6 серпня.
19. *ДАПО.* – Ф.379. – Оп.3. – Спр.2. – Арк.174.
20. *НБУВ. ІР.* – Ф.ІІІ. – Од. зб. 23505. – Арк.1–1зв.

1997–2000 р.р.

ПРОВІДНИКИ МИРГОРОДСЬКОГО ШЛЯХЕТСТВА

У минулому столітті зазвичай їх називали предводителями дворянства. Ці люди очолювали всю станову діяльність шляхетської корпорації Миргородського повіту. “Жалувана грамота дворянству” 1785 року узаконила організаційну структуру шляхетства. Раз у три роки скликалося повітове дворянське зібрання, на якому обирали предводителя дворянства і вирішували всі найважливіші справи цього стану Миргородського повіту.

В органах місцевого врядування провідник повітового шляхетства очолював “присутствія” – військове та з селянських справ, керував виборами членів губернських представницьких органів, виборами мирових суддів, земських повітових гласних тощо.

Першим із відомих нам провідників миргородського шляхетства був **Федір Петрович Война**, який у 1778 – 1781 роках очолював шляхетство одночасно Миргородського й Гадяцького полків [1]. Після ліквідації полкового ладу, 1782 року миргородським повітовим провідником шляхетства (або, як тоді ще називали, повітовим маршалом) став відомий письменник **Василь Васильович Капніст** (1758 – 1823), житель села Великої Обухівки, знаний своїми національно-ліберальними поглядами.

1802 року, з утворенням Полтавської губернії, цю посаду зайняв надвірний радник **Кирило Олексійович Тимченко** [2]. Протягом десятиліття, у 1804 – 1814 роках миргородське шляхетство мало своїм повітовим маршалом майора **Олексія Федоровича Данилевського**. В минулому козацький сотник, він володів маєтком у селах Олефірівці й Семереньках. Родина Данилевських, як відомо, перебувала в дружніх стосунках з Гоголями-Яновськими, Капністами, Чарнишами. Виявляючи О.Данилевському свою повагу і довіру, дворяни 1815 року обрали його полтавським губернським маршалом [3].

У 1812 і в 1818 роках підписував документи як миргородський повітовий маршал **Олексій Іванович Ломиківський** [4], правнук знаменитого мазепинця генерального обозного Івана Ломиківського.

В 1812 – 1818 роках був на посаді миргородського маршала й **Григорій Іванович Чарниш**, майор, поміщик із містечка Сорочинців [5]. Він – нащадок знатного й шанованого козацько-старшинського роду; його родич Василь Іванович Чарниш протягом 1801 – 1820 років тричі обирався на посаду полтавського губернського маршала.

Двічі поспіль, у 1820 і 1823 роках миргородські дворяни довіряли бути своїм вожаєм титулярному радникові **Павлові Федоровичу Данилевському**, очевидно, братові Олексія

Федоровича. У 1826 - 1829 роках повітове шляхетство мало своїм лідером **Івана Васильовича Капніста** (1794 – 1860), сина поета В.Капніста. Його громадська робота була спрямована в українське національне річище. Відомо, що 1831 року він брав участь у складанні проекту відновлення козацтва в українських землях [6].

У 1831 – 1833 роках дворянським повітовим маршалом був артилерійський поручик і кавалер **Григорій** (іноді – **Георгій**) **Кирилович Марковський**, поміщик Миргородського повіту [7]. Упродовж шести років, з вересня 1835 по вересень 1841 року, предводителем дворянства був багатий дідич, власник земель у Миргородському й Лубенському повітах, статський радник **Петро Олександрович Шамшев** [8], який більше жив у Петербурзі, ніж на Полтавщині. Син генерал-поручика, він доводився по материнській лінії правнуком гетьмана Данила Апостола: мати Петра Шамшева – Катерина Петрівна Апостол [9].

Брат уже згадуваного І.В.Капніста **Олексій Васильович Капніст** (1796 –1869), підполковник Воронезького піхотинського полку, знаний своєю близькістю до декабристів, звільнившись від військової служби, 25 вересня 1829 року генеральними шляхетськими виборами був обраний на посаду миргородського предводителя дворянства. Цю саму посаду він обіймав і в 1832, 1835 та в 1841 роках [10]. Олексій Капніст відомий, окрім усього, як приятель Тараса Шевченка.

Після О.Капніста на цю найвищу дворянську посаду в Миргородському повіті 1844 року було обрано генерал-майора **Володимира Івановича Заленського**, а 1847 року – майора **Олександра Андрійовича Лук'яновича** [11], приятеля Тараса Шевченка, який бував у його маєтку в селі Мар'янському. Син В.І.Заленського, **Олексій Володимирович Заленський** був повітовим дворянським предводителем у 1879 - 1880 роках. За словами відомого миргородського лікаря Івана Зубковського, це – прогресивний ліберальний діяч [12]. Він закінчив Харківський університет. 1879 року власним коштом відкрив у своєму маєтку в селі Шахворостівці початкове народне училище і став його опікуном. Мав чин колезького секретаря (1884). Обирався почесним мировим суддею Миргородського повіту, повітовим і губернським гласним, головою Полтавської земської управи.

“Династійним” можна назвати й перебування на посаді провідника миргородського шляхетства графів О’Рурків. Батько, **Моріц Єгорович О’Рурк** (1805 – 1878), ярмаківський дідич, власник 12 економій у Миргородському, Лубенському й Хорольському повітах, керував миргородським дворянством упродовж 18 літ – із 1860 року до самої смерті [13]. Він же був і головою повітової земської управи. Пізніше, у 80-х, 90-х роках і на початку ХХ століття, аж до 1917 року головою Миргородської земської управи й провідником повітового шляхетства неодноразово обирався його син **Володимир Моріцович О’Рурк**. Протягом багатьох десятиліть його знали як опікуна заснованого ще 1861 року Ярмаківського народного училища. Сам маючи добру освіту, він прагнув до поширення сільськогосподарських та інших знань через улаштування в Миргороді різноманітних курсів і навчань [14]. В.М.О’Рурк і його дружина були вбиті в Миргороді 1917 року.

Князі Мещерські мали маєток у містечку Комишні та економії в хуторах Озніці й Стовбині. **Борис Борисович Мещерський**, дійсний статський радник, церемонімейстер імператорського двору, у 1884 – 1886 роках обирався миргородським шляхетством на посаду провідника, мирового судді. Княгиня Марія Олексіївна Мещерська, його дружина, відома своєю добродійністю, упродовж 1884 – 1910 років опікувалася роботою миргородської земської та комишанської лікарень, земського дитячого притулку [15]. Князь Борис Борисович помер 1904 року. Його ім’я було присвоєне дитячому притулку, у земстві заснували стипендію імені князя Б.Мещерського (в 1904 – 1912 рр.). З 1912 року ця стипендія переведена до Київської художньо-промислової школи [16].

Із 1 жовтня 1892 року по 11 травня 1895 року посаду повітового предводителя займав **Станіслав Костянтинович Гартинг** [17], гвардії полковник, почесний мировий суддя, який жив у Хомутці. З 1884 року він володів хомутецьким маєтком, який перейшов йому від дружини Ольги Василівни – вихованки Василя Івановича Муравйова-Апостола. Гартинги були опікунами Хомутецької земської сільської лікарні, Хомутецького народного училища, під яке 1886 року Ольга Василівна подарувала садибу з будинком. Сергій Костянтинович помер раніше 1915 року.

У 1903 – 1904 та в 1907 – 1909 роках на чолі миргородської знаті стояв **Модест Капітонович Коченевський**, дійсний статський радник, почесний мировий суддя, власник маєтку в містечку Березовій Луці. Він постійно проживав у Полтаві. Його дружина Марія Леонардівна, “попечительница” Березоволуцької земської лікарні, в 1905 році була головою популярного тоді Товариства Червоного Хреста.

Олексій Олексійович Малинка, нащадок миргородського козацько-старшинського роду, очолював корпус миргородського дворянства у 1896 – 1898 роках. Жив він у Сорочинцях, мав маєтки в хуторі Миколаївці та хуторі Малинківщині Шишацької волості. Окрім традиційних для предводителів посад (мировий суддя, повітовий гласний), займався благодійницькою діяльністю: спорудив будинок для народної школи в Малинківщині, допомагав їй роботі. Дружина Євгенія Миколаївна дбала про жіночі початкові народні училища – Миргородське й Великосорочинське [18].

Протягом деякого часу в 1915 – 1916 роках обов’язки повітового провідника шляхетства виконував поміщик **Василь Якович Янкевич**, а в 1916 році – власник Кибинської економії **Борис Панасович Вульферт** (нар. бл. 1880 року). Високоосвічений вихованець Московського сільськогосподарського інституту і добрий господарник, Вульферт у 1907 – 1912 роках керував Миргородською повітовою управою, був головою Кибинського сільськогосподарського товариства.

Як бачимо, чимало з перелічених провідників миргородського шляхетства були яскравими особистостями свого часу й зробили помітний внесок до розвитку нашого краю.

Примітки.

1. *Киевская старина*. – 1904, май. – С.229.
2. *Уездные предводители дворянства полтавской губернии с открытия губернии по 1850 год // Полтавские губернские ведомости*. – 1850. – №49. – С.414.
3. *Полтавские губернские ведомости*. – 1854. – №6. – Часть неофициальная. – С.42.
4. *Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею*. – Тека “Документи поміщиків Чарнишів”.
5. *Миргородський краєзнавчий музей*. – ОФ. – № 87/Д-22; тека “Рекрутські набори”.
6. *Дмитрієнко М., Ясь О. Доля родини Капністів // Київська старовина*. – 1995. – №1. – С.114.
7. *Справи [Миргородського повітового училища] за 1840 рік // Архів МКМ*. – БФ. – №2080.
8. *Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства*. – Вып.1. – Полтава, 1906. – Приложения. – С.XXIV.
9. *Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник*. – Т.1. – К., 1908. – С.9.
10. *Там само*. – Т.2. – К., 1910. – С.289.
11. *Полтавские губернские ведомости*. – 1850. – №49. – С.414.
12. *Зубковський І.А. Миргород в його минулому*. – Машинопис // Архів Миргородської міської бібліотеки.
13. *Полтавские епархиальные ведомости*. – 1878. – №10. – Часть неофициальная. – С.503–505.
14. *Отчет курсов садоводства и огородничества для народных учителей в г. Миргороде*. – Полтава, 1891. – С.1.
15. *Постановления Миргородского уездного земского собрания (1884, 1886, 1893, 1907, 1910 гг.)*.
16. *Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1912 г.* – Миргород, 1913. – С.55.
17. *Труды ПУАК*. – Вып. 1. – Полтава, 1905. – С. 68–69.
18. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1906 г.* – Полтава, 1907. – С.67.

КОРІНЬ І КРОНА РОДУ ЛАГІД

Одним із найзнаменитіших у минулому родів Миргородського полку були Лагоди. Сьогодні й самі нащадки цього роду, які живуть у Миргороді й на Хорольщині, не знають історії своїх прашурів. А ця історія вельми цікава.

Ще 1629 року якийсь знатний козак Андрій Лагода був посланий від козацької ради з Запоріжжя як уповноважений на відкриття Київського церковного собору, щоб слідкувати за соборними нарадами [1]: у ті часи церковні справи чимало важили для запорізького козацтва. У 30-х роках XVII століття Андрій Лагода був сотником і полковником Канівського полку.

Один із предків сім'ї Лагід, Грицько Лагода, згадується у документі 350-літньої давності – козацькому реєстрі 1649 року, в сотні Кирика Попівського, яка діяла в складі Миргородського полку. Можна здогадуватися, що був той козак не останньою людиною в полку, певно, здобув собі ратної слави, бо вже один із його нащадків, Василь, можливо, син, у давньому документі поіменований як “славетне уржаний пан”. Василь Лагода в 1685 році був хорольським сотником Миргородського полку, в 1691 – 1701 роках служив миргородським полковим осавулом [2], а його сотницький уряд посів Клим Лагода. Василя високо цінував полковник Данило Апостол, і 1699 року він своїм універсалом подарував йому село Аврамівку Хорольської сотні. Проте прожив полковий осавул недовго – 1702 року його вже не було серед живих. Полишив він по собі сина Олександра та доньку Євдокію.

Олександр Лагоденко пішов батьківською стежкою, у 1723 – 1732 роках служив миргородським полковим хорунжим. Мав синів Якова й Василя. Про близькі стосунки Лагід із найзнатнішим миргородським родом Апостолів свідчить той факт, що Василь Лагода віддав свою дочку Євдокію за гетьманового “братанича”, тобто племінника – Якова Васильовича Апостола, миргородського полкового осавула, який помер близько 1717 року. Ставши вдовою, Євдокія вдруге вийшла за Семена Галагана, котрий у 1723 – 1730 роках теж мав звання осавула Миргородського полку, а в Кримському поході був призначений на уряд наказного миргородського полковника.

Яків Лагода, син Олександра, став миргородським полковим комісаром (1743) – урядовцем, який виконував поліційні функції. Деякі з його дітей переселилися на Чернігівщину, до Козелецького повіту, а сини Матвій і Семен залишилися в Миргородському повіті [3]. Саме від них пішла гілка сучасних миргородських Лагід.

Якийсь Конон Лагода, запорожець, у 60-х роках XVIII століття був у гайдамаках [4].

Обидва сини Якова Лагоди служили в Миргородському полку, брали участь у боях і походах, а також у “разных внутренних коммисіях и командыраціях”. Молодший, Семен, при відставці у 1775 році мав звання військового товариша, одружився з українською шляхтянкою Єфросинією.

Старший, Матвій, 1779 року одержав “абшит” (відставку) у званні сотника. Обидва брати жили у селі Старій Аврамівці, володіли також частиною села Нової Аврамівки та хуторами у Хорольській сотні Миргородського полку.

Син Семена – Іван (народження 1773 року) у 1807 році став комісаром Хорольського земського суду, у 1812 – 1818 роках – хорунжим Хорольського повіту, а в 1828 році – підкоморієм того таки повіту [5]. Жив Іван у Старій Аврамівці.

Олександр Іванович Лагода, штабс-капітан, мав у Старій Аврамівці кінний завод; після реформи 1861 року 79 душ колишніх його кріпаків виплачували йому викупну плату [6].

Лагоди здавна були високоосвіченою родиною. Ще 1779 року Антін та Юхим Лагоди навчалися в Київській академії [7]. Серед представників цього роду трапляються й служителі церкви. Так Йосип Лагода близько 1731 року був рукоположений у диякони.

Лагоди, як і всі знатні українські козацько-шляхетські роди, мали свій герб: щит, на срібному полі три стріли, дворянський шолом і корона, на якій зображена рука в срібних латах, до тримає шпагу, на щиті червоний намет, підбитий сріблом. Ще й сьогодні в Хорольському районі є село Лагодівка, яке колись належало цьому роду.

Цікавим у історичному плані є також чернігівське відгалуження роду Лагід, яке йде від Григорія, сина Якова Лагоди. Онук Якова Іван Григорович Лагода (1759 – 1843) служив ад'ютантом при князеві Костянтинові Павловичу, був членом Ради Державного контролю [8]. А правнук Якова – Антін Іванович Лагода (1816 – 1876) – відомий своїм знайомством із Тарасом Шевченком. Юнак із села Голубівки на Прилуччині, Антін Лагода одержав освіту на батьківщині, але згодом доля закинула його чиновником до Петербурга. Там у кінці 30-х років він познайомився й заприятелював із Тарасом Шевченком, часто бачився з ним у колі спільних друзів – В.Штернберга й А.Майкова [9]. 1839 року Шевченко написав його акварельний портрет, який нині зберігається в Національному музеї Т.Г.Шевченка. З портрета на нас дивиться справді лагідними, сумовитими очима русавий юнак. Цей портрет зберегла його донька – художниця Ольга Антонівна Лагода-Шишкіна (1850 – 1881), дружина відомого російського художника Івана Івановича Шишкіна (1832 – 1898).

Саме з її колекції й потрапив портрет Антона Лагоди до музею Т.Г.Шевченка. Тож нині миргородські й хорольські Лагоди можуть пишатися своїми предками.

Примітки.

1. *Киевская старина*. – 1905, июль-август. – С.170–171.
2. *Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник*. – К., 1993. – С.90.
3. *Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник*. – Т.3. – К., 1912. – С.2.
4. *Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів*. – К., 1970. – С.441.
5. *Месяцеслов с росписью чиновных особ, или общий штат Российской империи, на лето от Рождества Христова 1829*. – Часть вторая. – СПб., 1829. – С.404.
6. *Полтавские губернские ведомости*. – 1864. – №50. – Часть неофициальная. – С.345.
7. *Список “студентов и учеников” Киевской академии, 1779 года // Киевская старина*. – 1902, январь. – Т. LXXVI. – С.11, 12.
8. *Рубан В. Український портретний живопис першої половини XIX ст.* – К., 1984. – С.336.
9. *Суховерський А. Історія одного портрета // Скарбниця: Видання Прилучького музею*. – 1996, квітень. – №4 (44). – С.2–3.

1997 р.

ШЕВЧЕНКО НА МИРГОРОДЩИНІ (Факти і гіпотези. Спроби красназавчої реконструкції).

У КОЗАКА КОРОБКИ

Про перебування великого Кобзаря на Полтавщині існує чимала література. Щодо Миргородщини щонайбільше вивчений шевченкознавцями час перебування Тараса Григоровича 1845 року в селі Мар'янському (тоді Миргородського повіту) в поміщика Олександра Андрійовича Лук'яновича. Як спостеріг шевченкознавець П.Ротач, того року найдовше поет проживав у Переяславі, Седневі, Мар'янському, Яготині [1]. Саме мар'янський епізод переважно привертав до себе увагу дослідників з усього періоду перебування Шевченка на Миргородщині. Інші ж факти діяльності поета й художника у Миргородському повіті покищо досліджені мало. Тож саме про деякі не досить вивчені або й зовсім не відомі факти мені й хочеться повести мову.

Тарас Шевченко приїздив на Миргородщину щонайменше п'ять разів: навесні, влітку й восени 1845 року, 1846 та 1859 року. Уперше він приїхав на запрошення О.А.Лук'яновича як художник, щоб написати портрети членів родини цього миргородського діда. Згодом він повернувся на Миргородщину вже як співробітник Київської археографічної комісії.

Вперше до нашого краю Шевченко приїхав, як відомо, із О.А.Лук'яновичем. За свідченням тодішньої столичної преси, 25 березня 1845 року із Санкт-Петербурга вибув відставний майор Лук'янович. Здогадуються, що разом із ним їхав і Т.Г.Шевченко.

Традиційно стверджують, що О.А.Лук'янович у цей час був предводителем дворянства Миргородського повіту. Але, як звідомлюють "Полтавские губернские ведомости" 1850 року, предводительське крісло в Миргороді 1845 року посідав генерал-майор Володимир Іванович Заленський, а майор Олександр Андрійович Лук'янович був обраний на цю посаду тільки 1847 року [2].

Відома та місцина у Миргороді, де зупинявся поет. По сучасній вулиці Шевченка, у будинку № 6/2, донедавна мешкала старенька Єфросинія Михайлівна Коробка (1909 – 2000), дружина одного з нащадків козака Коробки, в хаті якого жив Шевченко під час приїздів до Миргорода. Вона розповідала чимало цікавого: в родині з покоління до покоління передаються перекази про відвідування Шевченком хати їхніх предків.

Чоловік Єфросинії Михайлівни Федір Іванович Коробка (1904 року народження) переказував розповіді свого діда Павла Микитовича про Шевченка. Як згадувала Єфросинія Михайлівна, цих розповідей було безліч, і слухати їх було улюбленою справою Коробчиних дітей та онуків: вечорами, пригасивши на печі й затамувавши подих, вони, немов легенду а чи казку, слухали ті розповіді діда, навіки запам'ятовуючи їх у подробицях, адже то були подробиці про велику людину, портрет якої завжди висів у їхній хаті. Проте із часом дещо з тих розповідей уже позабувалося. У деяких спогадах миргородців господаря хати називають Остапом [3].

Коробки походили з давнього миргородського козацького роду: ще в полковому реєстрі 1649 року записаний якийсь Іван Коробченко. Жили досить заможнo, люди їх поважали. Павло Микитович 1909 року був миргородським уповноваженим [4]. Родина мала землю, вітряки в Миргороді, За словами Єфросинії Михайлівни, Коробки у кінці XIX століття тримали заїжджий двір. Не виключено, що і в роки Шевченка у Коробок був заїзд. Садиба лежала при великій дорозі, що вела на Лубни, тож у дворі було завжди завізно, подорожніх не бракувало. У дворі стояло багато повіток, стаєнь, колодязь із журавлем. Особливо людно було тут під час ярмарків. Приїздили на ярмарки до Миргорода не лише люди з усієї України, а й поляки, татари, цигани. Розповідали, що татари у коробчиному дворі різали коней, тут таки на вогнищах готували їжу.

Хата Коробок, у якій жив Шевченко, стояла на тому місці, де у нинішньому дворі розташований сарай. Літня жителька вулиці Шевченка Валентина Степанівна Панащатенко уточнює, що хата виходила одним боком на Косий завулок, входили до хати з півдня. Хата була глинобитна, велика, мала дві світлиці, хатину, кухню, сіни. В одній із світлиць жив Тарас Григорович. Як розповідає Євдокія Михайлівна, у 40-х роках XX століття хата була вже стара, але зносити її місцева влада не дозволяла, бо мали намір створити на базі садиби музей. Війна завадила здійсненню цих намірів. По війні будинок Коробки ще протягом деякого часу існував. 1949 року працівники Миргородського краєзнавчого музею виготовили фото цієї пам'ятної для Миргорода будівлі, яка на той час уже зовсім розпадалася [5].

Як переказували в родині Коробок, Шевченко охоче їздив по довколишніх селах, особливо любив бувати у Малих Сорочинцях, Попівці, Комишні, малював там, спілкувався з людьми. За розповідями Павла Микитовича, під час третього приїзду Шевченко прибув не сам, а з гарно вбраною пані, з якою він мав намір одружитися. Вона була не надто молода, як казали, стара дівка, і, зі слів Єфросинії Михайлівни, "горбатенька". Дуже любила вона Шевченка. Оце, бувало, запряжуть йому двоколісну бричку, і він їде на цілий день до Попівки чи Комишні, а вона чекає його у Коробок. Кажуть, ніби вона дуже добре куховарила і нікому не доручала це робити, завжди тільки сама готувала Шевченкові вечерю. Вона була з багатого роду і, як стверджують, батьки її, дізнавшись про бідного Шевченка, відмовились дати згоду на їхній шлюб. Це, переконані Коробки, й стало поштовхом до написання відомих віршів "Не женися на багатій" та "Не завидуй багатому", створених поетом у Миргороді 4 жовтня 1845 року.

Не виключено, що цей переказ родини Коробок є пізнішим, віддаленим відлунням від історії стосунків Т.Шевченка з Феодосією Кошиць, донькою священика Григорія Кошиця із села Кирилівки (Шевченко саме перед жовтневим приїздом до Миргорода, у вересні 1845 року

гостював у рідній Кирилівці й мав намір одружитися з Феодосією, але одержав відмову її батька).

Пам'ять про Шевченка Коробки зберігали в своїй сім'ї як святиню. Один із Коробок, Павло, у 20-х роках ХХ століття був учасником миргородської капели бандуристів, мав у своєму репертуарі пісні на вірші Шевченка.

У пам'яті миргородців зафіксувалися розповіді місцевого діда Торби, який у 1905 році розказував хлопцям-пастухам про поета. Дідусь добре пам'ятав Шевченка і дуже любив ділитися своїми спогадами про нього. “Сюди часто приходив Тарас Григорович, – говорив дід Торба, показуючи рукою на прибережні луки. – Бувало, розповідає казок чи майструє сопілки нам, малим пастухам, іноді жартує з нами, та так весело, що ми потім цілий день сміємося, пригадуючи його жарт” [6].

Той самий старий дід розповідав і таке: “Було, вийде Тарас Григорович з двору Коробки і йде вулицею Чернечею до річки, а за ним біжать хлопчаки. Він дасть кому-небудь клаптик паперу, а кому сопілку зробить, часто бував Кобзар в урочищі, яке зветься теж Чернечим” [7].

Вулиця Чернеча – це сьогоднішня вулиця Ведмедівка. А от де те урочище Чернече? Це мисливське угіддя біля озера, яке розташоване на захід від села Почапців на полях, що підходять до села Малих Сорочинців [8]. Можливо, Шевченко їздив туди на полювання разом із О.Лук'яновичем і П.Шершевицьким – обидва, як відомо, були завзятими мисливцями.

Пам'ятали Шевченка й інші миргородці. Вчителька Роза Панасівна Обідна-Балтіна згадувала переказ із уст своєї бабусі. Розповідали, що Шевченко дуже любив малечу, купував їй і приносив на вулицю ласощі, і дітлахи цілими гуртами бігали за ним.

Пам'ять про поета живе в Миргороді й передається від покоління до покоління.

Зі слів Катерини Іванівни Зубковської, Тарас Шевченко зупинявся в Миргороді ще в одних людей, на жаль, їхнє прізвище не відоме. Жили вони в невеликій хатці під очеретом, яка стояла між нинішньою поштою і середньою школою №6 (мабуть, не випадково саме ця школа ще до війни носила ім'я Т.Шевченка, тільки тоді школа мала номер 7). Хатка стояла саме там, де 1999 року споруджено двоповерхову будівлю Миргородського міськрайонного центру зайнятості. Можливо, колись пощастить дошукатися прізвищ і цих Шевченкових знайомих.

ЧИ БУВАВ ШЕВЧЕНКО В НАШИХ БІЛИКАХ І СТІНЦІ ?

Мистецька спадщина Тараса Шевченка ще й досі викликає чимало суперечок дослідників. Атрибуція його художніх творів, ідентифікація портретованих осіб, датування робіт, уточнення місць, зображених Шевченком, – усе це є предметом дискусій фахівців, біографів і мистецтвознавців.

Немає єдиної думки і щодо двох робіт Тараса Шевченка, які мають назви “Урочище Білик” і “Урочище Стінка”. Ці малюнки зараз зберігаються в Національному музеї Т.Г.Шевченка в Києві. Обидва вони зроблені олівцем на папері, мають приблизно однаковий розмір – 16х24 та 17х24 (см). Датують їх періодом із травня по жовтень 1845 року. Саме в цей час Шевченко тричі бував на Миргородщині, де він за завданням Київської археографічної комісії збирав різноманітні матеріали – змальовував архітектурні й археологічні пам'ятки, записував історичні відомості, народні пісні, легенди про могили й цікаві урочища краю, збирав старожитності тощо. На Полтавщині Шевченко зібрав, наприклад, оригінальні документи Лубенської полкової канцелярії першої половини ХVІІІ століття. Замальовував він і пам'ятки природи, місцеві краєвиди.

Деякі шевченкознавці вважають, що “Урочище Білик” він змалював у селі Біликах, нині це селище Кобеляцького району, інші об'єктом зображення називають село Біляки, що тепер у Семенівському районі.

Не прийшли до однієї думки і в питанні щодо малюнка “Урочище Стінка”: на Полтавщині є чимало однойменних топонімів. Одне з урочищ із такою назвою розташоване поблизу колишньої Василівки, а нині села Гоголевого Шишацького району – колишнього родового маєтку Гоголів.

Є урочище Стінка й неподалік від Миргорода, біля села Біликів. Слово “стінка” в українській мові має, крім загальновідомого, ще одне напівзабуте значення: спуск до струмка чи річки, порослий лісом. Саме це ми й бачимо на малюнку Т.Шевченка.

Художник, перебуваючи 1845 року на Миргородщині, міг відвідувати й ці околиці нашого міста. Все вказує на те, що обидва малюнки Т.Шевченка – і “Урочище Білик”, і “Урочище Стінка” – виконані в один час, в одному матеріалі й техніці, однакові за розміром. Тож вони могли бути створені навіть у один день, під час виїзду до сусідніх урочищ поблизу Миргорода. Вважають, що одночасно з цими роботами Шевченко зробив і малюнок олівцем “На Україні” [9] розміром 16,9х24, на якому зображено типовий український пейзаж – три хати, дерева. Те, що саме на Миргородщині зроблено художником малюнки “Урочище Стінка” й “Урочище Білик”, стверджувала в своїй статті В.Кривицька, науковий співробітник Канівського музею Т.Шевченка [10].

Села, що розташовані на схід і південь від Миргорода, Шевченко міг об’їздити й обстежити, живучи в Мар’янському. Північну ж частину Миргородщини він, очевидно, об’їздив, коли жив у нашому місті. Згадаймо перекази родини Коробок: вони наголошують на поїздах Шевченка саме в цьому, північному напрямку – Малі Сорочинці, Попівка, Комишня. Село Білики й урочище Стінка теж могли тоді потрапити до цього маршруту – напрямом руху тут майже збігався.

* * *

У мороку століть захована таїна виникнення села Біликів. У козацьких реєстрах Миргородського полку середини XVII століття записані Степан Білик, козак сотні Гаврила Гладченка, і Микита Білик, козак сотні Кирика Попівського. Можливо, котрийсь із них і був засновником села. У XVIII столітті село Білики належало до Миргородської сотні Миргородського полку. 1729 року в ньому налічувалось 49 дворів, 1781 року там було 135 хат, більшість із них козацькі [11]. Діяла в селі церква, що звалася Покровською. Мабуть, існувала вона ще в XVIII столітті, але достеменно відомо, що нова споруджена 1862 року. Із села Біликів походили предки родини Рудченків, з якої вийшли брати письменники Панас Мирний та Іван Білик (їхні псевдоніми пов’язані з назвами Миргород і Білики).

У минулому столітті в степу навколо Миргорода ще зберігалися залишки старовинних могил, сьогодні їх уже немає – розорані. Ці пам’ятки сивої давнини цікавили й Тараса Шевченка. Любив він їх малювати, з болем спостерігав їхнє руйнування. Не в одному вірші поета постають “степ та могила”...

По наших миргородських околицях Шевченко їздив не просто так собі. Звичайно ж, він розпитував у когось із місцевих жителів про навколишні села, про цікаві пам’ятки, церкви, залишки старовини, які він зміг би змалювати.

Попівсько-комишнянський вектор у археографічних пошуках Шевченка на Миргородщині є, на нашу думку, особливим. Щось постійно вабило його туди. Це підтверджують не тільки перекази Коробок, а й факт знайомства поета з Олексієм Хропалем, зятем цукрозаводчика Федора Смиренка. Вважають, що Шевченко міг познайомитися з Олексієм Івановичем Хропалем (1813 – 1886) у Миргороді в жовтні 1845 року [12]. Дворяни Хропалі (Храпалі) у 40-х роках XIX століття жили в містечку Комишні [13], а згодом і в Миргороді.

Поїхати в пошуках археографічних матеріалів до села Біликів Шевченкові міг порадити сусід козака Коробки – колезький реєстратор Іван Гординський (тесть Якова Рудченка, майбутнього батька Панаса Рудченка) або й сам Яків Григорович Рудченко. Відомо, що батьки Панаса Мирного, Тетяна Іванівна Гординська та Яків Григорович Рудченко побралися 5 вересня 1844 року, тобто за кілька місяців до першого приїзду Шевченка на Миргородщину. У 1845 році вони ще не переїхали до Миргорода, жили в селі Біликах, проте часто бували в місті у батьків Тетяни Іванівни. Дім Гординських розміщався на правому березі річки Хоролу (нині на цьому місці стоїть будинок № 122 по вулиці Гоголя); 13 травня 1849 року в цьому будинку народився Панас Якович Рудченко, майбутній письменник. Нагадаємо, що на відстані сотні метрів від будинку Рудченків стояли будинки П.Шершевицького (на захід) та Коробок (на схід).

А близькі сусіди в тогочасному Миргороді, як правило, тісно спілкувалися і знали все один про одного. Отож, Шевченко, цілком імовірно, з підказки Рудченків чи Гординських міг бувати в наших миргородських Біликах.

Поруч із селом Біликами – урочище Стінка. Сьогодні це крутий узвіз, з одного боку порослий лісом, який миргородці називають Килдишем, а самі жителі села стверджують, що Килдиш – це лука, пасовисько за селом. Тюркомовна назва Килдиш вказує на давність її існування. Протягом останніх років урочище Стінка забудоване дачними будиночками миргородців.

Оглядаємо його з різних ракурсів. Справді, є місця, що відповідають рельєфові місцевості на Шевченковому малюнку. Проте ж відтоді минуло півтора століття, змінився характер рослинності... Спускаємося крутосхилом донизу. Тут, у лісовій гущавині, б'є джерело. В цій місцині темно навіть удень. І джерело здається темним. Воно вибивається з-під крутогори і стрімко тече донизу, далі – широкою долиною. Мимоволі охоплює якесь дивне почуття таємничості й незрозумілого хвилювання.

Це круте урвище, поросле лісом, та ще й при битому шляху, було місцем, де часто робили засідки ті, кого називали “розбійниками з великої дороги” – грабіжники. Тому Килдиш зажив собі вельми лихого слави, про нього ходило багацько усіляких переповідок.

Одна з легенд про Килдиш збереглася у родині Гоголів. Її запам'ятала й переказала Софія Миколаївна Данилевська – онука Єлизавети Василівни, сестри Миколи Гоголя.

...Дід і баба Миколи Гоголя – Панас Дем'янович Гоголь-Яновський і Тетяна Семенівна Лизогуб – одружилися з великого кохання. Панас Дем'янович, виходець із простої священицької родини, побоювався, що батьки його коханої, багаті поміщики, представники славетного чернігівського козацько-старшинського роду, не дадуть згоди на їхній шлюб. Тому закохані обвінчалися таємно, без батьківського благословення, і виїхали до маєтку нареченого. Лизогуби, розгнівавшись, спершу позбавили було доньку спадщини і дозволили їй узяти тільки рухомий посаг – гардероб.

Софія Миколаївна Данилевська переповідає цю легенду, що пройшла через сім поколінь, ось як: “Цей посаг було їй послано на дванадцяти підводах волів. Під містом Миргородом є одне місце, небезпечне для проїзду – тут шлях проходить понад глибоким ровом, зарослим густим лісом. На цьому місці постійно, з давніх часів, ховалися розбійники і в ті часи грабували проїжджих. Був відомий розбійник Кельдиш. Це місце називається Кельдиш і тепер. Тут увесь обоз із посагом було розграбовано й речі забрано. Поліцією, яка проводила слідство, було знайдено тільки два відрізки срібної прикраси з уральськими каменями, якими була оздоблена одна із суконь нареченої. Згодом із цих відрізків було зроблено два браслети, один із них дістався М.В.Бикову (синові Єлизавети Василівни Гоголь – Л.Р.), він його передав своїй старшій доньці Єлизаветі Миколаївні Биковій. Другий браслет дістався Варварі Володимирівні Биковій, сестрі Миколи Володимировича Бикова” [14].

Невідомо, чи записав тоді Шевченко у цих місцях якісь легенди. Білики, Килдиш, Стінка й сьогодні оповиті загадковими легендами й моторошними переказами. Розповідають, що начебто екстрасенси, які побували в урочищі, не радили пити воду з того джерела (хоч і дуже добра на смак), бо вона, мовляв, “із-під мертвих”. Чи то екстрасенсам і справді дано знати істини з вищих надземних сфер, чи таке їхнє твердження є віддаленою ремінісценцією місцевої легенди про одну дуже недоброї слави сім'ю, котра тримала поблизу Біликів шинок чи що б то, куди заманювала подорожніх, та й вигубила там багатьох людей...

Як би там не було, а місця навколо Біликів цікаві з усякого погляду. Джерельні місця.

ЗНАЙОМЦІ З МИРГОРОДЩИНИ

1845 року Тарас Шевченко кілька разів бував у містечку Устивиці й у селі Злодіївці – обидва неподалік від села Мар'янського. В Устивиці він гостював у фельдшера Василя Терещенка, якого малював і якому подарував свого “Кобзаря”. До Злодіївки поет їздив кілька разів разом із О.А.Лук'яновичем купатися в Пслі, бував там у поміщика Зам'ятіна. Про це повідомив у своїх спогадах про Шевченка Арсен Татарчук, кухар Лук'яновичів. Однак не

тільки псільське купання вабило туди Тараса Григоровича. До кого ж іще міг так часто їздити поет, художник і дослідник старовини?

Злодіївка (нині має назву Псільське і належить до Устивицької сільської ради Великобагачанського району) – село на березі річки Псла – лежало версти за дві на південь від Устивиці й верст за десять на південний схід від маєтку Лук'яновича, села Мар'янського.

Власниками Злодіївки, як і сусіднього села Федунки (Тухів) із кінця XVII століття були поміщики Зарудні. Григорій Федорович Зарудний, шишацький сотник Миргородського полку (1682), згодом миргородський полковий осавул і полковий суддя, за універсалом гетьмана Івана Мазепи одержав у власність село Тухи Яресківської сотні, а з часом оволодів частиною села Злодіївки. Його сини Мусій і Петро, а потім і онук Федір Петрович успадкували дідовщину в Злодіївці [15].

Син Федора – Йосип Зарудний (нар. бл. 1721 р.) постійно жив у Злодіївці, з 1761 року мав звання військового товариша Миргородського полку [16]. Його син Микола Йосипович (нар. бл. 1767 р.), полковий хорунжий, із часом – прапорщик, засідатель Зіньківського земського суду [17], так само, як і предки, володів Злодіївкою. Микола Зарудний був близьким знайомим родини Гоголів. Інші родичі Зарудних мали маєтки у сусідніх селах та хуторах Шишацької, Яресківської й Хорольської сотень Миргородського полку.

Село Федунка (Тухи), що версти за чотири від Злодіївки, перебувало у власності Василя Зарудного, брата Йосипа Зарудного. Василева донька Пульхерія вийшла заміж за колезького секретаря Андрія Павловича Глушановського [18].

І ось тут спливає в пам'яті, що серед добрих знайомих Тараса Шевченка був Антон Андрійович Глушановський (1815 – ?). Чи не доводився він сином Андрієві Павловичу Глушановському і Пульхерії Василівні Зарудній? Аналізуючи дати народження, приходимо до висновку, що це цілком можливо. У такому випадку Тарас Шевченко міг приїздити у Злодіївку до родичів свого знайомого Глушановського. Антон Андрійович Глушановський – юрист, у 1844 – 1850 роках служив синдиком (чиновником у судових справах) у Київському університеті, а в 1850 – 1854 роках був директором училищ Полтавської губернії [19]. Цікаво, що відразу після нього, в 1854 – 1862 роках, посаду директора училищ займав Олександр Семенович Данилевський, близький друг Миколи Гоголя і теж виходець із цих країв, із Миргородського повіту.

У зв'язку з Зарудними і Глушановськими виникає ще одна здогадка: чи не ім'я Пульхерії Зарудної-Глушановської підказало Миколі Гоголю, як назвати головну героїню повісті “Старосвітські поміщики”? Принаймні нам в українському оточенні Гоголя відомі дві Пульхерії: одна – це Пульхерія Ломиківська, сестра етнографа й історика Василя Ломиківського з села Трудолюба, і друга – Пульхерія Василівна Зарудна-Глушановська.

Село Злодіївка (Псільське) було також предківщиною родини Псьол. Із колом Шевченкових друзів пов'язані імена сестер Псьол – поетеси Олександри Іванівни (1817 – 1887) і художниці Глафіри Іванівни (1823 – 1886), приятельок княжни Варвари Репніної.

Рід Псьолів дуже давній – може, як і сама річка Псло – предковичний Псіл, Псел, Псьол... (О, яка спокуса докопатися, чи не пов'язаний цей рід із ім'ям візантійського письменника, історика, ученого-філософа й політичного діяча XI століття Михайла Пселла!). Один із представників роду – Григорій Псьол – у 40-х роках XVIII століття стояв на чолі Орільської (Орлянської) сотні Полтавського полку [20]. Псьоли мали землі також біля Диканьки, в сусідстві з графом В.П.Кочубеєм.

На родові Псьолів перехрещуються шляхи Шевченка і Гоголя. Сестра письменника Ольга Василівна Гоголь-Головня згадувала, як з їхньою родиною приятелювали “соседи наши, две старые девицы Пселовы, тетки Михаила Ивановича Псела” [21], тобто, тітки Глафіри й Олександри. Олександра Іванівна Псьол 1852 року стала хрещеною матір'ю Марії Володимирівни Бикової, а сестра першої Тетяна Іванівна Псьол 1857 року – хрещеною матір'ю Варвари Володимирівни Бикової [22] (племінниця Миколи Гоголя за сестрою Єлизаветою).

Брат сестер Псьол, Михайло Іванович, протягом 12 років служив юнкером, був досить багатим поміщиком, мав 400 десятин землі. Часто він, за спогадами О.В.Головні, як “єдиний кавалер” розважав сестер Гоголь у їхньому відлюдді у Василівці.

Псьоли були також сусідами й знайомими родичів письменника Івана Петровича Котляревського – Скоробагачів. Ганна Скоробагач у листі до Котляревського від 27 березня 1834 року писала: “У Пселовых мать умерла, третьего дня хоронили” [23].

Отже, у Злодіївку Тарас Шевченко міг їздити ще до двох родин - Зарудних і Псьолів, з якими мали зв'язки і він, і Микола Гоголь.

Не можу обминути увагою ще одне перехрестя життєвих шляхів Шевченка і Гоголя. У цих краях – у Миргороді, Яреськах – бере витоки рід щирого Шевченкового друга лікаря Андрія Осиповича Козачковського (1812 – 1889).

Федір Максимович Козачківський (Козачковський), (бл. 1712 – 1794), полковий писар Миргородського полку, володів маєтностями у Миргороді, Сорочинцях, Зубівці, Яреськах [24] та в інших селах Миргородщини, а також у південних сотнях Миргородського полку, на Переяславщині. Його син Гаврило Федорович, військовий товариш (1780), титулярний радник (1803), і онук Іван Гаврилович жили в Яреськах [25], де часто бував Микола Гоголь, де жила родня Гоголів – Трошинські, а також численні друзі й куми Гоголів.

Козачківські добре знали сім'ю Гоголів. 1794 року Гаврило Федорович Козачківський підписав як свідок родовідне свідоцтво Панаса Гоголя-Яновського (діда письменника), а його син Іван Гаврилович Козачківський 1825 року своїм підписом посвідчив духовний заповіт бабусі Миколи Гоголя – Тетяни Семенівни Гоголь-Яновської [26].

Цікаво, що в 1845 році поїздки Тараса Шевченка на Миргородщину двічі протягом кількох місяців перемежовувалися з його перебуванням у А.О.Козачковського в Переяславі. Буваючи на Миргородщині, в Устивиці й Злодіївці, Тарас Шевченко, цілком імовірно, міг заїздити і до сусіднього містечка Яресьок, предківщини Козачковських.

Трохи північніше від містечка Сорочинців, у селі Савинцях, був маєток поміщиків Фролових-Багреєвих, багатих землевласників не тільки Полтавської, а й Чернігівської губерній.

У час перебування Т.Шевченка на Миргородщині в 1845 році управителем Савинської економії Фролових-Багреєвих служив Яків Володимирович Карташевський [27], із дворян Чернігівської губернії, відставний підполковник артилерії [28]. “Дівичю Кардашевську”, яка дружила з сестрами Миколи Гоголя, згадує Ольга Василівна Гоголь-Головня.

Прізвище Карташевських виринає і в петербурзькому оточенні Тараса Шевченка. Про своє знайомство з “чернігівськими землячками”, “не жеманными, милыми” – Варварою Карташевською (1832 – 1902) та її донькою Надією – Тарас Шевченко записує в щоденнику від 14 квітня 1858 року. Поет бував у Варвари Яківни на літературних вечорах, які відвідували також М.Костомаров, І.Тургенєв, О.Писемський, М.Некрасов. Т.Шевченко приятелював із братом Варвари Карташевської Миколою Яковичем Макаровим, журналістом, якому, до речі, належала кріпачка Ликера Полусмакова, наречена Шевченка, котру Макаров 1858 року відпустив на волю [29].

Отож, Шевченко міг бувати і в Я.В.Карташевського у Савинцях.

Не виключено, що поет їздив і до села Кибинців Миргородського повіту, де був маєток і поховання відомого сановника, мецената і громадського діяча кінця XVIII – початку XIX століть Дмитра Прокоповича Трошинського (1754 – 1829), знаного своїми естетськими уподобаннями та лібералізмом, який межував із автономістськими прагненнями козацько-старшинської й дворянської еліти Миргородщини.

В повісті “Близнецы” письменник згадує ім'я Д.П.Трошинського і дає йому колоритне означення, а саме, розповідаючи про подорож своїх героїв, які проїздили через Городище й Лубни, Шевченко пише: “Хотелось было Никифору Федоровичу проехать на Миргород, чтобы поклониться праху славного козака-вельможи Трошинского, но Прасковья Тарасовна воспротивилась” [30].

Шевченко знав спадкоємця Д.П.Трошинського – його внучатого племінника Дмитра Андрійовича Трошинського, троюрідного брата Миколи Гоголя. Дмитро Андрійович був хрещеним батьком Марії Володимирівни Бикової – племінниці Миколи Гоголя (згадаймо, що її хрещена мати – Олександра Псьол). Трошинський без жалю розпродував і розтринькував величезний спадок свого батька й діда Д.П.Трошинського – багаті маєтки в Київському, Переяславському і Миргородському повітах. У 1860 році Д.А.Трошинський пропонував Шевченкові купити в нього ділянку для садиби в містечку Ржищеві поблизу Кагарлика, але передумав і відмовився продати.

Від жителів села Кибинців – маєтку Трошинського – мені довелося чути переказ про те, що Шевченко дійсно таки бував у Кибинцях. Місцевий житель дід Попадиченко, який знав і любив твори поета, розповідав, що замолоду він служив у пана Вульфберта, до якого перейшов колишній маєток і економія Трошинського. У маєтку протягом десятиліть зберігалася дуже гарна карета, з різьбленням, позолотою, оббита червоним оксамитом. У тій кареті ніколи нікуди не виїздили, а зберігали її в каретній як дорогу пам'ять, бо стверджували, що саме в ній привозили до Кибинців Тараса Григоровича Шевченка. Ту карету, з жалем розповідав дід, розбили тільки під революцію – чи то 1905, чи то 1917 року. Червоний оксамит обдерли. На прапори чи на скатерті – хто тепер згадає?..

МИРГОРОДЦІ ПАМ'ЯТАЮТЬ І ШАНУЮТЬ.

Спогади про перебування Шевченка в нашому краї постійно стимулювали пошукову діяльність миргородців у цьому напрямку. Миргородський лікар Іван Зубковський 1924 року в газеті “Червоне село” опублікував статтю про перебування Т.Шевченка в Миргороді. Журналіст Г.І.Рогозівський теж зібрав матеріали про поета на Миргородщині й опублікував їх у 7 числі журналу “Всесвіт” за 1931 рік.

Численні любителі старовини намагалися розшукати в Миргороді сліди перебування великого поета й художника. Ось такі цікаві факти. Миргородський художник-реставратор і майстер-годинник Михайло Самійлович Соколовський, один із членів ініціативної групи зі створення Миргородського краєзнавчого музею, в 1932 році надіслав до тодішнього Інституту Тараса Шевченка дві роботи – “Весілля” і “Жінка на канапі”, які він вважав творами Т.Шевченка. Одна з цих картин – незакінчене полотно “Весілля” – належала М.О.Макаренкові, у маєтку якого свого часу нібито жив Шевченко. Маєток Макаренка успадкував Валентин Іванович Яковенко, відомий український видавець, зокрема, видавець Шевченкового “Кобзаря” 1910 року. До Яковенка перейшла й картина “Весілля”, а в 1914 році її у Яковенка купив М.Соколовський. Проте експерти-мистецтвознавці заперечили авторство Шевченка, вважаючи, що характер виконання більше нагадує пензель художника В.Штернберга [31].

Другу роботу – малюнок “Жінка на канапі” (папір, пастель) М.Соколовський купив 1913 року в колишнього миргородського судді Оголевця, припускаючи, що портретована особа є Закревською, знайомою Тараса Шевченка. Але, як встановили пізніші дослідження цього мистецького твору, він теж не належав руці Шевченка, а був виконаний невідомим художником як вільне повторення портрета Вікторії О’Мюрфі роботи Буше [32].

Хто був той М.О.Макаренко, в якого, ймовірно, зупинявся Т.Шевченко, встановити поки що не вдалося. На мапі 1915 року позначений хутір якогось Макаренка – кілометра за півтора на північ від містечка Устивиці й кілометрів за шість на схід від села Мар’янського. Ще відомо, що якийсь Степан Феофанович Макаренко, колезький асесор, із 1864 року був членом Миргородської повітової управи [33]. Оце ті поки-що скупі дані про Макаренків на Миргородщині. Можливо, у майбутньому вони допоможуть дослідникам розкрити нові факти про перебування великого українця в нашому краї.

Пам’ять про Шевченка на Миргородщині була живою завжди, але з особливою силою вона спалахувала в ювілейні й промеморіальні дні. Так усупереч забороні з боку царської влади відзначати 50-річчя від дня смерті Т.Шевченка, учителі Хомутецького двокласного училища брати Іван Іванович та Дмитро Іванович Коломийці 26 лютого 1911 року під виглядом заняття хору влаштували в училищі вечір ушанування пам’яті поета, на якому було понад 50 осіб – учні та їхні батьки [34]. Коли до 100-річчя від дня народження великого поета розпочався збір коштів на спорудження пам’ятника Шевченкові в Києві, у Миргороді стали розповсюджувати

поетичну збірку письменника, нашого земляка з Яреськівської волості Миргородського повіту Михайла Кочури “Народні сльози” [35], видану 1906 року; зібрані кошти були надіслані до Києва.

1964 року, в дні підготовки до 150-річного ювілею, миргородці порушували питання про встановлення меморіальної дошки на колишньому будинку П.Шершевицького, де тоді розміщувалась міська поліклініка [36]. Проте міська влада вирішила відкрити меморіальну дошку в центрі міста, на фасаді районного будинку культури. Відкриття її сталося 8 березня 1964 року [37]. Незадовго до ювілейних днів у миргородській газеті “Прапор перемоги” з’явилася стаття “Увічнимо світлу пам’ять Кобзаря”, її автори – директор районного будинку культури В.Кваша та громадський мистецтвознавець і режисер П.Делявський – запропонували спорудити в місті пам’ятник Шевченкові [38]. Ідея була гаряче підтримана громадськістю. Пам’ятник авторові безсмертних творів було споруджено 1971 року на правобережжі Хоролу, на розі вулиць Шевченка і Гоголя.

У 60–90-х роках ХХ століття тему “Шевченко і Миргородщина” досліджували й популяризували миргородці М.Сітко, Л.Гончаренко, О.Герасименко, А.Шевченко, Г.Бабич, Л.Тома, М.Білик, М.Брага, О.Черкас, В.Шаповалов та інші шанувальники творчості поета. До шевченківської тематики постійно зверталися миргородські художники й самодіяльні митці.

Минають десятиліття й століття, а Тарас Шевченко для миргородців і досі залишається джерелом, до якого йдуть і йдуть, джерелом світлим, чистим і незнищеним, вічним, як сама Україна, джерелом, яке хвилює й далі хвилюватиме людей, будитиме до думки нас і наших нащадків, спонукатиме до пошуку.

Примітки.

1. Ротач П. Від Удаю до Орелі. Сторінки Полтавської Шевченкіани. – Полтава, 2000. – С.200.
2. Уездные предводители дворянства Полтавской губернии с открытия губернии по 1850 год // Полтавские губернские ведомости. – 1850. – № 49. – С.413–414,
3. Сітко М. Шевченко на Миргородщині // Прапор перемоги. – 1964. – 9 березня. – №30.
4. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. – Составлен Д.А.Иваненко. – Миргородский уезд. – Полтава, 1900. – С.2.
5. Інвентарна книга Миргородського краєзнавчого музею, почата 1948 року.
6. Аббасов А. Невичерпне джерело творчості: До Шевченківських днів // Прапор перемоги. – 12 грудня. – № 157.
7. Сітко М. Шевченко на Миргородщині. – Вказане джерело.
8. Шевченко А. Топонімічні замітки // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.
9. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в 10 томах. – Т.Х. – К., 1963. – С.62.
10. Кривицька В. Великий Кобзар на Миргородщині // Прапор перемоги. – 1964. – 9 січня. – №4.
11. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729 – 1730 гг. // Труды ПУАК. – Вып. 9. – Полтава, 1912. – С. 150; Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С.121.
12. Шевченківський словник. – Т.2. – К., 1978. – С.326.
13. Справи [Миргородського повітового училища] за 1840 рік // Миргородський краєзнавчий музей. – БФ. – №2080.
14. Науковий архів заповідника-музею М.В.Гоголя. – Справа № 166. – Без пагінації.
15. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.2. – К., 1910. – С.129; Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. – С.161-162.
16. Київська старовина. – 1998. – № 3. – С.173.
17. Месяцослов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1812. – СПб., 1812. – С.398.
18. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.2. – К., 1910. – С.137.
19. Мазанов П. Полтавский институт благородных девиц. 1818 – 1898. – Полтава, 1899. – С.242.

20. Реєстр козацької старшини 1744 року // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С.22.
21. Из семейной хроники Гоголей: Мемуары О.В.Гоголь-Головни. – Редакция и примечания В.А.Чаговца // Издательство газ. “Киевская мысль”. – К., 1909. – С.50.
22. Щоденник Є.В.Гоголь (Бикової), В.І.Бикова, М.В.Бикової (Рахубовської) // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С.85,86.
23. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні. – Опішне: Українське народознавство. – 1994. – С.148.
24. ДАПО. Ф.853. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 28 зв.; Ф. 1011. – Оп.1. – Спр. 190. – Арк. 2; та ін.
25. ДАПО. Ф.1011. – Оп.1. – Спр.158. – Арк. 12 зв. – 13.
26. Чаговец В.А. О Гоголе и его предках. – К., 1902. – С. 45; Модзалевский В.Л. К родословной Гоголей-Яновских // Труды ПУАК. – Вып.1. – Полтава, 1905. – С. 135.
27. Миргородський краєзнавчий музей. – Документи Фролових-Багреєвих.
28. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. – Т.1., ч.2. – СПб., 1901. – С. 228.
29. Шевченківський словник. – Т.1. – К., 1978. – С.374.
30. Тарас Шевченко. Твори в п'яти томах. – Т.4. – К., 1985. – С.38.
31. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в 10 томах. – Т.Х. – К., 1963. – С.112.
32. Там само. – С.113–114.
33. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Составлена П.Бодянским. – Полтава, 1865. – С.180.
34. Хміль Г. Відзначення пам'яті Т.Г.Шевченка в дореволюційному Хомутиці // Червона трибуна. – 1961. – 14 березня. – № 32.
35. Іофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. – К., 1957. – С.158–159.
36. Гончаренко Л. Тут жив великий поет // Прапор перемоги. – 1964. – 16 січня. – № 7.
37. Прапор перемоги. – 1964. – 12 березня. – № 31.
38. Прапор перемоги. – 1964. – 16 січня. – № 7.

1995–2000 р.р.

МИРГОРОДСЬКІ ДЖЕРЕЛА ПАНАСА МИРНОГО

РУДЧЕНКІВСЬКИЙ МИРГОРОД

Панасові Мирному судилося стати гордістю й окрасою українського письменства. Він вивів нашу літературу на нові тематичні обрії, підніс на вищий рівень прозу, збагатив її теми і жанри.

Перший поштовх до літературної творчості дала йому миргородська дійсність. У Миргороді – витоки таланту Панаса Мирного.

В одній із статей пізнішого часу письменник згадував, що його батьки Рудченки “мали в самому Миргороді дворище, що одним боком прилягало до тихої річки Хоролу, а другим виходило на велику проїжджу дорогу, по якій завжди снувало багато всякого народу, їхало чимало хур, гонились на пастівники та з пастівників череди скоту, отари овець”.

Письменник залишив цікавий опис Миргорода середини ХІХ століття: “І тепер город Миргород ... вигляда великим селом, а за ті часи він зовсім не відрізнявся від звичайного села або містечка в хліборобській стороні: однакові невеличкі хатки, чепурно обмазані білою глиною, укриті очеретом або соломою; у дворах загороди та повітки задля скоту, рублена комора задля схованки всякого припасу;... а на межі, на окопі, виставилось чимало гонких верб з широкими кущами поміж себе бузини, а де-не-де і калини. Звичайні обставини звичайного

хліборобського двору! Сотня або друга отаких дворів, поділених кривими та вузькими вулицями задля проїзду, з чималим майданом посередині, де високо здіймається угору церква, виблискуючи золотими банями з тонкими хрестами... Кругом ... простяглися ряди усяких крамниць, огортаючи зайве місце задля перекупок, базарів або ярмарок. Кругом сього майдану купляться всякі урядові помешкання – поліція, казначейство, суд... Отакі трохи не всі городи у Полтавщині. Таким поміж другими був і Миргород” [1].

Навряд чи слід змінювати усталений погляд на Миргород XIX століття як символ провінційного міста. Він таки був і провінційним, і глухим містом, з немощеною центральною вулицею, з великою калюжею на площі, із замшілими дерев’яними стовпцями різьблених рундучків у старовинних дрібнопоміщицьких садибах.

Однак в цьому місті діяв цікавий прошарок місцевої еліти, який чомусь залишився в затінку історії, поза увагою дослідників. Напевно, усіх тих діячів настільки затьмарила собою постать геніального Гоголя, що про інші яскраві особистості якось мовби й не годилося писати: мовляв, чи не забагато як на один Миргород ?.. Тому про місто завжди згадували тільки з епітетом “гоголівський”. А варто було б розповісти й про “рудченківський” Миргород.

Оточення родини майбутнього письменника Панаса Мирного (П.Рудченка) – це не просто провінційне дрібне чиновництво, яке служило по канцеляріях, “присутствіях” та скарбництвах. Це були нащадки ліберально й національно-демократично налаштованого українського панства, онуки та правнуки козацької старшини полкового й сотенного масштабу, в середовищі яких ще зберігалися перекази і про мазепинські часи (Ломиківські й Трощинські були нащадками одностумців і навіть родичів опального гетьмана І.Мазепи), і згадки про автономістські домагання миргородського шляхетства кінця XVIII століття (В.Капніст). У цьому середовищі розвивалися історико-літературні та етнографічно-фольклористичні зацікавлення й студії місцевих дідачів – починаючи від літературного гуртка грузинських поселенців-емігрантів (Давид Гурамішвілі лі, Дмитро Саакадзе та інші) до Василя Ломиківського, Дмитра Трощинського та їхніх сусідів Миколи Цертелева й Аркадія Родзянка. На Миргородщині панував дух не надто давнього декабристського минулого – ще живі були спогади про Муравйових-Апостолів, Капністів, Миколу Шершевицького і Миколу Лорера.

У 30-х роках XIX століття Миргородщина з захопленням і подивуванням, а то і з заздрістю спостерігала творчий злет свого земляка Миколи Гоголя. Значною подією в житті Миргорода стали кількарізні приїзди до міста в 1845, 1846 та 1859 роках Тараса Шевченка. На початку 60-х років свіжий струмінь у життя міста внесла діяльність письменника Анатолія Свидницького, який разом із місцевими інтелігентами, здебільшого медиками, заснував бібліотеку, влаштовував літературні вечори тощо. Отож, творчість Панаса Мирного виросла не на порожньому місці, вона, як бачимо, мала міцне духовне підґрунтя в діяльності попередників-миргородців.

ВІХИ РОДОВОДУ.

Літературознавча й генеалогічна науки ще й досі недостатньо висвітлювали походження письменника, його родовід. Знайдені нами нові архівні матеріали про предків Панаса Мирного допоможуть відтворити те середовище старого Миргорода, в якому формувалося коло суспільних поглядів та культурних інтересів кількох поколінь родових попередників Панаса Мирного.

Рудченки походили із села Біликів, що поблизу Миргорода. Їхні предки належали до козацького стану. У реєстрі Миргородського полку 1649 року записані Стецько Рудченко, козак сотні Гаврила Гладченка, й Сидір Рудченко, козак Андросової сотні [2]. Можливо, саме від одного з них і йде родовід письменника Панаса Мирного.

Дід Панаса Яковича, Григорій Іванович Рудченко, брав участь у Вітчизняній війні 1812 року, вийшов у відставку прапорщиком, разом із дружиною Катериною Яківною господарював у Біликах. Помер він близько 1824 – 1825 років [3]. Згодом сім’я переїхала до Миргорода.

Григорійов син Яків Рудченко по закінченні Миргородського повітового училища працював канцеляристом, далі бухгалтером у Миргородському повітовому скарбництві, яке було розташоване поряд з будинком Рудченків (нині – ріг вулиць Гоголя і Шевченка). У

Миргородському краєзнавчому музеї збереглися автографи Якова Рудченка, писця першого розряду повітового скарбництва, за 1842 рік [4].

Мати Панаса Мирного – Тетяна Іванівна Рудченко (1824 – 1910), з дому Гординська, теж була донькою корінного миргородця. Рід Гординський більш знатний, аніж рід Рудченків. Серед Гординських були представники й козацької старшини Миргородського полку, й духовництва. В миргородських документах знаходимо ім'я якогось Івана Гординського, жителя міста. Він народився близько 1763 року, з п'ятнадцяти літ почав службу в Миргородському полку на посадах підканцеляриста й канцеляриста, у 1783 році мав звання сотенного отамана [5]. Чи то саме він був батьком Тетяни Іванівни (на час її народження йому виповнилося 60 років), чи то якийсь інший Іван Гординський – це питання ще потребує з'ясування.

Цікавою людиною був ще один представник цього роду – Стефан Андрійович Гординський, як можна здогадуватися, дядько Тетяни Іванівни. У 60–80-х роках XVIII століття він служив ієреєм, настоятелем Троїцької церкви Миргорода, у 1786 році – на посаді намісника миргородського. Зазвичай найвищі й середні церковні чини того часу одержували освіту в Києво-Могилянській академії. Напевно, вчився там і Стефан Гординський. Цікаво, що брат Панаса Мирного Іван Білик (І.Я.Рудченко) в автобіографії, написаній 1890 року, вказував, що його дід по матері був професором елоквенції Києво-Могилянської академії й особистим приятелем славетного миргородського художника Володимира Боровиківського [6]. Можливо, він мав на увазі Стефана Андрійовича Гординського, на нашу думку, двоюрідного діда по матері І.Білика.

Сім'ї Гординських і Боровиківських (Боровиків) дружили здавна, їх єднала належність до церкви. В родині Боровиків усі були священиками або іконописцями, які обслуговували своїм художнім ремеслом усі миргородські церкви.

У 90-х роках XVIII століття Стефан Гординський жив уже не в Миргороді, а в Полтаві, де продовжував служити священиком. Гординський перебував у близькій дружбі з Опанасом Дем'яновичем Гоголем-Яновським, дідом Миколи Гоголя. Збереглися листи С.Гординського до О.Д.Гоголя-Яновського за 1795–1796 роки [7], які свідчать, що Стефан Андрійович на той час уже був досить шанованим у Полтаві церковним діячем, який зберіг зв'язки з Миргородом і Миргородщиною. Він не мав надто великих статків: Гоголі-Яновські навіть постачали йому харчі із свого маєтку, з хутора Купчинового і з Миргорода.

Донька о. Стефана – Параскева Гординська – у 80-х роках узяла шлюб із Йосипом Петровичем Кирпотенком, військовим товаришем, архіваріусом миргородської полкової канцелярії [8]. Зв'язки Гординських і Рудченків з Кирпотенками тривали також і в наступних поколіннях. Панас Рудченко, як відомо, в роки своєї молодості приятелював із Миколою Яковичем Кирпотенком [9], службовцем Миргородського повітового суду (1870), який згодом одержав чин колезького асесора, був почесним мировим суддею Миргородського повіту (1884), секретарем Миргородської повітової земської управи (1888) [10], листувався з ним.

Коли Панас Рудченко 1871 року переїхав з Миргорода до Полтави, він поселився по вулиці Монастирській (нині Радянська), 14, в колишньому будинку своїх предків Гординських. На той час спадкоємцем будинку Гординських став Георгій (Юрій) Семенович Адешелідзе, з яким упродовж тривалого часу дружив П.Мирний. (Про зв'язки Рудченків з Адешелідзе буде сказано далі).

Усе викладене вище стосувалося предків Тетяни Іванівни Гординської по батьковій лінії. По жіночій же лінії мати Панаса Мирного походила з роду Грекових [11], про яких розповідають новознайдені архівні матеріали.

Іван Рудченко (І.Білик) писав у автобіографії: “З материнської сторони рід наш не цілком місцевий: в атестаті діда моєї матері (по жіночій лінії) сказано, що він “людина грецької нації”, тобто виходець із Греції, який вступив до лав російської армії, воював разом з нею в Сім'янітну війну, одержав за це капітанський чин і медаль з оригінальним надписом: “Переможцеві над пруссаками” [12].

Навряд чи можна сьогодні упевнено стверджувати, чи був дід Тетяни Іванівни Гординської справді греком. А от про постійні й широкі зв'язки Грекових із грузинами існує

чимало документальних свідчень. Чому саме з грузинами? Тут слід зробити невеликий екскурс до першої половини XVIII століття.

На початку 40-х років на Полтавщині утворилася досить значна колонія грузинів-емігрантів. Це були ті грузинські сім'ї, котрі 1724 року разом із царем Вахтангом VI з політичних мотивів покинули Грузію і, сподіваючись у майбутньому на військову підтримку з боку Росії, у 1725 – 1739 роках жили переважно в Москві та Петербурзі. Із цих грузинів-емігрантів 1738 року було сформовано Грузинський гусарський ескадрон, реорганізований 1741 року в Грузинський гусарський полк. За іменним указом імператриці Анни Іоанівни від 25 березня 1738 р. грузинським гусарам було виділено землі “у вічне спадкове володіння, кожному за пропорцією”, “в Україні, у пристойних місцях” [13]. У 1741–1743 роках грузини одержали ці землі на території чотирьох полків: Полтавського, Миргородського, Лубенського і Прилуцького, де їм було виділено 2305 дворів [14].

У Миргороді було одне з найчисленніших грузинських поселень. Тут жили князі Гурамівшілі (поет Давид Гурамівшілі та його дружина) [15], князі Херхеулідзе, Ратішвілі, Пхеїдзе, дворяни (азнаури) Чхерідзе, Бежанашвілі, Одишилідзе, Інасарідзе, Давиташвілі, Мікеладзе, Шенгелідзе, Егнаташвілі, Сагінадзе та інші [16]. З багатьма із цих сімей так чи інакше була пов'язана родина Грекових.

Одночасно з цими сім'ями на початку 40-х рр. XVIII століття у Миргороді поселився грузинський дворянин Ніколоз Хачапулідзе, який одержав у власність 10 дворів посполитих [17]. Він помер близько 1748 року, залишивши сиротами двох неповнолітніх доньок – Анну і Єлизавету, які, “будучи в малолетстві, находились в городе Москве при тетке своей монахини Марии Хачепуридзевоу в воспитании” [18]. Згодом дівчата повернулися до Миргорода, успадкували батьківський маєток: 1770 року їм належало у місті 16 хат [19].

Анна вийшла заміж за грузина Ніколоза Тухарелі (Тухарелова), вахмістра Грузинського гусарського полку, який володів 8 хатами у містечку Багачці Миргородського полку. Її ж сестра Єлизавета взяла шлюб з Іваном Антоновичем Грековим [20]. Останні й були прабабою і прадідом Панаса Мирного. Ми стверджуємо це упевнено, оскільки в досліджених нами численних документах Миргорода другої половини XVIII століття жодних інших Грекових немає.

Капітан І.А. Греков брав участь у Семилітній війні, служив у Московському легіоні [21], до складу якого влився після розформування й Грузинський гусарський полк, де служили переважно грузини. Напевно, там Іван Антонович і познайомився з Ніколозом Хачапулідзе. У 1779 р. Греков уже відставний капітан [22]. Його прізвище дуже часто фігурує в миргородських документах другої половини XVIII століття, які стосуються грузинських поселенців. Постійне спілкування І.А. Грекова з грузинами спричинилося до того, що і його стали вважати грузином. У одному з документів – метричній книзі Троїцької церкви м. Миргорода є запис від 22 травня 1785 р.: “У посполитого Тихона Батия и жены его Анны 21 дня рожденный сын Константин крестился, восприемником был Яков, *грузина капитана Грекова сын*” [23]. (Виділення наше. – Л.Р.).

Наведений метричний запис, окрім того, що вказує національність Грекова, цікавий ще й тим, що підтверджує: саме ці Грекови були предками Панаса Мирного. Підтверджує ось яким чином. В.Черкаський у біографічному дослідженні про Панаса Мирного (1973) документовано довів, що нянька баба Оришка, персонаж роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” й інших творів письменника раннього, миргородського періоду творчості, є реальною особою. Це Ірина Костянтинівна Батієнко (нар. бл. 1811 р.), яка дісталася матері Панаса Рудченка Т.І.Гординській як кріпачка внаслідок розподілу спадщини між Гординськими і Тетяною Іванівною в 1851 році [24]. Згаданий у наведеному вище метричному записові Костянтин Батій, на наше переконання, є батьком Ірини Костянтинівни Батієнко (дати їхнього народження не суперечать такому припущенню). Отож, Костянтин Батій, який, очевидно, належав Грековим, був хрещеником Якова Грекова – сина Івана Антоновича Грекова (кріпаки тоді часто просили своїх панів бути хрещеними батьками новонароджених дітей). Від Грекових кріпаки Батії (Батієнки) перейшли до Гординських, а від них – як посаг Тетяни Іванівни Гординської – до Рудченків.

1794 року І.А. Греков був засідателем Миргородського повітового суду [25]. У той час миргородським повітовим суддею служив грузинський князь Давид Ратієв, близький знайомий Грекова. Подальша доля Івана Антоновича невідома. Із значною долею вірогідності можна припустити, що Грековим належали маєтності й поза Миргородом: на початку ХХ століття в Багачанській волості Миргородського повіту існував хутір Греківщина [26]. У містечку Багачці у ХVІІІ столітті був маєток свояка І.А. Грекова – Миколи (Ніколоза) Тухарелі, а в середині ХІХ століття там жили його нащадки – підполковник Семен і титулярний радник Іван Тухарелови [27].

Іван Антонович Греков мав синів Якова, Романа, Василя та доньок Віру й Катерину. Ми вважаємо, що одна із них (на жаль, досі не вдалося встановити, котра саме) одружилася з Іваном Гординським і стала матір'ю Тетяни Іванівни Гординської, тобто бабусею Панаса Рудченка.

Ще одним, хоч і непрямим доказом грузинського походження Панаса Мирного можуть слугувати факти багаторічної, упродовж кількох поколінь, дружби Грекових, Гординських і Рудченків із миргородськими грузинами – дворянами Одишилідзе (Адешелідзевими). Син Івана Антоновича Грекова Василь 1782 року став хрещеним батьком “младенца Іоанна” – сина Івана Яковича Одишилідзе, парафіянина Успінської церкви Миргорода [28]. Брат Василя Грекова Яків був “восприемником” при хрещенні іншого сина І.Я.Одишилідзе – Павла [29].

Хрещеним батьком Панаса Яковича Рудченка був Михайло Адешелідзе. У метричній книзі Троїцької церкви Миргорода за 1849 рік, у розділі про новонароджених зроблено такий запис:

“Мая 1.7. Афанасий. Коллежский регистратор Яков Григорьевич Рудченко и законная жена его Татиана Ивановна, оба православные, восприемники: подпоручик Михаил Адешелидзе и губернского секретаря жена Анна Михнова” [30].

У роки життя в Полтаві Панас Мирний дружив із сім'єю Юрія (Георгія) Семеновича Адешелідзе, чиновника Лубенського та Полтавського скарбництв, з яким мешкав у одному будинку [31].

Варто наголосити й на дружніх стосунках прадіда Панаса Мирного Івана Антоновича Грекова з відомим грузинським поетом Давидом Гурамішвілі, автором збірки “Давитіані”, який у 1741 – 1792 роках жив у Миргороді. Їх єднало сусідство, спільні інтереси, військова служба в минулому і, звичайно ж, Грузія. Як люди близько знайомі, вони неодноразово виступали один у одного свідками при укладанні різних актів. Так 1772 року Давид Гурамішвілі як свідок підписав “вірчий лист” Єлизавети Грекової та її сестри Анни Тухарелової, даний ними І.А.Грекову з приводу вирішення майнових питань [32]. А. Греков засвідчив кілька “купчих кріпостей” сім'ї Гурамішвілі: про продаж сінокісної луки поблизу Миргорода 1786 року [33], про продаж княгинею Тетяною Гурамовою миргородського маєтку 1794 року [34], відпускне свідоцтво, видане кріпакам Гурамішвілі Бабенкам [35].

Грекових із Гурамішвілі поєднували також стосунки кумівства. Князь Давид і його дружина Тетяна Василівна не мали власних дітей. З документів бачимо, як часто княгиня Гурамова зголошувалася бути хрещеною матір'ю миргородських дітей – українців і грузинів, у тому числі й Грекових. У метричній книзі миргородської Успінської соборної церкви від 24 липня 1780 року священник записав: “У капитана Иоана Грекова родился сын Роман. Восприемники полковник Давид Ратиев да княгиня Татиана Гурамова” [36]. А наступного року княгиня Гурамова “воспринимала” доньку того таки Івана Антоновича Грекова – Катерину, яка народилася 5 листопада 1781 року [37].

До речі, слід зазначити, що названий у цитованому метричному записові Давид Ратієв, миргородський повітовий суддя, був зятем грузинського поета Дмитра Саакадзе [38], який входив до групи грузинських поетів-емігрантів на Полтавщині (Давид Гурамішвілі, Шіо Джавахішвілі, Отія Павлишвілі та ін.) [39].

У Лубенському полку, в містечку Глинську, жили родичі сім'ї Гурамішвілі – грузинські дворяни Зедгінідзе. Вони були особливо прихильними до І.А.Грекова, доручали йому розпоряджатися своїм маєтком на час їхньої відсутності [40].

1784 року капітан Іван Греков разом з іншими миргородськими грузинами – підполковником Д.Ратієвим, городничим О.Пхеїдзе, князем Д.Саакадзе – давав свідчення у судовій справі про напад “невестимых людей”, “ниякихсь разбойников” на будинок грузинського протопопа Давида Мікеладзе в Миргороді [41].

Таким чином, усе життя й діяльність прадіда Панаса Мирного І.А.Грекова були пов’язані з грузинською колонією на Полтавщині, в тому числі з грузинськими поетами, що, звичайно ж, впливало на формування інтересів родини (не виключено, що й літературних).

Грекови, крім тісних контактів з миргородськими грузинами, мали зв’язки з місцевою козацькою старшиною полкового та сотенного масштабу, з миргородським чиновництвом. Так, наприклад, Віра Іванівна Грекова 1791 року “восприймала” новонароджену дитину Ананія Журахівського [42], представника знатного миргородського роду, колезького протоколіста, протоколіста Миргородської дворянської опіки [43]; один із Журахівських, Григорій, був сотенним писарем Миргородського полку, мав кілька хат у Миргороді [44]. Сорочинські дідиці Журахівські, як відомо, доводилися ріднею гетьманові Данилові Апостолу.

Рід Грекових, окрім гілки, з якої вийшов Панас Мирний, дав у Миргороді ще й інше відгалуження, від якого походив історик Борис Дмитрович Греков (1882 – 1953), академік, автор праць “Київська Русь” (1939), “Культура Київської Русі” (1944), “Селяни на Русі з найдавніших часів до XVII століття” (1946).

* * *

У документах другої Малоросійської колегії зберігається справа про миргородського козака Івана Шелюга (він же Шелюженко), який у 60-х роках XVIII століття “шукав козацтва”, тобто намагався вийти з підданства дворянина. Як свідчать матеріали справи, що затяглася на кілька десятиліть, козак Шелюг жив у селі Біликах першомиргородської сотні, займався різницьким ремеслом. Коли у 40-х роках грузинські дворяни-азнаури одержували в Миргороді наділені їм указом імператриці Анни “підданські двори”, Ніколозові Хачапурідзе не вистачало їх, і тому, “по неимению уже в городе свободных посполитых” [45], йому було віддано у власність козака Івана Шелюга з ближнього села Біликів.

Проте Шелюг не згодився із становищем підданого, 1766 року він “выписался с-под владения” дворянина Хачапурідзе. Почався затяжний судовий процес, який у 80-х роках дійшов до Генерального суду [46], і нам не відомо, як він закінчився. Одне можна достеменно стверджувати: Шелюги з Біликів переселилися до Миргорода і від Хачапурідзе перейшли в спадщину Грекових [47]. В неопублікованому нарисі Панаса Мирного “Перед війною” згадується якась Марія Шелюківна (либонь, Шелюгівна). І сьогодні нащадки Шелюгів живуть у Миргороді по вулиці Б.Грекова – у місцевості, де здавна жили Грекови.

Принагідно варто повідомити й такий цікавий факт. Жителька Миргорода Віра Павлівна Шелюг (1921 р.н.) стверджує, що, за спогадами її бабусі Марфи Федотівни Панащатенко, остання походила по матері з Рудченків і доводилася ріднею Панасові Мирному. І ще один штрих: місце проживання в Миргороді і Грекових, і Рудченків, і пов’язаних з ними сімей Панащатенків та Шелюгів локалізується в невеликому, досить чітко окресленому ареалі: правобережна частина міста, берег Хоролу, початок сучасної вулиці Шевченка, район Прилипка (вулиця Б.Грекова). У XVIII столітті в цьому самому районі жило чимало грузинських сімей. На наше переконання, викладені факти ще раз, хоч і опосередковано, підтверджують логічну обґрунтованість генеалогічного ланцюжка: Хачапурідзе – Грекови – Рудченки.

* * *

Віддалені ремінісценції грузинського походження Панаса Мирного знаходимо і в його творчості. У циклі оповідань “Як ведеться, так і живеться” письменник показав жорстокого пана Ратієва, описав Ратіївщину – місце на околиці Миргорода, де був маєток цього поміщика. Це не вигаданий, а виписаний на реальному матеріалі персонаж. У другій половині XVIII століття в Миргороді жили грузинські князі Ратієви. Про одного з них, Давида Георгієвича

Ратієва, уже згадувалося в цій статті. Син шталмейстера Зураба (Юрія, Георгія) Ратієва, який разом із царем Вахтангом VI переїхав до Росії [48], Давид Ратієв, як і І. Греков та Д. Гурамшвілі, брав участь у Семилітній війні, “во всех генеральных баталиях и сражениях, партиях” [49]. Він вийшов у відставку підполковником, близько 1749 р. переїхав до Миргорода. У 1764 р. у підданстві Д. Ратієва перебувало 26 дворів, 38 хат, 119 душ [50]. Його брати Єгор і Микола (Георгій та Ніколож) теж мали маєтності в Миргороді, але жили там недовго [51]. У різних джерелах XVIII – початку XX ст. згадуються “хутір Ратієва”, “урочище Ратієва”, “Ратіїв садок” [52], які знаходилися на околиці Миргорода, по дорозі з міста до села Дібрівки.

У ранніх оповіданнях Панаса Мирного “День на пастівнику” і “Батьки”, створених на основі власних дитячих та юнацьких вражень, детально описана Ратіївщина [53], куди миргородські хлопчаків ганяли пасти худобу. Проте для молодого письменника Ратіївщина – це не тільки місце колишнього маєтку князя Ратієва, а й своєрідний символ старої доби – кріпаччини, з її середньовічною жорстокістю, символ морального і духовного звиродніння. Панас Рудченко, очевидно, чув перекази про Ратієва від старих миргородців, у тому числі й від грузинських нащадків, від своїх предків, від тієї таки баби Оришки, яка доглядала рудченківських дітей. “Ті казочки бабусині” глибоко запали в серце й пам’ять юного Панаса, а згодом трансформувалися в оповідання різної викривальної сили.

Літературознавець В. Горленко у листі до Панаса Мирного писав 1883 року з приводу його оповідань: “...попрошу Вас про одне: У Вас є там князь Ратієв. Один Ратієв жив у Миргороді й був одружений з моєю рідною тіткою. Він помер тепер, але живі його сини. Якщо Вам все одно замінити це прізвище яким-небудь іншим, то будьте ласкаві це зробити. Для мене власне це байдуже, але сини його будуть у розпачі, бо їх однофамілець у оповіданні відіграє далеко не симпатичну (і навіть таку, що викликає мороз по шкірі) роль. Втім, якщо характер взято з дійсності, то я беру назад своє прохання” [54].

Зваживши на прохання В. Горленка, Панас Мирний при публікації оповідань у альманасі “Рада” [55] змінив прізвище Ратієва на Батієв і, відповідно, “Ратієвщина” на “Батієвщина”. (Письменник часто й охоче брав для своїх персонажів прізвища реальних миргородців, зокрема і з найближчого оточення, як от у останньому випадку – знову прозора паралель: Батієв – і згадувана вже близька Рудченкові родина Батіїв).

Завершуючи виклад матеріалів про грузинських предків Панаса Мирного, варто також звернути увагу на те, що й при візуальному спостереженні можна помітити грузинські риси у зовнішності Панаса Рудченка (надто на фото початку 70-х років XIX століття) та його матері Тетяни Іванівни.

“ВОСПРИЄМНИКИ”

В. І. Станіславський, один із перших дослідників біографії та творчості Панаса Мирного, службовець Полтавського скарбництва, уже по смерті письменника відшукав у архіві Полтавської духовної консисторії метричні записи Троїцької церкви Миргорода. Запис про народження Панаса Рудченка від 1 травня (ст.ст.) 1849 року свідчив, що при хрещенні його восприємниками” були підпоручик Михайло Адешелідзе і дружина губернського секретаря Ганна Міхнова. Восприємниками, за церковною термінологією, називали хрещених батьків новонародженого. Хто ж були ці люди?

Михайло Адешелідзе належав до тієї самої грузинської колонії в Миргороді, що й предки Панаса Мирного – Хачапурідзе. З родиною Адешелідзе Рудченки та їхні родові попередники дружили впродовж двох століть – і в Миргороді, й згодом у Полтаві.

Міхнова – це зросійщена форма українського прізвища Міхно. Про цей рід відомо мало. Якийсь Федір Міхно (народження близько 1809 року) одночасно з Миколою Гоголем навчався в Ніжинській гімназії вищих наук, де в 1827 році був допитаний у відомій справі “про вільнодумство” [56]. Згадується прізвище Міхно (Міхнов) і серед жителів Миргорода. Ганна Петрівна Міхнова, хрещена мати Панаса Рудченка, була дружиною Михайла Міхнова, який 1842 року мав невисоке чиновницьке звання колезького секретаря, 1849 – губернського секретаря, а 1851 – титулярного радника. В останньому чині він служив бухгалтером Миргородського повітового скарбництва до 1861 року, коли був переведений до Полтави на

посаду бухгалтера Казенної Палати. Не виключено, що саме він згодом сприяв переведенню до Полтави Панаса Рудченка. Міхнови мали сина Василя, якого в 1842 році віддали до Миргородського повітового училища [57].

А ось іще деякі відомості про миргородців Міхнових, почерпнуті з “Полтавских губернских ведомостей”. Один із Міхнових 1851 року служив у Миргородському повітовому скарбництві на посаді “журналіста”, тобто вів бухгалтерські журнали. Євгенія Миколаївна Міхнова, вдова колезького асесора, 1853 року продала порожній плац у Миргороді біля базарної площі Катерині Шишецькій. С.М.Міхнов (можна здогадуватися, син Михайла і Ганни) служив скарбничим Полтавського губернського скарбництва, де з 1871 року після переїзду з Миргорода почав службу й Панас Рудченко. Відомо, що Міхнов дуже доброзичливо ставився до свого молодшого співробітника.

Метричний запис із книги Троїцької церкви свідчить, що хрестив новонародженого Панаса Рудченка священик Андрій Трефінський. Це був представник миргородської священицької династії Трефінських (Трифінських). Батько о. Андрія – Наум Трифінський – теж свого часу мав парафію в нашому місті [58]. Андрій Наумович Трифінський народився близько 1790 року. Закінчив Полтавську духовну семінарію, з 1813 року був рукоположений у сан священика Миргородської Троїцької церкви. З 1823 року, одночасно з церковною службою, став учителем Закону Божого в Миргородському повітовому училищі [59]. Мав синів Луку і Якова. Молодший, Яків (народився близько 1821 року) пішов на чиновницьку службу і 1884 року був колезьким реєстратором у Миргороді, як і Яків Григорович Рудченко, батько Панаса.

ДРУЗІ Й СУСІДИ

Разом із майбутнім батьком Панаса Мирного Яковом Григоровичем Рудченком у Миргородському повітовому училищі в 1835 – 1838 роках навчалися його ровесники й сусіди, з якими родина Рудченків зналася й пізніше: Павло Шершевицький, Іван Ломиківський, Іван Адешелідзе, Лев і Василь Лапа-Данилевські, Семен Панащатенко, Яків Малинка, Василь Рудь та інші. Усі вони в майбутньому стали досить відомими на Миргородщині людьми.

Павло Шершевицький став служити чиновником канцелярії предводителя дворянства Миргородського повіту. 1845 року з ним у Миргороді познайомився Тарас Шевченко і часто бував у його сім’ї.

Товариш Якова Рудченка по навчанні в повітовому училищі Іван Ломиківський був родичем, очевидно, племінником відомого на Миргородщині етнографа, фольклориста, агронома Василя Яковича Ломиківського (1777 – після 1848), який жив неподалік від Миргорода в хуторі Парку-Трудолюбі.

Малинки вели свій родовід ще від миргородського полкового писаря Самійла Малинки (1725). У другій половині XIX століття представники цього роду стали відомі своєю участю в народницьких гуртках.

Співучень Якова Рудченка Василь Рудь теж мав відоме походження – від криловського сотника Миргородського полку, нащадки якого жили поблизу Миргорода, в селі Гаркушинцях.

Козацький рід Лап-Данилевських дав у XIX – на початку XX століть учених і громадських діячів; Георгій Миколайович Лапа-Данилевський у 1914 – 1916 роках був головою Миргородської земської повітової управи.

Отож, із дитячих літ Якова Рудченка його родина перебувала в цікавому оточенні, в якому традиції староукраїнського панства поєднувалися з дрібнодворянським укладом життя і побутом.

Близькою до Рудченків родиною були миргородці Кирпотенки. Ще в другій половині XVIII століття предки Рудченків Гординські породичалися з Кирпотенками, представниками миргородської полкової старшини. Військовий товариш Йосип Кирпотенко, архіваріус Миргородської полкової канцелярії, а згодом поручик, секретар земського суду, був приятелем поета Давида Гурамішвілі, знав прадіда й прабабу Панаса Мирного – Івана Грекова та Єлизавету Хачапурідзе. Відтоді й ідуть зв’язки Рудченків із Кирпотенками.

Панас Рудченко у щоденнику миргородського періоду за 1870 рік часто згадує свого приятеля Н.Я.К. Це, як дослідив краєзнавець А.Аббасов, був Микола Якович Кирпотенко, службовець миргородського повітового суду, котрий згодом став мировим суддею Миргородського повіту і, як відомо, захищав прогресивних земських лікарів І.Зубковського та О.Богаєвського від нападок консервативного крила миргородського земства [60].

У щоденнику Панаса Рудченка згадується і його знайомий з часів юності Костянтин Васильович Демидовський. Родина Демидовських була священицькою. Батько і брат Кості Демидовського – отець Василь і Михей Васильович – служили священиками Воскресінської церкви Миргорода. Завдяки турботі Михея Демидовського 1867 року замість старої Воскресінської церкви було споруджено новий храм [61].

У 1870 році Костянтин Васильович Демидовський, як і Панас Рудченко, служив у Миргородському повітовому скарбництві на посаді бухгалтера. Щоденникові записи свідчать і про їхнє спілкування у побуті, і про те, що Демидовський давав П.Рудченкові інформацію з питань етнографії.

В архіві Панаса Мирного збереглися дані про повість “Попович”, яку письменник задумав на основі власних спостережень молодих літ, тобто миргородського періоду. Головним героєм повісті мав бути “попович Костя”. Знаючи схильність П.Мирного давати своїм персонажам імена і прізвища реальних людей, яких він знав із дитинства й юності, маємо право висловити думку, що прототипом поповича Кості міг бути Костянтин Демидовський, син миргородського священика.

Не виключена й можливість знайомства підлітка Панаса Рудченка з письменником Анатолієм Свидницьким, який жив у Миргороді в 1860 – 1862 роках. В.Станіславський, досліджуючи в 20-х роках рудченківський архів, знайшов там шість віршів А.Свидницького. Деякі з них переписані почерком, схожим на дитячий почерк Панаса Рудченка. Як відомо, А.Свидницький квартирував у Миргороді у будинку відомого ще з шевченківських часів козака Коробки, що був поряд із садибою Рудченків. За спогадами І.Зубковського, юні миргородці допомагали Анатолію Патрикійовичу переписувати його твори. Такими переписувачами були учні Миргородської повітової школи Т.Гиренко і П.Пищимуха – ровесники й знайомі Панаса Мирного. Тож і брати Рудченки, Іван та Панас, теж могли бути залучені Свидницьким до переписування творів.

Сучасники Панаса Рудченка, миргородці Василь Івашина-Надтока й Іван Байдола згадували про молодого письменника-початківця в роки його життя в Миргороді. Ось ці спогади: “... Ще як вони обидва (Байдола та Івашина) були учнями випускного класу Миргородської повітової школи (уездное училище), а Рудченко тоді якраз працював у Миргородському казначействі і жив у власному будинку його батька над р. Хоролом, біля великого мосту, – він, П.Рудченко, частенько закликав до себе в квартиру як їх обох, також іще деяких близьких їм учнів, гостював їх, співав з ними різних українських пісень, читав їм “Кобзаря” Шевченка та інші гарні книжки, а інколи й його, Рудченка, власні вірші” [62]. Василь Івашина-Надтока був сином Якова Петровича Івашини-Надтоки, який у 1870 році разом із Панасом Рудченком служив у Миргородському скарбництві і був його приятелем, хоч і старшим за віком. Іван Леонтійович Байдола з 1870 року протягом кількох десятиліть служив у Миргородській повітій земській управі (на посадах писаря, діловода, столоначальника, помічника секретаря, архіваріуса [63]. Управа розміщалась тоді в колишньому будинку Шершевицького, Шевченкового знайомого, – що через дорогу від будинку Рудченків, по Гоголівській вулиці. Уже в 50-літньому віці Байдола часто розповідав про Панаса Рудченка молодому співробітникові управи Репетіну, який служив там у 1895 – 1903 роках.

Петро Олексійович Репетін (1879 – 1952) – родом із Миргородщини, з родини медичних працівників містечка Комишні. Як і колись Панас Рудченко, він у 1903 році переїхав із Миргорода на службу до Полтави, працював у губернському земстві в Полтавській міській управі. Разом із П.Мирним вони стали членами нелегальної Полтавської української громади. Петро Репетін друкувався в газеті “Рідний край”, “Полтавський день” та інших виданнях. Збереглися листи Панаса Мирного до нього за 1914 – 1918 роки.

По смерті письменника П.Репетін почав збирати матеріали до його біографії, які нині зберігаються в Полтавському літературно-меморіальному музеї П.Мирного. У них згадується й

миргородський період життя і творчості письменника; зберігаються цікаві нотатки Репетіна “Спогади про культурно-революційну діяльність Полтавської нелегальної політичної організації Української демократичної громади за період 1901 – 1917 рр.” [64].

П.Репетін відомий як автор розвідок не лише про П.Мирного, а й про М.Драгоманова, Б.Грінченка, М.Коцюбинського та інших. Напередодні другої світової війни він працював на посаді секретаря літературного факультету Полтавського педагогічного інституту. Доля цієї особи трагічна. 1946 року Репетін був засуджений за “антирадянську агітацію” через те, що опублікував свої літературні праці в газеті “Голос Полтавщини” в роки німецької окупації. Під час відбуття покарання він помер у Вінниці; реабілітований посмертно [65].

Варто зупинитися і на зв'язках Панаса Мирного з миргородською родиною Пищимух. Колись відомий сорочинський козацький рід, Пищимухи в середині XIX століття стали дрібними миргородськими дворянами. Семен Пилипович Пищимуха доводився родичем Тетяні Іванівні Гординській, матері письменника. Панас називав його “дядюшкою”, вони обидва служили в Миргородському повітовому скарбництві. Пищимухи входили до кола спілкування родини Рудченків, жили неподалік від них, у районі сучасної вулиці Шевченка. Пищимухи й Рудченки постійно обмінювалися новими книжками й журналами. Цікаво, що Пищимухи в минулому, за даними миргородців, були пов'язані з декабристами. Прогресивні погляди мали також їхні нащадки кінця XIX – початку XX століть. Згадаймо, що герой оповідання Панаса Мирного “Дурниця” теж мав прізвище Пищимуха.

“МОЛОДІСТЬ МОЯ ЦВІЛА ПІД ХОЛОДНИМ ТУМАНОМ”

“Ні, не слава – ота шинкарка п'яна –
поривала мене в мої молоді літа до роботи.
Моє невеличке серце ще змалечку пестила
любов до тебе, мій обездолений краю, і
вона – оповила мою душу чарівними снами
і підбурювала думки до роботи”.

Панас Мирний.

У сім'ї Рудченків було, крім Панаса, ще четверо дітей: сестра Олександра й брати Іван, Лука та Юрій. Батькове жалування було мізерним, і “якби не своя земля, – згадував Панас Мирний, – то доводилося б сім'ї й голодувати”.

У родині Рудченків панував старосвітський побут із домішком нових, “панських” звичаїв. Велику відразу в молодого Панаса викликало духовно-убоге життя миргородського повітового чиновництва кінця 60-х – початку 70-х років XIX століття: “Нема, здається, у світі сумніших міст, як наші повітові міста. Життя, не те щоб громадського, а й трохи похожего на людське, немає”. Цей період у Миргороді, справді, був смугою бездуховності й застою: А.Свидницький на той час уже поїхав з Миргорода, і розворушена було ним гладінь застоюної “миргородської калюжі” знову заросла ряскою, а ідеї народництва ще тільки зароджувалися серед юних умів.

Панас Рудченко жив у Миргороді до листопада 1871 року. Для нас, миргородців, цікавими є його щоденникові записи, які він вів у Миргороді в кінці 60-х – на початку 70-х років. Ці дні молодий письменник називав “днями моїх тяжких незбувчихся надій, днями мого горя, моїх сліз, моїх важких думок”. Аналізуючи “мізерію життя” свого оточення, коли “серце ізотліло в даремнім шуканні живої душі з теплим словом”, Рудченко в щоденнику звертається до гіпотетичного майбутнього читача його записів у сподіванні, що той – людина прийдешнього, досконалішого суспільства – побачить “всього мене – як я жив і був”.

Кінець 60-х років для П.Рудченка – це час накопичення різноманітного життєвого матеріалу, час проб пера у різних жанрах літератури. Він активно збирає фольклор. Упливом народної творчості й поезії Тараса Шевченка позначені ранні вірші Рудченка. Його юнацькі поезії мають соціальний зміст: “Три сльози жіночої долі”, “Пісня жіноча”, “Приговор музи” та інші. Зрозумівши, що його справжнє покликання – проза, він робить ряд прозових замальовок із життя.

В Миргороді П.Рудченко здійснює начерки для великого прозового полотна “Голодні години” і неодноразово береться до цієї роботи, часто змінюючи попередні задуми. Твір не було завершено, але згодом частину цього матеріалу письменник використав у інших своїх творах, зокрема у романі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”.

Особисте, пережите письменником, часто посідає в його творах значне місце. Так можна здогадуватися, що образ Варки Луценкової в оповіданні “Лихий попутав” створений на основі прототипу – реальної миргородської дівчини наймички В., в яку свого часу був закоханий молодий Панас. Роздумами про це невдале кохання заповнені записи в його щоденнику за квітень 1871 року, можливо, це і була та сама красуня Варка, зустріч з якою на мості описав він у циклі “Думки”. В архівному рукописі під назвою “Характеристика” ним записана розповідь про важку долю наймички В. Імовірно, що цей запис молодий письменник зробив із уст своєї коханої В.

Саме на цей час припадають наполегливі шукання автора в різних літературних жанрах, зокрема, у драматургії: “Чи не драма – моє діло, моя робота? Чи не вона мою душу так тягне до себе, моє серце заставляє пориватися?”. У ранніх прозових творах П.Рудченка уже проявилися деякі характерні риси його оповідного стилю, як от: показ “передісторій”, заглиблення в минуле своїх героїв, опис життя їхніх предків.

Реальні особи, жителі Миргорода, стали прототипами героїв написаних пізніше, в Полтаві, оповідань “День на пастівнику”, “Батьки”, “Дома”, “У школі”, “Брат і сестра”, “Панич”, “Татарин, братик, татарин”, які об’єднані спільною назвою циклу “Як ведеться, так і живеться”. У цих оповіданнях, а також у незакінчених творах “Ганнуся”, “Попович” та інших, що зберігаються в архіві письменника, згадуються реальні миргородські прізвища князя Ратієва, поміщиці Ксьонзихи, називаються характерні для нашого міста прізвища Грицай, Дзюба, Бородай, назви кутків міста Прилипка, Довгоселівка. На нашу думку, назва села Пісок з роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” теж виникла у письменника на основі миргородських реалій: місцина в Миргороді, де була розташована садиба Рудченків, де пройшло дитинство і юність Панаса, має місцеву назву “На Пісках”.

Отож, роки життя Панаса Рудченка в Миргороді були часом утвердження його на реалістичних позиціях, періодом накопичення життєвого і літературного матеріалу.

В роки життя в Полтаві письменник не поривав зв’язків із Миргородом, де залишилися його приятелі й знайомі. Збереглися листи П.Мирного до жителів Миргорода М.Кирпотенка, І.Зубковського. Із засновником Миргородського курорту Іваном Андрійовичем Зубковським вони були ровесниками і багато в чому однодумцями. 1912 року в Полтаві вийшла брошура І.Зубковського “Краткая историческая заметка о Миргороде”. В одному з листів до Івана Андрійовича Панас Мирний писав: “Одновременно с Вашим письмом я получил и Вашу брошюру “Краткая историческая заметка о Миргороде” с Вашей надписью для меня. Очень Вам признателен за этот Ваш новогодний подарок. При первом же свободном времени с удовольствием прочитаю Ваш труд о нашей общей родине... Спасибо, что истинные сыны не забывают родной матери. Еще и еще Вас благодарю” [66].

* * *

Ще й сьогодні в Миргороді живе чимало Рудченків – нащадків того розгалуженого родового дерева, одна з гілок якого дала Україні письменника Панаса Мирного. Дехто з них, як от Микола Павлович Рудченко, пригадують, що їхні батьки ще пам’ятали про родинний зв’язок із П.Мирним, але до сьогодні в них не збереглося ні документів, ні родовідних свідчень.

Живуть сьогодні в Миргороді й нащадки родичів дружини П.Мирного –Шейдеманів. Це Наталя Павлівна Кармаза, колишній співробітник Миргородського краєзнавчого музею. Її предки Шейдемани, як і предки Олександри Михайлівни Шейдеман (1863 – 1943), дружини Панаса Мирного, жили в містечку Карлівці Полтавської губернії, де відставний капітан Михайло Шейдеман служив головним управителем багатого маєтку великої княгині Катерини Михайлівни Макленбург-Стрелецької. В родині Шейдеманів було 16 братів і сестер. Життєвими вітрами декого з їхніх нащадків занесло до Миргорода – міста, де народився Панас Мирний. Ось такі віражі долі.

Примітки.

1. Панас Мирний. Зібрання творів у семи томах. – Т.7. – К., 1971. – Примітки. – С.605.
2. Реестра всего Войска Запорожского... 1649 г. – М., 1885. – С.260, 261.
3. Черкаський В. Панас Мирний. Біографія. – К., 1973. – С.14–15.
4. Справи [Миргородського повітового училища] за 1842 рік // Миргородський краєзнавчий музей. – БФ. – №2083. – Без пагінації.
5. ЦДІАУК. – Ф.736. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 28.
6. Лист І.Я.Рудченка до О.М.Пупіна від 8.12.1890 р. // Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ.ІР.). – Ф.І. – № 735/5193. – Арк.1 зв.
7. НБУВ.ІР. – Ф.ІІІ. – №№ 8511 – 8515.
8. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.744. – Арк.2.
9. Панас Мирний. – Т.7. – С.312, 407.
10. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1884 г. – Полтава, 1884. – С.42; Постановления... 1888 г. – Полтава, 1888.
11. Черкаський В. Панас Мирний. – С.14.
12. Лист І.Я.Рудченка до О.М.Пупіна. – Арк.1 зв.
13. Полное собрание законов Российской империи. – Т.10. – Ст. №7545.
14. Плохинский М.М. Поселения грузин Малороссии в XVIII в. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Т.5. – Вып.1. – Харьков, 1893. – С.1–22; Плохинский М.М. Иноземцы в старой Малороссии. – Ч.1. Греки, цигане, грузины. – М., 1905. – С.222.
15. Косарик Д.М. Братні зорі. – К., 1948. – С.127–139; Косарик Д.М. Співець братнього єднання. – К., 1955.
16. Детальніше про це див.: Розсоха Л. До історії грузинської колонії на Україні. Друга половина XVIII – XIX ст. // Літературная Грузия. – 1984. – №7. – С.195–215; №8. – С.183–205; Розсоха Л. Свідчать архівні дані...: Давид Гурамішвілі і його миргородське оточення // Літературная Грузия. – 1987. – №7. – С.166–192.
17. ЦДІАУК. – Ф.1632. – Оп.1. – Спр. 80. – Арк. 38.
18. Там само. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.98. – Арк.1.
19. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.20 зв.
20. ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.1577. – Арк.1–4.
21. Там само. – Арк.4.
22. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.98. – Арк.1.
23. Там само. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1766. – Арк.26.
24. Черкаський В. Панас Мирний. – С.20.
25. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.40, 67 та ін.
26. Отчет об агрономической помощи населению Миргородского уезда в 1912 г. – Миргород, 1913. – С.217.
27. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.38 зв; Полтавские губернские ведомости. – 1852. – №28. – Отд.2. – С.321; 1860. – №9. – С.ЛІІ.
28. ЦДІАУК. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1639. – Арк.11.
29. Там само. – Спр.1745. – Арк.22.
30. Архів Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного. – Копія з метричного випису про народження П.Мирного.
31. Панас Мирний. Зібрання творів у семи томах. – Т.7. – Примітки. – С.367, 616, 619, 620 та ін.
32. ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.1577. – Арк.4 зв.
33. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.. 30 зв.
34. Там само. – Спр.46. – Арк. 42 зв.
35. Там само. – Спр. 46. – Арк. 24.
36. Там само. – Ф.990. – Оп.1. – Спр. 1475. – Арк. 12.
37. Там само. – Ф.127. – Оп.1014. – Спр. 73. – Арк. 16 зв.
38. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 31 зв; Ф.193. – Оп.1. – Спр. 85. – Арк. 2.

39. Кубанейшвили С.И. *Грузинские поэты на Украине в XVIII веке: Автореферат диссертации.* – Тбилиси, 1962; Розсоха Л. *Свидетельствуют архивные данные...* // *Литературная Грузия.* – 1987. – №7. – С.180–182.
40. ЦДІАУК. – Ф.101. – Оп.2. – Спр.317. – Арк.1-а.
41. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.18.
42. Там само. – Ф.127. – Оп.1014. – Спр.124. – Арк.17.
43. Модзалевский В.Л. *Малороссийский родословник.* – Т.2. – К., 1910. – С.694.
44. ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.21 зв.
45. ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.1577. – Арк.3 зв.
46. Там само. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.98. – Арк. 1–14.
47. Там само. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.1577. – Арк.4.
48. Пайчадзе Г.Г. *К истории русско-грузинских отношений (1 четверть XVIII века).* – Приложения. – Тбилиси, 1960. – С.208.
49. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.85. – Арк.1 зв. – 2.
50. Там само. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.12 – 23 зв.
51. *Про Ратієвих детально див.: Літературна Грузія.* – 1987. – №7. – С.182–185.
52. *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К., 1989. – С.122; *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1883 год.* – Полтава, 1884. – С.120; *Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 г. Миргородский уезд.* – Полтава, 1905. – С.32; *Постановления Миргородського уездного земського собрания за 1914 г.* – Миргород, 1915. – С.610.
53. Панас Мирний. *Зібрання творів у семи томах.* – Т.1. – С.132–203.
54. Рудинська Є. *Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905.* – К., 1928. – С.18–19.
55. Рада: *Український альманах на 1884 рік.* – К., 1884. – Ч.2. – С.135–198.
56. Иофанов Д. Н.В.Гоголь. *Детские и юношеские годы.* – К., 1951. – С.299.
57. *Миргородський краєзнавчий музей.* – БФ. – №2083.
58. ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.174. – Арк.1.
59. *Справи [Миргородського повітового училища] за 1830 рік* // МКМ. – БФ. – №2081.
60. Аббасов А. *Мирний у Миргороді* // *Прапор.* – 1969. – №5. – С.84–85.
61. *Полтавские епархиальные ведомости.* – 1884. – №18. – С.872.
62. Репетін П. *Спогади і критичні зауваження до біографії Панаса Мирного (П.Я.Рудченка). З новими матеріалами та різними додатками.* – Рукопис // *Літературно-меморіальний музей Панаса Мирного (Полтава).* – № 247-д/3635. – Арк.10–11.
63. *Постановления Миргородского уездного земского собрания 1899 г.* – Миргород, 1899. – С.230.
64. *Літературно-меморіальний музей Панаса Мирного.* – № 254-д/3651, № 254-д/3652.
65. Граб В.І. *Видатний громадівець* // *Археологічний літопис Лівобережної України.* – 1997. – №1–2. – С.9.
66. Панас Мирний. *Зібрання творів у семи томах.* – Т.7. – С.547.

1989–1999 р.р.

ЕСТЕТ ІЗ КОЗАЦЬКОЮ ДУШЕЮ (Василь Горленко й Миргородщина)

Василь Горленко – український письменник, мистецтвознавець, етнограф, критик, журналіст, публіцист, автор блискучих есе – до сьогодні залишається мало знаним і недостатньо поцінованим діячем української культури, що так болісно боролась за своє існування на важкому зламі XIX і XX століть.

Заідеологізована радянська лженаука всіляко намагалася применшити значення цієї постаті в культурному житті України. Зовсім замовчати доробок Василя Горленка не вдалося. Однак у всіх згадках про нього в працях радянського часу неодмінно присутньою була дефініція “ліберально-буржуазний письменник”.

Василь Петрович Горленко народився 1 січня (за старим стилем) 1853 року в досить багатій поміщицькій родині. Його батько Петро Дмитрович Горленко (нар. 1820 р.) володів дідівщиною – маєтком у селі Ярошівці Прилуцького повіту (нині село Українське Талалаївського району Чернігівської області). 1860 року він мав звання штабс-ротмістра.

Василь Горленко здобув освіту в Полтавській 1-й чоловічій гімназії, продовжував навчання в Ніжинському ліцеї кн. Безбородька – колишній гімназії вищих наук, де свого часу вчився Микола Гоголь. Не закінчивши ліцею, поїхав до Франції. Роки навчання в Сорбонні, праця в часописі “Фігаро”, вишукане інтелігентне оточення французької столиці не притлумили в ньому давньої пристрасті – любові до української мистецької старовини. Тож повернувшись в Україну на початку 80-х років, він плідно працює в журналі “Киевская старина”, досліджуючи українську культуру, літературу, етнографію, малярство, друкує в часописі десятки статей, заміток, рецензій. 1886 року В.Горленко упорядкував альманах “Вістка”, видання якого цензура заборонила.

Він багато подорожував, збираючи матеріали для своїх розвідок. Одна за одною виходять дві його книжки “Южнорусские очерки и портреты” (К., 1898) і “Украинские были” (СПб., 1899), а невдовзі – “Отблески” (СПб., 1905).

Перу Василя Горленка належать праці про письменників І.Котляревського, Г.Квітку-Основ'яненка, Т.Шевченка, про художників В.Боровиківського (Боровиковського) і Д.Левицького, про кобзарів і лірників, багато статей і рецензій про творчість його сучасників П.Мирного, І.Франка, Я.Щоголева та інших.

Василь Петрович хворів на сухоти. Він помер у віці 54 років 13 квітня 1907 року в Петербурзі, а похований був у рідній Ярошівці.

* * *

У формуванні творчої орієнтації Василя Горленка чималу роль відіграло його походження з козацько-старшинської родини. Глибоке усвідомлення своєї належності до великого й славетного, хоч і гнаного за умов національної залежності роду Горленків, наклавшись на інтелектуальний пласт європейської освіченості письменника, дало дивовижний результат: Горленко зрозумів необхідність досліджувати масив україністських, “хутірських” проблем на новому, більш високому рівні – як явище світової культури, у контексті європейських цінностей. Пропаганда естетичного українства стала метою його життя.

Василь Горленко був завзятим колекціонером української старовини. На жаль, значна частина його надбань була спалена 1919 року в селі Ярошівці.

В українських поміщицьких маєтках першої половини XIX століття ще не була знищена дощенту, ще жевріла історична пам'ять нащадків елітного козацтва, раз-у-раз спалахуючи ясним вогнем у таких яскравих особистостях як Василь Ломиківський, Василь Капніст, Микола Гоголь. Саме ця пам'ять склала й підґрунтя дворянської опозиції – на Миргородщині це були Муравйови-Апостоли, хоча в останніх національний фактор не став стрижневим.

Ця історична пам'ять була животворною річечкою, яка єднала дві епохи в розвитку української національно свідомої людності – XVIII й XIX століть. До початку ж століття

двадцятого ця річечка настільки зміліла, що вже ледве пробивалася тоненьким струмком поміж мулу та баговиння силоміць зросійщеного поміщицтва. Родина Горленків саме й була носієм такого благодатного струменю.

Предки Василя Горленка були патріотами щонайвищої проби, яких не злякали на царева неласка, ні вигнання, не зломила чужина, не охолодила атмосфера настороженості з боку земляків, заради яких вони пішли на голгофу Мазепиною історичного ризику, – тих земляків, які не зрозуміли, не підтримали їхнього кроку.

Прапрадідом Василя Горленка був Дмитро Лазарович Горленко, прилуцький полковник (1692 – 1708), свояк і один із найвідданіших прибічників Івана Мазепи. Разом із гетьманом-вигнанцем він і його син Андрій емігрували. По смерті Івана Мазепи Дмитро став одним із трьох претендентів на посаду гетьмана у вигнанні. У 1711 – 1713 роках Дмитро Горленко брав участь у походах Пилипа Орлика на Правобережжя. 1714 року після амністії повернувся до України, але наступного року був засланий до Москви, де жив до 1731 року, після чого був відпущений “ради своєї старости и дряхлости” й повернувся помирати до предківського краю [1]. Пам’ять про цю віху в історії України свято зберігалась у родині Горленків. Сам Василь Петрович називав себе “давнім, інстинктивним і традиційним мазепинцем”.

Минувшина України – улюблена тема багатьох есе Василя Горленка. Зокрема, чимало його матеріалів присвячено Миргородщині. До Миргорода у дослідника було особливе ставлення. Він бував тут досить часто. Місто вабило його і як старовинний полковий центр, і як зосередження народних промислів, і як місто давніх мистецьких традицій, церковних старожитностей.

Любов’ю усього його життя був великий художник Володимир Боровиківський, який народився у Миргороді 1757 року. До його біографії й творчості Горленко повертався постійно, публікуючи статті про славетного маляра в “Киевской старине” (1884, 1894), “Русском архиве” (1891), у збірнику “Украинские были” (1899), працював над книжкою про цього всесвітньо відомого портретиста, яку, проте, так і не закінчив. В.Горленко знайшов відомості про предків і родичів митця у Миргороді. Він ретельно обстежував миргородські храми та церкви сусідніх сіл, сподіваючись розшукати твори Володимира Боровиківського або його малярської родини. Разом із художником Порфирієм Мартиновичем він опублікував у “Полтавских епархиальных ведомостях” за 1888 рік розвідку “Церкви старовинной будови в Полтавській епархії”, де, зокрема, подано відомості про 14 стародавніх храмів Миргородського повіту.

Полюючи за мистецькою старовиною, він нерідко натрапляв на вже понівечені шедеври. Недбало й невміло реставровані ікони Боровиківських у миргородських Успенській та Троїцькій церквах завдавали йому щирого жалю, доводили мало не до розпачу.

Горленка притягувало до себе українське глибинне народне мистецтво, він відчував невимовну поезію стародавнього українського побуту, давнього козацького укладу життя. Як етнограф він прагнув зафіксувати те, що не встигли зробити його попередники Куліш, Метлинський, Драгоманов, Чубинський [2].

Полтавщина приваблювала Горленка своїми давніми, ще козацького часу, кобзарськими традиціями; дослідник фольклору залишив нам чудові, інформаційно насичені нариси “Бандурист Іван Крюковський”, “Кобзарі та лірники”, “Придворний бандурист у мандрах” (про бандуриста Григорія Любистка). 1901 року він зустрічався в Миргороді з місцевими кобзарями. Горленко опублікував листування Василя Полетики з Андріаном Чепю і Андріяна Чепи з Василем Чарнишем [3] – усі вони були відомими збирачами українських старожитностей.

1901 року Василь Горленко разом із полтавським фотомайстром І.Ц.Хмелевським приїздив на Миргородщину, відвідав гоголівські місця – Миргород, Сорочинці, Яреськи, Кибинці, консультуючи, що саме слід зняти до альбому “Гоголь на батьківщині”, написав передмову до цього видання – “Батьківщина Гоголя” [4].

В.Горленко зібрав чимало документальних матеріалів про Гоголя, децю із зібраного він опублікував, наприклад, спогади Олександри Йосипівни Смирнової-Россет [5], присвячені останньому періодові життя Миколи Васильовича.

У долях трьох великих земляків – Шевченка, Гоголя й Боровиківського – Василь Горленко бачив те спільне, що їх мовби зближувало – тужну душу українця. “Значення його, – писав Горленко про Т.Шевченка в нарисі, присвяченому його пам’яті, – в тому, що він, справжній малоросійський мужик, ледь тільки діткнутий освітою, передав нам у віршах своїх, як у фокусі, всю природу простолюдця-малороса, його тонку натуру, багаті здібності, ідеалізм, допитливість розуму, скептицизм і тоскную душу, яка не може заспокоїтися ні на чому неясному й містичному. Ті самі риси знаходимо й у Гоголя, який згорів від душевної туги, як не згоріла б людина, що знайшла свою духовну пристань, і в великого художника Боровиківського...” [6].

Світ книги, українська минувшина, поетична напівтаїна полтавської глушини, провінційне життя зовсім не провінційних, непересічних, світового рівня творчих особистостей – усе це щемко вабило Василя Горленка. Свого віддаленого родича Григорія Квітку-Основ’яненка він називав “живописцем малоросійської старовини” [7].

Він бачив українську велич у “малій”, забутий, загублений по хуторах і містечках, але такий справжній Україні – джерельно-чистий і цнотливо-неторканій, не зіпсований фальшивими цінностями прогресу. Міська, модерна українська література його дратувала, він називав її убивчою й фальшивою.

Горленко з молодих літ перебував у приятельських стосунках із Опанасом Сластьоном. Їх здружив інтерес до кобзарства й малярства. Майбутній миргородський етнограф і художник, а на початку 80-х років учень Академії мистецтв Опанас Сластьон націлив Василя Горленка на дослідження творчості лохвицького бандуриста Івана Крюковського (Кравченка). У грудневій книжці “Киевской старины” за 1882 рік з’явився пречудовий нарис В.Горленка “Бандурист Іван Крюковський” про одного з реліктових співців нашого краю, пам’ять якого зафіксувала унікальні думи – залишки майже втраченого середньовічного епосу українського народу. Не можна без хвилювання читати свідчення кобзаря про не знану сьогодні думу “Тарас Бульба” та інші факти.

Василя Горленка дуже цікавило призначення О.Сластьона до Миргородської художньо-промислової школи імені Гоголя. Цей інтерес, звичайно ж перебував у річищі його власних мистецьких захоплень.

Особливу сторінку в житті Горленка становлять його стосунки з Панасом Мирним, миргородцем із походження. Треба думати, обидва письменники знали ще з часів життя Панаса Рудченка в Миргороді; вони були майже ровесниками, різниця в вікові становила всього чотири роки. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного, опубліковані Євгенією Рудинською 1928 року, розкривають цілий пласт теплих взаємин двох неординарних особистостей.

Василь Петрович написав схвальну рецензію на першу частину роману “Повія” (альманах “Рада”, 1883 р.), відгукувався на інші твори прозаїка. Він високо цінував перо Панаса Мирного, “трагічну силу” цього письменника, постійно спонукав його до літературної діяльності. А Панас Мирний дорожив думкою літературознавця. Іноді Горленко просив письменника довідатися про стан церковних старожитностей на Полтавщині. Дружив В.Горленко і з братом Панаса Мирного І.Я.Рудченком.

Миргородщина цікавила Горленка ще й у плані дослідження родинних коренів: один із його предків, Андрій Горленко (помер після 1754 року), син Дмитра Горленка, мазепинець, 1700 року був пошлюблений у містечку Сорочинцях із донькою миргородського полковника Данила Апостола Марією [8]. По Мазепиній катастрофі Андрій Горленко разом із батьком розділив долю вигнання, а після повернення в Україну був висланий до Москви, де жив “по особому изъятию”. 1716 року Данило Апостол універсалом, даним із своєї резиденції в Сорочинцях, подарував йому “сельця” Ковалі й Зубані [9].

Син Андрія Горленка й Марії Апостолівни – Яким – став відомим церковним і літературним діячем, взявши в чернецтві ім’я Йоасафа. У 1737 – 1741 роках він був ігуменом Лубенського Мгарського монастиря, а згодом його архімандритом [10]. Сестра Йоасафа Параска Андріївна Горленко взяла шлюб із Ізюмським слобідським полковником Іваном Григоровичем Квіткою (помер 1751 р.), дідом письменника Григорія Квітки-Основ’яненка.

Прилуцькі Горленки у першій половині XIX століття породичалися з миргородськими Капністами: Палагія Григорівна Горленко одружилася із сином поета Василя Капніста Іваном (1798 – 1860), який, щоправда, будучи московським губернатором і сенатором, не надто часто бував у батьківській Обухівці. Але ця лінія теж могла бути предметом зацікавлення В.Горленка.

Либонь знав він і про те, що на Миргородщині, у селі Трудолюбі живуть нащадки мазепинця Івана Ломиківського, який свого часу теж зазнав долі вигнанця разом із І.Мазепою та Горленками. Помітний слід по собі залишив на миргородській землі й нащадок Степана Трощинського (Мазепиного племінника) – Дмитро Трощинський (1754 – 1829), міністр, державний діяч, любитель і знавець української старовини, родич М.Гоголя. Всі ці привідні нитки могли цікавити Василя Горленка на Миргородщині, надто що він сам часто хвалився, що знає родоводи усіх полтавських поміщиків.

* * *

Є ще одна, сьогодні майже не відома гілка родовідного дерева Горленків. І веде вона, знову ж таки, до Миргорода. Щодо походження Василя Горленка і його родинних зв'язків цікаву підказку дає лист самого Василя Петровича до Панаса Мирного, написаний 1883 року, яким він звідомлює, що в Миргороді жив князь Ратієв, котрий був одружений із його рідною тіткою.

Нам відомо, що в Миргороді у другій половині XVIII століття жили грузинські князі Ратієви – брати Давид Георгійович, Єгор Георгійович і Микола Георгійович [11]. Один із синів Давида – Іван Давидович Ратієв (?– бл. 1824), генерал-майор (1799), у кінці XVIII – на початку XIX століть жив у Миргороді [12]. З дружиною Катериною Павлівною Кулябкою (нар. 1779 р.) вони мали двох дочок і двох синів. Їхній син Іван Іванович Ратієв (1812 – 1886) узяв шлюб із Варварою, донькою Якова Івановича Мамчича [13], миргородського поміщика, колезького радника.

Саме ця жінка, Варвара Яківна Мамчич, і була тіткою В.П.Горленка. Цей висновок робимо на підставі даних “Розпису роду Горленків” [14]: штаб-ротмістр Петро Дмитрович Горленко (батько В.П.Горленка) був одружений із Марією Яківною Мамчич (сестрою Варвари). Це саме підтверджується і даними В.Л.Модзалевського [15]. Отже, повторимось, Іван Іванович Ратієв і Петро Дмитрович Горленко були одружені з сестрами-миргородянками з дому Мамчичів.

Тепер стає зрозумілим, чому так часто бував у Миргороді Василь Горленко: його вабили до цього міста, окрім усього, ще й родинні зв'язки.

Хто ж такі були Мамчичі? Це давній миргородський козацький рід. Козаком Миргородського полку в сотні Гаврила Гладченка був Марко Мамчич (от тільки в “Реєстрі Війська Запорізького” 1649 року його прізвище було помилково прочитане як “Милчич”; в такій неправильній модифікації воно й було опубліковане) [16]. Якийсь Семен Мамчич 1665 року служив гадяцьким намісником – на той час найвищою посадовою особою у Гадячі.

У середині – другій половині XIX століття поміщики Мамчичі мали землю в Миргороді [17] (нині це район середньої школи №3) і “в дачах Миргорода”. З аналізу даних про членів цього роду робимо висновок, що в Миргороді жила не одна, а кілька, принаймні дві сім'ї Мамчичів. 1851 року один із Мамчичів (можливо, Гнат Григорович) у чині колезького асесора був на посаді миргородського поштмейстера і того самого року одержав чин титулярного радника [18]. Його дружина Марія Петрівна наступного року купила в Миргороді, в передмісті Портянках “жилой плац” з двома будинками та іншими господарчими будівлями й городом.

Яків Гнатович Мамчич із 1838 по 1843 рік був одним із найкращих учнів Миргородського повітового училища, дивуючи вчителів своїми успіхами [19]. 1856 року один із Мамчичів був миргородським городничим. Посада ж миргородського поштмейстера по якомусь часі, 1864 року, знову дісталася Мамчичам – цього разу ним став колезький асесор Григорій Матвійович Мамчич [20].

У сестер Варвари і Марії Мамчич були ще сестри – Надія, Любов і Софія, тітки Василя Горленка. За повідомленнями тодішніх часописів, якась Н.Я.Мамчич 1850 року співала оперні

партії в концертах у Полтаві, а С.Я.Мамчич 1855 року брала участь у аматорських виставах у цьому губернському місті. Чи не пов'язаний цей факт із формуванням театральних зацікавлень у Василя Горленка? Через кілька десятиліть, на початку ХХ століття на театральний кін вишла ще одна акторка з роду Горленків – Марія Дмитрівна Горленко.

Існує ще й така цікава “прив’язка” В.Горленка до Полтавщини: це хорольські Горленки, які жили в селі Ковалях сусіднього з Миргородщиною Хорольського повіту, що поряд із селом Милюшками, предківщиною Боровиківських – родичів відомого художника. Ці дві родини – Горленки й Боровиківські – поза будь-яким сумнівом, мали зв’язки як сусіди. Є й документальний доказ: 1814 року Микола Олексійович Боровиківський зробив у місті Хоролі список із старовинного рукопису “Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года...”, який належав Василеві Павловичу Горленкові [21].

* * *

Отже, Миргород і Миргородщина були для Василя Горленка близькими й рідними. Він знав щонайвіддаленіші закутки Миргорода, як от цвинтарну церкву на тодішній околиці міста. Він любив і знав давню історію й старих майстрів цього малярського й кобзарського краю. Тут, де в замшілих кладовищенських хрестах і низенькій старій Всіхсвятській церкві ще зберігався подих давньої України, з її патріархальним укладом і звичаями, де ще був відчутний відгомін козаччини, де на церковному престолі ще зберігалось євангеліє запорожця Кириленка, де потемнілі від часу ікони пахли сумішшю ладану й старих липових дощок, – тут він відпочивав душою.

Зміні в місті, пов’язані з цивілізаційними процесами, Василь Горленко сприймав як негачію. В листі з Ярошівки до Панаса Мирного від 9 вересня 1904 року він пише про свій намір переїхати куди-небудь із Петербурга: “Іноді приходять думки про ... Миргород, який я так любив раніше. О якби він був таким, як колись! Залізниця внесла в нього багато вульгарного. Але вона поставила його в незвичайно вигідне становище між Полтавою і Києвом – і за 5-6 годин від мене! ...для суб’єкта як я, досить розчарованого у всьому й у вся – там майже можна досягти того, що таким утомленим душевно суб’єктам найбільше бажане, – спокою...” [22].

Василь Горленко залишив цікаві описи Миргорода початку ХХ століття. У статті “Батьківщина Гоголя”, описуючи дорогу від Лубен до Миргорода, він наводить діалог: “Що це за село, візнице?” – “Та це ж Миргород!”. І далі розмірковує: “Хіба можна й справді назвати містом це селище, яке простяглося в одну широку піщану вулицю? По боках цієї головної вулиці, по берегах річки Хоролу, туляться, щоправда, ще багато хат, що потонули в зелені слив і верб, але всі ці будівлі уже строго-сільського характеру. Все містечко лежить на рівнині, поле видно з краю в край, майдани безмежні та сумні, але на всьому цьому такий чистенький, милий вигляд. Сила зелених садів, річка Хорол, уся заросла водяними рослинами, дуже мальовнича. А ось і новини: через Хорол іде міст, новий, добрий, знаменитої калюжі не видно й сліду, а далі (о Гоголь, Гоголь!) іде бруківка” [23].

* * *

Сьогодні в Миргороді ще немає вулиці Василя Горленка. Але вона має бути. Він любив це місто. А поміж миргородців іще ходить тінь пам’яті про нього – естета з козацькою душею.

Примітки.

1. Костомаров М. Мазепинці // *УІЖ*. – 1991. – №1. – С.142.
2. Малецький В. Життєві і творчі стежки Василя Горленка // *Наука і культура. Україна: Щорічник*. – Вип. 22. – К., 1988. – С.398.
3. Горленко В. Из истории южнорусского общества начала XIX в. // В.П.Горленко. *Южнорусские очерки и портреты*. – К., 1898. – С.17–75.
4. Гоголь на родине: Альбом художественных фототипий и гелиографюр, относящихся к памяти Н.В.Гоголя. – Издание фотографии И.Ц.Хмелевского в Полтаве. – К., 1902.

5. Г-ко В. Воспоминания г-жи Смирновой о Н.В.Гоголе // Киевская старина. – 1886. – №2. – С.381–387.
6. В.Г. Киевицина (Памяти Шевченка). // Слово і час. – 1993. – №1. – С.17–18.
7. Русский архив. – 1895. – №4. – С.465.
8. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908. – С.8.
9. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1730 гг. // Труды ПУАК. – Вып. 9. – Полтава, 1912. – С.121–179.
10. Астряб М.Г. Лубенский Мгарский Свято-Преображенский монастырь. – Полтава, 1915; [Жевахов Н.Д.] Святитель Иоасаф Горленко...: Материалы для биографии. – Ч.1. – К., 1907.
11. Розсоха Л. Свидетельствуют архивные данные // Литературная Грузия. – 1987. – №7. – С.182–185.
12. ЦДІАУК. – Ф.1843. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.9 зв.; ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.174. – Арк.4.
13. 3 листа нащадка Ратієвих Леоніда Олександровича Ратієва до Л.О.Розсохи від 12.10.1985 року // Архів автора.
14. Роспись рода Горленко // Киевская старина. – 1886, июнь. – С.VIII.
15. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. – С.321.
16. Реестра всего Войска Запорожского... 1649 г. – М., 1875. – С.257.
17. План м. Миргорода 1852 року // Миргородський краєзнавчий музей. – ОФ. – №1574.
18. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – №42. – Отд.2. – С.230.
19. Справи [Миргородського повітового училища] за 1843 рік // Миргородський краєзнавчий музей. – БФ. – №2084.
20. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 г. – Полтава, 1865. – С.97.
21. Тодийчук О.В. Украина XVI – XVIII вв. в Трудах Общества истории и древностей российских. – К., 1989. – С.91.
22. Рудинська Євгенія. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. – К., 1928. – С.99.
23. Горленко В.П. Южнорусские очерки и портреты. – К., 1898. – С.6-7.

1999 р.

ГРАФИ О'РУРКИ З ЯРМАКІВ

“Напишіть про О'Рурка”, – давно й настійно радив мені один із найстаріших краєзнавців Миргородщини Микола Антонович Білоус, завідувач громадського музею в селі Петрівцях. Усе відкладала цю справу: було обмаль матеріалу. Але з роками накопичувалися відомості про цю досить цікаву родину нашого краю.

Можна припустити, що предки О'Рурків з'явилися в Російській імперії за часів Петра І, коли чимало іноземців-військовиків стали на службу до російської армії. В “Подробном словаре русских гравированных портретов” Д.Ровинського є коротка довідка: Ороурк, граф Йосип Корнилович, син Корнелія Дероурка (генерал-майора з 1781 року), народився 6 грудня 1772 року, один із діячів 1806 – 1815 років, генерал-лейтенант [1].

Один із нащадків цього роду, граф Моріц Єгорович О'Рурк, був власником маєтку в селі Ярмаках. Він народився 5 листопада 1805 року. Сімнадцятилітнім юнаком вступив із пажів імператорського двору на військову службу. 1843 року вийшов у відставку, поселився в Ярмаках, наступного року став миргородським земським справником і служив на цій посаді до

1850 року. Протягом наступного десятиліття був земським суддею. А 1860 року миргородське шляхетство обрало його своїм провідником, і впродовж вісімнадцяти літ, аж до самої смерті, Моріц Єгорович очолював дворянство Миргородського повіту. Одночасно з цим він вів ще й іншу значну громадську роботу: був головою Миргородської повітової земської управи, земським повітовим і міським гласним, головою військового “присутствія”, головою дворянської опіки, почесним мировим суддею та ін. [2]

Помер М.Є.О’Рурк 2 квітня 1878 року. Його з почесними відспівували в Троїцькій церкві Миргорода, а поховали в Ярмаках, біля Воскресінської церкви, поруч із могилою дружини, яка померла 1851 року. При похованні прощальні промови виголосили протоієрей Андрій Зубковський, діячі миргородського земства Олексій Заленський, Микола Кирпотенко.

Відомо, що 1879 року полтавський художник В.Волков виконав для Миргородської повітової земської управи портрет Моріца Єгоровича, але ця робота не збереглася.

Фрагмент знищеного місцевими невігласами надгробку з могили М.Є.О’Рурка до сьогодні зберіг у Петрівцівському музеї М.А.Білоус. Досвідчений краєзнавець твердий у своєму переконанні, що ярмаківський дідич знав поета Тараса Шевченка і бачився з ним на Миргородщині.

Із дітей графа відомі сини Володимир, Віктор, Микола й Іполит. Володимир Моріцович одержав освіту в Естляндському дворянському училищі. Як і батько, він обіймав посаду провідника Миргородського дворянства й голови Миргородської повітової земської управи (1881).

1861 року в Ярмаках було відкрито земське початкове народне училище. З 1875 року його опікуном (“попечителем”) став Володимир Моріцович О’Рурк. Він мав звання колезького радника. У 80-х роках обирався на посаду повітового і губернського гласного, почесного мирового судді Миргородського повіту [3]. З його ініціативи в Миргороді й повіті влаштовувалось чимало цікавих заходів освітнього, культурного, сільськогосподарського характеру, курси з садівництва й городництва, благодійні справи, велась значна видавнича робота.

Доля Володимира Моріцовича О’Рурка трагічна. Полтавський лікар О.Несвіцький у своєму щоденникові (опублікованому майже через 8 десятиліть) вів детальні записи трагічних подій на Полтавщині в часи жовтневого перевороту та смуту 1917 – 1922 років. Розповідаючи про жакливу смугу хаосу, масового безладдя, самосудів, кривавих розбоїв, убивств, нічних грабунків у кінці 1917 року, Несвіцький занотував: “Убитий у Миргороді старий О’Рурк і його дружина, з 4 на 5 грудня” [4].

Про іншого сина Моріца О’Рурка, Віктора, до нас дійшли скупі відомості: був мировим посередником першого призову в Миргородському повіті, трудився над утіленням реформи 1861 року.

Іполит Моріцович О’Рурк, майор, 1874 року служив на посаді миргородського повітового воїнського начальника [5].

Ще один син Моріца Єгоровича, Микола О’Рурк, дійсний статський радник, був провідником дворянства Пирятинського повіту. Його дружина Катерина – донька знатного українця Петра Дмитровича Селецького, гофмейстера імператорського двору, 1903 року була опікункою жіночого училища в Пирятині.

За сталінських часів, коли керівні ідеологи безвірництва й бездуховності потоптом пройшли по нашій минувшині й пам’яті, коли без жалю й докорів сумління нищили церкви й кладовища, 1951 року в Києві на території Видубицького монастиря був знесений старовинний цвинтар. У спискові могил, що підлягали знесенню, записано: “О’Рурк і Селецька. – 1872. – Дві мармурові плити” [6].

Сьогодні важко сказати, яким чином ці люди, поховані на монастирському цвинтарі, пов’язані з миргородськими О’Рурками. Занадто багато часу сплило. Занадто багато зруйновано і знищено...

Примітки.

1. Ровинский Д. Подробный словарь русских гравированных портретов. – Т.1. – СПб., 1889. – С.1194.
2. Кирпотенко Н. [Некролог] Графа Морица Егоровича О'Рурк // Полтавские епархиальные ведомости. – 1878. – № 10. – Часть неофициальная. – С. 503 – 505.
3. Постановления Миргородского уездного земского собрания 25, 26 и 27 июня 1884 г. – Полтава, 1884. – С.41.
4. Несвицкий О.О. Полтава в дни революции та в период смуты 1917 – 1922 гг.: Щоденник. – Полтава, 1995. – С.26.
5. Памятная книжка Полтавской губернии за 1874 год. – Полтава, 1875. – С.134.
6. Пам'ятки України. – 1995. – № 1. – С.115.

1997 р.

ПОСЛАННЯ ІЗ МИНУЛОГО (З історії роду Малинок)

Перші відомості про знаменитий миргородський рід Малинок сягають 40-их років XVII століття. У реєстрі Війська Запорізького 1649 року записаний козак Андросової сотні Миргородського полку Панько Малинченко [1]. А за часів миргородського полковника Данила Апостола, у 1722 – 1725 роках, на посаді другого миргородського полкового писаря служив Самійло Малинка. Як стверджує Дмитро Яворницький, у Преображенській церкві містечка Сорочинців 1902 року ще зберігався рукописний синодик із родоводом Марка Малинки [2], котрий належав до полкової козацької старшини першої половини XVIII століття. У наступних поколіннях, близько 1782 року, парафіянином тієї самої церкви був сорочинський житель, значковий товариш Тимофій Малинка – власник маєтку в Сорочинцях і двох хуторів у Сорочинській сотні. Багато поколінь Малинок жили й помирали в Сорочинцях, як от значковий товариш, а згодом військовий товариш Федір Малинка (1746 – 1784) [3].

Посада полкового писаря, як свідчать документи, успадковувалася в роді Малинок: 1784 року в Сорочинцях жив миргородський полковий писар Олексій Малинка із дружиною Гафією, із синами Георгієм та близнятами Амвросієм і Потапом [4]. А Макар Малинка, у 1770 році миргородський полковий канцелярист, що мав у Сорочинцях 5 хат підданих [5], так і не дослужився до вищого, писарського звання; коли було скасовано козацький військовий устрій, він одержав звання корнета, в якому й помер у Сорочинцях близько 1810 року.

Нашадок козацького роду сорочинський житель Георгій Олексійович Малинка, теж корнет (1820), мав селян у Сорочинцях і в хуторі Неїжковому Байраці. Він успадкував будинок і все майно генеральші Дмитрієвої в Сорочинцях.

Своїх дочок Малинки намагалися одружувати з сусідніми поміщиками, щоб не розпорошувалися землі нащадків. Так, наприклад, донька Георгія Олексійовича, Надія (нар. близько 1820 р.) стала під вінець із сорочинським поміщиком губернським секретарем Федором Йосиповичем Козиненком [6].

Багато хто з Малинок одержував освіту в Миргородському повітовому училищі, як от Яків 1835 року й Лев 1842 року. По досягненні повноліття козацьким онукам Малинкам у тогочасній Україні не було іншого шляху як улитися до лав чиновництва. Наприклад, Яків Олексійович Малинка, титулярний радник, 1864 року служив секретарем Миргородської міської ратуші.

Займалися Малинки також громадською й благодійницькою діяльністю. Олексій Георгійович Малинка – один із багатих землевласників Миргородського повіту – аж до самої смерті (1878) був опікуном Запільської медичної дільниці Миргородського земства.

Найбільш відомими на Миргородщині були діти Олексія Малинки: брати Віктор, Георгій, Петро та Олексій. У 70-их роках XIX століття в Україні широко розпросторився народницький

рух. Улилися до нього й миргородці: брати Панас та Іван Зубковські, Олександр та Юхим Ксьонзенки, Семен Писаренко, Іван Фесенко, Михайло Кочура, Микола Шершевицький, брати Віктор та Георгій Малинки й інші. У Київському університеті, де навчалася переважна більшість із них, прогресивне юнацтво об'єдналося в український Миргородський народницький студентський гурток [7].

Віктор Малинка (1854 – 1879) здобував освіту спочатку в Одесі, в Новоросійському університеті, потім на юридичному факультеті Київського університету, але закінчити його не встиг, бо захопився народницькою діяльністю. У 1875 році він приєднався до гуртка “південних бунтівників”, був членом народницької організації “Земля і воля”, підтримував цей рух матеріально. Мав підпільну кличку “Хомка”. Він вів пропаганду й на Миргородщині, в рідних Сорочинцях.

Миргородський лікар Іван Андрійович Зубковський згадував: “Я пам’ятаю, як В.О.Малинка приїздив із Великих Сорочинців у Миргород і довгий час проживав тут у лікаря Д.К.Кривулі, оженившись потім на Кривуліній сестрі. Не раз заїздив і до мене. Як нині, бачу цього симпатичного, ласкавого, але трохи похмурого юнака, що так гаряче ставився до всього, що вражало його серце” [8].

У 1875 – 1876 роках Віктор Малинка сформував у Одесі загони добровольців і болгарських та сербських емігрантів на підтримку повстання проти Туреччини на Балканському півострові, передавав кошти повстанцям. Він брав участь у замаху в Одесі на Миколу Гориновича, якого народники запідозрили у зраді. Цей акт мав для Малинки трагічні наслідки: за вироком Одеського військово-окружного суду 25-річний активіст народницького руху був повішений 7 грудня 1879 року.

Його брат Георгій, двома літами молодший, теж народник і народоволець, за участь у студентському русі був виключений з університету й висланий до Вологодської губернії, згодом жив у Холмогорах. З 80-их років він знову на Миргородщині. Георгій Малинка кілька разів обирався на посаду мирового судді Миргородського повіту (1884, 1900, 1905 – 1907), був повітовим земським гласним. У кінці століття він – опікун Миргородського парафіяльного училища. Мав чин колезького асесора (1906).

Георгій Малинка був власником маєтку в хуторі Овнянці Миргородського повіту [9], де жив близько 1900 – 1907 років (до речі, мав там один із перших на Миргородщині телефонних абонементів). Його діяльність пов’язана також і з Хорольським повітом. Помер Георгій Олексійович близько 1915 року.

Третій брат Олексій Олексійович Малинка жив у Великих Сорочинцях. Як і інші представники роду, він у кінці XIX – на початку XX століть був почесним мировим суддею, повітовим і губернським гласним, а в 1896 – 1911 роках обіймав посаду предводителя дворянства Миргородського повіту. Він очолював комітет зі спорудження пам’ятника М.Гоголю в Великих Сорочинцях (відкритий 28 серпня 1911 року), був опікуном збудованого ним самим народного училища в хуторі Малинківщині Шишацької волості [10]. Мав економію з винокурнею у селі Михайлівці, що нині Великобагачанського району.

Малинки перебували в близьких родинних стосунках із знатними сім’ями Хорольського повіту. Дочки Олексія Георгійовича Малинки Емілія й Марія були одружені з братами Євгеном Дмитровичем і Володимиром Дмитровичем Старицькими [11] (останні доводилися троюрідними братами відомому драматургові Михайлові Петровичу Старицькому). Єлизавета Олексіївна Малинка стала дружиною Миколи Кузьмовича Старицького, Раїса Олексіївна – дружиною Івана Леонтовича, члена Державної Ради.

* * *

Окремої розповіді потребує четвертий із братів Малинок. Петро Олексійович Малинка народився 1869 року. Він закінчив Московський ліцей цесаревича Миколи. Йому належали маєтки в хуторі Бодаківці (нині – село Верхня Будаківка) і в хуторі Войни – обидва тоді входили до Березоволуцької волості Миргородського повіту.

Назва Бодаківка, ймовірно, походить від маленької річечки Боди, яка колись протікала в низині, що на північний схід від села. Сьогодні Боди вже немає: років із п'ятнадцять тому, коли осушували луки, по її річищу було прокопано канал. А старі жителі ще пам'ятають давнішу назву села, яка побутувала поряд із назвою Бодаківка, – Чарнишівка: очевидно, село колись у давнину належало багатим поміщикам Чарнишам.

У кінці XIX – на початку XX століть у Бодаківці діяла економія Петра Олексійовича Малинки – досить значне за обсягом виробництва сільське господарство. Там працював цегельний завод, в якому цеглу, за свідченням старожилих, випалювали соломом (можна лише здогадуватися про масштаби сільськогосподарського виробництва, якщо соломи вистачало на потреби цегельні). Зразки місцевої продукції – цеглини з клеймом “М” (Малинка) – ще й досі збереглися в селі.

Був у економії й спиртовий завод, оснащений новітнім на той час технологічним обладнанням. Завод виробляв спирт-сирець. Стверджують, що в 20-их роках це устаткування з націоналізованого заводу Малинок було перевезене до селища Червонозаводського Лохвицького повіту.

В економії Малинки стояли конюшні, воловні, комори, склади, льохи, льодовні, будинки для найманих і сезонних робітників, невеликий корівник на 7 – 8 корів. Всі господарчі споруди покриті червоною черепицею. Панський будинок і економія на початку XX століття були телефонізовані.

На літній сезон Малинки наймали робітників, а по осені з ними розраховувалися. Тричі на день людей годували. Розумний господар, Малинка так повів справи, що господарство процвітало. Управителем в економії був Козиненко.

Люди й сьогодні згадують, що поміж селян і робітників про Малинок ішла добра слава: “Були не вредні”. Лібералами вважали їх і сусіди-поміщики. Малинки допомагали селянам коштами, підтримували їх у скруті. Петро Олексійович обов'язково давав усім гроші на хрестини.

Цегляний, міцної кладки будинок, у якому жила родина Петра Малинки, (а він зберігся й до сьогодні) мав дванадцять кімнат – вісім на першому поверсі й чотири – на другому. В будинку були парадний, господарчий і чорний входи. У горішніх чотирьох кімнатах розміщалися спальні – господаря, його дружини, дитяча й кімната няньки. Всі інші кімнати – вітальня, дві їдальні, кімнати для гостей, кухні, інші господарчі приміщення були на першому поверсі.

Нині в будинку Петра Малинки розміщена Верхньободаківська основна школа. У дев'яти класах школи навчається 30 учнів; тут же й дитячий садок з кількома дошкільнятами. Будинок зберігся майже без змін. На другий поверх ведуть кручені дерев'яні сходи. Ваблять око візерунчасті дерев'яні балкони, еркер, різьблені підвіконники й одвірки, товстий столітній шар білила на яких, щоправда, псує колишню красу. У двох кімнатах першого поверху збереглися дерев'яні стелі, прикрашені орнаментом у вигляді квадратів із різьбленими, схожими на віяла розетами. У кімнаті, що правила за їдальню для обслуги, залишилися візерунчасті кахлі підлоги з клеймом “Харьков. Беренгейм”.

Ціле століття прослужили без ремонту дубові двері й підлога. На бічному фронтоні видно герб, тільки не відомо, чи то герб Малинок, а чи попереднього власника будинку (Малинка, кажуть, купив у когось цей дім). Герб – у вигляді щита, корони й зображення на щиті, яке схоже на видовжене серце або перевернуту краплю. Можливо, це видозмінений герб Чарнишів, на якому було зображено підкову.

Поряд із житловим будинком збереглося ще одне малинчине приміщення, в якому сьогодні сільський клуб, а також просторий і холодний погріб доброї цегляної кладки, з бічними фігурно викладеними нішами. Збереглася частина будівель із великого комплексу малинчиної економії: довга міцна конюшня, що й нині виконує свою функцію, велика напівзруйнована комора із ґратами, міцними дубовими засіками, сходами, що ведуть на горище, з візерунчастою кахляною підлогою, інші старовинні господарчі будівлі.

Метрів за двісті від панського будинку, в напрямку до Остапівки, праворуч від центральної вулиці села, у густих заростях бузини і груш-дичок, стоїть старий напівзруйнований цегляний чотирикімнатний будинок під червоною черепицею, із колодязем у дворі. Селяни називають цей будинок “червоною школою” – за кольором покрівлі.

Сто літ тому, в 1898 році, Петро Малинка подарував цей будинок із садивою Миргородському земству для Бодаківського сільського початкового народного училища і взяв на себе його утримання [12]. Школа була там аж до 1962 року, Петро Малинка опікувався також роботою сусіднього Остапівського народного училища, проклав у Остапівці дорогу-кам’янку.

Ще до сьогодні зберігся ставок, який називають панським, ще родять старі малинчині яблуні й груші. Зберігся і старий, щоправда, тепер уже зарослий парк, в якому вже порушене планування давніх алеї, утрачена його колишня краса. Ще є на території садиби насипаний у давні часи пагорб, “могила”, як кажуть жителі села. На ньому колись стояла альтанка, де Петро Олексійович любив чаювати. На території школи, обступивши будинок, шумлять верховіттям столітні дуби й старезні липи.

За життя Петра Олексійовича Малинку кілька разів обирали земським гласним Миргородського повіту (1898, 1907 – 1910), мировим суддею (1905 – 1907, 1911 – 1913). Є дані про те, що він приятелював із художником, мистецтвознавцем і етнографом Опанасом Сластьоном.

Про сім’ю Петра Малинки збереглося обмаль достовірних відомостей. Розповідають, що хтось із будаківських Малинок до 1917 року був похований у селі Остапівці біля церкви, там, де нині сільський будинок культури.

Петро Олексійович, як брат “неблагонадійного” Віктора Малинки, страченого народника, либонь, теж був під підозрою. Він навіть довго через це не наважувався заводити сім’ю, і одружився, кажуть, аж у віці близько сорока літ. Дружина його, за свідченням жителів Будаківки, була родом із Полтави, з не надто заможної, проте інтелігентної родини.

Після 1917 року, коли почали грабувати дворянські маєтки, Малинки теж потрапили у вир цих бурхливих подій. Незважаючи на ліберальні погляди Петра Олексійовича, хтось із невдоволених, як розповідають, зробив спробу замаху на будаківського дідича: у вікно його будинку кинули бомбу, проте ніхто не постраждав.

Коли злюмпенізована маса почала розбирати панське майно, Малинка, кажуть, стояв на балконі свого будинку, скрушно мовчав. Людям запам’яталися його тихі слова: “Забирайте все, а розуму не візьмете”. Стверджують іще, нібито він звернувся до нової влади з проханням залишити йому частину поля, пару коней, пару волів, корову аби він міг господарювати на землі, як і інші селяни. Ревком відмовив йому.

Подальша доля Петра Малинки невідома. Його син Павло служив у Червоній армії, дослужився до звання полковника. Уже по другій світовій війні він приїздив до рідної Будаківки. Подивився-подивився на занехаяний батьків маєток – мовчки махнув рукою... Нащадки Малинок сьогодні живуть у Харкові.

Донька Петра Олексійовича Наталя пішла з батьківського дому, не взявши з собою нічого. Вона вийшла заміж за комісара, жила в Полтаві й дуже потерпала, щоб ніхто не дізнався про її дворянське походження. Якось земляки з хутора Онацького здибалися з нею в Полтаві, і Наталя Петрівна уклінно їх просила, щоб нікому про цю зустріч не казали: настали вже ті часи, коли й комісаршам було непереливки...

* * *

З 1945 по 1962 рік у домі Малинок діяв дитячий будинок, а потім туди перевели школу. Виникла потреба дещо перебудувати в приміщенні. Коли робітники розібрали одну стіну, несподівано виявили в ній якусь скриньку. В середині була давня фотографія родини Малинок, пляшка спирту і лист із текстом: “Згадайте нашу сім’ю і пом’яніть нас”.

Згадали Малинок. Спирт було вжито за призначенням. А куди тоді поділася їхня фотографія – так ніхто й не може сьогодні пригадати...

Примітки.

1. *Реестра всего Войска Запорожского... 1649 г. – М., 1875. – С.260.*
2. *Еварницкий Д.И. Преображенская церковь в м. Больших-Сорочинцах, Полтавской губернии, где крестили Н.В.Гоголя // Исторический вестник. – 1902, февраль. – С.669.*
3. *ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.183. – Арк. 73.*
4. *Там само.*
5. *ДАПО. – Ф.858. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 47 зв.*
6. *ДАПО. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр.187. – Арк.13 зв. – 14.*
7. *Зубковський І.А. Дні мого життя: Спогади // Зоря Полтавщини. – 1969. – 14 грудня.*
8. *Зубковський І. Миргородський студентський гурток. Машинопис // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Тека “Зубковські”.*
9. *Адрес-календарь Полтавской губернии на 1900 г. – Полтава, 1900. – С.7.*
10. *Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1904 года. – Миргород, 1904. – С.320.*
11. *Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.4. – К., 1914. – С.753.*
12. *Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1899 г. – Миргород, 1899. – С.257.*

1999 р.

БРАТИ СМАГІНИ

Про Смагіних у нас на Миргородщині чомусь завжди згадувано тільки як про знайомих і приятелів письменника Антона Павловича Чехова, який гостював у них у селі Бакумівці. І зовсім забулося, що це були особистості, цікаві самі собою, дуже дійові, прогресивних поглядів земські й громадські діячі Миргородщини кінця XIX – початку XX століть.

Їхні предки – дворяни з села Токарів тодішнього Сумського повіту Харківської губернії, де штабс-капітан Іван Іванович Смагін успадкував від батьків 179 душ кріпаків і 560 десятин землі. Головне ж їхнє багатство – 1256 десятин землі – знаходилось у Миргородському повіті. Це був посаг і спадщина дружини Івана Івановича – Ганни Олександрівни Хрущової. Дочка поміщика села Бакумівки Олександра Дмитровича Хрущова і Ганни Іванівни Муравйової-Апостола [1], сестри декабристів, Ганна Олександрівна доводилась прапраправнукою гетьманові Данилові Апостолу.

Тут варто трохи зробити відступ у минуле. По смерті Данила Апостола 160 бакумівських хат успадкував його син Петро, лубенський полковник, згодом бригадир. Петрова дочка Олена (нар. 1731 року) поєднала своє життя із генерал-майором Матвієм Артамоновичем Муравйовим, і їхні нащадки одержали дозвіл носити прізвище Муравйови-Апостоли.

Матвій Муравйов і Олена Петрівна 1774 року збудували в Хомутці той прекрасний палац, що зберігся донині; їм таки ж відійшла і Бакумівка.

Їхній син Іван Матвійович Муравйов-Апостол (1762 – 1851) був одружений двічі. Від першого шлюбу з Ганною Семенівною Черноєвич він мав дітей Матвія, Єлизавету, Сергія, Катерину, Ганну, Олену та Іполита, а від другого шлюбу з Парасковією Василівною Грушечкою – сина Василя. Останній успадкував хомутецький маєток, а Бакумівка відійшла Ганні Іванівні, дочці Івана Матвійовича від першого шлюбу.

Ганна Іванівна поєднала своє життя із О.Д.Хрущовим, колезьким радником. Хрущови були поміщиками з Сумщини. З Апостолами вони мали давні зв'язки. Як свідчить у щоденнику генеральний підскарбій Яків Маркевич, прокурор Михайло Дмитрович Хрущов 1725 року

їздив до Сорочинців “знімати арешту з дому полковника миргородського” [2] (очевидно, у зв’язку з відомою справою Коломацьких чолобитних). У квітні того самого року М.Д.Хрущов був присутній у Сорочинцях на весіллі Параскеви Апостолівни і Михайла Скоропадського.

Чоловік Ганни Іванівни Муравйової-Апостол – Олександр Дмитрович Хрущов був освіченою людиною. Як і його тесть І.М.Муравйов-Апостол, як і В.В.Капніст, І.П.Мартос – аристократи з Полтавщини, які постійно жили в Санкт-Петербурзі, Хрущов 1813 року був дійсним членом Санкт-Петербурзького Вільного Товариства любителів словесності, наук і мистецтв [3].

Старший син Івана Івановича Смагіна і Ганни Олександрівни Хрущової – Олександр Іванович Смагін народився 21 листопада 1860 року в Токарях (парафія Предтечинської церкви). При хрещенні сина щасливі Смагіни запросили “восприємниками”, тобто хрещеними батьками, аж дві пари. Першими – поміщиків Миргородського повіту Василя Івановича Муравйова-Апостола (дядька Ганни Олександрівни) і Ганну Іванівну Хрущову (зведену сестру Василя Івановича, рідну бабусю новонародженого). А другою парою хрещених батьків стали москвич Павло Петрович Гарднер, губернський секретар, і сестра Івана Івановича – Олександра Іванівна Смагіна [4].

По закінченні Сумського реального училища Олександр Іванович Смагін 1882 року розпочав службу дрібним чиновником у Київському акцизному управлінні. 24 серпня 1889 року його обрано мировим суддею 3-ї дільниці Миргородського судового мирового округу. З 1889 по 1891 роки Олександр Іванович виконував обов’язки земського навальника 4-ї дільниці в повіті. Титулярного радника О.Смагіна не раз обирали повітовим і губернським земським гласним. За відданість громадським справам Миргородщини друзі жартома називали його “Олександром Миргородським”.

Бурхливі події 1905 року сколихнули всю громадськість. Олександр Смагін переїхав до Полтави, де з 1 жовтня 1905 року став видавати газету “Полтавщина”, яка мала прогресивне спрямування. Це видання високо цінував Володимир Короленко, називаючи “порядною газетою”. Саме за порядність і щирість любив він і Смагіна.

Невдовзі владою газету “Полтавщина” було закрито з огляду на зміст її публікацій. Олександр Іванович змушений був повернутися на Миргородщину, знову став до роботи в земстві, займався сільським господарством.

Багато уваги О.Смагін приділяв земській освіті. Ще 1893 року він став опікуном Бакумівського народного початкового училища, яке розміщалося в будинку Смагіних [5]. З його ініціативи у Великих Сорочинцях створено ремісниче училище.

Після 1917 року О.Смагін служив у Полтаві акцизним працівником, був на різних посадах. Помер він 1929 року в Полтаві. Одружений він був із простою селянкою Любою (вона померла після 1917 року в старечому притулку).

Молодший брат Олександра – Сергій Смагін народився близько 1867 року. В 1888 році вступив до Харківського ветеринарного інституту, де одержав вищу освіту. Як і брат, присвятив себе земській діяльності.

У 1893 – 1907 роках він перебував на посаді голови Миргородської повітової земської управи [6]. Коло його діяльності дуже широке: повітовий і губернський земський гласний (1893 – 1902), голова правління Миргородського товариства взаємного кредиту (1906), почесний мировий суддя Миргородського повіту (1905 – 1913). Мав чин колезького асесора (1906).

Обидва брати Смагіни були опозиційне налаштовані щодо влади, хоч і належали до привілейованого стану. І.А.Зубковський називав їх “дворянами-демократами”. Брати удвох мали понад півтори тисячі десятин землі, по-новому оснащені економією з телефонами в хutorі Крячунівщині (власність Олександра) і хutorі Заїрі (належав Сергієві). Брати переїхали жити в свої маєтки, залишивши батьківське гніздо в Бакумівці сестрі Олені. Мали вони також винокурний завод.

На рубежі XIX і XX століть Сергій Іванович був завідувачем бібліотеки-читальні й чайної в Хомутці (до речі, чайна тоді відповідала своєму прямому призначенню, це був не шинок, а місце, де можна було відпочити в затишній обстановці).

В роки перебування С.Смагіна на посаді голови повітової земської управи і за його активної участі в Миргороді було збудовано нову лікарню (1904) [7].

Незважаючи на свій соціальний стан і досить високі посади в земстві, брати Смагіни мали опозиційні щодо суспільного ладу й губернської влади погляди, відверто їх висловлювали. Вони домагалися у земстві збільшення асигнувань на розвиток освіти в Миргородському повіті, на допомогу дітям, на безкоштовне харчування дітей. Смагіни підтримали пропозицію щодо видання Миргородським земством доступної для широких мас “Народної газети” – пропозицію, яка лишилась нереалізованою.

Старий миргородський лікар-краєзнавець Микола Олексійович Варченко якось розповів мені цікаву історію, яку йому колись повідала служниця Сергія Смагіна. Цей випадок пов’язаний із подіями 1905 року, коли жандармерія полювала за Сергієм Івановичем, і йому довелося переховуватися. Ця служниця, дівчина з Бакумівки, обладнала для нього потаємну схованку на горищі його будинку: біля димоходу приробила крихітну тісну комірчину (таку, щоб можна було тільки сидіти на стільці), обмазала її, ніби комин, і через непомітний отвір подавала йому їжу. Там протягом кількох днів і переховувався Сергій Смагін.

Після подій 1905 – 1907 років Сергій Іванович був усунутий від улюбленої роботи в земстві, якій віддавав увесь свій час і сили. Він тяжко переживав цей злам у житті, і невдовзі, після потрясіння, викликаного вимушеною відставкою, захворів на серце. Після 1917 року він жив у Полтаві, працював завідувачем відділу культури Полтавської губернії, доклав рук до створення Миргородського краєзнавчого музею. Похований він у Полтаві.

З ким був одружений Сергій Смагін, документально встановити не вдалося. Однак спробуємо “вирахувати”, хто ця особа. По-перше, у “Постановах Миргородського повітового земського зібрання” за 1911 рік згадується якась Віра Дмитрівна Смагіна, опікунка Олефірівської земської ткацької майстерні. По-друге, А.Аббасов у статті “Бакумівська знахідка” (збірник “Между Доном й Дніпром”, Воронеж, 1997) розповідає, що дружина С.І.Смагіна доводилась родичкою Софії Миколаївні Данилевській (з дому Биковій). А відомо, що Софія Миколаївна Бикова була дружиною Сергія Дмитровича Данилевського, родовий маєток якого знаходився в селі Олефірівці. Порівнюючи роки життя Віри Дмитрівни Смагіної й Сергія Дмитровича Данилевського і беручи до уваги, що Данилевські опікувалися Олефірівською ткацькою майстернею, приходжу до висновку, що Сергій Смагін, очевидно, мав за дружину Віру Дмитрівну Данилевську, сестру С.Д.Данилевського. Цікаво, що ці Данилевські були віддаленою ріднею Олександра Семеновича Данилевського, друга Миколи Гоголя. А згадувана Софія Миколаївна Бикова-Данилевська, до того ж, ще й онука сестри Гоголя Єлизавети Василівни Гоголь і водночас онука Олександра Сергійовича Пушкіна. От які імена, хоч і віддалено, сходяться на родові Смагіних: Данило Апостол, Гоголь, Пушкін!

Брати Смагіни мали схожі політичні переконання, а от за складом характеру це були дуже різні люди, Олександр – поривний, красномовний невисокого зросту красень з козацькими вусами. Сергій, як стверджує краєзнавець А.Аббасов зі слів дочки Сергія Смагіна Віри Сергіївни Серафимович, – скромний і сором’язливий у побуті й особистому житті, але в роботі наполегливий і енергійний, безмежно відданий громадській справі [9].

У кінці 80-их років XIX століття у Смагіних у Бакумівці кілька разів бував А.П.Чехов, який мав намір придбати хутір на Миргородщині.

Знавець місцевої старовини, тодішній директор Бакумівської школи й засновник сільського громадського музею В.П.Гулій на початку 60-их років знайшов у сільській жителях давнє, доти не відоме фото, де О.І.Смагін знятий разом із братами Чеховими та іншими близькими їм людьми. А.Аббасов вважає, що це фото зроблене в с. Меліхові, де 1892 року у Чехових гостював О.І.Смагін.

Серед знайомих братів Смагіних були також інші прогресивні діячі їхньої доби – В.Короленко, В.Гіляровський, К.Ляхович.

Примітки.

1. Павловский И.Ф. К истории Малороссии во время генерал-губернаторства кн. Н.Г.Репнина. – Полтава, 1905. – С.22.

2. *Дневник генерального подскарбия Якова Маркевича // Киевская старина. – 1893. – Май. – Приложения. – С. 217.*
3. *Месяцослов с росписью чиновных особ, или общий штат Российской империи на лето от Рождения Христова 1813. - Ч.I. - СПб., 1813. - С.489.*
4. *ЦДІА РФ. – Ф.1343. – Оп.29. – Од. зб. 4175. – Арк. 9 – 9 зв.*
5. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1893 год. – Миргород, 1894. – С. 136.*
6. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1906 год. – Полтава, 1907. – С.16.*
7. *Врачебно-санитарная хроника. Вып. 1-3. – Миргород, 1915. – С.75.*
8. *Бокий И.С. Ветвь Пушкинского рода. – Харьков, 1982. – С. 15, 23.*
9. *Аббасов А. Бакумовская находка // Между Доном и Днестром. – Воронеж, 1997. – С.65.*

1999 р.

СТОЛІТНІЙ ДУБ НА ВОСКРЕСІНСЬКІЙ

Спілкуючись із миргородцями старшого покоління, переконаюся, скільки в нашому місті було цікавих родів, про які ми сьогодні майже нічого не знаємо. Один із таких – рід Пекурів, близьких знайомих сім'ї Івана Андрійовича Зубковського, знаменитого лікаря, засновника нашого курорту.

Пекури були дрібними дворянами Миргорода. У справах Миргородського повітового училища за 1840 рік є прізвище учня Михайла Пекура, відмінника навчання. В кінці 60-х років XIX століття з сім'єю Пекурів знався й приятелював молодий службовець миргородського повітового скарбництва Панас Рудченко, майбутній письменник Панас Мирний, обмінювався з ними новими книжками й журналами.

Із дітей Михайла Пекура відомий син Яків, котрий теж закінчив Миргородське повітове училище, а в 1883 – 1884 роках працював учителем Устивицького народного училища Миргородського повіту [1].

Інший син Михайла, Василь, народився близько 1859 року. По закінченні того самого Миргородського повітового училища навчався в Глухівському інституті. Як і брат Яків, у 60-их роках учителював, викладав у Миргородському парафіяльному чоловічому училищі, був опікуном навчальних закладів Миргорода. Але згодом Василь Михайлович покинув педагогічну діяльність, і 1905 року він уже був миргородським нотаріусом. У власному домі по вулиці Воскресінській, на місці нинішнього будинку № 31, він мав нотаріальну контору. Цей будинок згорів під час німецько-фашистської окупації. Підписи нотаріуса В.М.Пекура і його печатка збереглися на миргородських документах того часу.

Василь Пекур був досить забезпеченою людиною : його служба й 75 десятин землі давали можливість для досить заможного життя. Він, окрім головного заняття, вів ще й громадську роботу, був гласним Миргородської міської думи (1915) [2], членом ради Миргородського сільськогосподарського товариства. Дружив із сім'ями Зубковських, Козакових, приятелював із миргородськими лікарями І.Рубцовим, К.Горяновим та іншими.

Тут таки, на Воскресінській вулиці, жила ще одна дружня Пекурам родина – Грушевські. Молоді педагоги Софія Петрівна й Олександр Петрович Грушевські близько 1902 – 1907 років працювали в Миргородському сільському народному училищі. Отже, родина Пекурів перебувала в центрі духовного життя Миргородщини початку XX століття.

Дружина Василя Пекура – Євгенія Степанівна, була дочкою Степана Миколайовича Богдановича, священика Михайлівської церкви села Зуївців. Високоосвічена жінка, яка закінчила Полтавська єпархіальне жіноче училище, а згодом Петербурзький інститут шляхетних дівчат, Євгенія 1883 року вчителювала в Зуївцях у початковому народному земському училищі. З 1888 року вона служила в Миргородському парафіяльному жіночому

училищі, в 1907 – 1911 роках була його завідувачкою. Вона очолювала також волосну трикласну школу. Померла вона 1941 року, була похована на цвинтарі біля крупозаводу. Брати Євгенії Віктор та Микола служили: перший – лікарем у містечку Комишні, другий – управителем маєтку поміщика Б.Вульфєрта у Кибинцях.

Василь та Євгенія Пекури мали сина Віктора (1898 – 1943), який працював секретарем містечкової ради в Попівці. На честь народження сина Василь Михайлович Пекур посадив дуб у новопридбаній садибі по вулиці Воскресінській, № 37. І сьогодні цей крилатий міцний столітній дуб є окрасою вулиці.

Дочка Пекурів Надія Василівна (1885 – 1949) одружилася 1909 року із скульптором і керамістом Йосипом Білоскурським (1883 – 1943) [3], викладачем Миргородської художньо-промислової школи, автором кількох підручників із технології кераміки. У 1919 – 1920 роках він був членом ініціативної групи зі створення музею в Миргороді, разом із Опанасом Сластьоном їздив по селах, по покинутих поміщицьких маєтках, збираючи експонати – меблі, картини, побутові речі. Євгенія Пекур теж однією з перших передала до музею цінні предмети старовини [4]. Йосип Білоскурський доклав чимало зусиль і до врятування Успенського собору в Миргороді, коли його хотіли закрити у 20-х роках.

Сьогодні в Миргороді живуть дві вже літні онуки Василя й Євгенії Пекурів – Неоніла Вікторівна й Галина Вікторівна. В їхньому будинку квартирувала Катерина Іванівна Зубковська, коли в 30-х роках, незважаючи на заслуги її батька Івана Андрійовича Зубковського, влада відібрала власний будинок Зубковських, і Катерина Іванівна змушена була поневірятися по чужих кутках. Неоніла Вікторівна доглядала К.Зубковську аж до смерті. Вона зберегла цікаві фото старого Миргорода, а також меблі родини Зубковських.

Колись міцний і гарний, будинок Пекурів на Воскресінській сьогодні мовби аж уріс у землю. Стугонять, гудуть над ним вітри десятиліть. Гортають пожовклі світлини старенькі сестри, згадують минулі роки, дитинство. І тільки молоді шумить зеленим верховіттям кремезний столітній дуб. Час його старості ще не настав.

Примітки.

1. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1885 г. – Полтава, 1865. – С. 112.*
2. *Отчет Миргородской городской управы за 1915 г. – Миргород, 1916. – С. VI.*
3. *Полтавська Петлюріана. – Ч.2. – Полтава, 1996. – С. 102.*
4. *Соколовська Є. Опанас Георгійович Сластьон: Портрет з пам'яті (Спогади). – Машинопис // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Тека “О.Сластьон”.*

1998 р.

ПРО ЩО НАГАДАВ СТАРИЙ НАДГРОБОК (Дешифрація з історії роду Марківських)

На самому краї північної частини Троїцького цвинтаря Миргорода, що одним боком виходить на вулицю Миргородських дивізій, стоїть високий надгробок із чорного мармуру. Це один із небагатьох уцілілих до сьогодні старовинних надмогильних пам'ятників давнього кладовища.

Надпис на надгробку свідчить, що тут поховано Олексія Олексійовича Марковського, який народився 10 вересня 1865 року, а помер 23 листопада 1913 року. І все. Що це була за людина, напевно, мало хто з миргородців сьогодні може сказати: минає час, відходять старі покоління, стирається пам'ять...

Рід Марківських має козацьке походження. Правильніше було б сказати рід Марківських; власне, так і звучало прізвище за часів козацької доби, але у XVIII – XIX століттях під впливом російськомовної ділової документації усталилося написання з російським суфіксом -овські.

Миргородська гілка роду Марковських походить із містечка Комишні, яке у XVIII столітті належало до Гадяцького полку. Найдавніший із відомих предків – Григорій Марківський (народження близько 1723 року) – з двадцятилітнього віку служив у Гадяцькому полку, з 1761 року – у званні військового товариша [1].

Григорій син Кирило, що народився 1754 року, був гадяцьким полковим осавулом. У 80-их роках XVIII століття він володів частиною містечка Комишні, мав там 63 душі чоловічої статі. Окрім того, разом із братами був власником 57 душ у двох “футорах” першої Комишанської сотні. Назви хуторів Марківських збереглися до нашого століття. Один із них – це село Марківське Черкашанської сільської ради, другий – нинішнє село Григорівка, що поблизу Ключниківки.

Кирило Марківський у 1784 – 1785 роках був дворянським засідателем Миргородського нижнього земського суду. Є дані про те, що він мав досить близькі стосунки із грузинським поетом Давидом Гурамівлі, який жив у Миргороді [2].

Син Кирила, Григорій, “артилерії поручик і кавалер”, успадкував батьків маєток. На його честь хутір Марковського було названо Григорівкою. У 1831 – 1833 роках його обирали на посаду миргородського повітового маршала, тобто, провідника або, як тоді казали, предводителя миргородського шляхетства. Марківські були досить багатими дідами-землевласниками, вони добре знали на конях. Поручик Олексій Григорович Марковський, поміщик села Ромодану, мав у 1860 році в хуторі Ромоданівці, що в дачах села Корсунівки Миргородського повіту, кінний завод на 20 маток. А його син Олексій ще й був власником цегельного заводу на багатих глиною землях у хуторі Олексієвому [3] (або ще Олексіїв Кут – так на початку XX століття називалося село Марківське біля Комишні).

Олексій Олексійович Марковський мав чин колезького секретаря. Він займався активною громадською діяльністю: був гласним Миргородського повіту, міським уповноваженим, членом Миргородської повітової земської управи, а в 1895 – 1913 роках з перервами посідав крісло заступника голови цієї управи (за голови Сергія Івановича Смагіна). На початку XX століття мав телефонні абонементи – в Миргороді й хуторі Олексієвому, що було рідкістю й дивовижною на той час. Активний член Миргородського сільськогосподарського товариства, О.О.Марковський прославився як аматор-садівник. Саме під його керівництвом 1903 року, коли велось будівництво нової Миргородської земської лікарні, було сплановано й посаджено парк по всій лікарняній території [4]. Парк зберігся й до сьогодні, і старезні “бальзамічні тополі” по краях лікарняної садиби – то пам’ять, яку полишив по собі Олексій Олексійович Марковський.

Примітки.

1. *Київська Старовина*. – 1998 .– №3. – С. 174.
2. *ЦДІА УК. – Ф. 1843. – Оп.1. – Спр. 20. – Арк. 30 зв.*
3. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1908 г. – Миргород, 1909. – С. 305.*
4. *Врачебно-санитарная хроника. Вып.1–3. – Миргород, 1915. – С.75.*

1999 р.

ДОЛЯ ЯКОВА ДОЛЕНКА

Українські народні пісні. Скільки їх у нас в Україні – тисячі! Вони стали народними, бо їх полюбив і заспівав народ. Але ж у цих пісень були автори – конкретні люди, талановиті, обдаровані. Лише поодинокі імена їх нам відомі. А інші?

У кінці XIX – на початку XX століття у Миргороді жив поет і пісняр Яків Дмитрович Доленко. Дата його народження точно не відома: за одними джерелами, це 1869 рік, за іншими – 1873. Він народився й помер у нашому місті. Вихований у бідній багатодітній селянській родині, він відчував свою духовну спорідненість із долею і творчістю Тараса Шевченка. Особливо хвилювало Якова те, що Шевченко бував у Миргороді й ходив тими самими

вулицями: хата Доленків стояла на Мочарі, нині це вулиця Шевченка, ближче до річки. Життя було тяжким, не обминула Якова наймитська доля. Добре, що мав умілі руки, тож працював і муляром, і теслею, і пічником, доводилося і прасолувати [1].

Багата душа, природний талант штовхали його до пера. Перші його поезії були навіяні народними піснями та Шевченковим “Кобзарем”, тож у них з’являється і селянська тематика, і образ дорогого українця Тараса, часто звучить віра в кращу долю. Його улюбленою народною піснею була пісня “У полі могила з вітром говорила”.

Спочатку поет писав вірші “для себе”. Його талант помітили товариші-однолітки, парубки. Став писати вірші й пісні дівчатам-мочарянкам. Знавець миргородської старовини Олександр Якович Герасименко в одній із своїх публікацій про кутки Миргорода, пригадується, наводив зразок суто миргородського фольклору:

Горить, горить Ведмедівка,
Приліпка палає,
А наш город через воду
Як золото сяє.
Перекину через річку
Личану віршовку:
Нехай прийдуть по віршовці
Личанківські хлопці...
Ой казали мочаряни –
Тини городити,
Щоб нікуди ведмедівцям
На Мочар ходити.
До нас, до нас, ведмедівці,
Ми не за горами.
Є в нас, є в нас по дівочці
З чорними бровами... [2]

Коли б то не були пісні, написані Яковом Доленком!..

Миргородські кобзарі, яких на початку ХХ століття було чимало, теж уподобали його вірші, часто клали їх на струни. За даними автора “Полтавської Шевченкіани” Петра Ротача, Яків Доленко публікував свої вірші у тодішніх прогресивних часописах “Рідний край” (1906), “Рада” (1909). Поет зібрав поезії в рукописну збірку “Заборсані струни”, яка згодом загубилася, про це повідомив поетів син Іван [3].

Яків Доленко мав п’ятеро дітей: Івана, Олександра, Ігоря, ще одного сина, який рано помер, і доньку Наталку. Іван Якович Доленко свого часу був досить відомим у Миргороді бандуристом. У 20-х роках він грав разом із Павлом Коробкою, Михайлом Скляром. Як і батько, Іван пічкував (ним складені були печі в Гоголівській школі). Нащадки Доленків стверджують: “Іван був як дві краплі води схожий на свого батька Якова Дмитровича, просто надивовижу схожий”.

Наталя Яківна Доленко (1906 – 1976) одружилася з відомим миргородським бандуристом, артистом і силачем-борцем Іваном Федоровичем Корицьким. Його бандура нині на чільному місці в літературно-меморіальному відділі Миргородського краєзнавчого музею – музеї Давида Гурамішвілі. До репертуару Корицького входили й пісні Якова Доленка.

Артистичні, фольклорні традиції роду Доленків і Корицьких продовжувалися в Миргороді й пізніше. Онука Якова Доленка – Олександра Іванівна Корицька (1938 року народження) була активною учасницею художньої самодіяльності. У сім’ї пам’ять про діда-поета трималася міцно, діти знали напам’ять його вірші. Олександра Іванівна Корицька з упевненістю стверджує, що Яків Доленко є автором слів українського народного романсу “Я бачив, як вітер берізку зломив”, що був дуже популярним кілька десятиліть тому.

Мотиви смутку в віршах поета і його піснях особливо посилювалися перед смертю. Його донька Наталя Яківна, яка пам’ятала чимало батькових віршів, один із них, напевно, дещо перекручений, переказала доньці Олександрі, а та записала його текст:

На цвинтарі вітер
Траву похиляє,
Квіточки гойдає.
Встаньте, мертві,
Подивіться,
Який світ над вами,
Все радіє, все співає...
А як спати під хрестами,
То ніхто не знає.

Як переповідали рідні Якова Доленка, його останні слова перед відходом до іншого світу були промовлені віршем:

Мені в думці домовина.
Хрест, пісок і жовта глина.

Яків Доленко помер у Миргороді 23 березня 1917 року. Поезії миргородського віршувальника, прості, нелукаві й щирі, довго зберігалися в пам'яті його ровесників.

За життя, як розповідає О.І.Корицька, Яків Доленко приятелював із миргородською поетесою Христиною Литвиненко. Онучка поета стверджує, що ще за життя Якова Дмитровича Христина взяла в нього рукопис із його віршами, і що деякі з віршів Литвиненко є переспівами або переробками поезій Доленка.

Окремі вірші миргородського поета, за даними літературознавця Петра Ротача, зберігаються в Центральній Науковій бібліотеці імені В.І.Вернадського Національної Академії Наук України.

Примітки.

1. *Звідомлення О.І.Корицької, жительки Миргорода.*
2. *Герасименко О. Про кутки і закутки миргородські // Миргород. – 1996. – 8 червня.*
3. *Ротач П. Полтавська Шевченкіана // Добромисл. – 1998. – №1-2. – С.231.*

– №8.

2000 р.

ЄВРЕЇ НА МИРГОРОДЩИНІ

Перші відомості про появу євреїв на Україні датовано ще VI століттям до н.е. В той час вони разом із фінікійцями й греками започатковували торговельні стосунки з нашими предками. Єврейські торгівці й ремісники селилися по Дніпру й Дністру. Уже 1112 року чимало євреїв осіло жили в Києві. Значна хвиля єврейської еміграції до України пішла в XIV – XV століттях із Польщі. Євреї в українських містах тоді займалися переважно ремеслом і торгівлею [1]. У XIX столітті були створені особливі не ремісницькі цехи, куди євреї зобов'язані були вступати згідно з родом їхніх занять [2].

Є дані про те, що вихрещені євреї, хоч і не часто, служили навіть у козацькому війську, дослужувалися до козацької старшини. Дослідники стверджують, що євреями були полтавський полковник Павло Герцик, лубенський – Андрій Маркевич, гадяцькі – Михайло Борохович і Антін Крижанівський.

Чимало євреїв жили в різні віки й на Миргородщині. Один із відомих у минулому родів нашого краю Перехрестови походив від Перехриста – єврея, що “перехрестився”, тобто прийняв християнську віру.

1802 року в Миргородському повіті разом із містом Миргородом налічувалось 25 купців-християн, євреїв серед них не було. Єврейське населення тоді переважно належало до міщан: євреїв-міщан було в місті 147 осіб. У 1847 році в повіті існувало “Миргородське єврейське товариство” у складі 281 особи. А 1910 року в місті діяв змішаний (тобто чоловічий і жіночий) зразковий хедер, де викладалися загальноосвітні предмети. Працювало також Товариство заохочення землеробства і ремесел серед євреїв [3].

1854 року в Миргородському повіті жили 243 чоловіки і 305 жінок єврейської національності. 1861 року єврейське населення в Миргороді становило 4,5 % (для порівняння: в Лубнах – 13%, у Лохвиці – 21%, у Кременчуці – 40%) [4]. Із шістнадцяти купців Миргорода на той час десятеро належали до єврейської національності [5].

У 80–90-их роках XIX століття відомими на Миргородщині купцями були Рувім Гершович Дубинський, який обирався миргородським повітовим гласним, Абрам Аронович Повзнер, Г.Голосовкер, котрий 1883 року пожертвував значну суму на влаштування народного училища в селі Шарківщині, та інші [6].

Знана в Миргороді й купецька родина Ривкіндів. Давид Євзерович Ривкінд на початку XX століття мав у нашому місті лісовий склад, а його брат Зельман – ряд лавок. Великий гасовий склад у місті утримував 1911 року купець Гершко Златківський. Купецьким промислом займалися брати Станіславські – Лейба Давидович у містечку Сорочинцях і Зельман Давидович – у Миргороді. Останній 1915 року був обраний гласним Миргородської міської Думи [7]. У Сорочинцях вів торгівлю купець Ісай Рогачевський.

Купець Ліпа Маневич Виноградов був власником великого парового вальцювого млина в Миргороді (тепер це комбінат хлібопродуктів №1). Виноградов був шанованою в місті людиною – гласним міської Думи, головою Миргородського єврейського благодійного комітету [8].

Багато хто з євреїв-міщан у Миргородському повіті утримували поштові станції з невеликою кількістю коней: Гершко Шендер і Гершун Світ у Миргороді, Арон Слуцький у Сорочинцях, Фроїм Слуцький у Савинцях і Зуївцях, Аврам Юровський у Комишні та інші.

Євреїв цінували як добрих фахівців і працюючих людей. Аврам-Ернест Ісайович Горвиць упродовж багатьох років був управителем економії в хуторі Пологах Сорочинської волості, мав звання потомственного почесного громадянина [9].

Здавна добру славу мали земські лікарі-євреї. У 80-их роках XIX століття у Сорочинцях працював лікарем С.П.Георгізон. У Миргороді, Федунці, Березовій Луці на початку XX століття служив лікар В.В.Шоклендер, у Багачці – Вульф Зелікович Ершлер, у Хомутці й у Миргороді – Мейер-Лейб Ісайович Красильщиков [10]. Останній, як і Іван Зубковський, досліджував дію миргородської мінеральної води; у 1914 році він очолював шпиталь для поранених солдатів.

У 1910 – 1915 роках кваліфікованими фельдшерками-акушерками працювали Лея Бродська у Петрівцях, Міра Мандельцвейг і Рива Немцова у Комишні, Маріам Гольдинова у Попівці, Ребека Штейнгарт, Етя Посвольська й Рася Геніна у Великих Сорочинцях, Маріам Хінчук-Меєрсон у Савинцях, Хана Куніна й Іта Мандельбойм у Хомутці, Тойба Кац у Кибинцях та інші.

У кінці XIX – на початку XX століть у Миргороді діяли приватні друкарні, власниками яких були міщани Шифра Шик, Яків Худоминський та компаньйони М.Каган і С.Роднянський. А Раїса Худоминська 1909 року відкрила на Харківці вишивальну майстерню, вироби якої мали успіх на багатьох кустарних і промислових виставках у Полтаві, Києві, Петербурзі. На базі цієї майстерні за радянських часів виросла артіль “Троянда”, більше відома нам завдяки віршеві Павла Тичини “Пісня трактористки”, героїня якого Олеся Кулик працювала в тій вишивальній артілі. Доля Раїси Худоминської трагічна: її, як і багатьох інших жителів Миргорода єврейської національності, було розстріляно німцями 28 жовтня 1941 року.

Єврей Зельман Ширин мав у Миргороді заїжджий двір. Популярним у місті був фотограф Євна Зельманович Фрог, винахідник, майстер “золоті руки”. За розповідями миргородців

старшого покоління, серед учителів, ювелірів, юристів, нотарів теж були талановиті й розумні фахівці єврейської національності.

Під час першої світової війни, у травні-червні 1915 року в миргородській синагозі знайшли притулок багато біженців-євреїв. Л.М.Виноградов очолив Єврейський комітет із надання допомоги євреям, які постраждали від війни. Комітет опікувався долею 370 біженців. У дворі синагоги було влаштовано казани для приготування їжі, людей годували тричі на день. Поступово їх переселяли в квартири, забезпечували меблями, посудом. Хворих лікував міський лікар Красильщиков. Біженцям сприяла й повітова земська управа, яка видавала медикаменти [11].

У Миргороді було кілька синагог, найбільша з них стояла на розі вулиць Сорочинської й Дворянської (нині вулиця Незалежності), це місцина за сучасним краєзнавчим музеєм. Синагога була знищена за часів панування комуністичної ідеології.

Нині єврейська громада Миргорода знову відроджує свою діяльність.

Примітки.

1. *Краєзнавство*. – 1929. – № 3–4. – С. 44 – 48.
2. *Полтавские губернские ведомости*. – 1852. – № 27. – Отд.2. – С.302.
3. *Еврейская энциклопедия*. – Т.11 – СПб. – Без року вид. – С.96.
4. *Полтавские губернские ведомости*. – 1861. – № 44. – Часть неофициальная. – С.330.
5. *Там само*. – № 45. – С. 339.
6. *Постановления Миргородского уездного земского собрания [1887 – 1913]*.
7. *Отчет Миргородской городской управы за 1915 г.* – С. VI.
8. *Там само*. – С. VI, 88.
9. *Постановления Миргородского уездного земского собрания ... 1900 г.* – Миргород, 1900. – С. 192.
10. *Звіти Миргородської повітової земської управи [1884 – 1912]*.
11. *Врачебно-санитарная хроника*. – Вып. 1–3. – Миргород, 1915. – С.109.

1998 р.

ПЕРШІ МИРГОРОДСЬКІ ДРУКАРНІ

Друкарська справа в Миргороді – ще мало досліджена царина місцевого краєзнавства. Десятиліття (ба навіть уже століття) нашої бурхливої історії знищили основний масив друкованої продукції, і лише ті її крушини, що збереглися по архівах, музеях і бібліотеках, дають змогу зібрати деякі відомості.

Власниками перших миргородських друкарень були міщани єврейської національності. З 1889 року в місті діяла приватна друкарня, яку утримувала заможна міщанка Шифра Вульфівна Шик. Друкарня була влаштована в окремому будинку по вулиці Сорочинській, поряд із синагогою, на місці сучасного краєзнавчого музею [1]. Шифра Шик, окрім друкарні, володіла ще й кількома магазинами в Миргороді [2].

Саме в її друкарні у 70–90-х роках XIX століття і на початку XX століття видавалися численні матеріали Миргородського повітового земства: звіти повітової земської управи, ухвали земського зібрання, кошториси їхніх витрат, журнали нарад кредитових товариств, матеріали сільськогосподарських товариств повіту, регулярні медичні звіти повітової управи. На початку XX століття в друкарні Шик видавали поштові листівки з краєвидами Миргорода, які продавалися в магазині, що належав їй таки.

У друкарні Ш.Шик 1912 року вийшло ґрунтовне видання, здійснене лікарською радою Миргородського повітового земства: “Земская медицина и заболеваемость населения

Миргородского уезда, Полтавской губернии, в 1911 году. Составил врач К.И.Горянов”. Тут таки в 1915–1917 роках вийшло 9 випусків “Лікарсько-санітарної хроніки”.

1917 року в друкарні Шифри Шик видала збілочку поезій і байок “Поетичні твори” миргородська поетеса Марфа Оврамівна Устименко, дружина директора Миргородського міського громадського банку Архипа Макаровича Устименка. В цій самій друкарні побачила світ брошура І.А.Зубковського “О Миргородском минеральном “Тоголевском” источнике” (перше видання – 1917 року, друге – 1918 року). Це видання було здійснене Миргородським товариством “Просвіта”.

Згодом друкарня Шифри Шик перейшла до її нащадків. В часи непу вона мала назву “Типографська артіль братів А. і Х.Шик”. Саме в ній 1926 року вийшла цікава книжка М.Е.Олешко “Миргородський курорт”.

Друкарня Шик була найбільшою в Миргороді, але діяли в місті й інші невеликі поліграфічні приватні підприємства. На початку ХХ століття на Гоголівській вулиці спільними заходами і стараннями влади та всіх миргородців була ліквідована відома ще з гоголівських часів, але добряче усім обридла велика калюжа. Центр міста змінився на краще. На місці колишньої калюжі з’явилися нові будівлі: міська управа (нині будинок районної державної адміністрації), кінотеатр “Ілюзіон”, друкарня. Це було місце, де нині розташований сквер довкола “Вічного вогню” і Алея Героїв.

Власниками цієї друкарні з 1911 року були компаньйони, миргородські міщани Герш Коган (Каган) та С.І.Роднянський. На початку 20-х років друкарня працювала за адресою – вулиця Гоголівська, № 114. У дусі того часу вона називалася “Типографська артіль Кагана і Роднянського”. В цій друкарні 1928 року вийшла брошура І.А.Зубковського “Курорт Миргород”.

Діяла в Миргороді ще одна друкарня, яка належала Якову Фроїмовичу Худоминському. Міщанська родина Худоминських була досить знаною в Миргороді. Самуїл Симхович Худоминський 1900 року мав посаду товариша старшини Миргородської ремісничої управи. Яків Фроїмович Худоминський 1900 року був у Миргороді власником “номерів для приїжджих” [3]. Він же очолював страхове товариство “Взаємного страхування посівів від градобиття”. Друкарська справа в той час, очевидно, була прибутковою, бо, незважаючи на те, що невеликий Миргород уже мав дві друкарні, Яків Худоминський відкрив ще й свою. В цій друкарні 1909 року на пошанування століття від дня народження нашого великого земляка Миколи Гоголя було видано ювілейний збірник із літературно-краєзнавчими статтями педагогів Великосорочинської учительської семінарії, за редакцією директора цього закладу М.С.Григоревського. Збірник мав назву “Тоголевские дни в Великосорочинской учительской семинарии (1809 – 1909)”.

1916 року в Миргороді було видано книжку “О результатах физико-химических и радиологических исследований воды из буровой скважины Миргородского артезианского колодца”. Один примірник цього видання засновник миргородського курорту, лікар І.А.Зубковський надіслав до Полтави Панасові Мирному зі своїм дарчим написом. Ця книжка нині зберігається у бібліотеці Полтавського педагогічного університету [4].

Пік видавничої діяльності в друкарнях нашого міста припадає на 1917 рік. Миргородський поет і майбутній етнограф Михайло Обідний (1889 – 1938), який мав псевдонім Мочарський, 1917 року видав у Миргороді дві збірки поезій: “Під саявом волі” та “Левко Кобзаренко: Козацька дума” [5].

В миргородських друкарнях видавалися місцеві газети “Листок социал-демократа” (1917), “Голос труда” (1917), “Миргородське життя” (1918 – 1919), “Вісник Миргородської повітової ради робітничих, селянських та вояцьких депутатів” (з грудня 1918 р. – 1919 р.), “Известия” (1920, орган повітвиконкому), “Селянська правда” (1920), “Пролетарський голос”, “Червоний прапор” (1921 – 1922), “Червона трибуна” (з 1930 р.). Друкувалась різноманітна продукція практично-побутового призначення – бланки, афіші тощо.

На базі однієї з приватних миргородських друкарень на рубежі 20 – 30-х років виникла державна районна друкарня.

Примітки.

1. Ханко В. Світло бібліотечної оселі // Миргородська міська бібліотека імені Д.Гурамівілі. – Миргород, 2000. – С.55.
2. Отчет Миргородской городской управы за 1914 год. – Миргород, 1915. – С.16.
3. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Составлен Д.А.Иваненко. – Полтава, 1900. – С.14.
4. Ротач П. Бібліофільські сюжети // Київська старовина. – 2000. – №2. – С.167.
5. Ротач П. Розвіяні по чужині: Полтавці на еміграції. – Полтава, 1998. – С.107.

2001 р.

ЄВНА ФРОГ – МИРГОРОДСЬКИЙ ВІНАХІДНИК

У старих миргородських сім'ях збереглися давні фотографії, на паспарту яких у красивій віньєтці витиснено золотими літерами: “Е.Фрог и сыновья”. Скільком миргородцям ця фірма зберегла пам'ять про пращурів! Із породілих від часу фотографій дивляться наші предки – і прості дівчата в українському одязі, і гімназистки, і гарно вбрані миргородські дворяни, і прості міщани – цілі родини, з дітьми, онуками.

У 90-их роках XIX століття фотографія була ще досить новим явищем. В масове користування щойно увійшли перші удосконалені фотоапарати, які давали високу якість відтворення. У Миргороді сфотографуватися вважалося престижною справою.

Висококласного фахівця-фотографа Євну Зельмановича Фрога знали й поважали, тож клієнтів не бракувало. Його фотосалон і лабораторія розміщалися у власному гарному будинку, що стояв на Гоголівській вулиці, – це місцина між сучасним універмагом і готелем “Миргород”, де нині павільйон-кафе.

Майстерність миргородського фотографа була високо оцінена: за свої світлини він удостоєний Срібної медалі на Імператорській виставці в Ростові-на-Дону в 1907 році.

Родина міщан Фрогів була великою, жили не надто розкішно. Сам будучи сином бідного миргородського фельдшера, Євна Зельманович прагнув дати освіту своїм дітям. Відомо, що його донька Елгудіс у 1912 році була ученицею 6 класу Миргородської жіночої гімназії Н.Грановської [1].

Євну Фрога з юних років цікавила техніка. Крім фотографії, його вабило також усе, що потребувало оригінальної інженерної думки. Є люди з особливим даром винахідників, раціоналізаторів. Таким був і Євна Фрог. У “Постановах Миргородського повітового земського зібрання” за 1898 рік опубліковано цікавий документ, який додає ще один штрих до образу цього забутого миргородського майстра. Подаю документ повністю мовою оригіналу зі збереженням орфографії й стилістики.

В Миргородское Уездное
Земское Собрание.
Мещанина Евны
Зельмановича Фрога,
живущего в г.Миргороде.

ПРОШЕНИЕ

Над изобретением самодействующего вечного двигателя я тружусь уже много лет, но безуспешно, так как машина эта уже всесторонне обдумана и мысль моя на практике вполне оправдывается, но к окончательному усовершенствованию сказанной машины (в миниатюрном виде) у меня нет никаких средств, ввиду того, что я обременен семейством и все мои заработки уходят на содержание одного и кроме того, для того, чтобы довести сказанное изобретение к концу, мне необходимо уединение на некоторое время.

Для сказанной цели мне необходимо иметь около 300 р., при имени которых денег я могу в течение короткого времени усовершенствовать мое изобретение, которое принесет громадную пользу промышленности и сельскому хозяйству; почему имею честь покорнейше просить Собрание ассигнировать мне от 250 до 300 руб. в помоществование к достижению прописанной цели.

1898 г.

Сентября 3-го дня.

Мещанин Евна Фрог.[2]

Чи виділяло тоді земство гроші винахідникові, не відомо. Напевно, ні. Суспільство все більше утверджувалося в думці, що ідея “вічного двигуна” нездійсненна. Проте такі романтики від техніки, як Євна Фрог, не вгамовувалися.

Трагічним був фінал життя цієї неординарної особистості. Ось що відомо про це. Миргородський краєзнавець О.Я.Герасименко оприлюднив уривки із щоденника вчителя Курбаса про часи німецької окупації Миргорода у вересні 1941 року. У них розповідається, як солдати завойовницької армії всіляко знущалися над місцевим єврейським населенням. Один із німців запряг, замість коней, двох старих євреїв, щоб вони везли бочку з водою, ще й сам усівся зверху, поганяючи батогами. Миргородці упізнали тих нещасних, то були журналіст газети “Червона трибуна” Григорій Рогозівський і фотограф Євна Фрог [3]. Через місяць, 28 жовтня 1941 року їх обох разом із іншими жителями Миргорода єврейської національності було жорстоко розстріляно в протитанковому рові на північній околиці міста. Прах миргородського фотографа й винахідника покоїться в спільній могилі.

Примітки.

1. *Протоколы заседаний педагогического совета Миргородской женской гимназии Н.А.Грановской. – Ч.1 // Миргородський краєзнавчий музей. – № 526. – Арк. 46.*

2. *Постановления Миргородского уездного земского собрания... 1898 г. – Миргород, 1899. – С. 249.*

3. *Герасименко О. Пам'ятаємо, згадаємо, не забудемо // Миргород. – 1998. – 10 вересня. – № 52. – С.3.*

1999 р.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА КАТЕРИНА ГУЛЬКЕВИЧ

Це одна з яскравих жіночих постатей у громадському житті Миргородщини початку ХХ століття. Події передодня і періоду революції 1905 року спричинилися до сплеску громадської активності усіх верств населення.

Дворянська родина Гулькевичів – дідичів села Молодиківщини Яреськівської (згодом Шишацької) волості Миргородського повіту – діяльно долучилася до вирішення проблем суспільного життя краю. Микола Степанович Гулькевич у 1898 –1903 роках був земським гласним Миргородського повіту, з 1902 року – почесним мировим суддею, мав чин колезького асесора.

Катерина Миколаївна Гулькевич одержала освіту в Полтавській гімназії. З 1896 року вона стала опікункою Молодиківщинського початкового народного училища. Маючи погляди, близькі до соціал-демократії, вона з розумінням і співчуттям ставилася до проблем народного життя. Коли 1905 року малоземельні й безземельні селяни Молодиківщини вирішили об'єднатися в сільськогосподарську артіль, вона надала їм на пільгових умовах 40 десятин землі.

Як людина широкого світогляду, К. Гулькевич розуміла, що добродійність окремих поміщиків є паліативним засобом, що потрібна всеохопна програма освіти населення, його інформування, залучення до суспільної діяльності. Тому 1905 року Катерина Миколаївна як член Миргородського повітового земського зібрання порушила питання про видання Миргородським земством “Народної газети”, орієнтованої на широкі верстви місцевої людності. Але реалізувати цю ідею в повіті не вдалося – в немалій мірі через консервативність частини миргородських земців.

Наступного 1906 року К.Гулькевич заснувала в Полтаві газету “Полтавские думки”, яка виходила один – два рази на тиждень. Видання проіснувало недовго: почався наступ реакції, влада стала закривати нелояльні щодо неї органи преси. Одна за одною ліквідовувалися газети в губернському центрі. Восени 1906 року було закрито газети “Полтавщина”, “Полтавская земская газета”, деякі з редакторів навіть були притягнуті до суду. Такої долі зазнали й жінки-редактори К. Гулькевич та В.І. Зелінська (Зеленська), яка 1906 року видавала в Полтаві щотижневий соціал-демократичний журнал “Накануне”. Обоє жінок-редакторів у жовтні 1906 року було звинувачено в “намаганні зруйнувати панівний державний стан”. Газета “Полтавские думки” припинила своє існування. На жаль, подальша доля нашої землячки, видавця і редактора, громадської діячки К.Гулькевич загубилась у вирі неспокійного ХХ століття.

2001 р.

ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ В ПОПІВЦІ

І тим, що згинули в зорі весінніх літ,
Хрестів поставити в свій час ми не зуміли,
Одна вечірняя вітає їх могили,
Одна вечірняя їх чує заповіт.

М.Філянський

У другій половині ХІХ – першій третині ХХ століть у селі Попівці на Миргородщині діяв потужний інтелектуальний осередок, який залишив помітний слід у історії нашого краю. Цей гурт діячів об’єднувався навколо двох священицьких родин – Філянських і Токаревських, які перебували між собою в родинних стосунках. Про них і піде мова у двох наступних нарисах.

* * *

За миттю мить, за годом год,
І тлін несе за родом род.
М.Філянський.

Рід Філянських здавна козацько-священицький. Мабуть, започаткував його якийсь козак Хвиля, що мав жінку Хвилиху: в реєстрі Миргородського полку 1649 року у сотні Кирика Попівського записаний козак Мисько Хвилишин [1]. А вже за священицькою традицією ХVІІІ століття, коли до козацьких українських прізвищ стали додавати -ський, Хвилі перетворилися на Хвилянських, згодом Філянських. Поблизу Попівки був колись хутірець Хвилиха (Филиха) [2]. Та й назва самого села теж вказує, хто за родом занять був осадчим, тобто засновником, першим поселенцем, а чи першим власником Попівки, – піп, священик.

У другій половині ХІХ століття в Попівці жив ієрей Олександр-Невської церкви Григорій Філянський, який мав четверо синів – Григорія, Миколу, Михайла, Гната і доньку Варвару.

Микола Філянський, син священика Григорія, народився в Попівці 6 грудня 1873 року. Лубенська гімназія та фізико-математичний факультет (відділ природничих наук) Московського університету дали йому ґрунтовні загальноосвітні й фахові знання. Одночасно почалося й захоплення малярством та архітектурою. Щоб досконало оволодіти ще й цією цариною мистецтва, М.Філянський 1903 року поїхав до Франції, де в нього виник глибокий

інтерес до французької поезії. Це була різнобічно обдарована особистість: він професійно знався не лише на поезії й образотворчому мистецтві, а й був талановитим музиком, грав на кількох музичних інструментах, проявив себе як геолог, природознавець, інженер, археолог, фахівець музейної справи, етнограф, історик архітектури, літературознавець, критик. Доля закидала його то до Москви, то на Урал, але він знову повертався до рідної Полтавщини – в село Яреськи, до Попівки, протягом деякого часу працював завідувачем агрошколи в Сорочинському лісництві [3].

Коли розпочалося будівництво Дніпрогесу, М.Філянський проводив фахові дослідження Дніпровських порогів, замальовував пам'ятки старовини, внаслідок чого 1929 року була написана книжка “Від порогів до моря”. У різні роки він працював у музеях Полтави, Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя. М.Філянський є автором поетичних збірок “Лірика” (1906), “Calendarium” (1911), “Цілую землю” (1928), статей із питань мистецтва, краєзнавства, архітектури.

Зацікавленість усім українським не минула для Філянського безкарно. У 1937 році поет, як і тисячі українських інтелігентів, був заарештований, звинувачений у націоналізмі. Проти нього висували такі безглузді й надумані звинувачення, як розсекречення даних про економіку України (Філянський свого часу підготував “Довідник України”), сприяння німецькій розвідці тощо. У січні 1938 року він був розстріляний.

Життєпис Філянського і його родини ще не повністю досліджений. Разом із дружиною Євгенією Іванівною Микола Григорович мав двох доньок – Галю й Ірину. Старша, Галя, через тяжку хворобу у віці вісімнадцяти років пішла з життя, кинувшись під поїзд [4]. Цикл поезій Миколи Філянського “Співай же, серце!” має присвяту: “Пам'яті д.м. Галі”. На нашу думку, скорочення може розшифровуватися так: “Пам'яті доньки моєї Галі”.

У поета є вірш (він увійшов до збірки “Лірика”), який у виданнях чомусь подається під незрозумілим заголовком “М.Садковський” [5]. А тим часом це не заголовок, а присвята: “М.Садковській”. Близькою приятелькою родини Філянських була донька священика з Попівки Марія Садковська, згодом у шлюбі Соборницька. Судячи із змісту вірша Миколи Філянського, ця молода особа могла бути причиною елегійних настроїв поета.

Миргородські мотиви у поезії Миколи Філянського є досить відчутними. У вірші “В музеї культів” поет, знавець і поціновувач церковної старовини й малярства Миргородщини, під особливим настроєм, викликаним, очевидно, відвідинами Сорочинської Преображенської церкви з її славнозвісним іконостасом, написав рядки, де підкреслюється світський характер зображення святих:

Люблю українських святих.
Люблю я страдниць преподобних,
Поважних, вихованих, “здобних”,
Ланит рум'яна й погляд їх,
Що кличе низку дум земних.
Люблю убрання їхнє пишне,
Немов їх же бенкет розкішний –
Не там, вгорі, в глибу небес,
Не між країнами чудес.
А тут, внизу, в магната-пана
А чи вельможного гетьмана
Під фейверк тисячі вогнів,
І лютні дзвін, і гук, і спів.
.....
З-над шат слова – “Свята Уляна”.
Як та гетьманша молода,
Вона із рямців вигляда.
Немов троянди пелюсток,
Її напудрені ланити,
Живі горять на грудях квіти,
І брови зведено в шнурок.

Уста – як камінь родоніт,
На буклях – щипців свіжий слід...
І тільки дві хвилини взято:
Хто йде, а хто вернувся із свята
Ніхто не хоче будня знати...
Люблю українських святих... [6]

У ліричній легенді “Бузовий Куш” знову вгадуються прекрасні пейзажі Сорочинців. Тут є і згадка про гетьманський склеп, де покоїться забутий прах великого гетьмана Данила Апостола:

Левада. Вигін. Тин. Село.
Праворуч сад. Будинок панський.
До водопою шлях. Над ним
Хрестом палає золотим
Єдиний наслідок гетьманський...
Ховає склеп мурований
Під храмом тим одну
Від поглядів заховану
Безславную труну.
Хто повз іде – не молиться,
В забутті тлін лежить,
Ніхто труні не вклониться,
Про неї згадка спить,
І сон стоїть над храмом тим,
І сон, і сум, і тиш...
Схилився хрест над брамою,
На цвинтарі – спориш.
Чорніє гребля. Млин і другий.
У борошняних білих смугах
Піддашки, бильця, лутки й дах.
З мішками їдуть на волах.
Трясється гать. Шумить вода
І вниз веселкою спада.
На греблю сходжу. Прірва. Плес.
Пала під сонцем берег весь,
Сліпить пісок гарячий очі,
Летить, і в’ється, і гогоче
Гусей орава. Коні ржуть.

У цих рядках – неугасима любов поета до рідного краю і його минувшини.

* * *

Брат поета Григорій Григорович Філянський (народився близько 1868 року), закінчивши Полтавську духовну семінарію, з 1889 року працював учителем Попівського народного училища, а пізніше успадкував батькову парафію, став священником Олександрівської церкви в Попівці.

У 1904 році він викладав Закон Божий у церковнопарафіяльній школі при цій церкві [7]. Тогочасні священники, зазвичай, цікавилися і медициною, і агрономією, і бджільництвом, тож і Григорій Григорович 1911 року очолив Попівське сільськогосподарське товариство.

Філянські перебували у дружніх і родинних стосунках також із іншими священницькими і вчительськими родинами кінця XIX – початку XX століть: Токаревськими й Садковськими з Попівки, Соборницькими з Черевків, Бакумівки і Грем’ячої, Сулятицькими з Великих Сорочинців. Діти священників із цих сімей навчалися переважно в Полтаві – юнаки в

Полтавській духовній семінарії, а дівчата – в єпархіальному жіночому училищі, і по його закінченні ставали здебільшого сільськими вчительками.

Виховані на добрих духовних і шляхетних культурних традиціях, молоді люди з цих сімей високо цінували живопис і музику. Перебуваючи в безпосередній близькості до селянства, вони являли собою ту ланку, котра єднала українське дворянство, національну еліту з народом. Не виключене знайомство Філянських із їхніми близькими сусідами, прогресивними діячами Миргородщини того часу – братами Олександром і Сергієм Смагіними з Бакумівки.

Г.Г.Філянський побрався з дочкою ієрея Миколаївської церкви села Попівки Дмитра Йосиповича Токаревського – Євламπίєю. Цей шлюб ще міцніше поєднав дві освічені інтелігентні родини. Отець Григорій був філософом за натурою і складом мислення, сам писав філософські твори. Священикував він аж до 1933 року, коли був заарештований як служитель релігії. Згодом його відпустили, але через те, що в тюрмі йому було завдано дужих побоїв, він невдовзі, того таки 1933 року помер [8]. Незабаром, у 1934 – 1935 роках, було зруйновано й виплеканий ним Олександр-Невський храм.

Григорій Філянський і Євлампія Токаревська мали трьох доньок – Ганну, Віру й Ніну. Дівчата (племінниці поета М.Філянського) одержали добре національно-патріотичне виховання, їх учили пам'ятати своє козацьке походження і шанувати рідну українську історію, літературу, мистецтво. Ніна Григорівна Філянська поєднала свою долю з Дмитром Джеджелієм – нащадком відомого сподвижника Богдана Хмельницького Филона Джеджелія (Джалалія), і дуже пишалася цим прізвиськом.

* * *

Хвала тому і день, і ніч,
Хто дарував нам серця міч.
М.Філянський

Особливо цікавою й колоритною постаттю в родині Філянських була племінниця поета – Ганна Григорівна Філянська (1898 – 1984). Вона виховувалась у Полтавському єпархіальному училищі, де дівчат-попівен готували до вчительської діяльності. Згодом інтерес до української історії привів її до Києва, де вона закінчила два курси історичного факультету одного з інститутів. Навчання довелося перервати у зв'язку з тривожними і важкими подіями 1917 – 1918 років. Повернувшись до Попівки, продовжувала працювати над своєю освітою. Ганна Григорівна стала дружиною Андрія Павловича Гришка (1896 – 1948), родом теж із Попівки, українського патріота, офіцера, який командував сотнею у війську Симона Петлюри, за що був репресований 1937 року [9].

Ганна Григорівна була надзвичайно розумною і ерудованою жінкою. У 20-их роках вона очолювала в Попівці місцеву “Просвіту”, куди входила сільська інтелігенція, освічене духовництво, вела гурток з ліквідації неписьменності серед селян. До сільського осередку “Просвіти” в Попівці входило також чимало офіцерів-петлюрівців: чоловік Ганни Андрій Гришко його друзі Андрій Орел, Антін Ромодан, Пелих, родич сім'ї Філянських Яшко Моспан. За петлюрівським офіцером Дмитром Шульгою перебувала в шлюбі й тітка Ганни Григорівни – Лідія Дмитрівна Токаревська, місцева вчителька, яка згодом одержала звання заслуженої вчительки і жила в Полтаві.

Усі ці сім'ї дружили поміж собою. Це були освічені молоді українські патріоти, духовно багаті люди. У вересні 1937 року всіх їх забрали органи НКВС.

Син Ганни Григорівни Філянської – Юрій Андрійович Гришко (нар. 1925 р.), який нині живе в Миргороді, згадує, як енкавеєсівці, заарештовуючи батька, копирсалися в їхньому домашньому архіві. Серед батькових паперів знайшли оперативні військові карти (він іноді брав роботу додому, працюючи над паперами вночі), і це стало підставою для звинувачення А.Гришка в агентурному служінні на користь Німеччини. Тоді таки забрали і М.Філянського.

Після батькового арешту Юрія Гришка переслідували в школі. Він розповідав, що якимось мама Ганна Григорівна намалювала йому тризуба, а він вирізав його з бляшанки й пришив на

кашкета. За це його ледь не виключили зі школи, а комуністи називали “петлюрівським щеням”.

Ганна Григорівна дуже любила все українське. Вона навчила трьох своїх дітей Юрія, Лесю і Марисю співати “Ще не вмерла Україна”. Юрій Гришко згадує, як вони, діти, натхненно разом із мамою співали на мотив українського гімну:

Наливайко і Павлюк,
І Тарас Трясило,
Із могили кличуть сурми
На святе діло.

Бувало, що замість слів “І Тарас Трясило” співали осучаснений варіант: “Ще й Симон Петлюра”. А на той час це вже стали дуже небезпечні співи...

Філянські були типовою українською патріотично налаштованою інтелігентською родиною. В них поєднувалась висока освіченість, шляхетність, інтелігентність із глибоким усвідомленням національної самоідентичності й простотою. Ганна Григорівна, наприклад, любила аристократичну верхову їзду з вишукано красивим англійським сідлом – і водночас зимовими вечорами вчила своїх дітей, які по-селянському залазили на піч, співати старовинних українських пісень. Селяни називали її “пані Галя”, але вона могла пішки, з селянським кошиком у руках, пройти 18 верст із Попівки до Миргорода. Вона до глибокої старості пам’ятала і читала напам’ять твори Шевченка, Лесі Українки, Державіна, Пушкіна.

В сім’ї говорили українською мовою. Ганна Григорівна мала енциклопедичні знання. “Мама знала все”, – говорить Ю.А.Гришко. Особливо залюбки вона розповідала дітям, а згодом і онукам про минуле України, про походи запорожців, про козацьких ватажків Наливайка, Палія та інших, про бій під Лубнами 1638 року. Вона добре знала свій родовід, пишалася ним. Мала талант до віршування.

Понад усе любила Ганна Григорівна українські пісні, надто старовинні, яких вона знала сотні. Саме від неї в 1918 – 1925 роках фольклорист В.Щепотьев записав у Попівці чимало унікальних старовинних колядок і щедрівок [10]. Вчила вона колядок і своїх дітей, на Різдво вони ходили з мамою вітати сусідів, знайомих. Ганна Філянська й сама записала багато пісень від односельців.

Вона передала дітям свою любов до Шевченка. Ю.А.Гришко згадує, що ім’я Шевченка він уперше почув від мами тоді, коли ще й говорити як слід не навчився і прізвище Шевченко вимовляв як “Січовенко” (саме так у Попівці по-вуличному прозивали їхніх сусідів Тимонів, нащадків січовиків).

Саме завдяки рідкісному національному обдаруванню Ганни Філянської у неї склалися особливо теплі, дружні стосунки з художником, мистецтвознавцем, етнографом, фольклористом Опанасом Сластьоном, який жив у Миргороді й викладав у художньо-промисловій школі. Опанас Георгійович часто бував у Філянських, Токаревських і Гришків. Хата Філянських у Попівці стояла на тому місці, де раніше жив німець-колоніст, який мав скляний завод (ще й по сьогодні в селі це місце називають Німеччиною). Ганна Григорівна подарувала Сластьонові багато зібраних нею в Попівці старожитних речей – монети, наконечники стріл, люльки, гутне скло та інше.

Ю.А.Гришко пам’ятає, що в матері зберігалися якісь дуже старовинні рукописи, хоча змісту їх він не пригадує. Філянські мали величезну бібліотеку, яка комплектувалася протягом не одного покоління сім’ї. Цю бібліотеку реквізували більшовицькі активісти – “найімовірніше, на цигарки”, за словами Гришка.

О.Сластьон, приїжджаючи до Попівки, привозив дітям з Миргорода бубликів, і малеча захоплено ходила селом услід за Опанасом Георгійовичем. Він уважно оглядав цікаві з історичного й мистецького боку місця, старовинні будівлі, старий череп’яний посуд у дворах, часто ходив із паличкою, копирсав щось у землі й дещо цікаве для нього знаходив.

Нерідко й Ганна Григорівна, прихопивши до кошика щось із їстівних сільських гостинців (а роки були голодні), йшла пішки до Миргорода, несла Сластьонові якісь нові матеріальні знахідки або записи пісень чи ще щось.

Певно, не без благодатного впливу Опанаса Сластьона і сестра Ганни – Віра Григорівна Філянська (1900 – 1981) прилучилася до декоративно-ужиткового мистецтва. Вона закінчила Межигірський художньо-керамічний технікум, стала художником-керамістом, згодом одержала звання заслуженої художниці РСФСР, була повною медалісткою Всесоюзної виставки досягнень народного господарства, 1966 року нагороджена за свою майстерність тодішньою найвищою нагородою – орденом Леніна. Віра Григорівна є автором сервізів, наборів, ваз та інших виробів. Її кавовий сервіз із зображенням Аполлона на початку 50-их років був на виставці в Брюсселі й одержав там золоту медаль. Інші її роботи зберігаються в музеях Росії, в тому числі в м. Конакові, де вона працювала на порцеляновому виробництві, де й померла і похована в березні 1981 року [11].

Ганна Григорівна Філянська була ще й вродженим педагогом, вона вела щоденники педагогічних спостережень, де фіксувала особливо важливі етапи в розвитку своїх дітей і становленні їх як особистостей.

Дуже любила вона свого дядька Миколу Григоровича Філянського, любила навіть більше, ніж батька: у них була особлива близькість високодуховних натур, українських патріотів. М.Філянський написав історію села Попівки та його церков. То були великі рукописні зшитки, які він віддав на зберігання племінниці Ганні. Але восени 1932 року більшовицькі “експропріатори”, охоплені ненавистю до всіх, кого бачили з книжкою в руках, удерлися до будинку Філянських, забрали всі меблі, розпродали їх за безцінь своїм таки активістам. Разом із меблями вони забрали й рукописи М.Філянського, котрі були викинуті як непотріб. Не збереглися і рукописи священика Г.Г.Філянського.

Ганна Григорівна померла 10 вересня 1984 року в Попівці, похована на цвинтарі, що на толоці. Її доньки Леся і Марина живуть сьогодні в селі, а син Юрій у Миргороді.

Ганна Григорівна часто згадувала про свого дядька Миколу Філянського і розповідала про нього дітям. Ось один із таких цікавих спогадів, який переповів нам двоюрідний онук поета Юрій Андрійович Гришко.

Микола Григорович Філянський був дуже веселим і товариським, добрим оповідачем і жартуном. Коли в Попівку увійшли денікінці, хтось написав донос на Миколу Філянського як лютого ворога денікінців. Контррозвідка його відразу заарештувала. Забрали його увечері. Вся родина Філянських дуже хвилювалася, всю ніч не спали. Коли це вранці з’являється Микола Григорович – живий, неушкоджений, навіть веселий.

Розповів, як легко йому вдалося буквально зачарувати денікінських солдатів: він розповідав їм безліч цікавих і дотепних історій, жартував, сміявся, вчив їх смажити на вогнищі яєчню. Він так полонив їх своєю веселістю, що його відпустили, либонь, вирішили, що такий веселий чоловік просто став жертвою наклепницького доносу.

Щоправда, коли того таки дня денікінці відступали з Попівки, вони вдарили з гармати прямо по хаті Філянських: певно, спохватилися, що, може, того веселуна й жартівника вони випустили марне, і, на всяк випадок, “виправили” свою помилку. Однак снаряд чомусь не розірвався, упавши у дворі. Якийсь умілець його згодом розібрав, і гільза від снаряда, як згадка про ту моторошну історію, ще довго стояла на столі у хаті Філянських...

Родина Філянських мала великий добрий будинок. У дворі стояли комора, сарай, клуня, стайня; сім’я мала коней, бо Філянським – учителям і священикам – треба було їздити на службу до сусідніх сіл. При хаті був чудовий сад з алеями, оддалеки – свій ліс, в якому на пеньку вся родина любила пити чай. Тепер той ліс вирубали, із садиби сьогодні залишився тільки будинок, що поруч із сучасною аптекою.

Усе в родині Філянських було нажите власною працею, без експлуатації інших, власним розумом і вмінням – ці риси особливо шанувалися в сім’ї. З приходом більшовиків був зруйнований уклад життя великої культурної родини, багато її членів зазнали утисків, репресій, тюрем, поневірянь, заслань, вигнання за їхні національно-патріотичні та релігійні погляди,

тому родина завжди стояла в опозиції до більшовицького режиму і в своєму колі гостро критикувала його.

* * *

Ридають тяжко наші музи,
Регоче в пеклі сатана...

М.Філянський

Кілька чоловік із сім'ї Філянських і їхніх близьких родичів зазнали від радянської влади репресій у 20–40-их роках ХХ століття: Микола Філянський, його брати Михайло і Григорій, чоловік Ганни Філянської Андрій Гришко та їхній син Юрій Гришко, чоловік Ніни Григорівни Філянської Дмитро Джеджелій; піддавалися переслідуванням і їхні родичі Токаревські (про цю родину йтиметься далі).

Юрій Андрійович Гришко розповів таку драматичну історію з власного життя. Учасник Великої Вітчизняної війни, фронтовик, він по закінченні війни поїхав “до місць не надто віддалених”, щоб допомогти, аби його батька відпустили звідти додому. Батько Юрія Андрій Павлович Гришко, колишній петлюрівський офіцер, відбув восьмирічне покарання в таборах у Кемеровській області, але на Україну його все ще чомусь не відпускали.

Коли син приїхав до м. Маріїнська “визволяти” батька, то й сам першої ж ночі був заарештований органами НКВС. За незрушною логікою комуністичного режиму, син “ворога народу” теж ставав до розряду “ворогів”, незважаючи на його фронтові заслуги. Юрієві запам'яталася фраза: “Твій батько скільки отримав? Вісім років? І ти те саме матимеш!”. Почалися допити: “Від якої розвідки працюєш?”. Судила 24-річного хлопця “трійка”, долю вирішили за кілька хвилин. Свого слова дотримали, дали, як і батькові, вісім років. У таборі жив у тому самому бараці, де ще кілька місяців тому перебував батько, навіть спав на тих самих нарах. Ось такою була соціалістична законність.

Торфорозробки, лісопозавали, баланда з буряків, 50-градусні морози, жахлива тіснота в бараках, бруд... Єдине позитивне, що згадує Юрій Андрійович, – це те, що політичні в'язні проживали окремо від карних злочинців. “У нас були свої пісні, ми говорили українською мовою”. З теплотою згадує Юрій Гришко взаємовиручку і допомогу воїнів УПА в тому табірному пеклі.

Юнак не змирився з несправедливим засудженням, писав листи й заяви до керівництва держави, таємно передавав їх на волю. Майже два роки хлопця безвинно мордували по таборах. Нарешті, випустили. А вже згодом, у 60-их роках, вияснився ще один факт стосовно цієї історії. Коли через багато років по звільненні Юрія Гришка йому стала потрібною якась довідка про відбування ним покарання, надіслали запит про це до Москви. Яким же було здивування й обурення всієї родини, коли із столиці надіслали довідку, що Ю.Гришко засудженим ніколи не був. Отже, ті жахливі табірні роки були всього лиш наслідком безмежної сваволі енкаведистів у Маріїнську. Ось так зневажали права людини.

Кожна з життєвих доль родини Філянських є жахливою низкою несправедливостей, образ, горя, фізичних мук, насильницьких смертей, моральних принижень, сирітств, знівечених життів. В історії цієї родини з Попівки, як у краплині води, відбилася доля усієї нашої багатостраждальної України.

Ворожа до всього українського сталінська система зруйнувала велике гніздів'я Філянських і Токаревських у Попівці, ліквідувала цей осередок гордого українського духу, фізично знищила найкращих орлів нашого степового краю, розвіяла рід по світах...

І згадуються слова із вірша Миколи Філянського:

Що смерть? Чи тільки, тільки сон –
Червоних прапорів закон?

Примітки.

1. *Реестра всего Войска Запорожского...1649 года. – М., 1875. – С.262.*

2. *Списки населенных мест Полтавской губернии. – Полтава, 1910. – С.23.*
3. *Шевчук В. Син землі // Микола Філянський. Поезії. – К., 1988. – С.17–34.*
4. *Спогади Ю.А.Гришка (запис 1997 року).*
5. *Микола Філянський. Поезії. – К., 1988. – С.69.*
6. *Цитуємо за вказаним вище виданням. – С.167–170.*
7. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1893 год. – Миргород, 1894. – С.154; Отчет... за 1904 год. – С.192.*
8. *Спогади Ю.А.Гришка.*
9. *Те саме.*
10. *Колядки та щедрівки. – К., 1965. – С.756, 780, 781.*
11. *Спогади Ю.А.Гришка.*

1998 р.

МИХАЙЛО ТОКАРЕВСЬКИЙ – ДІЯЧ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Життя нашого земляка Михайла Дмитровича Токаревського, одного з активних діячів українського національного руху першої чверті ХХ століття, до сьогодні залишається маловідомою сторінкою історії нашого краю. Обмежена кількість літератури про нього [1] і недоступність закордонних публікацій спричинилися до того, що сьогодні Михайло Токаревський більше знаний як діяч української кооперації, а як про людину й громадського діяча сьогоднішні українці знають про нього мало. Ширше висвітлити біографію цієї непересічної особи і ставить за мету авторка цього нарису.

Рід Токаревських згадується ще в XVII столітті: у реєстрі Миргородського полку 1649 року записаний Кіндрат Токаревський, попенко. Михайло Токаревський теж походив із священницької родини. Його батько Дмитро Йосипович Токаревський, вихованець Полтавської духовної семінарії, священникував у селі Машівці Костянтиноградського повіту тодішньої Полтавської губернії, де й народився Михайло [2]. Відомості про дату його народження суперечливі: за одними даними, це 20 лютого 1882 року (напис на надгробку), за іншими – 19 листопада 1884 року [3], ще за іншими – 19 лютого 1884 року.

Рідним селом Михайло Токаревський вважав село Попівку Миргородського повіту, куди через кілька літ, 1895 року, був переведений на службу його батько. Попівка на той час була досить великим містечком із населенням понад шість тисяч душ і з трьома церквами – Олександрівською, Різдво-Богородицькою й Миколаївською. В останній і служив панотець Дмитро. Окрім того, він викладав Закон Божий у Попівському й сусідньому Тригубівському початкових народних училищах та в школі грамоти в Попівці [4]. Велика сім'я (десь чи не сімнадцятеро дітей) виховувалася в традиціях старих українських священницьких родин. Удома говорили українською мовою. Михайло мав старших братів Івана, Маркіяна, Олександра та старших сестер Євлампію, Лідію й Софію. Молодшими ж від Михайла були Семен, Володимир, Сергій і сестри Настя та Парасковія [5]. Імена інших установити не вдалося.

Брат Михайла Токаревського Іван, дяк, служив при батьковій церкві псаломщиком і регентом церковного хору, 1904 року – вчителем у сільській школі грамоти [6]. У 30-х роках Іван був заарештований і пропав безвісти. Інший брат, Олександр Дмитрович, став після батька священником у Миколаївській церкві (цей храм 1935 року був зруйнований спеціально привезеною бригадою кримінальних злочинців із Росії). У Попівці біля ставка ще й досі збереглася половина будинку о. Олександра. Обидва брати, і Іван, і Олександр, зазнали репресій від радянської влади. Через те Олександр Дмитрович змінив своє прізвище, узявши прізвище дружини – Садковської [7].

Діти священнослужителів мали право на безкоштовне навчання й утримання в духовних школах. Тож і поповича Михайла Токаревського було віддано в науку до Переяславського духовного училища, а згодом до Полтавської духовної семінарії. У роки навчання в цьому закладі Михайло вступив до нелегальної студентської організації Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). По закінченні чотирьох класів семінарії він перейшов до Ярославського правничого ліцею, а невдовзі – до Московського комерційного інституту.

У Москві тоді діяло українське студентське земляцтво, до якого увійшов М.Токаревський; став він і членом тамтешнього Українського клубу. В інституті у нього склалися приязні стосунки з професором Богданом Кістяківським, який мав відверто українські симпатії, їх об'єднувала, крім усього, ще й належність до Миргородщини: дружина Кістяківського Марія Беренштам жила в селі Хатках Миргородського повіту, що верст за тридцять від Попівки. Стосунки з Кістяківським ще більше зміцнили український вектор діяльності Токаревського. Українська соціал-демократія початку ХХ століття мала, переважно національно-патріотичне спрямування. Восени 1911 року Михайло Токаревський мав узяти участь у нелегальній українській студентській конференції в Києві. Жандармерія вистежила й заарештувала всіх делегатів, у тому числі й Михайла. Він відсидів одинадцять місяців в Лук'янівській в'язниці у Києві. Саме там, у в'язничній церкві, він обвінчався зі своєю нареченою – студенткою Московських вищих педагогічних курсів, теж ув'язненою делегаткою Ніною Стопневич і одразу по одруженні був висланий на три роки до Острогозька, що на Вороніжчині [8].

Проте, гадаємо, він не повністю відбув увесь термін на засланні, а повернувся додому раніше. Бо в березні 1914 року миргородський повітовий справник у секретному донесенні полтавському губернаторові щодо українського національно-політичного руху в повіті звітлював, що одним із представників цього руху на Миргородщині, у селі Попівці, був “син священника Михайло Дмитрович Токаревський, звинувачений у належності до Української соціал-демократичної робітничої партії, де перебував під гласним наглядом поліції, але по закінченні терміну 21 серпня 1913 року звільнений від нього й вибув до м. Москви” [9]. У Москві 1914 року в подружжя народилася донька Оріся.

З початком Першої світової війни Михайла Токаревського забрано до армії, але невдовзі звільнено за станом здоров'я. Недовго погостювавши у батьків у Попівці [10], він береться до організації на Полтавщині кооперативних товариств, стає активістом Полтавської сільськогосподарської громади, в якій заступником завідувача кооперативного відділу був професор Борис Мартос (1879 – 1977), згодом прем'єр Української Народної Республіки.

Михайло Токаревський, виїжджаючи на села, спонукав людей до створення споживчих і кредитових кооперативів, розробляв їх статuti. 1915 року він був обраний до складу правління Полтавської спілки споживчих товариств, де очолив, так би мовити, ідеологічний сектор. За допомогою інструкторів спілки Токаревський влаштовував у повітових містах Полтавщини курси, вів іншу роз'яснювальну та організаторську роботу. Того самого року він разом із друзями Дмитром Солов'єм, Володимиром Дубовим, Павлом Височанським, Миколою Ковалевським, Борисом Стопневичем (братом Михайлової дружини Ніни Стопневич) став засновником Українського Революційного Червоного Хреста, який мав на меті допомагати українцям, які постраждали від російського царизму. На таку думку їх наштовхнули події в Миргороді, коли в художньо-промисловій школі було розгромлено гурток Юнацької спілки, який мав досить безневинне національно-освітнє спрямування [11].

Після Лютневої революції 1917 року Михайла Токаревського було кооптовано до нового окладу Полтавської губернської земської управи, а в липні того самого року обрано гласним Полтавської міської думи від блоку соціалістичних партій небільшовицького спрямування [12].

В управі Токаревський керував культурно-освітнім відділом, опікувався освітою та шкільництвом. Він рішуче обстоював навчання в усіх закладах українською мовою, клопотався виданням підручників рідною мовою, в серпні 1917 року провів усеполтавський з'їзд учителів. Хвилювали його й проблеми батьківського краю – Миргородщини: він домагався реформування Миргородської художньо-промислової школи в інститут.

21 грудня 1917 року його обрано головою Полтавської губернської земської (згодом народної) управи [13]; на цій посаді він перебував понад рік.

Михайло Токаревський був членом Центральної Ради. Крім нього, від Полтавщини до її складу увійшли ще троє: М.Ковалевський, П.Чижевський, В.Шебет. На жаль, поки-що мало відомо про цю царину його діяльності. Як свідчать протоколи позачергового Полтавського губернського земського зібрання 18–21 грудня 1917 року, він був провідником ідей Центральної Ради на Полтавщині. 19 вересня 1918 року Токаревський як голова губернської управи видав розпорядження, щоб усю документацію в управі було ведено українською мовою [14].

“Націоналіст, сам добре грав на бандурі, український культурний діяч, був у правлінні “Українського будинку”, – так стисло характеризує його одна із сучасниць [15]. Колоритні спогади про Токаревського залишив друг його молодості Дмитро Соловей [16]: “Михайло Т. мав бандуру й інколи грав на ній, співаючи приємним тенором прекрасних пісень. Була в нього й реля (ліра). Коли він грав на ній, то звичайно затягав жартівливих, наслідуючи манеру старців-лірників. Він мав чималу збірку записаних з уст оповідачів народніх жартів-анекдотів, що могла сміливо конкурувати з “Веселим оповідачем” Б.Грінченка та співомовками Ст. Руданського. Жвавої, веселої вдачі, Михайло Т. й сам постійно жартував, сипав дотепами. Часом я заставляв його за різьбарством гуцульського типу з інкрустацією різнокольорових дрібних намистин. Усім він цікавився. Його родина була українською родиною нового типу, що почали з’являтися після революції 1905 р. В хаті панувала українська мова, а українські культурні й політичні інтереси переважали в житті всі інші” [17].

Донька Михайла Дмитровича Оріся Токаревська (у шлюбі Кондевська) згадує: “Наскільки я пам’ятаю, в Полтаві батько був досить таки популярний. Постійно хтось приходив чи приїздив. Для дітей влаштовувалося Різдво і ялинка в Спілці. Пам’ятаю себе, як декламувала вірші Шевченка, бо я таки виховувалася на український лад. По сей день знаю напам’ять “Гайдамаки”, “Сон” та багато інших поем і віршів. В родині часто співали. Батько грав на бандурі або релі, мама на піаніно, і мене завжди залучали до цього... Пам’ятаю Козловського Івана Семеновича, бо він пророчив мені талант співочий та ще й приходив неодноразово до нашої оселі” [18].

Пані Оріся пригадує, як батько брав її з собою, коли ходив у гості до Володимира Короленка. Протягом якогось часу разом із Токаревськими жила дитяча письменниця Наталя Забіла, часто розповідала маленькій Орісі свої казки.

На домашню новорічну ялинку до хати Токаревських приходив композитор, диригент і фольклорист Василь Верховинець (1880 – 1938), укладач збірки дитячих ігор та пісень “Весняночка”; його згодом репресували. Разом із дітьми, які збиралися в Токаревських, він водив дитячі кола біля ялинки, співав українських пісень.

З осені 1918 року в місті почав виходити друкований орган Полтавської Спілки споживчих товариств – журнал “Полтавський кооператор”. Відповідальним редактором журналу наприкінці 1918 року був брат дружини Михайла Токаревського Борис Сергійович Стопневич (1892 – 1963), автор книжки “Споживча кооперація України”. Токаревський пише низку праць, які оприлюднює в цьому журналі. Так, наприклад, тільки в 6-му числі часопису за 1919 рік було опубліковано його статті: “Розпис державних прибутків і розходів в Східній Росії”, “На яких умовах Східна Росія дає Україні грошові знаки”, “Скільки до 14 лютого одправлено продуктів на Великоросію”.

За уряду гетьмана Скоропадського Михайла Токаревського не усували з посади голови Полтавської губернської земської управи (хоча він і видавав циркуляри, якими на Полтавщині скасовувались гетьманські розпорядження) [19], а з приходом до Полтави денікінців улітку 1919 року українське керівництво було скинуте. За більшовиків, з осені 1919 року, земства було скасовано й натомість утворено губраднаргоспи, на чолі яких було поставлено комуністичні кадри. Михайло Токаревський змушений був повернутися до роботи в структурах кооперації.

Українська кооперація з її потужними центрами (Дніпросоюз, Централ, Укрінбанк, Коопстрах, Книгоспілка) була економічною базою українського національного відродження в 1917 – 1919 роках. Саме ці кооперативні центри фінансово підтримували український уряд –

Центральну Раду, всіляко сприяли культурно-національному й громадсько-політичному життю України. Дмитро Соловей наводить такий приклад: "... коли в 1919 р. денікінська армія зайняла Харківщину й Полтавщину і генерал Май-Маєвський видав свій українофобський наказ ч.22, яким заборонялося з державних і земських скарбниць видавати будь-яку допомогу українським школам, то українська кооперація Полтавщини негайно створила спеціальний "Просвітний Союз "Українська культура", збрала для нього кілька мільйонів карбованців, і українські школи та гімназії по селах та містах продовжували свою роботу і без державної та земської грошової допомоги" [20].

Українська кооперація перебувала в опозиції до більшовицького режиму. За умов дедалі більшого утиску українства кооперація як патріотична громадська установа витрачала гроші з прибутків на громадські цілі. Саме за допомогою кооперації в Полтаві було організовано різні мистецькі заклади, культурницькі установи, бібліотеки, хори. У містах і містечках, у тому числі й у Миргороді, було створено кооперативні книжкові комори. Надавалася фінансова допомога вчителям українських шкіл, видавалися підручники українською мовою. Тому кооперація як потужна, економічно незалежна сила не комуністичного, а патріотично-українського спрямування була більмом на оці диктаторському режимові.

Із родини Токаревських у Полтаві жив не тільки Михайло Дмитрович, а й його сестри Лідія та Настя. По закінченні Полтавського єпархіального училища молоді сестри-попівни на початку XX століття вчителювали на Миргородщині – в селі Єрках, у рідній Попівці, а потому переїхали до Полтави.

Лідія Токаревська стала дружиною одного з Михайлових друзів – Дмитра Івановича Шульги (за припущенням рідні, Дмитро теж був родом із Попівки). Це не менш цікава особистість. Закінчивши Полтавське міське училище, Дмитро Шульга працював учителем Шахворостівського початкового народного училища Миргородського повіту (1901) [21], у роки Української революції служив офіцером у війську Симона Петлюри (у Попівці в той час існував досить значний гурток петлюрівських офіцерів) [22]. 1919 року Шульга входив до полтавського гурту діячів українського відродження (М.Токаревський, В.Дубів, Д.Соловей. П.Височанський та інші). Д.Шульга був головою Полтавської спілки споживчих товариств, у грудні 1919 року очолив Надзірну раду союзу "Хуторянин" – це було об'єднання сільськогосподарської кооперації Полтавщини.

Саме у Дмитра Шульги, "чоловіка з непоганою головою", виникла блискуча ідея: у 1920 році, коли різко знецінились російські гроші, випустити гарантовані майном Полтавської ССТ "зайомні листи", які мали величезний успіх. Завдяки реалізації цієї ідеї знекровлені села Полтавщини одержали десятки вагонів цукру, мануфактури, промислових виробів. Проте ідея "зайомних листів" згодом дорого обійшлася Дмитрові Шульзі: це стало підставою для звинувачень його у підриві фінансової системи радянської держави [23]. Наприкінці 1920 року разом із усім правлінням Спілки Дмитра Шульгу було заарештовано і відвезено до Харкова.

Подальше його життя нам не відоме; за свідченнями родичів, він помер наприкінці 20-х років від туберкульозу.

У Лідії Дмитрівни Токаревської-Шульги зберігався архів брата – М.Д.Токаревського: фото, його щоденник із юних літ, спогади про своє життя і рідних. Тримати ці документи у себе вдома він, очевидно, не наважувався (на це були підстави). Доля архіву Токаревського по смерті Лідії Шульги, яка не мала дітей, уявляється нам досить невтішною.

Друга сестра Михайла Токаревського, Настя, перебувала в шлюбі з Миколою Хондажевським, економістом, який безвісти пропав у 30-ті роки. Як і Токаревські, Хондажевські кохалися в українських піснях, їхній син Олег Хондажевський (помер бл. 1994 року), племінник Михайла Дмитровича, працював адміністратором Полтавської філармонії, часто привозив до Миргорода й Попівки капели бандуристів, дуже популярні тоді, мав зв'язки з Миргородською капелою бандуристів.

З установленням влади більшовиків почалися переслідування тих, хто не йшов у ногу з ними; серед цих утискуваних були й діячі української кооперації. Уже 1920 року почалася примусова "реорганізація" цієї структури. Київські кооперативні центри було ліквідовано, а створені натомість нові кооперативні центри в Харкові стали придатком більшовицького

державно-партійного апарату [24]. Було розгромлено сільськогосподарську й кустарно-промислову кооперацію, а діяльність споживчої зведена до функцій заготівельної організації.

Трагічною стала для полтавських кооператорів осінь 1920 року, коли до Полтави приїхав уповноважений особливого, відділу Південно-західного фронту Капустянський з військовим підрозділом, який заарештував і вивіз до Харкова 33 кооператорів і 25 діячів культури [25].

Серед цих людей був і Михайло Токаревський.

Володимир Дубів [26], друг М.Токаревського, у спогадах повідомляє, що Михайла Дмитровича заарештували “яко заступника голови повстанського комітету Лівобережної України” [27].

Протягом трьох днів тривав переїзд із Полтави до Харкова – під час морозів, у неопалюваних товарних вагонах. Токаревського запроторили до Харківської в’язниці, де він у страшних умовах відсидів понад дев’ять місяців. У цей час у його родині сталося горе: захворівши на скарлатину, помер маленький син Роман, залишилась одна донька Оріся.

На час повернення Токаревського до Полтави йому вже не стало місця в кооперації, там керували комуністи. Але спраглий до діяльності, він не сидів склавши руки, а на початку 20-х років заходився коло нової важливої справи: його зусиллями й енергією в Полтаві створено агрокооперативний технікум (нині це Полтавська сільськогосподарська академія), і Токаревський став його першим директором. Він запросив до свого навчального закладу найкращих педагогів, які готували фахівців – інструкторів з кооперації й агрономів. Але Токаревському не забували некомуністичне минуле, йому все частіше пригадували членство в УСДРП, арешти. До того ж, у кооперативному технікумі знайшла притулок нелегалізована студентська організація “Нова громада”, в бібліотеці закладу зберігалася література “ліберально-буржуазного” та есерівського спрямування. Врешті, в 1923 році Токаревського було усунуто від керівництва технікумом, а згодом йому й зовсім довелося піти з рідного закладу [28].

Але з кооперацією він не поривав. Того самого 1923 року Токаревський переїхав із Полтави до Харкова, тодішньої української столиці, де працював у культурно-освітньому відділі Всеукраїнської спілки споживчої кооперації (Вукоопспілки), вкладаючи свою бурхливу енергію в розбудову кооперативного музею (згодом цей музей було переведено до Києва). 1926 року до Києва переїздить і М.Токаревський, який став проректором Українського кооперативного інституту, створеного Вукоопспілкою. Михайло Дмитрович керував навчальною частиною й одночасно завідував кооперативним музеєм при інституті. Завдяки його енергії, невтомності і працелюбності керовані ним заклади швидко досягали високого рівня. М.Токаревський мав тісні стосунки з наркомом освіти Миколою Скрипником (1872 – 1933), їхньою спільною турботою була українізація всіх сфер суспільного життя. Діапазон зацікавлень М.Токаревського був дуже широкий. Серед його знайомих – історики Михайло Грушевський і Дмитро Дорошенко, поет Максим Рильський, політичний діяч Влас Чубар.

Як миргородець, Токаревський опікувався перспективами розвитку Миргородського курорту. 1922 року він під псевдонімом Токмих опублікував у “Вістях ВУЦК” (№224) статтю “В справі експлуатації Миргородського мінерального джерела”.

Але над ним завжди висів “каральний меч”. Краплею гіркої трутизни до й так не солодкого життя Михайла Токаревського додалися події 1929 – 1930 років, коли відбувався так званий процес Спілки Визволення України. А близький друг Токаревського – історик, професор Йосип Гермайзе (1892 – 1958), свого часу також член УСДРП, який з кінця 20-х років очолював археографічну комісію ВУАН, 1929 року був заарештований у справі СВУ. “Батько його дуже любив і поважав, – згадує п. Оріся Кондевська, – а я його пам’ятаю як дядька Йосипа, що мав для мене гостинець. Він був завжди дуже зайнятий, багато науково працював. Привітний, чемний, такий “теплій” до дітей”.

Під слідство потрапили й педагоги Першої Київської гімназії, в тому числі й директор гімназії Володимир Дурдуківський і дружина Токаревського – вчителька історії Ніна Сергіївна Стопневич-Токаревська (1888 – 1963), активна діячка “Просвіти” (їх заарештували 1929 року). У цей час забрали й Михайла Дмитровича. Ніна Сергіївна в тюрмі тяжко хворіла, проте, на щастя, вона відбулася легким покаранням – трьома роками умовного засудження. Але їй було

заборонено вчителювати, довелося заробляти на хліб у Харкові, статистиком у якомусь транспортному бюро [29] та рахівником на Харківській гідроелектростанції №1.

Після річного перебування у в'язниці випустили і Михайла Дмитровича. Про повернення до керівної роботи в Кооперативному інституті не могло бути й мови. Життя знову змусило Токаревського переселитися до Харкова; там було легше знайти роботу, там була хоч якась підтримка – в Харкові мешкала рідня Ніни: її брат Борис Стопневич, який по закінченні торгово-кооперативного інституту працював статистиком, і тітка. Протягом кількох років М.Токаревський очолював при Раднаркомі в Харкові відділ так званої “ізо­статистики”, тобто нового на той час методу зображувальної статистики.

1936 року Михайло пережив ще один арешт, він був засуджений до смертної кари, протягом шести місяців сидів у камері смертників, чекаючи розстрілу, і його врятувало тільки те, що Сталін ліквідував Єжова, і засуджених Єжовим смертників було звільнено.

Знову довелося шукати роботи. Протягом якогось часу працював на випадковій роботі – учителем у школі стрільців у Харкові на Холодній Горі, навчаючи грамоти неписьменних, але ця школа проіснувала недовго, і похмура примара безробіття знову, уже вкотре, впритул підійшла до Михайла Токаревського.

1941 рік застав його в Харкові. У жовтні німці взяли місто. М.Токаревський повернувся до справи свого життя, якій він віддав багато літ, – до розгромленої кооперації. Було відновлено структури споживспілки. Токаревський, досвідчений організатор та інструктор кооперативної справи, працює на Харківщині. Коли німці відступили з Харкова на захід, Токаревські залишилися в місті. Війна роз'єднала родину: дочка Оріся поїхала за чоловіком, мобілізованим у 1943 році до радянської армії, і тому Михайло Дмитрович і Ніна Сергіївна вирішили чекати звісток від доньки у своєму помешканні в Харкові [30].

У серпні 1945 року родина Токаревських переїхала до Львова, куди було переведено з Києва Кооперативний інститут, жили вони в будинку № 4 по вулиці Харківській. Михайло Дмитрович протягом певного часу працював на посаді заступника директора інституту з господарчої роботи, а згодом завідував інститутською бібліотекою [31].

У перші місяці перебування у Львові Токаревський близько зійшовся з відомим українським істориком Іваном Крип'якевичем (1886 – 1967), але їхній зв'язок недовзі урвався, бо 1946 року Крип'якевича, звинуваченого в націоналізмі, було примусово переселено до Києва. Серед інших близьких знайомих Токаревського у Львові були його колишні студенти з Київського кооперативного інституту – Рубанюк, Яцевський, Корнієнко.

Протягом 20–30-х років Михайло Дмитрович приїздив на Миргородщину, до Попівки, підтримував зв'язки зі своїми племінницями Вірою та Ганною Філянськими, що жили в Попівці. На жаль, не вдалося встановити, чи мав М.Токаревський близькі стосунки з поетом Миколою Філянським, розстріляним 1938 року (зрозуміло, такі стосунки не афішувалися). Напевно ж, вони були: брат Миколи Філянського, Григорій, і сестра Михайла Токаревського, Євлампія (Ланя), перебували в шлюбі, жили в селі Попівці [32].

Небога Ніни Сергіївни Токаревської – Ніна Борисівна Стопневич із вдячністю згадувала, як Михайло Дмитрович рятував її в голодні 20-ті роки в Харкові і в тяжкі повоєнні літа у Львові, всіляко допомагаючи й підтримуючи її.

Вийшовши на пенсію, Михайло Токаревський ґрунтовно зайнявся садівництвом і квітникарством, але не полишав і наукової діяльності. Збереглася остання праця Михайла Дмитровича “Що таке культура”, яку він завершив у Львові 1966 року; нині вона зберігається в науковому архіві Миргородського краєзнавчого музею. За словами доньки автора, “до друку її не допустили”.

У родині Орісі Михайлівни, оперної співачки, ще кілька років тому зберігалися батькові улюблені бандура і реля. “Релю ховали на стріху, бо за неї можна було вскочити в халепу добрячу” (з листа пані Орісі).

У лютому 1974 року керівництво Полтавського сільськогосподарського інституту (колишнього кооперативного технікуму) вітало Михайла Дмитровича як засновника й першого

директора цього закладу з 90-річчям від дня його народження. А в березні того самого року його вже не стало.

Михайло Токаревський помер у Львові 28 березня 1974 року. У свідоцтві про смерть, виданому відділом ЗАГС Червоноармійського району м Львова, вказано, що причиною смерті є хронічна легенево-серцева недостатність і загальний атеросклероз. Похований Михайло Дмитрович на Янівському цвинтарі; його дружина, яка померла ще 1963 року, знайшла свій останній притулок на Личаківському цвинтарі. На надгробкові Михайла Токаревського є напис: “Він любив робити людям добро”.

Ще майже не досліджена творча, наукова й епістолярна спадщина українського економіста, педагога, культурного й громадського діяча Михайла Токаревського. Є дані про те, що його праці публікувалися за кордоном. Доля нашого земляка після Другої світової війни була не відома навіть його друзям, які виїхали за кордон, дехто вважав його загиблим за сталінських часів. Дослідник кобзарства Богдан Жеплинський вносить Токаревського до “Реєстру народних співців, які були знищені у 30-х роках або доля яких невідома” [33].

Ніхто не збирав розпорошені по світах його листи. Донька Михайла Токаревського Оріся Кондевська, яка й нині мешкає у Львові, стверджує, що ще за життя Михайло Дмитрович буцімто віддав власний щоденник другові молодості Володимиру Дубіву для публікування за кордоном, проте факт такої публікації нам не відомий; не підтверджує цього факту й пані Оксана Соловей [34], донька Дмитра Солов’я. Будемо сподіватися, що цей цікавий документ не канув у безвість, а, можливо, зберігається в когось із українців діаспори й буде віднайдений для України.

Примітки.

1. *Енциклопедія українознавства. – Т.3. – С.32–33; Полтавська Петлюріана. Ч.2. – Полтава, 1996. – С.142; Архівний збірник. – Полтава, 1998. – С.229–230; Полтава: Історичний нарис. – Полтава, 1999. – С.150.*
2. *Дубів Володимир. Михайло Дмитрович Токаревський: [Спогади]. – Ксерокопія з машинописного тексту. – Без дати написання // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.*
3. *Там само.*
4. *Отчет Миргородской уездной земской управы за 1901 год. – Миргород, 1902. – С.84.*
5. *Дані з тексту на фотографії родини Токаревських // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Тека “Токаревські”; Спогади Ю.А. Гришка (м. Миргород), двоюрідного онука М.Токаревського // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею. – Тека “Філянські”.*
6. *Звіти Миргородської повітової земської управи за 1901, 1904, 1909 р.р.*
7. *Спогади Ю.А.Гришка.*
8. *Дубів В. Вказана праця. – С.2.*
9. *Державний архів Полтавської області. – Ф.83. – Оп. 1. – Спр.72.*
10. *Про родину Токаревських у Попівці, про їхніх родичів Філянських див: Прапор перемоги (м. Миргород). – 1998. – №№ 3–5.*
11. *Соловей Дмитро. Розгром Полтави: Спогади часів визвольних змагань українського народу. 1914 – 1921. – Видання друге, доповнене. Полтава, 1994. – С.68, 71.*
12. *Полтавська Петлюріана. – Ч.2. – Полтава, 1996. – С.142.*
13. *Журнали позачергового Полтавського губернського земського зібрання. Студня 18 – 21. – 1917 р. – Полтава. – 1918. – С.14.*
14. *Несвіцький О.О. Полтава в дні революції та в період смуту 1917 – 1922 рр.: Щоденник. – Полтава, 1995. – С.64.*
15. *Московець Євгенія. Спомини про революційні події в Полтаві // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області. – Полтава, 1998. – С. 224.*
16. *Дмитро Соловей (1888 – 1966) – український історик, публіцист, статистик, діяч культури, педагог, автор кількох праць і досліджень. Найголовніша праця – “Голгота України” (Вінніпег, 1953).*
17. *Соловей Дмитро. Розгром Полтави... – С.69–70.*
18. *З листа О.Кондевської до авторки статті. – Без дати. Одержано 15 січня 2000 р. // Архів Л.Розсохи.*

19. Несвіцький О.О. Вказана праця. – С.75.
20. Соловей Дмитро. Голгота України: Московсько-большевицький терор в УРСР між Першою і Другою світовою війною. – Репринтне видання. Дрогобич, 1993. – С.37.
21. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1901 год. – Миргород, 1902. – С.92.
22. Дані Ю.А.Гришка, двоюрідного онука М.Токаревського.
23. Соловей Дмитро. Розгром Полтави. – С.148.
24. Соловей Дмитро. Голгота України. – С. 37–38.
25. Там само. – С. 38, 238.
26. Дубів Володимир Сергійович (27.07.1890 – 23.02.1973) – активний діяч українського кооперативного руху, громадський діяч. Працював у Полтаві інструктором кооперації. Увійшов до складу дирекції Полтавської обласної Спілки споживчих товариств. Член Правління кооперативних союзів. З 1924 р. жив у Харкові. Сприяв розвитку українських наукових установ і мистецьких закладів. Кілька разів був заарештований, засуджений за український націоналізм. Працював у Німеччині як “остарбайтер”. 1950 року переїхав до Австралії. Помер у Мельбурні. .
27. Дубів В. Вказана праця. – С.4.
28. Там само.
29. З листа Г.Царинник, родички Токаревських, із Філадельфії до невстановленого адресата (ймовірно, до Ніни Борисівни Стопневич, жительки с. Рудного Львівської області, племінниці Ніни Сергіївни Стопневич-Токаревської). – Без дати. – Копія // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.
30. Дубів В. Вказана праця. – С.6.
31. З листа О.Кондевської до авторки статті (див. примітку 18).
32. Звідомлення Ю.А.Гришка, двоюрідного онука М.Токаревського і М.Філянського.
33. Українська культура. – 1992. – №6. – С.26.
34. Лист Оксани Соловей до Кирила Калашника від 22.04.1999 р. // Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею.

2000 р.

ГРИГОРІЙ КСЬОНЗ – МАЛЯР МИРГОРОДСЬКИЙ

Хоч і нечасто, але ще трапляються в нашому місті куточки, що нагадують колишній, давній Миргород. Білі, схожі на гриби, хатки під темною замшилою соломою, зарослі споришем зелені двори, мальви попід стінами. Де-не-де ще й рублені комори збереглися. А в хаті – різьблені лави попід вікнами, поживклі від часу світлини у вишитих рушниках, пучки пахучих васильків за образами. У таких хатах ще подекуди можна зустріти давні портрети жителів нашого міста, писані талановитим малярем із народу – Григорієм Петровичем Ксьонзом (1874 – 1946).

Нелегкою була його доля. Народився в Миргороді 18 листопада 1874 року. В дитинстві переніс тяжку хворобу, внаслідок якої втратив слух і мову. Але натомість природа щедро наділила його іншим даром – бачити й розуміти красу. Дуже хотілося йому показати цю красу людям. І тоді тяглася рука до пензля, і ясно світилися очі, і світло тих очей, здавалося, осявало й створені ним картини – так свіжо й святково сприймав він навколишній світ.

Григорій Ксьонз не був професійним художником. Він не чув академічних лекцій про мистецтво живопису. Його наставниками були старі миргородські майстри, малярі-іконописці, такі ж як і він, самоуки. Від них перейняв Ксьонз і традиції давнього народного малярства, які з давніх-давен побутують на Миргородщині.

В кінці XVIII століття яскравим спалахом мистецького духу народу стала творчість художника Володимира Боровиківського. Весь миргородський рід Боровиків належав до цеху іконописців. Такі самі професійні династії були характерні й для Миргорода кінця XIX століття. Продовжувачами традицій іконопису й народного малярства стала сім'я художників Хитків – Івана, Василя й Семена. Саме в таких старих майстрів і вчився Григорій Ксьонз.

Честь відкриття Ксьонза як народного маляра належить мистецтвознавцеві Кіму Скалацькому, директоріві Полтавського художнього музею, який першим звернув увагу на полотна миргородського портретиста: “Хто б повірив, що до наших часів доживе від XVII – XVIII століть парадний, репрезентативний, як говорять мистецтвознавці, український портрет. Звичайно, пірначі, розп'яття, євангелія замінені в них сучасними предметами” [1].

Гідно подиву, як стійко збереглися і дійшли до нашого часу традиції парсунного живопису минулих століть, козацьких портретів. Парадна велич, урочиста гордовита постава портретованих традиційно пройшли через століття, через багато поколінь миргородських малярів. І все це зберегло первісну чистоту і наївність давнього мистецтва. Такі твори у порівнянні з професійним сучасним живописом сприймаються, як народна пісня у порівнянні з сучасною естрадною піснею. Це як ковток чистої джерельної води, ще не пропущеної через водогони цивілізації.

Картини Ксьонза досить великі за розміром. Портретовані, здебільшого, – в святковому українському національному одязі або міщанському одязі 30-х років. Писалися портрети миргородців щонайчастіше з натури, рідше – з фотографій.

Люди розповідають, що протягом тривалого часу глухонімий художник Григорій Ксьонз навіть не мав власного помешкання, а приставав до майстерень інших художників у місцях, де були давні малярські школи, – у Хомутці, в Ромнах.

Протягом якогось часу він жив у Миргороді на Мочарі (нині вулиця Ігнатенка) у сім'ї Кучеренків, відомих миргородських малярів, різьбярів та золотарів; цю сім'ю ще й зараз по-вуличному прозивають Різчиками (в художника Василя Хітька є навіть картина “Різчикові берези”, де зображений пейзаж у пониззі Хоролу, місцина, де жила сім'я майстрів). Гнат Кучеренко та його сини Іван і Федір були підрядчиками по церквах, переважно робили різьблені іконостаси. Приєднався до них і Григорій Ксьонз, разом із ними їздив по селах, виконував малярські роботи для сільських храмів, писав ікони, реставрував старі розписи.

Жив художник аж надто скромно. Особливо скрутно довелося йому в роки другої світової війни. Він дуже бідував, тому писав людям картини переважно за харчі у місті й по селах. Згадують, що, бувало, як зголодніє, прийде до когось, поїсть борщу, поп'є молока і сідає малювати. Завжди носив із собою етюдник з пензлями та фарбами. Над кожним портретом працював по кілька місяців. Люто ненавидів німців-окупантів: з його грудей виривалися гортанні клекітливі прокльони.

У пам'яті миргородців зберігся Ксьонз і в останні роки його життя: старий невисокий худорлявий чоловік з борідкою і світлими очима, в потертій шинелі. Таким він залишився й на останньому фото – якась особлива зажура й туга так і струменіє з сірих очей. Коли я запитала в одного із співрозмовників, чи не жебрав художник, той здивувався і аж образився одночасно: “Що ви! У нього поряд із скромністю була велика людська гідність”.

Григорій Ксьонз не мав іншої професії, тому мистецький хист був єдиним джерелом його бідних прибутків. На замовлення миргородців він писав переважно портрети, інколи картини на історичну тематику, натюрморти. Пейзаж у нього найчастіше виступав як тло. Частина його робіт має авторські підписи.

В останні роки життя Григорій Петрович жив у Ліску, тепер це вулиця Боровиковського. У голодні повоєнні роки, коли ремесло не могло вже прогодувати старого художника, його відвезли до старечого будинку в село Токарі Лохвицького району, де він і помер 1946 року [2].

Хата в Ліску, де він мешкав, на розі навпроти сучасної міської станції юних натуралістів, не збереглася, але в пам'яті людей залишилась і та бідна хата, і сам художник, і його прекрасні картини. У 40-их роках їх було в Миргороді й у навколишніх селах дуже багато, але нині безжальний час залишає їх усе менше, і все-таки нам інколи таланило в пошуках. Хіба не

радістю було знайти одразу цілу серію портретів родини Мамчичів? Їх подарували тодішньому музеєві Д.Гурамівлі вчителька-пенсіонерка Віра Кирилівна Брицька та її сестра Тамара Кирилівна. Зараз роботи Г.Ксьонза є в Полтавському художньому музеї і в Миргороді. У Миргородському краєзнавчому музеї, разом із приєднаними нещодавно колекціями музею Д.Гурамівлі, налічується 21 робота Григорія Ксьонза. Це переважно портрети миргородців, є серед них і дитячі портрети. Ось перелік цих робіт:

Портрет Т.Шевченка (1926).

Тарас Бульба.

Тарас Бульба з синами.

Два портрети миргородського міщанина М.Кривобоченка.

Портрет миргородської міщанки М.Кривобоченко.

Два портрети миргородського міщанина І.І.Сидоренка (1931, 1934).

Портрет миргородського міщанина Г.А.Бойка (1932).

Портрет миргородської міщанки М.М.Бойко (1932).

Портрет І.І.Куценка (1932).

Портрет А.І.Куценка (1932).

Портрет миргородської вишивальниці Уляни Бобир (1937).

Портрет Г.О.Рибалка (1937).

Два портрети миргородського міщанина К.С.Мамчича (1941, 1943).

Портрет О.Д.Мамчич з дочкою Тамарою (1942).

Портрет В.К.Мамчич (1942).

Портрет миргородянки Х.І.Колісник з дочкою Катрусею (1936 – 1937).

Портрет А.І.Колісника (1936 – 1937).

Натюрморт з кавуном.

Сьогодні на Миргородщині можна знайти ще нові невідомі картини Г.Ксьонза. Не раз ми відчували прикрість, коли, йдучи слідами художника, довідувалися, що його картини назавжди зникли усього три, чотири чи п'ять років тому. Така сама доля чекає й ті роботи, про які ми не знаємо, а вони припадають пилом на горищах і в сараях. Нам доводилося рятувати полотна Ксьонза і з теплиць, де ними перегороджували ящики розсади, і з старих напіврозвалених дров'яних сараїв, де картинами накривали вугілля ("щоб не намокало!"), і з вогнища, розкладеного посеред старого двору нетямущими нащадками, які палили "непотрібний мотлох", що залишився їм у спадщину від діда й баби.

Все, що можна зберегти, має бути збережене! Тільки тоді ми відчуватимемо себе уповні народом, коли навчимося берегти й шанувати своє, рідне, неповторне, коли щораз частіше будемо приходити до таких чистих, незамулених джерел народної духовності, як творчість миргородця Григорія Ксьонза – маляра від Бога і Народу.

Примітки.

1. Скалацький К. *Що ми знаємо про народне малярство* // *Наука і культура. Україна: Щорічник*. – Вип. 22. – К., 1988. – С.380.

2. Скалацький К. *Відкриття Григорія Ксьонза* // *Криниця*. – 1994. – №1-6. – С.86.

1989–2000 р.р.

НЕВІДОМІ Й МАЛОВІДОМІ ХУДОЖНИКИ НАШОГО КРАЮ XVIII – XX СТОЛІТЬ у довоєнному зібранні Миргородського краєзнавчого музею

За вісім десятиліть існування Миргородського краєзнавчого музею його історичні й мистецькі цінності не раз зазнавали значних утрат, зокрема, під час Другої світової війни. Сьогодні у фондах зберігається лише частина тих давніх надбань. Старі інвентарні книги, які збереглися з довоєнного часу, дають цікавий матеріал про ті втрачені зібрання. Зокрема, з них довідуємося про імена художників нашого краю, які сьогодні вже зовсім забуті.

Після жовтневого перевороту 1917 року засновники й ініціатори створення нашого музею врятували від загибелі й вивезли із розбитих і пограбованих поміщицьких маєтків сотні мистецьких творів і високохудожніх ужиткових речей. Велика колекція старожитностей і живопису надійшла тоді з Савинського маєтку поміщиків Фролових-Багреєвих. Ця родина зналася на старовині, в них зберігалось чимало портретів знатних предків роду – Фролових-Багреєвих, Кочубеїв, Прозоровських.

У колекції зберігся невеликий малюнок, який доніс до нас ім'я невідомого художника з Миргородщини XVIII століття **Петра Бережного**. Цей малюнок – зображення корови – мав дещо жартівливий напис: “Писав пером (тушшу) левою ногою Петр Бережной 1776 году Августа 13 дня”. Бережні відомі в Савинцях як козацький рід. Іншої інформації про цього художника поки-що немає.

У 30-их роках XIX століття серію портретів родини Фролових-Багреєвих за даними музейної інвентарної книги, виконав художник **Хорошевський** (можливо, **Горошевський**). Його пензлем належать акварельні портрети: савинцівської поміщиці Олександри Петрівни, уродженої Прозоровської, дружини генерал-майора Віктора Олексійовича Фролова-Багреєва, їхніх дітей дівчинки Софії та хлопчиків Олексія і Петра (усі портретовані 1834 року), а також зображення молодої жінки А.М.Прозоровської (1833). Усі портрети мали надписи: “Hogroschewsky”. І лише на портреті дівчинки прізвище художника було записане в іншій модифікації: “Hogroschewish”. Українською мовою це прізвище в інвентарній книзі було зафіксоване як Хорошевський і Хорошевич. Ще в одній роботі “Портрет військового” (1833; полотно, олія; очевидно, це портрет Віктора Олексійовича Фролова-Багреєва) на звороті було подано ім'я художника – **Степан Хорошевський**. Сьогодні цих робіт у музеї немає.

Не виключено (хоч і з певним часовим прибільшенням), що їх автором міг бути той самий відомий ще з кінця XVIII століття маляр-іконописець Степан Горошенко (Горох), який у 1772 – 1776 роках працював над відновленням живопису в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, автор ікон “Архангел Михаїл”, “Печерська Богородиця” [1], або хтось із його нащадків чи родичів – Горошенків чи Горошевських: з написанням прізвищ у ті часи спостерігалось досить вільне поводження. Згадаймо також, що й київський майстер Никифор Горох у 1734 році був будівничим Сорочинської Преображенської церкви.

Мистецтвознавцям знайоме прізвище художника **Яремка**, кріпака поміщиків Данилевських із села Олефірівки Миргородського повіту, автора єдиної досі відомої роботи – портрета поміщиці Данилевської (1810-ті роки), яка нині зберігається у Полтавському художньому музеї [2]. Із старої інвентарної книги Миргородського краєзнавчого музею стала відомою назва ще однієї роботи Яремка – “Безбородько” (1844). Це був портрет молодого графа Безбородька, який зображений у кріслі, з книжкою в руках.

Глухонімих миргородський художник-самоук **Григорій Петрович Ксьонз** (1874 – 1946) є автором переважно портретів миргородських жителів. Відомо також кілька його робіт на козацьку тематику і кілька натюрмортів та ікон. Довоєнна інвентарна книга фіксує ще одне полотно маляра – “Петро I відвідує в тюрмі Полуботка” (1910).

Інвентарний опис зберіг імена й назви творів маловідомих художників Полтавщини **Чупруненка, Сухоноса, Кукоби**.

Художником був і директор Миргородського краєзнавчого музею в 1924 – 1934 роках **Василь Дмитрович Омельченко** (1884 – ?), колишній випускник Миргородської художньо-

промислової школи. У 30-их роках у музеї зберігалась його картина “Млини на толоці” з виглядом околиці Миргорода, написана за світлиною, зробленою 1909 року викладачем художньо-промислової школи С.Патківським.

У перші повоєнні роки у миргородському краєзнавчому музеї на посаді наукового співробітника працював художник **В.В.Бакало**, автор картин, здебільшого, батального жанру та історичної тематики. Для потреб музейної експозиції він 1946 року виконав полотна: “Повстання Миргородського полку в 1652 році в Миргороді проти польсько-феодалної шляхти”, “Петро I у миргородського полковника Данила Апостола в 1709 році” (нині зберігається в музеї), “Т.Шевченко над річкою Хоролом пише вірші”, “Баталія” (був зображений бій з махновцями у Миргороді в урочищі Мочар), “Партизани Миргородського району в селі Обухівці в 1941 році” (згодом картина була переписана автором на “Засаду партизанів у с. Обухівці в 1941 р.”), “Засідання штабу партизанського загону в 1941 р. в селі Сакалівці”. В.Бакало є також автором портрета Д.Гурамішвілі, грузинського поета XVIII століття.

Старі інвентарні описи доповнюють наші уявлення також про творчість відомих миргородських художників. Так, наприклад, довідуємося, що у **Якова Усика**, крім знаних сьогодні робіт, були ще й картини “Санаторій уночі” (близько 1929 року), низка картин 30-их років на шевченківську тематику: “Дуб у селі Мар’янському”, “Шевченко відпочиває під деревом”, “Арешт Тараса Шевченка”. Виконав він для музею також копії портретів козацької старшини Миргородського полку XVIII століття Василя і Степана Родзянків. Ці портрети, писані олійними фарбами на фанері, на жаль, як і інші згадані тут роботи Усика, не збереглися.

Примітки.

1. *Митці України: Енциклопедичний довідник.* – К., 1992. – С.180.
2. *Рубан В.В. Український портретний живопис першої половини XIX століття.* – К., 1984. – С. 288–289, 294.

2000 р.

ПЕРША ПРАЦІВНИЦЯ МИРГОРОДСЬКОГО КУОРТУ

З перших років існування Миргородського курорту однією з найперших його робітниць була Марія Григорівна Сітко. Зовсім молодою дівчиною Маруся Рогоча (це її дівоче прізвище) стала працювати ванщицею у водолікарні. Іван Андрійович Зубковський по-батьківськи полюбив дрібненьку, метку, тямущу і старанну дівчину, ласкаво називав її Марусенькою.

Збереглася унікальна світлина, зроблена 3 квітня 1917 року, на якій зафіксовано прибуття до Миргорода військової частини з духовим оркестром. Знімок зроблено біля Народного дому. В центрі – Іван Андрійович Зубковський. “Марусенько, ви обов’язково повинні сфотографуватися з нами!” – наполіг тоді лікар. Тож є на тому знімку й Маруся Рогоча з мисливським рижком у руках.

Досліджуючи вплив нововідкритої миргородської мінеральної води на здоров’я людей, І.А.Зубковський просив Марусю вести облік перших пацієнтів, уважно приглядатися до їхнього стану й самопочуття, записувати, кому допомагає вода, а кому вадить. Завдяки своєму лагідному характеру, чуйності й добросовісному ставленню до роботи дівчина швидко здобула симпатії відвідувачів водолікарні й співробітників. У неї лікувалися сотні миргородців і приїжджих, серед пацієнтів був навіть Нестор Махно.

Незважаючи на невисоку освіту і брак медичного навчання, Марія завдяки старанності й бездоганній праці стала фахівцем своєї справи, і з посади ванщиці її було переведено в медсестри. Марія Григорівна першою серед працівників курорту нагороджена знаком “Відмінник охорони здоров’я”.

Там вона зустріла й свою долю. Першим завгоспом на курорті працював Павло Якимович Сітко, випускник Миргородської художньо-промислової школи. В 1920 році вони побралися. До кінця свого життя Марія Григорівна Сітко працювала на курорті.

Павло був добрим керамістом, його навіть запрошували до Катеринославського музею старожитностей для реставрації старовинної кераміки. Здогадаємося, що звернутися саме до Павла Сітка порадив завідувачу Катеринославського музею Д.І. Яворницькому наш земляк, добрий друг Дмитра Івановича, знавець українського мистецтва, викладач Миргородської художньо-промислової школи О.Г. Сластьон.

Молоде подружжя Сітків мало близькі приятельські стосунки з родиною засновника Миргородського курорту. Дочка лікаря Катерина Іванівна Зубківська (саме так писалося її прізвище в документах 1917–1920 років), викладачка німецької, французької та російської мов, навчала дітей Сітків у школі № 3, яка розміщалась тоді в районі ДОСА. Сітки й Зубковські часто проводили разом дозвілля. Катерина Іванівна в похилому віці передала свою родинну книгозбірню Сіткам. На жаль, бібліотека Зубковських не збереглася. Сітки передавали її любителю й знавцеві старовини, миргородському різьбярєві Василю Семеновичу Кваші, по смерті якого книгозбірню забрали його родичі й вивезли за межі Миргорода.

М.П. Сітко згадує, що його батьки і Зубковські дружили ще з одним цікавим миргородцем, українським патріотом, лікарем Миргородського курорту Григорієм Михайловичем Кашенком, який протягом деякого часу очолював курорт.

На початку 60-их років, коли ім’я І.А. Зубковського було незаслужено забуто, Микола Павлович Сітко на пленумі районного товариства охорони пам’яток історії та культури одним із перших виступив з осудом того факту, що в Миргороді не було вулиці І.А. Зубковського. Тоді один із секретарів міськкому КПУ зауважив: “Зубковський – це ж білий генерал!” Сітко відстоював свою позицію, і зала йому бурхливо аплодувала. Це вже був період “відлиги”.

І сьогодні в родині Сітків – Миколи Павловича й Любові Іванівни – бережуть пам’ять про дорогих людей, які стояли біля витоків Миргородського курорту.

2001 р.

ВИРІС ІЗ “ПЛУГА” (Петро Горбенко)

У 20-х роках ХХ століття у Миргороді діяла філія Спілки селянських письменників “Плуг”, до якої входили літератори-початківці Григорій Михайлець, Петро Горбенко, Іван Андрієнко, Віталій Товтоніс. До спілки (у Харкові) належала й літераторка з Миргородщини, яка народилася в селі Єрках, – Марія Романівська. Яскравою особистістю був Петро Горбенко, з яким мені довелося познайомитися вже на схилі його віку. Про цю людину й хочу розповісти.

Дрібненький, худорлявий літній чоловік, із жвавими очима, дуже меткий і всюдисущий, цікавий співбесідник, активний діяч громадського життя Миргорода – таким він запам’ятався мені в 70-х роках ХХ століття.

Петро Якович Горбенко народився 18 жовтня 1897 року в Миргороді. Дитинство його пройшло на вулиці Царівці (нині Українська). Рано помер батько, мати самотужки виховувала

п'ятеро дітей, 13-річним хлопцем Петро познайомився з Опанасом Сластьоном, за порадою й допомогою якого вступив до Миргородської художньо-промислової школи.

Затятий танцюрист, добрий співак (тенор) і бандурист, він змолоду прилучився до сцени, поринув у гущу мистецького життя міста. Як згадував сам Горбенко, початок першої світової війни вніс збурення в суспільство, зокрема в життя художньо-промислової школи: “Почали гуртуватися, читали політичну літературу, дискутували, ховаючись від директора й надзирателів...” [1].

У 1913 – 1914 роках у Миргороді виникли молодіжні соціал-демократичні осередки національно-патріотичного ухилу. В художньо-промисловій школі з'явився осередок “Юнацької спілки”, де налічувалося до півсотні юнаків і дівчат. Кінець грудня 1915 – початок січня 1916 років позначені драматичними подіями в школі: поліція заарештувала 25 учнів і двох учителів. Серед заарештованих були Артем Семінько, Семен Бакало [3], Петро Горбенко (заарештований 25 грудня 1915 року) та інші.

У Петра, як і в його друзів, поліцією було зроблено трус. Невдовзі більшість заарештованих відпустили. Ці події не відбили в юнака прагнення до активної дії в громадському житті, а навпаки, заохотили до подальшої роботи.

1924 року в Миргороді утворилася філія Спілки селянських письменників “Плуг”. Центр організації діяв у Харкові, її членами було 115 осіб, серед них відомі письменники Д.Загул, В.Сосюра, А. Головка, Д.Бедзик, Г.Епік, Н.Забіла, О.Кундзіч, В.Мисик, П.Панч, П.Усенко та інші. Спілка видавала журнал “Плужанин”, де поряд із відомими друкувалися й початківці, робіськорівці.

Масовий рух робітничих і селянських кореспондентів у широкому масштабі прищеплював літературну культуру малоосвіченим верствам населення й уможлиблював відбір професійних літераторів [4].

Миргородську філію “Плуга” очолював Григорій Якович Михайлець (1869 – 1938), учитель, працівник відділу народної освіти. (Майбутня доля цієї людини трагічна. Його, як члена УСДРП-меншовиків, 1938 року заарештували органи НКВС, вибили з нього вигадані показання про нібито контрреволюційну діяльність і розстріляли разом із іншими миргородцями 31 травня 1938 року) [5].

Секретарем миргородської плужанської філії 1924 року став Петро Горбенко. Збиралися миргородські плужани на свої літературні вечірки щопонеділка в робітничому клубі. Перші літературні спроби П.Горбенка – оповідання “Перша борозна” і художній нарис “Червоні серцем” – схвалив О.Сластьон і порадив хлопцеві надіслати їх до журналу “Плужанин”, де вони й були опубліковані. На перших кроках Горбенко зазнав помітного впливу творчості іншого плужанина – Андрія Головка; варто порівняти хоча б назви оповідань : “Червона хустина” (така назва є в обох авторів), оповідання Головка: “Зелені серцем” і нарис Горбенка “Червоні серцем”.

Про Горбенка як доброго організатора початківців дізналися в Харкові й попросили його допомогти в роботі літературного-осередку в Лубнах [6]. Туди він і поїхав 1925 року. До лубенського осередку “Плугу”, крім Горбенка, входили Леонід Первомайський, І.М.Семенів, І.Г.Хутірський та інші. У місцевій газеті “Червона Лубенщина” Петро друкував свої оповідання, надсилав їх також до журналів “Знання”, “Нова громада” [7], публікував у колективних збірниках. I

П. Горбенко згадував: “З Лубен я переїхав до Харкова, де зустрівся з відомими письменниками, глибше окунувся в творче життя, виріс у літературного працівника і став автором чотирьох друкованих книжечок моїх оповідань. З того часу я зріднися з літературною роботою і став дописувати до багатьох газет і журналів” [8].

Літературний доробок П.Горбенка досить великий, але розпорошений по численних періодичних виданнях України. Це оповідання, гуморески, байки, замітки, нариси, інформації. Із його окремих збірок відома назва лише однієї – “Сто колгоспних частівок” (1930).

Із Харковом діяльність нашого земляка була пов'язана аж до 1959 року. Проте він часто повертався до Миргорода. Так у 30-их роках Петро Якович узяв діяльну участь у роботі

Миргородської капели бандуристів, був її членом і адміністратором, гастролював у її складі. Під час Другої світової війни разом із капелою виїздив на фронт. Із 1944 року став учасником Державного Українського народного хору ім. Г.Верьовки.

Із 1959 року Петро Якович постійно жив у Миргороді. Його репортажі й інформації з літературного й культурно-мистецького життя Миргорода значно поживали місцеву газету “Червона трибуна” (з 1962 року – “Прапор перемоги”). Ось лише деякі з назв його статей і заміток у цій газеті за 1959 – 1961 роки: “Співає Миргородщина”, “Друзі книги”, “Вистава дитячої самодіяльності”, “У краєзнавчому музеї”, “У юних музикантів”, “Сьогодні в сільській бібліотеці” та багато інших.

Звертався він і до проблем свого рідного керамічного технікуму, часто публікував матеріали про миргородських кобзарів. Його турбувало все: і хід передплати преси, і погана торгівля книжками, і дитяче дозвілля. П.Горбенко порушував актуальні питання про потребу довідкового бюро в Миргороді, про вшанування в місті пам’яті Тараса Шевченка. У статті “Увічнимо пам’ять славних земляків” (27.10.1960 р.) цей небайдужий журналіст уперше в Миргороді розпочав розмову про те, що вулиці в нашому місті слід назвати іменами відомих земляків. Публікував віршовані гуморески “Зайві дебати”, “Виправдалась”, байки та інші твори малих літературних форм.

У 70-их роках Петро Якович входив до групи старійшин Миргородського літературного об’єднання “Любисток”. Незважаючи на вік, їздив із виступами й концертами, співав у хорі ветеранів, грав у капелі бандуристів. На слова П.Горбенка написана пісня “Миргородський вальс” (музика Всеволода Андрійовича Дятленка), яка протягом тривалого часу звучала як позивні Миргородського радіо. В 1983 році він написав цікаві спогади про О.Сластьона “Пам’ятні зустрічі”.

На схилі віку Петро Якович виїхав із Миргорода до республіки Комі. Його життя закінчилося 26 серпня 1989 року в м. Ухті, похований наш земляк у селищі Водному.

Старше покоління миргородців із теплотою згадує цього невгамовного літератора, журналіста, артиста, бандуриста.

Примітки.

1. Горбенко П. Пам’ятні зустрічі // *Миргородський керамічний технікум: Історія, діячі, навчальний процес.* – Миргород, 1996. – С.87.
2. Соловей Д. Розгром Полтави. – Полтава, 1994. – С.48–67.
3. Про С.Бакала див.: Розсоха Л. За Україну ніс свій хрест // *Сторінки історії Миргородщини.* – Вип.1. – Полтава, 2000. – С.110–114.
4. Плужанин. – 1925. – №5. – С.24–25.
5. Граб В. Чим завинив викладач Земляков? // *Миргородський керамічний технікум.* – Миргород, 1996. – С.57–58.
6. Горбенко П. Пам’ятні зустрічі. – С.89.
7. Бабич Г. Літературна Миргородщина // *Сторінки історії Миргородщини.* – Вип.2. – Полтава, 2001. – С.212.
8. Горбенко П. Пам’ятні зустрічі. – С.89.

2001 р.

ЯК РОЗОРЮВАЛИ ТОЛОКУ В КЕРМЕНЩИНІ (Штрих до історії колективізації на Миргородщині: погляд через сім десятиліть)

У Керменщині толоку

Тридцять літ не орано!

П.Тичина, “Друга пісня трактористки”.

Не тільки Миргород, а й уся Україна, кожний її житель ще зі шкільної лави знали як зразок радянської літературної класики рядки з “Пісні трактористки” Павла Тичини: “Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та”. Образ миргородської дівчини з Харківки, першої трактористки Олесі Кулик став утіленням нової радянської доби, нової колективістської свідомості, нового героя дня – героя, що розорює старі власницькі межі, ламає одноосібне життя.

Але на хвилі захоплення будівництвом нового суспільства забулося, що те розорювання не тільки гострим лемешем пройшлося по межах, а й кривавою силою, потопом, гвалтом перековерсало, понівечило мільйони і мільйони людських душ, долі, життів. Де вже там було про ті душі й долі пам’ятати, коли

Що задумали, те й зробим –
Оце й пісня уся!

(П.Тичина).

“Пісню трактористки” поет написав у Миргороді 7 грудня 1933 року. “Другу пісню трактористки” – наступного дня. Цей другий вірш для нас, миргородців, дуже цікавий, бо розкриває промовистий факт з історії колективізації на Миргородщині, а саме – як це робилося.

* * *

Сучасне село Малинівка Шахворостівської сільської ради у документах минулих віків мало різні назви: хутір Мар’їнський, “деревня” Мар’янська, хутір Акерман, село Акерманщина, у просторіччі – Керменщина.

За часів кріпацтва село було не козацьким, а власницьким, тобто належало поміщикам. В середині XIX століття там був маєток Олександра Павловича Акермана, від прізвища якого й з’явилася одна із назв. 1883 року село мало 37 хат із населенням 214 душ обох статей. За “Списками населенных мест Полтавской губернии” 1910 року в ньому вже налічувалося 62 селянських господарств, 391 душа.

О. П. Акерман після військової служби вийшов у відставку в званні поручика і зайнявся господарюванням та громадською роботою. Був членом Миргородської межевої комісії (1864), почесним мировим суддею Миргородського повіту (1874), повітовим земським гласним (1878). Акерман був людиною досить прогресивних поглядів. І.А.Зубковський у своїх спогадах пише, що на літературних вечірках, які 1861 року почав улаштовувати в Миргороді письменник Анатолій Свидницький, Акерман читав твори українською мовою, що було тоді незвичним явищем у дворянському середовищі.

Маєток Акерманщину успадкував його син Микола Олександрович, теж поручик, зі своїми дітьми Іларіоном і Оленою. За спогадами місцевих жителів, на початку XX століття Акерман зазнав банкрутства і через те продав комусь свої угіддя біля Мар’їнського. Але частину землі – велику, десь із сім гектарів, ділянку на околиці села, якою здавна спільно користувалися всі селяни, – він подарував сільській громаді для пасовища. На тій толоці любила збиратися молодь, там проводилися сільські свята, гуляння, громадські збори. Так було впродовж трьох десятиліть.

Керменщина зростала. Найбільшого розвитку село досягло у 20-их роках XX століття. 1926 року там було 109 господарств, 519 жителів. Селяни тоді на повну силу відчували смак господарювання на власній землі. Тому з початком колективізації жителі Керменщини довго чинили опір цим гвалтівним заходам влади. Село стало чи не останнім у Миргородському

районі, де було створено колгосп. Але сила перемогла. Землі й селянське майно усупільнили. Колгоспові дали назву – імені Тельмана. Наказ районової влади розорати толоку в Керменщині селяни сприйняли як наступ на їхні громадські права, на споконвічні дідівські звичаї. Це був останній рубіж, далі за який відступати вже не можна було. І це стало останньою краплею, що переповнила чашу їхнього терпіння.

У Миргородському краєзнавчому музеї є цікавий документ – лист колишньої трактористки Олесі Кулик, написаний у 60-их роках до юних “червоних слідопитів” Миргорода. В цьому листі вона згадує про свою роботу в молоді літа на Миргородщині, про події, пов’язані з колективізацією. Розповідає вона і про пам’ятний випадок у Керменщині. Ось уривок із її листа (цитуємо мовою оригіналу): “Помню, как-то раз в неделю рано нам бригадир говорит, що поїдемо в другий колгосп, в село Керменщину, там треба спяхать одну площу біля села. От ми зібрались і поїхали і коли їхали селом, то бачили, що людей багато на вулиці, як будто вони нас зустрічають. Но нет, они чего-то сердиті і что-то між собою разсуждають. Під’їхали до площі, зупинилися. Тут до нас прибігли всі люди. Зібралось їх багато, а в особеності жінки кричать, руками махають, не дозволяють пахати площу, ну а представник з райвиконкому нам наказує і правління колгоспу. Ну от заїзжаєт один трактор – плуги не беруть. Женщины кричат: так вам і треба, мов і бог проти вас. Потім другий трактор заїздить: тоже плуг не бере, тому що площа утоптана і дуже тверда. Потім підійшла моя черга: вот прицепщица спускаєт ричаги, і всі три лемеша так і врзались в почву. Женщины як закричат, давай хватать за плуги і тянуть: думали, що удержать, але трактор дуже сильний, їм його не удержать. Потім вони набрали землі і давай грудки бросать на мене і на прицепщика і ще його схватили за руки і давай тянуть, но так нас і не остановили. Но раза три ми об’їхали – все вони бросали, а потім відстали. Так ми їм і спяхали всю площу...”

Коли ж стався описаний інцидент? Відомо, що курси трактористів у селі Попівці було відкрито пізно восени 1930 року, отже закінчила їх Олеся Кулик 1931 року. Павло Тичина писав свої вірші в кінці 1933 року, причому це було вже по якомусь часі після керменщинських подій. Отож, найбільш імовірно, бунт у Керменщині стався навесні або восени 1931 чи 1932 року. Цікаво, що в публікаціях преси цей випадок завжди описували як кумедну історію, як свідчення забобонності сільських жінок, прикре нерозуміння з боку “темної маси” тих “грандіозних перетворень”, які вершила комуністична партія.

Але зовсім інакше це сприймали самі жителі Керменщини, і для них та подія була, далеко не “кумедною”. Старі селяни пригадували, що тоді, аби зупинити цю оранку, три жінки лягли перед тракторами на землю. Про цей факт у численних інтерв’ю і статтях якось “забували”, сором’язливо замовчували.

Розмовляю про ті події з літнім миргородцем І. Я. Березовцем. “Мене протягом усього життя, – каже Іван Якович, – бентежила думка про ту керменщинську оранку. Дуже багато там для мене незрозумілого, дуже багато питань”. Сам Іван Якович родом із сусідньої Дібрівки, ці місця йому знайомі з дитинства. Розпитував він старих людей, писав листи, дошукувався істини. Людина з багатим життєвим досвідом, мудра й поміркована, учасник Великої Вітчизняної війни, він знає, що правду слід шукати поза тріскотною газетних публікацій і поза ідеологічними нашаруваннями. Іван Якович ділиться своїми думками: “З якою метою і за чією вказівкою була розорана толока в Керменщині? Чи просто хотіли мати більше посівної площі? Чи, може, це була спланована, показова ідеологічна акція, завданням якої було довести, що будь-який опір можна зламати? Я переконаний, що це була саме така акція. Інакше, коли б це була звичайна собі оранка, то навіщо б туди посилати цілу бригаду трактористів?”

Відомо, що того пам’ятного дня до Керменщини приїхали з Миргородської МТС на кількох “Фордзонах” бригадир Олексій Горобець і хлопці-трактористи Василь Яшний, Андрій Джунь, Василь Устименко та дівчина-трактористка Олеся Кулик зі своїми причіплювачами. Навіщо, якби це була звичайна оранка, їхати до Керменщини разом із механізаторами ще й уповноваженому від райвиконкому Івану Олександровичу Дичкові? Все свідчить про те, що влада чекала протистояння в Керменщині з боку селян і готувалася до нього, і не просто готувалася, а ставила собі за мету – не тільки продемонструвати силу, розоравши громадську толоку, а й зламати моральний опір у душах людей. Керменчани розповідали, що тоді, за першим разом, толоку навіть не розорали як слід, її просто лише абияк понівечили, а потім переорювали наново ще раз.

Пам'ятаєте іронічні слова Павла Тичини про події в Керенщині?

...Напроти виступає
бабський власницький полк.

Власницький. Ось у чому суть протистояння. Люди не сприймали колгоспу. Хотіли бути господарями на власній землі. І навіть громадську толоку (уже, здавалося б, давно усупільнену) вони не хотіли віддавати до колгоспу. Парадокс? А може, й ні. Бо одна справа – громадська, общинна земля, до цього споконвічного поняття селяни звикли. Зовсім інша справа – колгосп із накинutoю людям новою неприйнятною марксистською ідеологією, з ім'ям такого далекого від Керменщини лідера німецьких комуністів Ернста Тельмана. Ось як описував керменщинський бунт Тичина (від особи Олесі Кулик):

А баби: хрестіться, люди!
Як кінчать, то вже кінчать,
сіпайте, ламайте плуга –
це ж антихри – це ж антихри –
це ж антихриста печать.
.....
У лице мені шпурляють
та кричать: ану ж бо стоп!
Вам старе перевертати?..

Як розповідали люди і сама Олеся, події в Керменщині сталися в неділю, під час якогось великого релігійного свята. Можливо, то був Великдень, якщо оранка велася навесні, або Покрова, якщо восени. Очевидно, день для акції теж було вибрано не випадково. Розлючені жінки погрожували перекинути трактори в воду. Влада хотіла свідомість, сформовану століттями, змінити революційним наскоком, звичайно зламати силою, одним махом – і наткнулася на опір.

Цікаво було б знати, як склалася подальша доля жителів Керменщини після тих давніх подій. Адже то був переддень великого штучного голодомору 1932 – 1933 років, створеного тодішньою владою у всеукраїнському масштабі. Тисячі загинули. Навіть ті, хто вижив у голодні місяці, не змогли пережити цього душевного зламу. В Миргороді 24 вересня 1933 року помер Опанас Сластьон, через два з половиною місяці, 5 грудня – його друг Іван Зубковський. А ще через день із Харкова до Миргорода приїхав Павло Тичина. Можливо, він був на похороні Зубковського.

Зі смертю Сластьона і Зубковського на Миргородщині закінчилася доба великих гуманістів. Надворі стояла пора червоного лемеша...

7 і 8 грудня Павло Григорович написав свої дві “Пісні трактористки”, де оспівав нове життя. Бравурні ритми цих творів, оптимістичне “Не той тепер Миргород”, іронія щодо “перешитків” – усе це мало на меті підкреслити головну ідею: як було погано колись і як добре, мовляв, тепер, після колективізації. Але після страшного вселюдського голодомору той підкреслений (і тому фальшивий) оптимізм тичининих віршів виглядав блюзнірством. Проте так було треба: вірші увійшли до збірки “Партія веде”.

Зі своїм ідеологічним завданням Тичина впорався добре. А втім, хай би спробував він не впоратися!.. Хто знає, чи не загукотів би він тоді в товарняку туди, куди було відправлено інших його харківських колег-літераторів. Ідеологічно-репресивний маховик саме набирив обертів. Суперечливий, неоднотонний і трагічний у своєму хитанні Тичина ще до кінця не розгаданий, не прочитаний. Але то вже тема іншої розмови.

* * *

Сьогодні важко реконструювати події в Керменщині 70-річної давності. Відходять свідки тих днів. Залишаються лише перекази. І все-таки хочеться добути істину.

КОЛЕКЦІОНЕР СЛОВА

(Архів Івана Гурина в Миргородському музеї Д.Гурамівшілі)

7 травня 1995 року українська громадськість урочисто вшанувала в Миргородському літературно-меморіальному музеї Давида Гурамівшілі “найстаршого миргородського козака” – знаного в нашій державі фольклориста, етнографа, лексикографа, дослідника, педагога, краєзнавця, першого лауреата премії ім. П.Чубинського – Івана Івановича Гурина в день його славного 90-ліття. І ось – сумно, але факт – уже через півроку надійшли до цього самого музею матеріали наукової, спадщини, особистий архів та бібліотека шанувальника українського слова: 20 жовтня 1995 року зупинилося закохане в Україну невтомне серце.

Життєва доля Івана Гурина (1905 – 1995) – це відбиття історії України впродовж усього важкого й трагічного ХХ століття. Він уже й сам став історією. Чого варті лише його унікальні за часовим діапазоном спогади “Моя зустріч з І.С.Нечуєм-Левицьким”! [1].

Напівсирітське дитинство. Формування українських культурологічних інтересів. Роки навчання у Ржищівському педагогічному технікумі й Київському педагогічному інституті. Понад 40 років педагогічної роботи.

Друга світова війна. Утиски з боку “органів” за українофільські зацікавлення й діяльність (Іван Іванович завжди уникав розмов на цю тему). І всі ці життєві віхи супроводжувались незмінною любов’ю до українського слова і нестримним бажанням, записати, зафіксувати його, дослідити й подати те слово-діамант у належному науковому обрамленні.

І.І.Гурин – один із патріархів збирацького коша. Ще юнаком на початку 20-х років, коли в УАН була створена Етнографічна комісія, він заявив, про себе як пристрасний записувач фольклору [2]. З того часу ним записані десятки тисяч зразків різних фольклорних жанрів, як старовинних, так і сучасних. Значна частина з них опублікована [3], а величезний масив ненадрукованого зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.

І.Гурин є автором збірників “Українські народні загадки” (Львів, 1963), “Образне слово. Постійні народні порівняння (К., 1966; 2-е видання – 1974), “Хитру сороку спіймати морока” (1967), “Де живе жар-птиця?” (К., 1991). Журнал “Народна творчість та етнографія” неодноразово висвітлював діяльність Гурина-фольклориста [4]. Багаторічна збиральницька праця Івана Івановича гідно поцінована: він став першим лауреатом премії імені Павла Чубинського.

Величезний пласт діяльності Івана Гурина – його праці в галузі лексикографії. 1979 року видавництвом “Наукова думка” виданий його “Словник українських рим” (у співавторстві з А.Бурячком), а 1992 року [5] в Миргородській районній друкарні вийшло вельми скромне (за поліграфічним виконанням) видання “Словник рим Євгена Гребінки”. В архівах і музеях України зберігаються машинописи укладених Гурином, але, на жаль, не виданих, словників рим багатьох українських поетів.

У майбутньому, треба гадати, ще буде належним чином оцінено цю титанічну працю й безкорисливе подвижництво миргородського словникаря.

* * *

Архів та бібліотека Івана Гурина надійшли до Миргородського музею Д.Гурамівшілі у розсіпі. (В останні роки життя І.І.Гурин жив самотнім, побут його був невлаштованим, і, поспішаючи встигнути якомога більше зробити, він не надавав уваги власним паперам). Після первинної систематизації виявилось можливим усі матеріали розподілити за групами:

1. Наукова спадщина І.Гурина (фольклорні, етнографічні, діалектологічні записи; лексикографічні матеріали: рукописи, машинописи словників, чорновики, робочі картки; теки й замітки різного характеру; записники).

2. Епістолярій (чорновики листів і не відіслані листи І.Гурина; листи, адресовані йому; ділове листування з різними установами).

3. Документи, що стосуються збиральницької, наукової, педагогічної й громадської діяльності. І.Гурина (вітальні адреси, грамоти, довідки, посвідчення тощо).

4. Фотоматеріали.

5. Бібліотека І.Гурина.

6. Особисті речі (окремі предмети побуту, картини та ін.).

Чи не найбільшу групу матеріалів архіву складають фольклорні записи, здійснені як самим дослідником, так і (на його прохання) іншими особами, нефахівцями, простими людьми. Географія цих записів, зроблених протягом 40 – 70-х років, велика: Рівненська, Хмельницька, Волинська, Вінницька Черкаська, Київська та Полтавська області.

Особливий інтерес у плані характеристики І.Гурина – як людини, вченого, педагога – становлять учнівські записи. Працюючи викладачем української літератури в Млинівському (на Рівненщині) та Хомутецькому (на Миргородщині) ветзоотехнікумах, Іван Іванович систематично давав своїм студентам, навіть заочникам, вихідцям, зазвичай, із сільської місцевості, завдання збирати фольклорні, етнографічні, топонімічні, діалектологічні та інші матеріали. Найцінніше з них він регулярно відсилав до ІМФЕ ім. Рильського, з приводу чого вів спеціальний облік.

Так, наприклад, 26.07.1966 року він помітив: “Відіслав до ІМФЕ: лічилки – 53; примовки – близько 30; гуцикалки – 23”. Того ж року, як свідчить обліковий список, він відіслав до Інституту рукописів АН УРСР: збірник купальських пісень; збірник баладних пісень; жнивварські, колискові, весільні пісні. Зібрав і відіслав до ІМФЕ легенди, бувальщини, зокрема, про злочини, таємничі випадки, читання чорної магії.

Працездатність І.І.Гурина була винятковою. Коли він захоплювався якоюсь роботою, то міг тижнями не виходити а хати, хіба-що до бібліотеки чи по хліб. У архіві Гурина є велика тека (близько 700 сторінок машинопису) з назвою “Українські народні казки. У різних областях України записав Ів. Гурин. Миргород. 1978 рік”.

1972 року в листі до редколегії багатотомного видання народної творчості він повідомляв, до упорядковує такі збірники:

Тексти похоронних голосінь (15 текстів).

Збірничок народних заборонних та побутових приміт (350 позицій).

Хрестоматія весільних пісень.

Збірник народних казок (близько 200).

Збірничок замовлянь (20 текстів).

Словничок прислів'їв (близько 1 тисячі).

У 70-х роках у Гурина, як свідчать матеріали архіву, вже були напрацьовані, крім названих вище, ще й такі великі підбірки матеріалів:

Пісні про удовину та сирітську долю.

Ліричні пісні.

Солдатські пісні.

Обрядові пісні: веснянки, обжинкові та інші.

Коломийки.

Замовляння, ворожіння.

Прокльони.

Народні крилаті слова.

Народний гумор, анекдоти.

Прислів'я і приказки.

Загадки. Загадки-оповідання.

Віршовані перекази казок.

Ознаки погоди.

Народна медицина.

Народна ветеринарія.

Дуже дорожив дослідник унікальною колекцією записів давніх обрядових весільних приспівів під назвою “Корона”, котрі як фольклорний релікт іще збереглися у північних областях України і за котрими “полював” Гурин.

Іван Іванович мав звичку планувати собі на майбутнє розробку певних тем і потім роками підбирав матеріали до них. Можна назвати кілька таких, тем: “Реалії та поняття в народній поезії”, “Реалії українського побуту” (до речі, пригадую, як мені Іван Іванович настійно радив узятися до розробки теми “Українські реалії в “Давитіані” Давида Гурамішвілі”), “Образи із народних казок”, “Вето у побуті, заборонні прикмети, звичаї”, “Україна в піснях і прислів’ях”, “Особисті спогади про пережите”.

Фахівці відзначали високий науковий рівень фольклорних записів миргородського ентузіаста [6]. Про те як цінував І.Гурин матеріали, записані з народних уст, свідчать його письмові зауваження друкаркам, як от: “Віро! Будь ласка, слідкуйте, щоб не було пропущене жодне речення, жодне слово”. До учнівських записів фольклорист ставився дуже критично: досвідчене око знавця допомагало відразу безпомилково відбирати “золоті піщинки” й відвіювати “полову”. На учнівських записах є помітки вчителя: “На експертизу. Звідки списано?”

Передбачаючи можливість відкриття в “глибинці” фольклорно-етнографічних осередків, цікавих для дослідника, Гурин просив учнів на своїх записах робити також додаткову інформацію: як і чим їхати до села, в якому зроблено запис. Збереглися численні учнівські записи діалектизмів, топонімічні матеріали.

Івана Гурина цікавили не лише самі пісні, а й пародії на них, про що свідчать записи. Окремо виділяв він групу прощальних пісень, фіксував пісні з німецької неволі. Записував спогади про Другу світову війну, в тому числі особисті (він служив у діючій армії військовим кореспондентом), збирав розповіді, прислів’я про німців.

Із великим зацікавленням збирав він топонімічні матеріали різних областей України, досліджував походження географічних назв, записував легенди й перекази про походження мікротопонімів, збирав і систематизував записи пісень і прислів’їв, у яких є географічні назви, збирав перекази про прізвища певного села. Серед таких його розробок – “Мікротопонімія Миргородщини”, “Реєстр прізвищ Миргородщини” – теми, які він вивчав за порадою і завданням Інституту мовознавства АН. Залишились начерки Гурина для подальших розробок: “Ономастична поезія”, “Ономатика в прислів’ях та примовках”. Дослідник не лише збирав зразки народної творчості, а й групував їх за певними тематичними ознаками, наприклад: “Казки й прислів’я, в яких згадуються тварини й птахи”.

Теми деяких досліджень Гурина перебувають на межі різних наук, як от лексикографії та етнографії (теми “Місцеві ремісничі терміни”, “Терміни народних промислів”, “Терміни народного будівництва”).

І.І.Гурина цікавив і народний спорт, і народна медицина, і настінне малювання, і багато інших галузей діяльності українців, виражених у слові та мистецтві.

Значну групу матеріалів становлять фольклорні підбірки і дослідницькі розвідки, які можна умовно об’єднати “дитячою” тематикою. Це записи колискових пісень, казок, дитячі ігри, фольклор для дітей, скоромовки, лічилки, дражнилки, гуцикавки й чукикавки, записи дитячої лексики.

Колекціонер Слова – так можна було б назвати І.І.Гурина. Він володів рідкісним даром бачити унікальні грані слова й відшліфовувати їх. Ентузіаст-словесник знаходив матеріал для вивчення й узагальнення там, де інші не вбачали предмету дослідження. Такими є теми запланованих ним досліджень: “Початки казок”, “Закінчення казок”, “Загадки і відгадки”, “Людина. Речі. Рослини”, “Постійні народні порівняння та їх виховна роль”, “Клички тварин” тощо.

Заголовки тек, у які Гурин збирав різні знадоби, дають уявлення про зміст його досліджень і студій: “Теорія фольклору”, “Фольклор і художня література”, “Рецензії поетичних творів”, “Рими і римування”, “Народне віршування”, “Кліше, штампи у мові”, “Новотвори”.

Збирав І.Гурин також історико-краєзнавчі матеріали. З його архіву є записи історії сіл Млинового й Хомутця, різноманітні матеріали з історії Миргородщини, витинки з місцевих газет.

У планах Івана Івановича на майбутнє були й “Альбом діячів української культури”, й “Альбом миргородських бандуристів” (за півроку до смерті Іван Іванович передав до музею Д.Гурамівшвілі теку з матеріалами на цю тему), готував статтю “Фольклорна Миргородщина”...

...Щемить згадка. В останні роки життя Іван Іванович шукав продовжувачів своєї справи. Не раз і не двічі казав мені: “Беріться за дослідження миргородського кобзарства, фольклористики. Тут благодатний ґрунт і багатий матеріал. У вас, я знаю, вийде!”. Не доходили руки. Захоплювали інші теми. Іван Іванович за життя так і не знайшов собі в Миргороді продовжувача. Щемить згадка – і чомусь відлунює виною...

* * *

Захоплення лексикографією з'явилося у І.І.Гурина у відносно пізній період його діяльності, в 70-х роках. Протягом двох десятиліть старий словникар уклав таку кількість різноманітних словників, яка до снаги лише великим колективам академічних інститутів. Окрім згадуваних уже виданих “Словника українських рим” і “Словника рим Євгена Гребінки”, І.Гурин є автором багатьох неопублікованих лексикографічних праць, а саме:

Словник рим Т.Шевченка.

Словник рим російських творів Т.Шевченка (1974).

Словники рим Лесі Українки (1981), І.Котляревського (1981), М.Шашкевича (1982), П.Гулака-Артемівського (1983), Л.Глібова (1984), “Словник рим з “Давитіані” Давида Гурамівшвілі в перекладі М.Бажана” (1983).

Машинописи цих та інших словників Гурин регулярно надсилав до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, де мав свій особистий фонд, до Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України, до ІМФЕ ім. Рильського АН України, до багатьох музеїв і бібліотек Києва, Полтави, Харкова, Луцька, Миргорода, Тбілісі та інших міст. В архіві Гурина, що надійшов до музею Д.Гурамівшвілі в Миргороді, збереглися машинописні копії та чорнові матеріали до названих вище словників.

Колись Феофан Прокопович висловив думку: якщо треба когось покарати, то не варто його посилати в рудні чи приковувати до галери: хай він укладає словники. І.І.Гурин сам, добровільно, обрив собі цю тяжку й водночас солодку “кару”.

Миргородським лексикографом укладено словник антонімів української мови, словник омонімів. В архіві лексикографа (в музеї Д.Гурамівшвілі) збереглися матеріали до словника рим української поезії, словника рим українського фольклору, де глибоко досліджено системи українського народного римування. Укладено словник поетичних словосполучень. З листування Гурина довідуємося, що він уладував словник українських прізвищ, котрі походять від імен, і мав намір спалити цю працю, оскільки ніхто її не видавав. Слід сказати, що І.Гурина часто по-дилетантськи безпідставно звинувачували у дрібнотем’ї.

Про діапазон роботи вченого на галері словникарства свідчать назви лексикографічних праць, до яких він збирав (а до деяких повністю зібрав) матеріали:

Словник епітетів.

Словник епітетів Шевченка.

Словник прислів’їв.

Словник етнографічний (побут).

Словник етнографічних діалектизмів.

Весільний словник.

Словник реалій українського фольклору.

Словник народного віршування та римування.

Словничок дитячої лексики.

Словник імен. Імена у фольклорі.

Упродовж більше як 25-ти літ не зникав у Гурина інтерес до Грузії. В 1968 – 1969 роках він був першим громадським директором Миргородського музею Д.Гурамішвілі, за створення якого нагороджений Почесною грамотою Міністерства культури Грузинської РСР. Збирач передав до музею чимало матеріалів і речей музейного значення. Дбаючи про розвиток дружніх українсько-грузинських стосунків, мріяв укласти українсько-грузинський словник.

* * *

Багатий епістолярний розділ архіву І.Гурина потребує окремого дослідження. До музею Д.Гурамішвілі надійшла лише частина листування. Давні листи не збереглися. Відомо, що листи академіка М.Бажана фольклорист передав до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Листи письменника Дмитра Косарика передав до Музею Д.Гурамішвілі ще раніше. Цікавими для майбутніх дослідників будуть листи літературознавця Є.П.Кирилюка, російського лексикографа В.П.Тимофєєва, фольклориста М.Дмитренка та інші.

Унікальною в архіві Гурина є колекція листів від його постійних кореспондентів – записувачів фольклору. Іван Іванович умів відшукувати небайдужих людей з народу, його добровільна помічниця Марія Хлань із села Радовель Житомирської області глибоко перейнялася світом захоплень І.І.Гурина, протягом багатьох років допомагала йому збирати фольклор, укладати діалектологічні та інші словники, надсилала свої матеріали до журналу “Народна творчість та етнографія”, підтримувала зв’язки з етнографом В.Скуратівським. Талановита від природи, хоч і малописьменна, ця вже не молода жінка під впливом Гурина зайнялась самоосвітою, почала писати власні твори. “Я тільки й відчула життя, як стала записувати пісні”, – це її слова з листа до І.Гурина.

Глибоко вражають писані “друкованими” літерами листи до миргородського збирача від майже неписьменного старого бандуриста Івана. Яроша з Миргорода, записи його пісень.

Іван Іванович Гурин вів активну громадську й просвітницьку роботу. Упродовж трьох десятиліть він був незмінним літературним консультантом миргородського літературного об’єднання “Любисток”. В архіві вченого збереглися матеріали лекцій, з якими він виступав перед літераторами-початківцями: “Композиція вірша”, “Поетичні жанри”, “Про ліричні жанри”, “Природа новели”, “Використання письменником життєвого матеріалу”, “Як працював Панас Мирний” та інші.

1989 року І.І.Гурин ініціював створення у Миргороді Товариства української мови ім. Шевченка і до останніх днів був активним членом “Просвіти”, одним із найкращих лекторів і борців за розширення сфери функціонування української мови, всіляко підтримував миргородські громадські організації та партії національно-демократичного спрямування. А восени 1995 року став членом Української Республіканської партії.

Іван Іванович добре володів німецькою мовою, а вже немолодим став вивчати англійську та грузинську. Опановував стенографію.

Уявлення про характер і стиль роботи Гурина дають його помітки: плани роботи, щоденники праці, облік зробленого.

Зберігся великий, ще, на жаль, не повністю атрибутований фотоархів дослідника, родинні знімки, фотокопії й мікрофільми з різних наукових праць.

Бібліотека І.Гурина, що надійшла до музею Д.Гурамішвілі, порівняно невелика – 506 одиниць. (За рік до смерті І.Гурин передав понад 500 книжок Миргородському мистецькому братству та Миргородській мистецькій колегії; ці книжки лягли в основу Миргородської бібліотеки духовних знань. Взагалі, Іван Іванович щедро дарував музеям, бібліотекам, мистецьким закладам, друзям книги, картини, документи, власні праці).

Більшість книжок Гуринової бібліотеки в музеї Гурамішвілі становлять видання з літературознавства, мовознавства, фольклористики, етнографії, словники, видання праць самого автора. Є у бібліотеці кілька рідкісних видань: “Поетичні твори” Марфи Устименко (Миргород, 1917), “Поетика” Дм. Загула (К., 1923), “Малий Кобзар” Т.Шевченка (із серії “Діточа бібліотека”). Цікава колекція книжок з автографами від українських учених,

мовознавців і літературознавців Є.Русанівського, М.Жовтобрюха, П.Ротача, О.Юрченка від письменників, поетів, істориків, краєзнавців, перекладачів. Збереглися фрагменти фронтової газети, де йдеться про “бойові листки”, редаговані Гуриним, інші матеріали.

* * *

Є в архіві Гурина один документ, який на перший погляд, нічим особливим не вирізняється. Це опис домашніх речей, зданих І.Гурином 1966 року для перевезення від станції Дубна до станції Миргород. У переліку найменувань – лише ящики і валізи з книжками, кухонний стіл і кілька дрібних речей домашнього вжитку.

Але в цьому документі – весь Гурин – великий книголюб, великий безсрібляник, великий трудівник.

Він присвятив себе служінню Слову. А гідне слово про нього, сподіваємось, українцями ще буде сказане.

Примітки.

1. *Прапор перемоги.* – 1993. – 17 квітня. – №32.
2. *Березовський І.П. Українська радянська фольклористика.* – К., 1967. – С.74.
3. *Дмитренко М.К. Збирачі народних перлин.* – К., 1989. – С.38–42.
4. *Народна творчість та етнографія.* – 1965, №6; 1972, №4; 1986, №1.
5. *За настійним наполяганням автора на виданні поставлена дата не 1992 рік (коли видавався словник), а 1982 рік (тобто час створення словника).*
6. *Рубай Г.Т. Фольклорні записи Івана Гурина // Народна творчість та етнографія.* – 1986. – №1. – С.77.

1996 р.